



**ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE CERCETARE
A CALITĂȚII VIEȚII**

**ISTORIA SOCIALĂ
A ROMÂNIEI**

CĂTĂLIN ZAMFIR

Ediția a II-a

**EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
București, 2019**

CIVILIZAȚIA ROMÂNEASCĂ

**Coordonator
Victor SPINEI**

**Volum apărut cu sprijinul
Ministerului Culturii și Identității Naționale
în cadrul parteneriatului încheiat cu Academia Română**

Autori:

Ionuț Anghel (ICCV)

Dan Banciu (ICCV)

Sorin Cace (ICCV)

Alin Casapu (ICCV)

Alexandra Deliu (ICCV)

Mircea Dumitrana (ICCV)

Mihai Dumitru (ICCV)

Sebastian Fitzek (ICCV)

Monica Marin (ICCV)

Flavius Mihalache (ICCV)

Adina Mihăilescu (ICCV)

Vasile Morar (ICCV)

Ana Maria Preoteasa (ICCV)

Mihnea Preotesi (ICCV)

Viorica Rotaru (ICCV)

Mona Simu (ICCV)

Mariana Stanciu (ICCV)

Iulian Stănescu (ICCV)

Simona Stănescu (ICCV)

Monica Șerban (ICCV)

Laurențiu Tănase (ICCV)

Sergiu Țără (UPB)

Sebastian Țoc (ICCV)

Mălina Voicu (ICCV)

Elena Zamfir (ICCV)

Cuprins

Cuprins.....	II
Cuvânt înainte: o istorie socială	VII
Lista abrevierilor	X
Capitolul 1. Secolul al XIX-lea: România Mică.....	1
Starea societății românești la începutul secolului al XIX-lea	1
Visul unei națiuni	2
Programul unei Românii moderne la nivel european	3
Se naște România	5
Problema țărănească: Reforma agrară 1864.....	6
Începutul modernizării industriale.....	13
Dinamica economiei	15
Structura socială a României.....	17
Veniturile la sat	17
Veniturile la oraș	19
Starea școlară.....	20
Viața religioasă	21
Acalmie socială-politică: alternanța la guvernare conservatori/ liberali.....	21
Explozia culturală	25
Capitolul 2. Perioada interbelică: ROMÂNIA 1918-1945.....	27
Prima jumătate a secolului al XX-lea: o nouă șansă istorică a României?	27
Impactul celor două războaie mondiale asupra dezvoltării României	28
Populația României Mari	29
Structura etnică, religioasă și lingvistică a populației.....	30
Sistemul politic în perioada interbelică.....	31
Partidele politice	34
Economia între cele două războaie	36
Agricultura: reforma agrară, prioritate națională.....	41
Procesul de modernizare: dezvoltarea industrială	43
Procesul de modernizare: urbanizare și locuire.....	45
Cum trăiau oamenii între cele două războaie	47
Viața țăranimii.....	47
Viața la oraș	54
Inegalitatea socială.....	60

Educația.....	61
Viața religioasă în perioada interbelică.....	67
Cultura.....	69
Dezvoltarea instituțională	69
Literatura, artele și muzica.....	70
Presa și mass-media.....	71
Încotro și cum România ?	73
Curente de gândire.....	73
Modelul european versus Modelul tradițional românesc	75
Realizarea modelului european de societate	75
Programul gustian: sociologia militans.....	78
Sfârșitul unei perioade de speranțe: cel de al Doilea Război Mondial	80
Capitolul 3. Perioada comunistă: România 1945-1989.....	85
Ieșirea din cel de al Doilea Război Mondial	85
Alternative de relansare a societății românești.....	87
Programele partidelor istorice	87
Programul gustian.....	87
Programul Partidului Comunist.....	90
<i>Rolul politicului în programul comunist</i>	<i>90</i>
<i>Cine elaborează și adoptă programul comunist de schimbare socială?.....</i>	<i>91</i>
Fazele evoluției societății românești în perioada comunistă.....	95
Faza 1: 1944-1947: instaurarea treptată a puterii politice de către Partidul Comunist	95
Faza 2: 1948-1954: implementarea cu mijloace violente a reformei economice și înfrângerea rezistenței reale/ potențiale a populației.....	96
<i>Reforma socialistă a economiei</i>	<i>96</i>
<i>Eliminarea "vechilor" clase sociale și a rezistenței reale sau potențiale.....</i>	<i>97</i>
<i>Cooperativizarea și rezistența țăranimii</i>	<i>99</i>
<i>Intelectualii.....</i>	<i>101</i>
<i>Starea de spirit a populației.....</i>	<i>104</i>
Faza 3: 1954-1962: Abandonarea timidă a strategiei terorii/ înfricoșării. Primele tentative de reformă.....	105
Faza 4: 1962-1971 : Comunismul atinge nivelul maxim de deschidere la reformă; indici ale unei perspective de democratizare a României	109
Faza 5: Criza structurală a sistemului comunist, închiderea procesului de căutare de reforme structurale: 1971-1989	115
Configurația societății românești: 3 direcțiile strategice ale programului comunist	122
Creșterea economică.....	122

Agricultura: reformă structurală	125
Procesul de urbanizare	128
O societate dezvoltată, echilibrată	129
Educația	131
Sănătatea	134
Cultura.....	137
Cultura: prima sferă necomunistă a vieții sociale. Abandonarea <i>realismului socialist</i>	140
Structura socială a societății socialiste.....	141
<i>Clasa muncitoare</i>	141
<i>Țărănimea</i>	142
<i>Intelectualitatea</i>	144
<i>Tehnocrații</i>	145
<i>Activiștii de partid</i>	145
<i>Capitaliștii</i>	145
<i>Mica burghezie</i>	146
<i>"Chiaburii"</i>	147
Structura social-profesională	147
Politica bunăstării: un nou tip de prosperitate	149
O opțiune politică: distribuția între acumulare și consum	151
Politica veniturilor	153
Locuința	157
Politica unei inegalități moderate egalității sociale și administrarea rarității	158
Sărăcia în socialism	161
Calitatea vieții.....	162
Calitatea societății.	163
Românii între două realități.....	164
Politicul, factorul cheie al stării de spirit al românilor	165
Limitarea libertății: dedublarea exprimării de sine.....	166
Calitatea subiectivă a vieții	166
Schimbări în stilul de viață.....	168
<i>Făceau oamenii economii și pentru ce?</i>	169
România comunistă 1989.....	170
Programul de schimbare a României: ce va fi după ?.....	172
Capitolul 4 - Tranziția la o Românie modernă de tip occidental	174
Decembrie 16-22 1989: Revoluția română	174
Consensul Revoluției	174

Perioada postcomunistă: etape	175
România în tranziție: 1989-2004	176
Strategia tranziției. Dilema: cum tăiem pisica ?	176
Strategia Postolache	177
<i>Strategia adoptată a tranziției</i>	179
Configurația politică: grupurile social-politice	183
<i>Tehnocrații</i>	183
<i>Anticomuniști</i>	185
<i>Revoluționarii din stradă</i>	186
<i>Grupul politic al comuniștilor</i>	186
Configurația politică: Partidele politice	187
<i>Frontul Salvării Naționale (FSN)</i>	187
<i>Partidele istorice</i>	187
<i>FSN ca partid</i>	188
<i>Frontul Democrat al Salvării Naționale</i>	188
<i>Partidul Democrat (PD)</i>	188
<i>Opțiunea pentru sistemul semi-prezidențial</i>	189
<i>Organismele internaționale</i>	190
Succesiunea guvernărilor: Polarizarea politică dezechilibrată	191
Strategiile guvernelor și impactul lor asupra economiei	193
Dinamica economiei: tranziția și post-tranziția, 1989-2018	195
Cât de bună a fost strategia tranziției românești?	196
Economia și standardele europene	198
Schimbarea structurii economiei	199
Reforma industriei	202
Reforma agrară	204
Rolul statului în perioada tranziției	207
Cât de democratică este democrația românească?	208
Politica bunăstării	212
Educația ca resursă a dezvoltării sociale	214
Sistemul de sănătate	217
Starea sistemului de asistență socială	219
Cultura în perioada post-comunistă	220
Religia	222
Calitatea vieții și standardul de viață al populației	224

Oportunitățile ocupaționale	224
Schimbarea structurii ocupării	227
Unde au dispărut salarii ?	228
Migrația pentru muncă	230
Veniturile	233
Inegalitate/egalitate, polarizare socială	240
Sărăcia: o problemă care a explodat în perioada tranziției	241
Starea de spirit a populației: cum estimează românii tranziția?	248
Direcția tranziției	248
Cum este condusă țara	249
Rezultatele tranziției	249
Viitorul imediat	250
Cât sunt românii de satisfăcuți cu viața lor?	250
Este România la o răscruce?	252
Bibliografie.....	256

Cuvânt înainte: o istorie socială

Această carte a fost realizată cu entuziasm, dar și sub o extraordinară presiune a timpului. Era nevoie de o perioadă de detașare de text și revedere a lui. Ediția a II-a este o formă revizuită a cărții.

Sunt multe ”istorii”. O istorie politică: evenimentele politice care au avut un impact asupra cursului vieții sociale. O istorie economică a structurilor economice, a indicatorilor economici. Și științele și artele și-au făcut propriile lor istorii: istoria literaturii, istoria picturii, istoria științei românești, a fizicii și a sociologiei.

Această carte oferă un alt tip de istorie. O istorie socială a României. Este o istorie a societății românești, cum au trăit oamenii în contextele istorice. Desigur, sunt utilizate cadrele economice și politice, dar în interiorul tuturor acestora s-a desfășurat societatea românească.

Populația românească a evoluat de-a lungul timpului, a trăit, a suferit și a sperat, prinsă de condițiile interne produse de o întreagă istorie și în contexte internaționale dominate, firește, de alte interese.

Două mari obiective istorice au guvernat ultimele două secole ale istoriei României: constituirea statului național român și ieșirea din subdezvoltare.

Constituirea populației românești într-un stat român a fost o năzuință latentă. În conjuncturi favorabile, s-au cristalizat oportunități pe care românii au încercat să le fructifice. Visul românilor de a realiza un stat al lor a întâmpinat rezistențe în spațiul extern al imperiilor vecine, niciunul dintre ele nefiindu-i favorabile: Imperiul Otoman, Imperiul Austro-Ungar și Rusia. În timp, Franța, Marea Britanie și Germania și-au extins și ele interesele în acest spațiu.

La începutul secolului al XIX-lea, populația românească trăia în Moldova, Țara Românească, Basarabia, Dobrogea, Bucovina, Transilvania și Banat. Dintre acestea, doar Țara Românească și Moldova erau sub administrație românească, fiind însă dependente de Imperiul Otoman. Transilvania, Banat și Bucovina făceau parte din Imperiul Austro-Ungar, Basarabia din Imperiul Rus. În acest spațiu, România a reușit în doi pași să se constituie ca stat: unirea principatelor în 1859, România Mică, și în 1918, România Mare. În diferite momente, țara a mai suferit intervenții de ciuntire dureroase, cu efecte istorice de lung termen.

Al doilea obiectiv istoric a fost ieșirea României din starea de subdezvoltare care, de la început, a fost gândită ca modernizare după modelul european.

Modernizarea României a trecut în ultimele două secole prin faze cu logici distincte.

În secolul al XIX -lea s-a produs un proces ezitant de ieșire din structurile societății feudale. Avansul s-a realizat în sfera construirii instituționale prin asimilarea modelelor

europene: adoptarea unei constituții la nivel de vârf european și a unui complex sistem legislativ, parlament ales; dar mai ales un avans cultural rapid care a depășit cu mult starea precară social-economică, instituții culturale importante cum sunt universitățile și Academia Română.

Modernizarea prin crearea structurilor capitaliste a fost contribuția majoră a anilor 1920-1930, aflată încă la începuturile sale. Dezvoltarea instituțională a continuat cu introducerea votului universal, ca fundament al unei democrații moderne. Cultura și știința au cunoscut o adevărată explozie. Dar a venit cel de al Doilea Război Mondial.

Procesul de modernizare a țării a continuat într-un ritm rapid, dar în condițiile controlului sovietic asupra unei importante părți a Europei, din care România a făcut parte. Dezvoltarea capitalistă a fost întreruptă de un experiment social unic în istorie: o reconstrucție structurală a societății pe baza programului comunist sovietic, care a durat ceva mai mult de 40 de ani.

Revoluția Română din Decembrie 1989. Un nou context și o nouă problemă: cum administrăm procesul schimbării societății structurate pe modelul comunist într-o societate după modelul capitalismului Occidental, programul tranziției.

Tranziția s-a finalizat după 15 ani și intrăm într-o nouă perioadă, post-tranziție. Ultimii 13-14 ani reprezintă începutul unui nou proces de ieșire din subdezvoltare: relansarea dezvoltării capitaliste ca membră a Uniunii Europene a României, pornind de la o societate care a suferit de distrugerile procesului de tranziție, caracterizată de Nicolae Belli ca mai distructiv decât un război (N. Belli, 2001).

Obiectivul inițial al cărții a fost o istorie socială a României în ultimii 100 de ani: 1918-2018. Am realizat însă că era absolut nevoie de un prim capitol, chiar mai scurt, dedicat primei perioade a modernizării României, secolul al XIX-lea. Deci capitolul 1 este dedicat, dar foarte sintetic, acestei perioade. Următorul capitol se referă la perioada interbelică și la evoluțiile de pe scena socială și politică din perioada respectivă. Capitolul 3 este dedicat perioadei comuniste, iar capitolul 4 analizează evoluțiile sociale și politice din istoria recentă a României de după 1989.

Cartea propune să trecem dincolo de evenimentele politice și de analiza în profunzime a economiei, și să reflectăm asupra unei experiențe istorice unice a României: succesiunea unor mari tentative istorice de angajare în proiecte de schimbare structurală și dezvoltare, realizate în contexte internaționale care inevitabil și-au pus amprenta. Istoria clasică propunea să învățăm mai mult moral din trecut. Sociologia propune să înțelegem mai bine trecutul și să învățăm cum să construim un viitor mai bun. Pentru aceasta este necesar să explorăm structurile și procesele

profunde ale societății românești. Orice învățare profitabilă trebuie să fie deschisă spre analiza succeselor, dar și a eșecurilor, a erorilor strategice și ale inițiativelor inteligente ale trecutului. Încercăm să identificăm paternul social de evoluție a României, și să extragem semnificațiile profunde ale unui proces orientat mereu de aspirații istorice colective, dar realizate în contexte contorsionate de evenimente care adesea au intervenit cu brutalitate: războaie, intervenții externe, neputințe și erori interne.

Cartea este construită pe baza informațiilor existente, mai solide în anumite domenii, mai rare în altele. În mod special suntem datori efortului de excepție al lui Victor Axenciuc care a pus ordine în indicatorii economici și sociali ai României pe mai bine de un secol și jumătate: 1862- 2000.

Decizia de a face o prezentare sintetică a celor două secole de istorie socială a României a generat problema selecției temelor. Inevitabil unele au fost puse în centrul analizei, altele au fost tratate sumar sau chiar trecute cu vederea.

Sunt utilizate multe date preluate din diferite surse. Am preferat însă să nu prezentăm datele în integralitatea lor, ci să selectăm acele date relevante pentru analiza noastră. Am adăugat și prelucrări pentru a releva semnificațiile care răspund logicii analizelor noastre. Din acest motiv, prezentările datelor, deși sunt preluate din alte surse, sunt sinteze care ne aparțin.

Această carte s-a realizat într-un timp record, de un an și o lună: aprilie 2017 – mai 2018. Au participat mulți colegi din Institutul de Cercetare a Calității Vieții al Academiei Române. Contribuțiile lor au fost diverse: crearea bazei de indicatori și acumularea de informații relevante, parcurgerea unei bibliografii enorme, contribuții punctuale la clarificarea unor componente ale analizei. Cărții s-a cristallizat prin mai multe discuții și întâlniri la care au participat, în funcție de interesele lor, toți acești co-autori ai cărții. S-au realizat mai multe studii sectoriale care au stat la baza cărții, care nu sunt incluse ca atare aici, și care vor fi publicate distinct. Scrierea întregii cărți a fost realizată de Cătălin Zamfir, ca răspuns la nevoia unui stil unitar al analizei și expunerii.

Cu siguranță cartea conține și idei discutabile, care vor stârni și critici.

Profesor Doctor Cătălin Zamfir

Director al Institutului de Cercetare a Calității Vieții, Academia Română

Lista abrevierilor

- A.L.D.E. – Partidul Alianța Liberalilor și Democraților
- A.U.R. – Alianța pentru Unitatea Românilor
- B.M. – Banca Mondială
- B.N.R. – Banca Națională a României
- C.A.E.R. – Consiliul de Ajutor Economic Reciproc
- C.A.P. – Cooperative agricole de producție
- C.E.P.E.C.A. – Centrul de Perfecționare a Cadrelor de Conducere din Întreprinderi
- D.N.A. – Direcția Națională Anticorupție
- F.D.S.N. – Frontul Democrat al Salvării Naționale
- F.M.I. – Fondul Monetar Internațional
- F.S.N. – Frontul Salvării Naționale
- I.A.S. – Întreprindere agricolă de stat
- I.C.C.V. – Institutul de Cercetare a Calității Vieții
- I.M.A.S. – Institutul de Marketing și Sondaje
- I.N.S. – Institutul Național de Statistică
- I.N.S.C.O.P. – Indicele Național al Serviciilor și Consumului Populației
- I.R.E.S. – Institutul Român pentru Evaluare și Strategie
- I.R.S.O.P. – Institutul Român pentru Sondarea Opiniei Publice
- I.S.E. – Institutul de Științe ale Educației
- N.A.T.O. – Organizația Tratatului Atlanticului de Nord (The North Atlantic Treaty Organization)
- M.E.B.O. – schema de privatizare *Management Employee Buyouts*
- O.N.G. – Organizație non-guvernamentală
- P.C.R. – Partidul Comunist Român
- P.C. – Partidul Conservator
- P.C.U.S. – Partidul Comunist al Uniunii Sovietice
- P.D. – Partidul Democrat
- P.D.A.R. – Partidul Democrat Agrar din România
- P.E.R. – Partidul Ecologist Român

P.I.B. – Produs Intern Brut

P.N.L. – Partidul Național Liberal

P.N.Ț.C.D. – Partidul Național Țărănesc Creștin Democrat

P.R.M. – Partidul România Mare

P.S.D. – Partidul Social Democrat

P.S.M. – Partidul Socialist al Muncii

P.U.N.R. – Partidul Unității Naționale Române/Partidul de Uniune Națională a Românilor

P.U.R. – Partidul Umanist Român

R.S.R. – Republica Socialistă România

S.E.D.A. – Sustainable Economic Development Assessment

S.R.I. – Serviciul Român de Informații

U.D.M.R. – Uniunea Democrată Maghiară din România

U.E. – Uniunea Europeană

U.K. – Regatul Unit al Marii Britanii (United Kingdom)

U.N.I.C.E.F. – Fondul Națiunilor Unite pentru Copii (United Nations Children's Fund)

U.P.B. – Universitatea Politehnică din București

U.R.S.S. – Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste

V.M.G. – Venit minim garantat

Capitolul 1. Secolul al XIX-lea: România Mică

“ Neam părăsit la răscrucea furtunilor care bat aici din veac în veac și vor bate totdeauna în aceste locuri de ispititor belșug și de trecere a oștilor. ... Apoi pentru cea mai înaltă civilizație și siliți a trăi de la o bejanie la alta”.
(N. Iorga, 1940, 1)

Starea societății românești la începutul secolului al XIX-lea

Societatea română era caracterizată printr-o stare de *subdezvoltare*, un *feudalism sărac*, tinzând să fie redus la a fi un instrument de exploatare externă al Imperiului Otoman sau al Imperiului Austro-Ungar. Dependența de Imperiul Otoman izolase principatele române de Europa: relațiile economice, politice și culturale au fost orientate în interiorul sistemului otoman.

Încă din secolul al XVI-lea populația românească era sistematic sărăcită de exploatarea marilor imperii. Impozitarea populației române a fost cu mult mai aspră decât alte populații.

Tabel 1. Cuantumul prelevărilor statale, pe locuitor, la sfârșitul secolului al XVI-lea

	Galbeni	Grâu (kg)
Anglia (1600)	0,25	21,5
Polonia (1580)	0,14	10
Țara Românească (1590)	2	134
Moldova (1590)	1	67
Transilvania (1590)	0,4	40
Imperiul Otoman (1581)	0,5	60

Sursa: B. Murgescu, 1996, p. 288 (o selecție)

În secolele următoare, al XVII-lea și al XVIII-lea, impozitarea populației române a rămas la un nivel foarte ridicat în comparație cu celelalte țări europene.

Țărănimea era ținută într-o stare de sărăcie redusă la nivelul de supraviețuire. Ea nu reprezenta o piață de consum care ar fi stimulat dezvoltarea meșteșugurilor și a orașelor așa cum se întâmpla în vestul Europei. O mare parte din resursele produse în agricultură era transferată pentru consumul din afara țării.

Feudalismul și subdezvoltarea producției meșteșugărești și a orașelor a frânat puternic dezvoltarea forțelor sociale care ar fi promovat modernizarea societății românești. Structura populației românești era și dezechilibrată: o masă imensă de țărani sărăciți (peste 80%) și o

boierime orientată spre interesele sale de bunăstare, dar și transformată într-un mecanism de colectare a resurselor pentru stat și pentru dările cerute de exploatarea externă.

Timp de secole, dependentă de cele trei mari puteri vecine, populația română se afundă într-o stare de subdezvoltare social-economică cronică.

Situația dificilă de secole a populației românești a dus la coagularea visurilor, a proiectelor de viitor ale societății românești.

Visul unei națiuni

În mileniul întâi, pe un larg teritoriu între Dunăre, la sud, Nistru, la est și Tisa, la vest și nord, s-a cristalizat o populație unită de o limbă comună, limba română și de o cultură, dincolo de diversitatea ei, cu o unitate uimitoare.

În întreaga Europă, populațiile cu profil etnic s-au consolidat în națiuni, exprimate în state naționale.

Populația română s-a cristalizat cu greu într-un stat național, datorită poziției geografice neprielnice între cele trei mari imperii, toate trei cu o politică expansionistă: la sud Imperiul Otoman; la est, Imperiul Rus; la vest și nord, Imperiul Austro-Ungar. În această poziție ostilă, cu războaie continue, populația română s-a coagulat cu greu, în secolul al XV-lea, în două state: Moldova și Țara Românească. În arcul carpatic, Transilvania, Banatul, Bucovina și Crișana, au avut un statut fluctuant: au făcut parte din regatul Ungariei până în 1541, apoi Transilvania a devenit principat distinct, dar vasal Imperiului Otoman, iar la sfârșitul secolului al XVII-lea a intrat sub stăpânirea dinastiei de Habsburg. Deși populația română era majoritară în Transilvania, a fost supusă vreme de secole, cu un statut de inferioritate în raport cu minoritatea maghiară.

Moldova și Țara Românească au reușit să supraviețuiască ca state într-o stare continuă de războaie cu marele Imperiu Otoman, sfârșind într-o relație de vasalitate până la sfârșitul secolului al XIX-lea. *Moldova Mare* a suferit cel mai mult în conflictele cu celălalt vecin: Rusia i-a răpit în 1812 jumătate din teritoriu, Basarabia. Iar la sfârșitul celui de al Doilea Război Mondial România a pierdut pe lângă Basarabia și jumătate din Bucovina. În Transilvania, statul exprima interese străine de populația română, ale cărei aspirații nu erau recunoscute.

Deși divizată politic și administrativ, populația română a dezvoltat conștiința de sine a românilor, o cultură proprie, unită de o limbă comună. În ciuda condițiilor externe neprielnice, unirea într-o mare comunitate românească a stat continuu într-o stare mai mult de "vis" decât de program. Proiectul lui Mihai Viteazul a rămas în istorie ca prima tentativă politică de a unifica cele trei teritorii într-un stat unic românesc.

Unirea celor două principate, în 1859, prin crearea primului Stat Român, a fost un act crucial al istoriei României.

Programul unei Români moderne la nivel european

Istoria modernă a României a început cu primele decenii ale secolului al XIX-lea, mult mai târziu decât în vestul Europei.

Contextul internațional al Principatelor Române s-a schimbat radical: Imperiul Otoman a început să se retragă și Europa a început să vină.

Războaiele din acea perioadă au marcat începutul declinului Imperiului Otoman. Suzeranitatea sa asupra Principatelor Române s-a menținut, dar ea a devenit tot mai mult formală, decât efectivă. Occidentul european își crește influența asupra estului Europei: politic, economic, dar mult mai rapid și mai profund asupra mentalității. Până să ajungă bunurile occidentale pe piețele românești, au venit ideile. Tinerii români, în loc să meargă la Istanbul, au început să meargă la universitățile din Vest, mai ales în Paris. Și au venit acasă, nu atât cu bunurile europene, ci mai mult cu stilul de viață occidental și, mult mai important, cu o nouă viziune socială și politică. În contact cu mediul intelectual efervescent al mijlocului secolului al XIX-lea, tinerii români au fost captivați de visurile revoluționare ale Occidentului. Ei s-au format nu la coada, ci la vârful ideilor europene de schimbare socială.

Structura economică internă începe să se schimbe: economia rurală închisă, orientată spre autoconsum și spre achitarea birurilor, s-a deschis spre piața economică, spre bunurile europene, stimulate de contactul cu vestul Europei. Ideile și exemplele instituționale ale Occidentului sunt rapid asimilate în conștiința intelectualității. Relațiile feudale arhaice au început să se dizolve, declanșându-se procesul trecerii spre o societate modernă, ca urmare a contactului cu societățile avansate, în special Franța și Germania. Clasa bogată are noi aspirații, dar țărănimea pare a fi fost marele perdant al deschiderii europene: ea a plătit prin accentuarea sărăcirii sale pentru noile aspirații europene ale boierimii.

La începutul secolului al XIX-lea, populația română este cuprinsă de o adevărată fierbere socială. Segmentele sociale cele mai active erau țăranii și intelectualii. Ce se voia? În primul rând independența. Dar a devenit tot mai clar că primul pas al modernizării societății românești era împrăștierea țăranilor și desființarea structurilor feudale. Forțele capitaliste erau încă puțin dezvoltate. Păturile orășenești legate de meșteșugărie s-au alăturat, dar forța lor socială era încă în dezvoltare.

În 1784, cu 5 ani înainte de Revoluția Franceză, o masă de țărani transilvăneni, conduși de Horea, Cloșca și Crișan, se răscoală, înspăimântând guvernarea. Programul revoltei țărănești

se centra pe modernizarea unei societăți rurale prin desființarea sistemului feudal: *pământurile nobililor să fie împărțite țăranilor, nobilii să nu mai aibă moșii și să plătească dări ca oamenii de rând, ei să trăiască din slujbe de la stat* (I. A. Pop, 2016, 114). Răscoala a fost înăbușită cu o duritate care a rămas ca o pată neagră: prin ”tragerea pe roată” a liderilor răscoalei.

În Transilvania programul reformei sociale este dublat de un program național: recunoașterea drepturilor românilor, deși majoritari, dar împilați de minoritatea maghiară.

1821. Programul revoluției lui Tudor: *dreptul poporului la rezistență în fața opresiunii, principiul suveranității naționale, abolirea dominație străine, desființarea privilegiilor feudale, ocupare funcțiilor pe bază de merit, nu de avere, reforma justiției, a administrației, reforma școlară, formarea unei armate naționale, reforma fiscală* (I. A. Pop, 2016, 116).

Revoluția din 1848-1849, în toate cele trei Țări Române, ”a trasat programul de modernizare a României până la 1918” (I. A. Pop, 2016, 116). În acel context s-a format o generație dedicată schimbării rapide a României: Nicolae Bălcescu, Alexandru I. Cuza, Vasile Alecsandri, Mihail Kogălniceanu, Ion Heliade Rădulescu, Christian Tell, Costache Negri, Ștefan Golescu. Din perspectiva timpului, Nicolae Bălcescu este cel care s-a afirmat atât ca un lider revoluționar vizionar, cât și ca un gânditor remarcabil în orizontul proiectului național românesc.

Programul pașoptist a avut patru categorii de obiective. **Naționale:** eliberarea Țărilor Române de sub dominația străină, unirea culturală și social-politică a românilor. **Instituționale:** modernizarea statului după model Occidental, adoptarea instituțiilor și legislației europene care să ofere cadrul funcționării unei societăți moderne și liberalizarea economiei. **Sociale:** eliberarea țăranilor din dependență și împrumutarea acestora cu pământ, desființarea obligațiilor țăranilor față de boieri, a dijmelor sub toate formele (claca sau zilele de meremet), urmând a fi introdusă doar o impozitare către stat. Feudalismul urma să fie desființat. Învățământ de toate gradele să fie în limba națională. **Liberale:** democratizarea societății, drepturi și libertăți democratice, drepturi cetățenești, libertatea persoanei, libertatea presei, egalitate în fața legii și desființarea pedepselor corporale.

Generația din 1848 și-a făcut datoria. Ea s-a dovedit a fi o nouă intelectualitate cu o viziune modernă la nivel european, promovând cu entuziasm reformele necesare: crearea Statului Român, înzestrarea lui cu instituțiile moderne europene și avansuri importante în domeniul culturii. Încep să se contureze programe de dezvoltare prin modernizarea social-economică a societății.

Se naște România

1859. Programul pașoptist de modernizare este preluat și pus în practică în cei 7 ani de domnie ai lui Alexandru Ioan Cuza, sprijinit de personalitățile formate în climatul Revoluției de la 1848. Presiunea spre unire este tot mai puternică. Alexandru Ioan Cuza, ales domnitor în Moldova, este ales și în Muntenia. Marile puteri sunt puse în fața unui fapt împlinit. Se naște primul stat cu titlul de *România*. Dar noua Românie este încă o *Românie Mică*. Transilvania este încadrată în Imperiul Austro-Ungar, Basarabia anexată de Imperiul Rus.

Noul domnitor, împreună cu noile forțe politice, promovează, un larg program de modernizare. Statul a adoptat de la început o structură instituțională la nivelul de vârf al Occidentului. S-a promovat un nou sistem legislativ prin preluarea legislației din diferite țări europene: Franța pentru codul civil, Elveția pentru codul de procedură civilă și Italia pentru codul comercial. S-a creat astfel cadrul modern european de funcționare a vieții sociale. În 1866 este adoptată prima Constituție a României, o preluare aproape integrală a Constituției belgiene, considerată ca cea mai avansată legiferare constituțională la acea vreme.

Înscriind pe frontispiciul său principiul *suveranității naționale* și nespecificând în nici un articol relația de dependență față de Poartă, Constituția din 1866 a reprezentat forma politico-juridică de manifestare a independenței României în planul relațiilor internaționale. Ea a statuat principiile democratice pentru funcționarea statului român, cum ar fi: *principiul suveranității naționale, al separației puterilor și al guvernării reprezentative, al supremației constituției*. Prin acest act fundamental, România realizează o adevărată deschidere, fiind *primul stat constituțional* al Europei de sud-est, în condițiile în care, după cum remarcă C. Stere într-un discurs ținut în parlamentul României reîntregite după 1918, “Bulgaria nu se născuse încă, Serbia constituia un mic stat vasal, monarhia habsburgică trăia în urma frământărilor din 1848 sub regim absolutist (...), iar Rusia trecea spre instituții moderne, dar nu spre constituționalism” (C. Stere, 1923, 173).

Reforma agrară, un obiectiv esențial al întregii mișcări social-politice, a fost declanșată: secularizarea averilor mănăstirești (1863), împroprietărirea țăranilor (1864).

În Mesajul domnesc din decembrie 1859, domnitorul Alexandru Ioan Cuza menționa expres ca prioritate construirea de poduri, canale, căi ferate și alte căi și mijloace de comunicații și de depozitare (V. Axenciuc, 1999, 53), infrastructură vitală a funcționării unei societăți moderne.

Se adoptă un nou sistem politic, multipartidist, cu parlament format prin alegeri, for legislativ care alege și guvernul. Sunt constituite principalele instituții culturale și științifice: universități în Iași și București; pe modelul francez se înființează Academia Română.

Mișcarea inovatoare a mijlocului secolului al XIX-lea a avut ca principală realizare crearea unui stat modern, noi instituții și, social, formarea unei noi intelectualități la nivel european.

Modernizarea României s-a ciocnit însă de un decalaj cronic: schimbări extrem de rapide în sfera instituțională și a culturii și blocaj în sfera economică și socială.

Domnia reformatoare a lui Cuza și-a atins limitele. Incapacitatea pachetului de reforme agrare din anii 1864- 1866 de a elimina marile proprietăți de pământ și a boierimii puternice, un capitalism firav aflat la începutul dezvoltării sale, a generat o nouă configurație politică, numită pe atunci ”monstruoasa coaliție”. Cuza a fost forțat să abdice și s-a optat pentru o altă formulă: recursul la un domnitor străin, Carol I, prinț de Hohenzollern-Sigmaringen, înrudit cu familia domnitoare prusacă. Sistemul ereditar se spera că va evita continuele lupte pentru putere. Regele urma să aibă funcția unui arbitru politic, dar având și funcții executive.

Noul domnitor, devenit ulterior rege, s-a bazat pe o coaliție politică dominată de boierimea încă puternică. Stabilitatea politică a sfârșitului de secol exprima de fapt incapacitatea continuării schimbărilor social-economice. Față de explozia reformatoare a anilor '60, aproape jumătatea de secol care a urmat, s-a instaurat o perioadă de acalmie politică. Statul conservator a redus spre minimum ritmul reformelor, încetinind dezvoltarea României. Reforma agrară, care ar fi trebuit să împingă puternic România pe calea modernizării, a fost stopată cu mult înainte de a-și fi atins obiectivele sperate, eșuând într-o nouă formulă de feudalism, numită de unii specialiști *neoiobăgie*.

România, încă mică, a început cu reforme instituționale, împroprietărirea țăranilor care trebuia să încheie o lungă istorie de feudalism, începutul dezvoltării orașului și a industriei capitaliste.

În preajma Primului Război Mondial se încheie o jumătate de secol al primului stat român. Cum arăta starea socială a României în acest moment?

Problema țărănească: Reforma agrară 1864

În ultimele două secole, situația țăranimii a reprezentat pentru România problema critică. Ea s-a dovedit mult mai complicată decât s-a crezut. Ignorată și tratată cu mijloace inadecvate, ea a rămas ca o problemă gravă deschisă până în prezent.

La începuturile secolului al XIX-lea, România intră în epoca modernă fără a fi avut un feudalism de tipul celui vest-european. H. H. Stahl (1969) a demonstrat că satele românești medievale din zona de munte și dealuri din Moldova și Țara Românească au avut o evoluție

diferită de cea a feudalismului vest-european reprezentat de modelul clasic francez. Pământul era într-o **proprietate în devălmășie**. Boierul era un fel de proprietar suprapus al satului, deținând pământul împreună cu țăranii. Nici țăranul, nici boierul nu erau proprietari asupra pământului în sensul proprietății private definită de dreptul roman. Țăranul era dator boierului o parte din produsele sale și de a presta munci în gospodăria boierului. Țăranii aveau dreptul tradițional al unei "palme" de pământ pentru a o lucra în folosul propriu. În condițiile abundenței pământului, satul avea o proprietate comună a pământului care era împărțită între țărani în funcție de posibilitățile lor de muncă.

În alte zone, mai ales din Transilvania, satele românești au evoluat spre modelul de feudalism occidental.

Regulamentele Organice adoptate de către generalul Kiseleff la începutul secolului al XIX-lea au clarificat în stil european regimul proprietății pământului, dar în favoarea marii boierimi și în defavoarea țăranilor. *Proprietatea feudală devălmașă tradițională* este transformată în proprietate privată a boierului. Boierul a devenit proprietar al întregului pământ, iar țăranul deține doar un teren dat în folosință de boier. Situația evolua în sensul feudalismului occidental. Țărănimea, care prin tradiție avea o formă de participare la proprietatea pământului, este acum deposedată de orice drept de proprietate. Clăcașii, care formau marea majoritate a țăranilor, aveau doar drepturi de arendare de la boier, cu toate obligațiile implicate.

Dincolo de aceste efecte negative, Regulamentele Organice au reprezentat un pas înainte în modernizarea țării, prin introducerea de „reguli fixe și statornice în locul chibzuirii momentane și a bunului plac, restrânge arbitrariul, înlocuindu-l cu norme diriguitoare, introduce răspunderea legală în locul iresponsabilității... ideea statului se naște pentru prima oară la români, în concepția ei modernă, ca viață a unui tot, întocmit pe norme obștești, adică pe legi” (A. D. Xenopol, 1896, 100).

Nicolae Bălcescu, la rândul lui, deși este mai degrabă critic la adresa Regulamentelor organice, le recunoaște meritele în ceea ce privește instaurarea principiului libertății comerciale și separarea puterilor în stat.

Relația între boieri și țărani era tradițional mai degrabă una laxă, unii specialiști estimând-o chiar blândă, deoarece exista riscul părăsirii pământului de către țărani prin fuga acestora în munți. Dar și modul de viață al boierilor era apropiat de cel al țăranilor. Deschiderea spre Occident a schimbat rapid modul de viață al boierimii: noi modele de viață, noi necesități. Cine vrea să înțeleagă aceste schimbări e suficient să citească comedia lui Vasile Alecsandri *Coana Chirița*. Țărănimea avea să plătească schimbarea modului de viață al boierimii datorită contactului cu Occidentului.

Secolul al XIX-lea se caracterizează de la început printr-o înăsprire a situației țărănimii. Se înregistrează o creștere rapidă a zilelor de clacă pe domeniul boierului. Dacă la mijlocul secolului al XVIII-lea, numărul zilelor de clacă era de 12, în 1805 acesta ajunsese, în ambele provincii românești, la în jur de 30 de zile și chiar 40. Boierimea își asigură prin diferite mijloace exploatarea suplimentară a muncii țăranilor: astfel, claca se ridica în Moldova la 44 de zile pe an pentru țăranul cu 4 boi, 46 de zile pentru cel cu 2 boi, 56 de zile pentru pălmaș, în timp ce în Muntenia era de 56 de zile pentru țăranul proprietar a 4 boi, 58 pentru cel cu 2 boi și 60 de zile pentru pălmaș (L. Pătrășcanu, 1978, 15).

Cât timp pământul era abundent, proprietatea pământului nu era problematică. Dar creșterea populației rurale a început să creeze o nouă problemă: pământ insuficient. Reforma agrară, împrumietărirea țăranilor, a devenit presantă, un obiectiv central al programului de modernizare a societății românești.

În 1859, noul domnitor Alexandru Ioan Cuza a înființat *Comisia de împrumietărirea* compusă din țărani și boieri. Reprezentanții țăranilor au cerut împrumietărirea țăranilor cu două treimi din suprafețele moșiilor și eliberarea lor de servituțile feudale, astfel încât să fie asigurată independența și viabilitatea economică a gospodăriei țărănești; boierilor urma să le rămână doar o treime din moșii. Marii proprietari de pământ voiau menținerea în proprietatea boierească a *două treimi*. În plus, ei erau îngrijorați că, în condițiile în care țăranii ar fi primit suprafețe mai mari de pământ, s-ar fi constituit nucleul unei proprietăți țărănești mijlocii independente economic, aceștia nu ar mai fi fost dispuși să lucreze și pe moșiile boierești, ceea ce ar fi însemnat ruina economică a acestora. Negocierile nu au dus la un rezultat.

Cuza, din cauza opoziției majorității conservatoare din Parlamentul României, a dizolvat Comisia și a adoptat noua lege rurală prin decret în august 1864. Legea prevedea împrumietărirea țăranilor clăcași diferențiat, în funcție de numărul animalelor de tracțiune, deci de capacitatea de producție a fiecărui țăran. Terenurile distribuite nu puteau depăși două treimi din suprafața agrară a respectivei moșii. Legea desființa totodată și obligațiile de muncă și de plată ale țăranilor (claca, zeciuiala, alte obligații în muncă). Țăranul urma să devină proprietar de pământ, independent și liber. Împrumietărirea nu era gratuită, ci țăranul trebuia să plătească boierului o despăgubire, ceea ce a creat o nouă dependență.

Reforma agrară în 1864 a deschis o nouă epocă istorică: a eliberat țărănimea din starea de dependență feudală și i-a dat pământ, ca fundament al unei poziții de persoană liberă, dar insuficient pentru ca ea să devină real independentă și productivă. Deși eliberați din iobăgie, țăranii au continuat să fie dependenți de marii proprietari, care le puneau la dispoziție pământul suplimentar absolut necesar pentru supraviețuire.

Reforma agrară din 1864, adoptată în condiții de presiuni masive ale boierimii, a creat o structură economică și socială hibridă, care va împinge România într-o criză cronică în următoarea jumătate de secol. Moșierii continuau să dețină aproximativ 70% din suprafața arabilă și cea a pășunilor și fânețelor (M. Bărbulescu, D. Deletant, K. Hitchins, Ș. Papacostea, P. Teodor, 1998, 381), iar țăranii au primit suprafețe insuficiente de pământ. A rezultat o fragmentare a proprietății pământului, agravată în timp. Țăranii au primit în medie 3,8 ha. În timp, proprietățile s-au diminuat substanțial datorită creșterii populației rurale. Calculele lui G. D. Creangă (1907) concludau că, în condițiile unei agriculturi tradiționale, 3 hectare de teren nu puteau asigura necesarul pentru supraviețuire; pentru o viață normală familia țărănească avea nevoie de cel puțin 5 ha de teren, dar nici aceasta nu permitea și acoperirea celorlalte cheltuieli ale gospodăriei țărănești și cu atât mai puțin acumulare de capitalul necesar modernizării agriculturii. Chiar și o proprietate de 5 hectare făcea gospodăria dependentă de pământul suplimentar obținut de la moșieri sau arendași. Necesarul pentru independența financiară a gospodăriei țărănești era estimat la 6-7 hectare pentru o familie. Doar gospodăriile peste 10 hectare furnizau suficiente produse agricole, astfel încât sumele obținute din vânzarea acestora să ofere suficienți bani pentru acoperirea cheltuielilor și să genereze și un mic profit ce putea fi utilizat pentru ameliorarea producției și alte investiții.

Datele privind structura proprietății la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea relevă faptul că țăranii, ce reprezentau peste 99% dintre agricultori, posedau mai puțin de jumătate din totalul suprafeței agricole (G. D. Creangă, 1907, XLVI-XLVII) – cele 4 171 de proprietari ce posedau mai mult de 100 de ha, însumau 3.810.351 ha (54,7% din total), în timp ce 920.939 de țărani cu proprietăți de până la 10 ha, dețineau 3.153.645 ha (45,3% din total).

C. Garoflid (1907; 1917) estimează că un țăran, împreună cu familia sa, putea să lucreze, în condițiile agriculturii extensive din acea perioadă, o suprafață de 13 hectare. Concluzia sa este că suprafețele de teren atribuite familiilor țărănești în timpul diferitelor reforme agrare au avut un efect anti-economic, deoarece nu au oferit suficient pământ pentru rentabilizarea muncii familiilor țărănești, menținând caracterul extensiv al agriculturii românești, cu efecte negative în ceea ce privește mecanizarea și intensificarea culturii agricole.

Împroprietărirea țăranilor făcută la mijlocul secolului al XIX-lea a fost cu totul insuficientă. Pe termen mediu și lung s-a creat o situație social-economică explozivă: o masă de țărani, cu proprietăți de pământ insuficiente, supuse unui proces de erodare, dar proprietari aproape exclusivi ai mijloacelor de muncă agricolă (animale, căruțe, uneltele); și un segment redus de boieri care deținea aproape două treimi a pământului, dar, inclusiv arendașii, nu

dețineau și mijloacele de muncă. Marii proprietari și arendașii dețineau doar 4,9% din numărul total al cailor și 7,8% din numărul bovinelor, în timp ce micii proprietari dețineau 76,7% din cai și 80% bovine. Țăranii fără pământ dețineau și ei 8,1% din cai și 6,7% dintre bovine, adică mai mult decât marii proprietari. Aceeași situație se găsea și în ceea ce privește capitalul mort, mica proprietate deținând 91,8% dintre pluguri, 90,2% dintre grape, 89,7% dintre semănători și 97% dintre care (L. Pătrășcanu, 1978, 46).

În secolul al XIX-lea, feudalismul nu a fost în fapt lichidat, ci a luat o nouă formă mult mai dură. Țăranul a fost eliberat de îndatoririle sale feudale față de boier, dar a devenit mai dependent față de acesta datorită proprietății de teren insuficientă. Pentru a supraviețui, țăranul trebuia să se împrumute la boier și pentru a supraviețui și a achita datoriile să arendeze pământul suplimentar. În acest fel, țăranul este astfel obligat să presteze muncă pentru boier. Este ceea ce C. Dobrogeanu-Gherea numea o **neoiobăgie**, adică relații de muncă feudale suprapuse peste o proprietate presupus a fi capitalistă¹. Puținătatea terenurilor, în condițiile creșterii populației rurale a dus la o și mai adâncă fragmentare a pământului și o sărăcire a țăranimii. Neoiobăgia, dincolo de discuțiile teoretice și ideologice, exprimă o nouă relație socială de proprietate și de exploatare socială confirmată de revoltele țăărănești accentuate spre sfârșitul secolului și de stagnarea agriculturii în tehnicile agricole tradiționale.

Suprafețele de teren atribuite familiilor țăărănești în timpul diferitelor reforme agrare au avut un efect anti-economic, deoarece nu au oferit suficient pământ pentru rentabilizarea muncii familiilor țăărănești. Mica gospodărie țăărănească nu avea resursele necesare ieșirii din tehnologia agricolă săracă tradițională. Agricultură a fost condamnată la perpetuarea caracterului extensiv al agriculturii românești.

Noua dependență a luat o formă ”legală” de astă dată, **contractarea** pământului suplimentar necesar. Reglementarea noii forme de dependență a țăranului de boier a fost realizată de *legea învoielilor* care stabilea obligațiile contractuale ale țăranilor față de boier. În timp, duritatea obligațiilor țăranilor a crescut. Un exemplu: țăranii sunt obligați să lucreze cu precădere terenurile moșierilor, în defavoarea celor proprii. Legea din 1866 prevedea o nouă formă de legare a țăranului de pământ: interdicția ca un țăran să-și angajeze forța de muncă către un proprietar din altă localitate, atâta timp cât el era dator să presteze o muncă pentru proprietarul din localitatea în care locuia. Aceeași lege prevedea obligativitatea autorităților locale de a impune respectarea integrală a angajamentelor țăranilor, iar printr-o modificare din

¹ Inițiatorul acestui concept, Constantin Dobrogeanu-Gherea (C. Dobrogeanu-Gherea, 1910).

anul 1872, se dădea chiar dreptul proprietarului de a aduce țăranul la muncă, utilizând forța dorobanților.

Unul dintre criticii cei mai vehemenți ai acestei legi a fost marele jurist și om politic Nicolae Basilescu. El considera că, prin promulgarea legii învoielilor agricole, a fost grav încălcată egalitatea de drept înscrisă în Constituția de la 1866, deoarece îi scotea pe țărani în afara legii comune, supunându-i unui drept special și unei jurisdicții speciale (N. Basilescu, 1914).

Nivelul de trai al țăranimii era unul dintre cele mai scăzute din Europa, iar agravarea situației sociale din lumea satelor a fost favorizată de prețul foarte mic al produselor agricole, pulverizarea și împrăștierea suprafețelor agricole, lipsa inventarului agricol, practicarea unei agriculturi „cu ochii pe cer”, în dependență de natură: „situația țăranilor de la 1914 nu diferea radical de cea din timpul regulamentelor” un secol în urmă (G. Iacob, 2003, 36).

La înrăutățirea situației țăranului român a contribuit și politica fiscală. Banii necesari dezvoltării infrastructurii capitaliste (drumuri, căi ferate, investiții industriale etc.) s-au obținut masiv din taxele impuse țăranimii, marii moșieri fiind scutiți sau plăteau taxe simbolice. Pătrășcanu probează această situație cu date clare: în anul 1905, proprietățile de peste 500 ha trebuia să plătească un impozit pe venit de 26,16 lei/ha, proprietățile de 100-500 ha 30,41 lei, iar mica proprietate (sub 10 ha) 37,35 lei (L. Pătrășcanu, 1978, 28-30).

România a devenit, la începutul secolului al XIX-lea, unul dintre marii exportatori de produse agricole, ceea ce va crea mitul României de „cămară a Europei”. Dar nivelul de trai al țăranimii era unul dintre cele mai scăzute din Europa.

Sărăcia țăranimii s-a reflectat și în starea precară de sănătate și de educație. Lipsa asistenței medicale, numărul mic de medici, lipsa unor spitale și dispensare, conduceau la apariția unor boli extrem de grave, precum tuberculoza, pelagra, sifilis, pe fondul malnutriției populației rurale. Condițiile de locuit la sate erau precare: foarte mulți locuiau în bordeie sau în construcții cu o singură încăpere. Întreaga familie locuia în aceeași încăpere, uneori împreună cu animalele, iar majoritatea locuințelor erau construite din chirpici și acoperite cu paie și stuf.

Politica agrară a statului român din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, timp de 50 de ani, nu a fost aceea de a consolida independența și dezvoltarea gospodăriilor țăărănești, ci accentuarea vulnerabilității acestora în relația cu marii proprietari. Rezultatul acestei politici a fost asigurarea forței de muncă necesară marilor latifundii, cu costuri minime.

Legislația, cu motivarea de a-l proteja pe țăranul incult, a interzis vânzarea pământului, a avut în fapt ca efect o nouă formă de legare a țăranului de proprietatea pământului său, implicit făcându-l dependent de boier. Un alt efect al interdicției înstrăinării terenurilor a fost

fărâmițarea în timp a suprafețelor de teren. Loturile de teren moștenite erau în majoritatea cazurilor situate la distanță unele de altele. Țăranul era obligat să cultive mai întâi pământul boierului, iar apoi cheltuia mult timp cu deplasarea între suprafețele ce le deținea, de unde și producțiile scăzute ale acestora.

Reforma agrară nu a rezolvat însă problemele structurale ale societății românești: boierimea feudală, proprietară a două treimi din pământ, s-a consolidat. Starea de sărăcie a țăranimii s-a accentuat. Efectul a fost și evitarea procesului de proletarizare a țăranului, în calitate de angajat ca salariat la boier (Ș. Zeletin, 2005).

Rezultatul reformei a fost înghețarea agriculturii într-o subdezvoltare cronică: îmbogățirea boierimii și o țăranime sărăcită, incapabilă de a dezvolta gospodăria puternice. Împroprietărirea cu despăgubire a înglodat țăranimea în datorii față de boier, anulând șansa de dezvoltare a micilor gospodării țărănești.

Boierul nu a devenit organizatorul capitalist al producției agricole, interesat în modernizarea agriculturii, ci s-a mulțumit cu arendarea pământului de către țăranul sărac care deținea mijloacele rudimentare ale agriculturii: animale de muncă, pluguri, căruțe.

În relația țăran/boier, începând cu secolul al XIX-lea, a apărut o nouă verigă, *arendașul*. Arendașul devine administratorul terenurilor boierești și se îngrijeau ca țăranii să-și îndeplinească obligațiile. Presiunea asupra țăranimii a crescut considerabil, situația acestora fiind semnificativ mai grea comparativ cu perioadele în care relația țăran-boier se realiza nemijlocit. Dincolo de obligațiile față de proprietarii terenurilor, țăranii trebuiau să asigure, suplimentar, și beneficiile arendașilor.

Un efect secundar al împroprietăririi a fost și diminuarea tendințelor de migrare din agricultură a surplusului forței de muncă. Țăranul a devenit dependent de mica lui parcelă de pământ pe care nu o putea vinde și pleca: o nouă formă de legare a țăranului de pământ. Nici orașul, datorită procesului insuficient de dezvoltare a industriei, nu a putut absorbi excesul forței de muncă din agricultură.

Fixată într-o stare de sărăcie în agravare, țăranimea nu a putut deveni un consumator semnificativ pe piața economică și a susținut astfel dezvoltarea meșteșugurilor și începuturile industriei. Puținele resurse financiare concentrate la clasa feudală erau utilizate mai degrabă pe piața vestului Europei decât pe cea internă.

Situația era diferită în provinciile românești ce făceau parte din Imperiul Habsburgic, unde, în urma reformei agrare din 1848, a avut loc o eliberare semnificativă a țăranilor, acestora oferindu-li-se suprafețe suficiente de teren, creându-se totodată largi izlazuri și păduri

comunale, ceea ce asigura independența micilor proprietari în fața marilor proprietari. Pe de altă parte, în aceste provincii exista o suprafață întinsă de mari proprietăți, dar și un număr mare de proletari agricoli, ceea ce a stimulat emigrarea, mai ales către Statele Unite. Efectul: suprapopularea din agricultură a fost în această zonă mai redusă decât în Vechiul Regat.

Dincolo de schimbări pozitive în domenii importante, sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea s-a caracterizat printr-o înrăutățire a situației țărănimii. Perioada este străbătută de revolte țărănești. Se înregistrează peste 10 mișcări țărănești, dintre care s-au remarcat, prin amplitudinea lor, cea din 1888 și mai ales cea din 1907.

Secolul al XIX-lea a fost dominat de problema țărănească. Țărănimea a rămas în tot cursul secolului al XIX-lea fixată într-o stare de subdezvoltare: coexistența marilor proprietăți de pământ cu o masă mare de mici proprietăți insuficiente a generat un sistem de exploatare neofeudală în agravare. În toată această perioadă, țărănimea a reprezentat peste 80% din populația țării, dintre care aproximativ 700.000 nu aveau deloc pământ, iar circa 300.000 dețineau suprafețe mai mici de 2 ha, ceea ce nu le permitea să facă nici măcar agricultură de subzistență.

Începutul modernizării industriale

O contribuție mai importantă, deși și aceasta firavă, a adus-o industria și meșteșugurile. Indicatorul cel mai clar al modernizării îl reprezintă populația ocupată în cele două sectoare, agricultură și industrie. Datele arată o creștere în 50 de ani și a agriculturii, mai mică, de două ori, dar și a industriei, mult mai mare, de șapte ori. Creșterea mai rapidă a industriei are însă un impact marginal asupra structurii economice și sociale a țării. La sfârșitul acestui ciclu istoric, industria nu depășește mai mult de 5% din totalul populației ocupate în economie. În 1914, România era încă **o țară agrară**.

Tabel 2. Populație ocupată în agricultură și industrie, în mii persoane

Anul	Pop. ocupată în agricultură	% din total populație	Pop. ocupată în industrie	% din total populație
1862	1596	98,6%	22,9	1,4%
1913	3250	95,2%	165	4,8%
Creștere	203,6%		729,5%	

Sursa: Anuarul statistic al României, 1915-1916, date prezentate de V. Axenciuc, 1992.

Guvernele liberale, care s-au succedat prin rocade parlamentară, pe tot parcursul domniei lui Carol I, au adoptat unele măsuri de încurajare și protejarea a industriei românești. ”Cu toate limitele de aplicare, legislația de protecție și încurajare a industriei naționale a

asigurat condiții pentru crearea și dezvoltarea unui important număr de întreprinderi industriale” (G. Platon, V. Russu, G. Iacob, V. Cristian, I. Agrigoroaiei, 1993, 135) .

Tabel 3. Evoluția numărului de întreprinderi industriale

Anul	1866	1893	1901	1915
Total întreprinderi industriale	236	403	625	1149

Sursa: V. Axenciuc, I. Tiberian, 1979, 238

Unele ramuri ale industriei, precum morăritul, prelucrarea zahărului, extracția și prelucrarea petrolului, prelucrarea lemnului, sunt bine reprezentate și relativ bine tehnologizate, alte ramuri industriale, precum industria metalurgică, industria construcțiilor de mașini, industria chimică continuau să rămână cvasi-inexistente la începutul secolului al XX-lea.

Creșterea modestă a industriei s-a datorat în principal lipsei capitalului autohton și a unei piețe interne modeste. Capitalul străin a ajuns la o pondere importantă în această perioadă. La începutul secolului al XX-lea capitalul străin constituia 80% din capitalul societăților industriale, respectiv, 40% din capitalul bancar. În industria petrolului capitalul străin deținea 94,5% din totalul capitalului acestei industrii importante (G. Platon, V. Russu, G. Iacob, V. Cristian, I. Agrigoroaiei, 1993, 136).

În această perioadă, se dezvoltă și infrastructura de transport, mai cu seama, infrastructura feroviară, asumată ca prioritate. Se declanșează un proces de modernizare a mijloacelor de transport, drumuri, poduri, căi ferate, probabil mai mult sub presiunea integrării economiei românești în economia europeană. În perioada 1869-1915, s-au construit 3 554 km cale ferată simplă, cu 404 stații și 39 halte, având 932 de locomotive, 1 497 vagoane de călători și 25 736 vagoane de marfă (V. Axenciuc, 1999, 55). În 1895 se realizează legătura pe calea ferată dintre România și Dobrogea, prin construirea podului de la Cernavodă, operă a inginerului român Anghel Saligny, care la vremea aceea reprezenta un unicat în Europa de sud-est.

Dacă între 1869 și 1880 primele căi ferate din România au fost construite prin concesiune unor societăți străine, după această dată rețeaua feroviară a fost răscumpărată și dezvoltată în regie proprie de către statul român, de către ingineri români, dar cu material feroviar importat și cu mijloace financiare obținute prin împrumuturi în străinătate.

Rețeaua rutieră crește de la 3 219 km. în 1879, la peste 28 000 de km. în 1916 (I. Mamina, V. Nicolae, 1983,198).

Acest proces de modernizare, focalizat pe dezvoltarea accelerată a infrastructurii, a avut un cost important, plătit mai cu seamă de țăranime. Obligațiile financiare ale contribuabililor au crescut de la 8,2 milioane lei în anul 1864, la 38,7 milioane în 1901, ajungând la 78 de milioane de lei, în anul 1914 (N. Marcu, 1979, 198).

Deși s-au făcut progrese economice în Principatele Române, decalajele de dezvoltare moștenite față de țările dezvoltate ale Europei nu au putut fi surmontate.

Burghezia română era încă o clasă socială în formare, slab dezvoltată, având în rândul ei preponderent elemente alogene, ceea ce a reprezentat o sursă permanentă de tensiuni sociale.

Noua clasă capitalistă este încă la începuturile ei, iar clasa boierilor, în coaliție cu regele, devine o sursă de blocaj al lansării capitaliste a țării.

Țărănimea se revoltă adesea împotriva exploatării boierilor, dar nu poate deveni un factor de dezvoltare capitalistă. Având în vedere acest blocaj al dezvoltării capitaliste, Zeletin se exprima tranșant: *ruinarea țării se datorează boierimii și țăranimii*: boierii, menținând structurile feudale, și țăranii, victime neputincioase ale acestor structuri (Ș. Zeletin, 2005, 238).

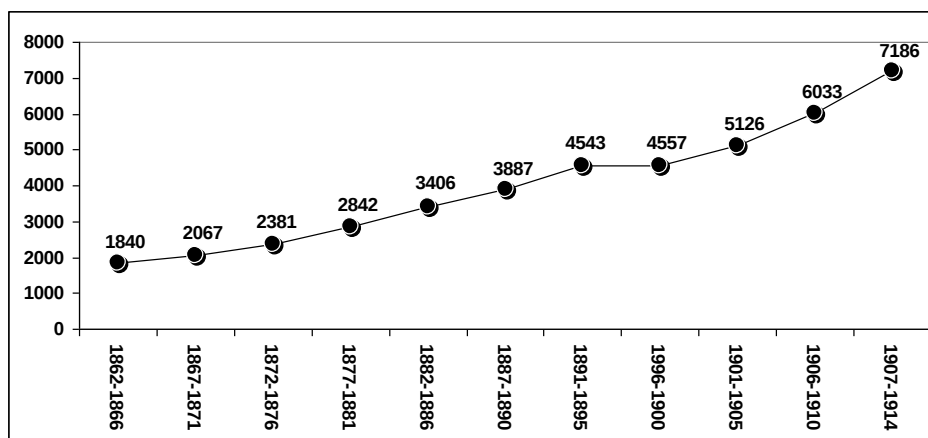
Încep să se dezvolte orașele, dar într-un ritm încetinit de subdezvoltare a întregii economii. Orașele vest-europene deveniseră importante centre meșteșugărești și apoi industriale. Acest lucru s-a întâmplat, în cazul României, foarte târziu. Cea mai mare parte a orașelor românești erau mici centre comerciale, doar câteva s-au dezvoltat și ca centre industriale.

Dinamica economiei

Economia nu s-a dezvoltat în ritmul așteptat. Subdezvoltarea agriculturii a frânat și dezvoltarea orașului și a industriei/meșteșugurilor. O țăranime săracă nu creează o piață de consum stimulativă.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, datele indică o creștere economică continuă. PIB-ul României a crescut în această jumătate de secol ceva mai mult de 3,6 ori.

Grafic 1. PIB-ul României 1862-1914 (medii ani), mii dolari ppc. 2000



Sursa: V. Axenciuc, vol. I, 2012, p. 37

Privită din altă perspectivă, creșterea economică pare foarte modestă. Creșterea PIB-ului pe locuitor este mult mai mică, de doar 87%. A fost mai mult o creștere extensivă, prin creșterea populației de țărani și a terenului cultivat, și mult mai puțin intensivă.

Tabel 4. Dinamica PIB și pe locuitor în perioada 1862-1914, dolari ppc 2000

Anul	PIB milioane		PIB/loc	
1862	2264	100%	563	100%
1914	8192	361,8%	1054	187,2%

Sursa: V. Axenciuc, vol. I, 2012, p. 37

Tabel 5. Creșterea populației și a suprafeței arabile

Anul	Populație	Dinamica populație	Locuitori/ km ²	Populația rurală % din total populație	Suprafață arabilă (mii ha)
1862	4 019	100	33	82,8	2 982 100
1914	7 771	193,3%	56	82,0	6 327 212,2%

Sursa: V. Axenciuc, 2012, Vol. I, p. 90

Un factor cu efecte importante în acești 50 ani a fost creșterea populației de aproape două ori. Plusul de populație este absorbit decât în mică măsură în sectorul urban, de industrie și servicii, și nici de migrația externă. Țăranii au rămas în sat, accentuând **suprapopularea sătească/ agrară**. Dublarea suprafeței agricole a atenuat situația socială potențial explozivă a creșterii populației.

Creșterea economică modestă în această jumătate de secol se datorează în primul rând faptului că agricultura nu a reușit să iasă, în ciuda reformei agrare din 1864, din structurile sociale și economice feudale. Agricultura rămâne rudimentară, slab productivă, cu o structură

de proprietate care nu oferea șanse de dezvoltare: țăranii eliberați prin reforma din 1864, proprietari de mici fâșii de pământ, rămân dependenți în forme noi de o mare proprietate feudală.

Structura socială a României

Putem să ne facem o imagine a structurii sociale în această perioadă utilizând datele disponibile referitoare la distribuția veniturilor.

Veniturile la sat

Distribuția veniturilor din sate reflectă distribuția proprietății terenurilor agricole.

Tabel 6. Structura veniturilor, țăranii și boierii, 1909

Clase de venituri (în lei)	Nr. Familii	%	Venit mediu gospodărie pe grupă
Până la 120 lei	894 629	70,9%	52 lei
121 – 200	225 349	17,9%	158 lei
201 – 300	81 821	6,5%	242 lei
301 – 1 200	48 765	3,9%	493 lei
1 201 – 2 400	5 042	0,4%	1 437 lei
2 401 – 10 000	3 032	0,24%	4 860 lei
10 001 – 50 000	1 773	0,14%	21 830 lei
50 001 -100 000	293	0,02%	67 130 lei
Peste 100 000	182	0,01%	240 429 lei
	1 260 886	100,0	Medie: 198

Sursa: V. Axenciuc, 2000, 281. Analiza realizată de V. Axenciuc pe baza datelor oferite de ministrul de finanțe Emil Costinescu, statistica impozitelor directe, publicate în 1909. Datele se referă la situația dinainte de 1909

Din aceste date rezultă câteva concluzii asupra structurii satului. De precizat că clasificările ”agriculturilor” care urmează, sunt făcute de noi, pe baza estimării veniturilor anuale oferite (Tabelul 6), dar, după cum se vede, reflectă rupturile de venituri dintre categorii.

Țărani săraci, cu venituri sub 300 lei pe an, reprezentau quasi-totalitatea țăranilor: **95,5%** dintre gospodăriile agriculturilor, adică **5 408 095** țărani². Marea majoritate a țăranilor, **70,9%**, avea un venit anual sub 120 lei anual, în medie 52 lei. Aceasta însemna 1 leu pe săptămână sau 0,14 lei pe zi, echivalentul a 1 kg. mălai (V. Axenciuc, 2000, 282). Majoritatea

² V. Axenciuc a considerat în medie 4,5 persoane per familie.

țăranilor trăia într-o stare de sărăcie cruntă. Gospodăriile care aveau un venit anual între 300 și 120 lei anual, **24,4%**, se plasau și ei într-o stare de diferite grade de sărăcie.

Țăranii mijlocași și înstăriți, cu venituri anuale între 10 000 și 300 lei, reprezentau **4,3%**, **56 839** gospodării.

Boierii, cu venituri anuale peste 10 000 lei și aceștia foarte diferențiați, reprezentau **0,17%** dintre gospodăriile agricole, adică **2 248** gospodării boierești, adică aproximativ **10 116** boieri. Probabil că aici se poate identifica ruptura socială dintre țăranii înstăriți și boieri: venituri medii 21 830 lei boierii "săraci" și 4 860 lei țăranii înstăriți.

- Marii boieri, 0,01% dintre agricultori, adică **182** de familii, având în medie **240 429** lei anual.
- Boierii mijlocii, 0,02% dintre agricultori, adică **293** familii, câștigând în medie **67 130** lei.
- Micii boieri, 0,14% dintre agricultori, **1 773** familii, câștigând în medie **21 830** lei.

Structura socială a satului era deci următoarea: **țărani 5 663 870**, adică **98,3%** dintre agricultori) și **10 116** boieri.

Distribuția veniturilor în mediul rural este tipică feudalismului, nu capitalismului. Într-o societate capitalistă distribuția veniturilor este de tipul Gauss: o proporție relativ redusă de săraci, o masă mare la mijlocul distribuției (clasa de mijloc) și o proporție mică de bogați. Distribuția caracteristică mediului rural la începutul secolului al XX-lea este complet diferită, în formă de "L": cea mai mare parte a țăranilor (95,5%) are venituri foarte scăzute (40,7% din totalul veniturilor agricole), o pătură mijlocie extrem de mică, **4,3%**, și apoi, **0,17%** bogații pământului dețineau 40,9% din totalul veniturilor agricole.

Raportul dintre veniturile celor mai săraci țărani (70,9%) și veniturile categoriei celor mai bogați (0,01%) este enormă, de **1** la **4 624**.

Țărani care aveau insuficient pământ, dar dețineau instrumentele de muncă a pământului erau siliți, prin mecanismul *învoielilor*, să lucreze pe pământul boierilor care dețineau însă două treimi din totalul pământului.

Pe baza acestor date, Axenciuc concludă: *"Polarizarea proprietăților și veniturilor rurale până la 1909...punea în evidență prăpastia stărilor materiale în agricultură și cauza fundamentală a răscoalelor....Disproporția cea mai izbitoare o găsim la ultima categorie (de venituri peste 100 000), aceea a marilor proprietari, unde numărul lor nu era decât de 182, adică 0,014% din totalul proprietarilor rurali, pe când venitul lor însuma 17,4% din totalul veniturilor, aproape tot atât cât au cei 894 629 țărani"* (V. Axenciuc, 2000, 281-282).

După o jumătate de secol de la împrăștierea țăranilor, care au devenit proprietari doar formal independenți de boieri, feudalismul nu s-a desființat, ci a luat o nouă formă: neoiobăgia.

Veniturile la oraș

Datele disponibile se referă doar la cetățenii din mediul urban care au diferite proprietăți (V. Axenciuc, 2000, 283). Pe lângă aceștia se află o mare parte de orășeni fără proprietăți, ce însă de regulă au venituri mult mai mici.

Tabel 7. Proprietarii urbani: distribuție pe venituri, 1909

Categorii de venituri	Număr proprietari	Proporție %	Venitul mediu
Până în 120 lei	52 722	41,6%	72 lei
121 – 200	18 666	14,7%	160 lei
201 – 300	15 669	12,4%	258 lei
301 – 1 200	28 657	22,6%	626 lei
1 201 – 2 400	6 431	5,1%	1 695 lei
2 401 – 10 000	3 969	3,1%	4 212 lei
10 001 – 50 000	485	0,4%	17 913 lei
50 001 – 100 000	33	0,03%	66 242 lei
Peste 100 000	10	0,01%	235 500 lei
	126 642	100,0%	Medie: 550

Sursa: V. Axenciuc, 2000, p. 283

Observăm că se menține o distribuție a veniturilor oarecum similară cu cea din rural, dar cu unele diferențe. În mediul urban se remarcă o tendință de deplasare spre o distribuție modernă.

Cei mai săraci, cu venituri sub 120 lei, sunt mai puțini decât în rural (41,6% față de 70,9%) și cu venituri în medie ceva mai mari (72 lei anual față de 52). Dacă am considera însă că la sate costul vieții e mai scăzut, putem presupune că sărăcia la orașe este mai severă.

Proporția ”bogaților” urbani, cu venituri peste 10 000 lei pe an este ușor mai ridicată decât în rural: 0,44% față de 0,17%. Marii bogați, cu venituri de peste 100 000, sunt foarte puțini: 10 familii, față de 182 în rural. Probabil că aceste date exprimă sintetic cu claritate gradul trecerii de la feudalism la capitalism.

În mediul urban crește proporția clasei mijlocii (301 lei – 10 000 lei): 30,8% față de sub 4% la sat.

Media veniturilor la oraș e substanțial mai mare: **550** lei față de **198** lei în rural.

Diferența de venituri se menține: cei mai bogați de la oraș au același nivel al veniturilor față de cei din mediul rural. Raportul dintre veniturile cele mai mici și cele mai mari în mediul urban este puțin mai mic decât în rural: **1 la 3 271** față de **1 la 4 624**. Structura socială a orașului era următoarea: **săraci proprietari**³, **391 756** (87 057⁴ persoane); clasa mijlocie urbană: **175 756** (39 057 persoane) și ”bogații urbani” **528** familii (2 376 persoane). În clasa bogaților urbani trebuie adăugați și o parte, probabil majoritară, a boierilor care își au și ei reședința la oraș.

Starea școlară

Ca o cerință vitală a procesului de modernizare, școala începe să primească un suport politic în creștere, considerat ca unul dintre cei mai importanți factori ai ieșirii din subdezvoltare. Se înregistrează o creștere a alfabetizării, dar frânată de sărăcia masei de țărani și de decalajul dintre orașul în dezvoltare și satul înapoiat. Școala, antrenând o masă mare de învățători și profesori, a reprezentat cea mai importantă sursă ocupațională a noii intelectualități, mult mai mult decât industria.

Legea instrucțiunii publice (1864) proclama obligativitatea și gratuitatea învățământului primar, stabilea trei grade: învățământ primar de patru ani, cel secundar de șapte ani, iar cel superior sau universitar de trei ani. În timpul domniei lui Cuza este înființată prima universitate din țară, în 1860, la Iași, apoi, în 1864, cea din București. Au urmat: Școala Națională de Arte Frumoase, sub conducerea lui Theodor Aman, Școala de medicină veterinară, Școala Superioară de Științe și Școala Superioară de Litere.

Reforma învățământului a fost continuată în timpul domniei lui Carol I, dar cu încetinire de câteva decenii: după legea învățământului din 1864, mult mai târziu, cu 32 ani, în 1896, a fost adoptată legea învățământului primar și normal-primar, legea învățământului secundar și superior, 1898, legea învățământului profesional, 1899, legea grădinițelor, 1909.

Știința de carte în mediul rural prezintă o situație dramatică: 78% erau analfabeți în 1899 (L. Colescu, S. Manuilă, 1944, 103).

La recensământul din 1899, procentul știutorilor de carte era de 22% din populația țării. După ministeriatul lui Spiru Haret, recensământul din 1912 a înregistrat un salt, 40% știutori de carte, dintre aceștia 106.713 aveau studii superioare (M. Rizea, 2012, 254). Practic, în 13 ani, populația alfabetizată a României aproape se dublase. La nivelul populației rurale în 1899

³ Sărăcii urbani sunt mult mai numeroși, aici trebuind să fie incluși și cei lipsiți de proprietate, care practic sunt săraci cu toții.

⁴ Cu 4,5 persoane în medie pe familie

erau doar 15,2% știutori de carte, iar, în 1909, erau deja 34,7%⁵. Nicolae Iorga era în asentimentul a foarte multor români când spunea la Congresul învățătorilor din 1907: „Când vă vorbesc despre el (Spiru Haret), în semn de respect, sculați-vă în picioare!”.

Viața religioasă

Cele trei recensăminte anterioare perioadei interbelice (1859, 1899 și 1912) relevă o structură confesională marcată de o mare majoritate ortodoxă. Astfel, în 1859, din totalul populației de 4.424.961 de locuitori, 89% erau ortodocși, 3,03% evrei și 1,02% romano-catolici. În 1899, populația crește la nivelul de 5.956.690 persoane, din care 91,2% ortodocși, 4,5 de religie mozaică (a doua comunitate etnică și religioasă ca mărime din Europa după cea din Austria, de 4,6%) și 2,5% romano-catolici. Recensământul din 1912 menționează un număr total de 7.235.320 de locuitori, fără modificări esențiale ale mozaicului confesional (S. Negruți, 2014).

Deși relația Bisericii Ortodoxe cu statul a fost în cea mai mare parte a istoriei una de susținere reciprocă, conform tradiției bizantine, procesul de modernizare a impus o serie de măsuri legislative care au avut impact puternic asupra Bisericii Ortodoxe. Între acestea amintim confiscarea averilor mănăstirești în 1863, cunoscută și drept *Legea secularizării averilor mănăstirești*, impunerea „Decretului Organic pentru Reglementarea Schimei Monahicești” în 1864, unirea Bisericilor Ortodoxe din cele două Principate într-un corp național, înființarea Sinodului Bisericii Ortodoxe Române în 1864, care statua independentă față de Patriarhia de Constantinopol, precum și instituirea „Legii pentru numirea de mitropoliți și episcopi eparhioți în România” din 1865.

Relația Bisericii Ortodoxe române cu Statul român a fost de sprijin și influență reciprocă pentru realizarea unui scop comun, și anume: *”unitatea spirituală și unitatea națională a românilor.”* (P.F. Daniel, 2015). În istoria Bisericii Ortodoxe române două evenimente au fost deosebit de importante în această perioadă: recunoașterea autocefaliei în 1885 și ridicarea la rang de Patriarhat în 1925.

Acalmie socială-politică: alternanța la guvernare conservatori/ liberali

Entuziasmul constructiv al generației 1848 a dus la introducerea unor reforme instituționale care au constituit un mare salt în modernizarea țării.

⁵Cf. Tudor Visan Miu, Spiru Haret și reforma sistemului educațional: Model pentru contemporani (www.tudorvisanmiu.ro).

Curând, progresul a fost încetinit până la blocaj de menținerea, în noi forme, a structurilor feudale. Odată cu detronarea lui Alexandru Ioan Cuza s-a închis epoca reformelor rapide și a entuziasmului schimbărilor sociale. S-a intrat într-o perioadă de o jumătate de secol, dominată de coaliția politică și socială între forțele încă puternice feudale, ale moșierimii, și noile forțe capitaliste încă firave. Coaliția s-a bazat pe o acceptare reciprocă: boierimea a obținut o susținere politică solidă pentru noile forme feudale, iar capitalismul în dezvoltare, un cadru nou instituțional favorabil dezvoltării sale, inclusiv cu suportul statului. Prețul plătit de noile forțe capitaliste și a reprezentării lor politice a fost renunțarea la orientarea antifeudală inițială. Rezultatul jumătății de secol a fost o înghețare a satului în forme neofeudale solid instaurate și forțe capitaliste care s-a bucurat de cadrul legal modern de funcționare, cu un suport din partea statului, dar acceptând disciplinat limitările creșterii lor de supraviețuirea structurilor feudale. Principele reformator a fost înlocuit cu Carol I, un rege care și-a asumat rolul de arbitru al echilibrului celor două forțe, dar clar în avantajul boierimii.

Creșterea economică a fost modestă, ea datorându-se în principal creșterii extensive a agriculturii: mai mult teren cultivat, mai mulți țăranii, dar tot mai săraci. Industria a început să crească și ea, dar modest pentru o jumătate de secol: până la sfârșitul perioadei, mai puțin de 5% din populația activă era angrenată în industrie, imensa majoritate a populației trăind într-o agricultură care nu dădea semne de modernizare.

Introducerea unui stat democratic, bazat pe pluripartidism, a fost și ea parțială. Sistemul de vot censitar a fost o sursă a excluderii de la procesul politic a unui segment important al populației, susținând orientarea conservatoare a parlamentului.

S-a instaurat o stare de *acalmie socială și politică*. Se înregistrează proiecte de lansare a dezvoltării societății românești, dar destul de modeste. A fost tot mai clar că satul era menținut în subdezvoltare de exploatarea neofeudală, devenită o frână în calea dezvoltării capitalismului. Lipsa voinței de lichidare a feudalismului bloca viitorul.

Politic, coaliția social-economică a forțelor feudale și capitaliste s-a exprimat în celebra alternanță la guvernare a conservatorilor și liberalilor. Alternanța la guvernare a creat un echilibru durabil, un spațiu al promovării intereselor celor două forțe, dar și o limitare reciprocă a lor.

Spațiul politic românesc se structurează în această perioadă pe câteva direcții ideologice.

Conservatorismul, exprimând viziunea forțelor feudale, promova strategia „pașilor mărunți” și a căii „evolutive”, susținând o modernizare treptată a structurilor economice și social-politice, fără transformări rapide.

Conservatorismul și-a găsit suportul sociologic și politic în teoria criticii ”formelor fără fond”. În 1868, T. Maiorescu publică un articol care avea să genereze o importantă orientare culturală și politică: *În contra direcției de astăzi în cultura română*. El condamna introducerea unor instituții și modele imitate după cele occidentale și cărora nu le corespund un fond adecvat în mentalitatea și nivelul de cultură al poporului român (T. Maiorescu, 1989).

În literatură, inițierea mișcării *Junimiste*, patronată de Maiorescu, a avut un impact important. S-au introdus standarde ridicate de calitate și a descurajat ”copierea” facilă.

În politică, teoria formelor fără fond a reprezentat o ideologie justificativă a conservatorismului. Titu Maiorescu a fost timp de o jumătate de secol unul dintre liderii orientării conservatoare. Partida conservatoare a contestat în fond justificarea programului pașoptist de reformă instituțională, în numele unei evoluții organice și temeinic pregătite. Și a frânat sau chiar a blocat continuarea reformelor într-un ritm susținut. Ea era o ideologie a forțelor conservatoare care în numele înțelepciunii promova acceptarea unei stări sociale care nu voia să se schimbe.

Teoria *formelor fără fond* exprima și o dezamăgire reală. Devenea tot mai frustrant decalajul dintre ”forme” instituționale preluate rapid din Occident și ”fondul” realității sociale care părea a nu da semne vizibile de schimbare așa cum se aștepta. Adoptarea noilor ”forme” instituționale nu a generat un proces vizibil de schimbare a ”fondului”, a proceselor economice, sociale și politice. Pe de altă parte, ea justifica pasivismul ca expresie a neputinței de continuare a reformelor de schimbare.

De pe pozițiile unui romantism liberalist, Zeletin a formulat o altă critică. Cultura dominantă la sfârșitul secolului al XIX-lea, considera Zeletin, era produsul intelectualilor, veniți și ei din țărănime, protestând împotriva noilor procese capitaliste. Ea exprimă ”atmosfera de sentimentalism rural, de romantism cultural și ură împotriva înnoirilor burgheze.” (Ș. Zeletin, 1925, 238).

Liberalismul a fost orientarea politică care s-a dovedit a fi complementară, iar nu opusă conservatorismului. Liberalii au promovat inițiativa economică, libertatea individuală, inclusiv de expresie, regulile pieței libere, suportul statului pentru inițiativele economice, garantarea proprietății private, egalitate politică, supremația legii, democratizarea vieții politice și crearea

unei clase mijlocii puternice, învățământ gratuit și obligatoriu. Programul liberal se baza pe formula „prin noi înșine”, care avea ca scop mobilizarea forțelor creatoare și productive ale țării la progresul societății românești. Acest principiu nu respingea capitalul străin, ci susținea consolidarea în primul rând a capitalului național prin măsuri cu caracter protecționist, care să asigure progresul țării. *Liberalii* au optat pentru protecția și încurajarea industriei prin intervenția *statului* și un tarif vamal protecționist.

Slăbiciunea forțelor capitaliste interne explică compromisul lor cu forțele conservatoare. Burghezia română nu avea capacitatea de a impune schimbări social-economice profunde, mai degrabă satisfăcându-se cu coabitarea cu puternicele structuri feudale.

Socialismul. Mai ales sub influența mișcării socialiste din Rusia, a existat și o prezență a temei socialismului ca soluție la subdezvoltare, reprezentată în principal de Nadejda și Gherea. Apariția cărții lui Gherea, *Socialismul în țările înapoiate*, a stârnit un interes, care însă s-a epuizat complet mai târziu, după experiența negativă a revoluției sovietice.

C. Dobrogeanu-Gherea propune un program de relansare și modernizare a României: vot universal, egal și direct, libertatea cuvântului și de asociere, învățământ gratuit, egalitatea femeii cu bărbatul, impozit progresiv pe venituri, ziua de muncă de 8 ore, repaus duminical, credit accesibil pentru țărani etc. Pentru C. Dobrogeanu-Gherea, modernizarea României o reprezenta *industrializarea*, considerată a fi condiție *sine qua non* pentru viitorul României (C. Dobrogeanu-Gherea, 1976).

Zeletin formulează la adresa socialismului român al epocii o critică similară cu cea a conservatorismului. Și el este o formă a reacțiunii rurale împotriva burgheziei, o expresie a criticii societății capitaliste române de către intelectualii noștri, crescuți în atmosfera și mentalitatea rurală, doar că e îmbrăcată în frazeologia marxistă (Ș. Zeletin, 2005, 237).

Curentele tradiționiste, sămănătoriste și poporaniste, în frunte cu N. Iorga și C. Stere, au prezentat un alt program de dezvoltare a României.

Manifestând o simpatie deosebită față de țărănime, Iorga propunea respectul tradiției, socotind că imitarea unor modele străine este un fapt contrar „spiritului național”, aceasta conducând la pierderea identității manifestate de-a lungul secolelor. Pentru marele istoric satul era expresia cea mai vie a structurilor organice, iar orice schimbare trebuia realizată cu “respectarea deplină” a acestora. Fiind „depozitarul înaltelor valori morale”, satul asigura, într-o societate agricolă modelată prin cultură, evoluția naturală a unui popor.

Sămănătorismul a avut o influență mare în anii 1904-1906. După această dată curentul își pierde din importanță.

Un curent agrarian înrudit cu sămănătorismul a fost poporanismul (“dragostea pentru popor”), avându-l ca teoretician pe basarabeanul Constantin Stere. Spre deosebire de sămănătoriști, poporaniștii nu se limitau doar la formularea unor idei despre “renașterea morală”, ci acționau în practică pentru aplicarea unor proiecte de reformă, susținând, alături de liberali, înfăptuirea reformei agrare și obținerea votului universal. Respingând ideea că industria reprezintă cheia dezvoltării țării, C. Stere accentua rolul important al agriculturii, considerând că ignorarea și nesoluționarea problemei agrare vor genera consecințe negative asupra progresului economic al țării.

Explozia culturală

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, posibil ca reacție la acalmia politică și socială, s-a produs o adevărată **explozie a culturii și științei românești**. Se afirmă, în această perioadă, romanul românesc prin Nicolae Filimon (*Ciocoi vechi și noi*, 1865) și Duiliu Zamfirescu (*Viața la țară*, 1898), și clasicii literaturii românești, Mihai Eminescu, Ion Creangă, Vasile Alecsandri, Ioan Slavici, Ion Luca Caragiale. Literatura timpului exprimă starea psihologică și morală a tuturor claselor și păturilor sociale: țărănimea, intelectualitatea, mica burghezie din orașe, târguri și sate, arendașii și vechilii, latifundiarii. În această perioadă se remarcă mari artiști plastici, cum a fost Nicolae Grigorescu, filosofi importanți, ca de exemplu Titu Maiorescu sau Vasile Conta, personalități în domeniul științei, precum Grigore Cobălcescu, Gregoriu Ștefănescu (geologie), Carol Davila, Nicolae Kretzulescu, Victor Babeș (medicină), Bogdan Petriceicu Hașdeu, Moses Gaster (lingvistică), Alexandru Papiu-Ilarian, A. D. Xenopol (istorie), Henri Coandă (inginerie), Nicolae Titulescu (științe juridice), își începe activitatea biologul Grigore Antipa.

Elita intelectuală, formată la nivelul celei europene, a fost factorul cel mai activ în procesul de schimbare socială în acest sfârșit de secol.

Dezamăgirea față de rezultatele procesului de schimbare a luat cultural variate forme: de la romantismul vizionar și nostalgic al lui Eminescu la critica zeflemistă, dar în fond dureroasă, caragialienească. Caragiale a fost expresia de vârf a criticii rezultatelor reformelor blocate. Impasul reformelor societății românești luase în politică forma *politicianismului*.

Începe să se ia act de situația dramatică a țăranimii care va exploda în răscoale șocante ca cele din 1888 și 1907. Expresia îngrijorării începe să apară în literatură, dar și în imaginile picturale ale țăranului cu îndârjirea sa fără speranță: seria pânzelor ”1907” a lui Octav Băncilă este o expresie tulburătoare a epocii.

Sfârșitul perioadei oferea o împletire a receptării tragismului satului, ca de exemplu în opera lui Slavici, cu situația hilară a orașului a lui Caragiale, totul pe fondul unei demoralizări sociale și politice, dar și a angajării ferme în promovarea unei arte de mare calitate.

*

*

*

Reformele lansate la mijlocul secolului al XIX-lea au pus bazele înființării statului național român modern. Programul pașoptist de modernizare, bazat pe asimilarea valorilor culturale și instituționale din țările avansate, a fost realizat. În întreaga perioadă care a urmat pot fi identificate încercări semnificative de punere în dezbatere publică de noi direcții de dezvoltare social-economică a țării.

Ultima parte a secolului al XIX-lea oferă imaginea unui proces de schimbare excesiv de încetinit. Supraviețuirea structurilor feudale a frânat procesul. Țărănimea a plătit din greu încetinirea schimbărilor. Nesoluționarea gravei probleme a țăranimii a fost factorul cel mai important al fixării României în subdezvoltare.

În preajma Primului Război Mondial, starea socială a României devenise explozivă. Creșterea populației rurale a fost factorul suplimentar cel mai important al deteriorării situației țăranilor. Sărăcirea țăranilor a devenit tot mai puțin tolerată: după o jumătate de secol de la reforma agrară devenea presantă o nouă reformă agrară care să împrădierească substanțial pe țărani. Politic însă, datorită forței structurilor feudale, s-a blocat asumarea urgenței rezolvării problemei țăranimii.

M. Manoilescu (1942) formula o estimare clară a situației. România avea la începutul secolului al XX-lea un secol de înapoiere față de Franța și două față de Anglia. Venitul național al României la 1900 era de circa 200 de lei aur pe cap de locuitor. O sumă similară revenea unui britanic în jurul anului 1700, iar Franța se plasa la acest nivel în 1800. Între România și Anglia anului 1700 și Franța anului 1800 exista și o proporție similară în ceea ce privește populația rurală, adică un orășean la patru rurali.

Capitolul 2. Perioada interbelică: ROMÂNIA 1918-1945

Prima jumătate a secolului al XX-lea: o nouă șansă istorică a României?

Începutul secolului al XX-lea: populația română se confrunta cu probleme greu de soluționat, dar și cu oportunități.

În secolul al XIX-lea s-a constituit Statul Român (1859), s-a eliberat definitiv de Imperiul Otoman (1878), dobândind recunoașterea internațională ca stat independent. România a devenit efectiv parte a Europei. Dar părți importante ale populației române erau încă incluse în Imperiul Austro-Ungar și în Imperiul Rus.

A venit, *din afară*, Primul Război Mondial cu distrugerile sale enorme pentru România. Însă războiul a avut și un rezultat important în grăbirea procesului de dezvoltare a României: înființarea statului național unitar a deschis o nouă oportunitate istorică. Aducerea întregii populații românești în interiorul granițelor naționale a reprezentat îndeplinirea proiectului politic, social și cultural național fundamental: România Mare.

Economic, România era încă o țară agrară. Industria, care deschidea oportunitățile unei dezvoltări rapide, era încă la începuturile sale.

Problema țăranimii se află într-un proces de agravare. Dominația structurilor neofeudale era o frână puternică în cale dezvoltării României, nu numai a satului, dar și a orașului și industriei.

Deși cu o economie subdezvoltată, în România s-a petrecut o adevărată explozie intelectuală, în cultură și știință, aliniindu-se la standardele europene de vârf.

Cum va reuși România să depășească în prima jumătate a secolului al XX-lea problemele complexe cu care se confrunta și să fructifice noile oportunități?

Ca teritoriu, România a devenit al zecelea stat din Europa, iar ca populație ocupa poziția a opta. În baza *Recensământului general al populației din 29 decembrie 1930*, populația României număra **18.052.896** locuitori, pe o suprafață de **295.049** km², cu o densitate medie a populației de **61,2** locuitori pe km², față de 44,3 locuitori pe km² la nivelul Europei.

Așteptările populației au fost foarte mari. Optimismul era general, așteptându-se ca România să înlăture rapid starea de subdezvoltare și să se înscrie la nivelul statelor europene dezvoltate în condițiile în care ea devenise un stat important ca teritoriu și populație. Se aștepta ca noul potențial național să se afirme în toate domeniile vieții sociale.

Construirea României Mari a fost principalul obiectiv de după război. În primul rând, ca rezultat al includerii noilor regiuni românești, crearea unei structuri economice, instituționale și culturale unitare.

Consolidarea noii României s-a realizat pe fondul efortului de lichidare a structurilor feudale care reușiseră să supraviețuiască în întregul secol al XIX-lea, de depășire a subdezvoltării țării și de înscriere fermă pe calea modernizării sale.

Au urmat 20 de ani de dezvoltare, dar nu lipsită de probleme extrem de dificile.

Impactul celor două războaie mondiale asupra dezvoltării României

În prima jumătate a secolului al XX-lea, România a trebuit să facă față la două mari războaie venite din afară asupra sa. Perioada a început cu Primul Război Mondial și s-a încheiat cu al Doilea Război Mondial. Ambele războaie au distrus masiv țara, dar au schimbat radical contextul social.

Declanșarea Primului Război Mondial în 1914 a pus România în fața unei opțiuni extrem de dificile: TRIPLA ALIANȚĂ (Puterile Centrale – Germania, Austro-Ungaria, Italia) sau ANTANTA (Tripla Înțelegere – Anglia, Franța, Rusia). Regele țării, Carol I, a susținut alianța cu Germania. Dar a învins decizia alianței cu Anglia, Franța și Rusia, motivată în principal de obiectivul României de a include în interiorul granițelor naționale teritoriile locuite de populația românească și de garanțiile oferite de Antantă.

Românii s-au angajat în 1916 în război și, cu entuziasmul general provocat de oportunitatea creării *României Mari*, au ”trecut Carpații”. Entuziasmul s-a dovedit a nu fi fost suficient. Armata română nu era pregătită tehnic pentru a face față unei armate puternice, cum era cea germană. Și sprijinul material și tehnic acordat de parteneri s-a dovedit a nu fi așa cum s-a promis. Revoluția din 1917 și ieșirea unilaterală a Rusiei din Război a creat o nouă situație: România s-a trezit singură pe frontul de est.

Trupele germane au ripostat cu duritate și au ocupat o mare parte a teritoriului românesc. Cu îndârjire, armata română a reușit să blocheze înaintarea germană pe aliniamentul Focșani–Nămoloasa- Galați, reușind să stabilizeze situația militară.

1918: Încheierea Războiului. Românii obțin îndeplinirea visului lor: ***România Mare***, întregită prin deciziile entuziaste ale populațiilor din Transilvania, Banat, Bucovina și Basarabia.

România a fost una dintre țările cele mai afectate de război. PIB-ul pe locuitor a scăzut față de 1913, anul antebelic de vârf, în 1920 la 60,7%. Pierderi imense de populație: morți, răniți, distrugeri de bunuri. România a avut a doua cea mai ridicată rată a pierderilor de vieți omenești, după Germania, cu un deficit de populație de 14% raportat la populația de la începutul conflictului (D. H. Aldcroft, 2006, 86). Numeroase gospodării ale populației din rural fuseseră distruse de război sau avariate. Șeptelul suferă o reducere drastică, 59%, comparativ cu perioada antebelică. Situația nu era mai bună nici în provinciile românești care au fost integrate în noul stat român.

Ocupația germană a exploatat resursele economice ale țării; distrugerile au afectat producția de petrol, principala ramură industrială a țării, care a ajuns la jumătate din cea dinaintea războiului; producția industrială s-a redus la o treime; sistemul de transport feroviar a devenit în mare parte inoperant; exporturile de produse agricole ajunseseră și ele la un sfert față de perioada dinainte de război.

Până după 1922, efectele distructive ale războiului erau încă puternic resimțite. Numeroși țărani care participaseră la război muriseră ori reveniseră acasă răniți sau invalizi. Agricultură și-a revenit destul de lent. În 1920 au fost însămânțate doar 8 milioane ha, comparativ cu media de 13 milioane ha din intervalul anilor 1911-1915, obținându-se o recoltă de doar 65% din cea a anilor 1911-1915.

Îndeosebi sudul țării își revenea economic destul de greu după doi ani de jafuri sistematice efectuate de ocupanți. Toate celelalte domenii ale vieții, precum industriile, transporturile, comunicațiile, sistemul bancar erau dezorganizate sau amputate.

Au urmat doar 20 de ani de pace și a venit un nou război: ”rapturile teritoriale, cheltuielile imense de război, pagubele și povara ruinei economice și a datoriei externe, a aruncat până în 1947 producția globală, exprimată pe locuitor, cu șapte decenii în urmă...” (V. Axenciuc, 2012, 94).

Populația României Mari

Întreaga perioadă modernă a României e caracterizată de o creștere semnificativă a populației. Creștere a fost și înainte de război: în Vechiul Regat populația a ajuns în 1912 la **7.904.104** locuitori, ceea ce însemna o dublare a populației pe intervalul de 50 de ani de la formarea statului român. Creșterea demografică continuă și între cele două războaie: de la 14,7 milioane în 1919, populația României era de **18.052.896** locuitori conform *Recensământului din 1930*; populația României avea să ajungă în 1940, conform estimării lui V. Madgearu, la

aproximativ 20 de milioane de locuitori, cu 4,5 milioane mai mult decât în 1920 (V. Madgearu, 1940, 25).

	România Mică	România Mare
Teritoriu	138.000 Km ²	295.049 Km ²
Populație	7,9 milioane	1919: 14,7 mil. 1930: 18,0 mil.

Sursa: Anuarul statistic 1930

Structura etnică, religioasă și lingvistică a populației

România a fost unul dintre statele relativ omogene ca profil etnic. Deși populația română era majoritară, cu un procent de 72%, exista un procent important de populație aparținând unui mare număr de minorități etnice. Existau trei minorități cu procente semnificative, maghiarii 8%, germanii 4% și evreii 4%, la care se adaugă alte minorităților, dar cu proporții scăzute: ruteni-ucraineni, ruși, bulgari, turci-tătari, romi.

Tabel 1. Structura etnică a populației României, 1930

Etnie	%	Rural %	Urban %
Români	71.9	75.3	58.6
Unguri	7.9	7.1	11.2
Germani	4.1	3.8	5.3
Evrei	4.0	1.0	13.6
Ruteni-ucraineni	3.2	3.7	1.5
Ruși	2.3	2.0	3.4
Bulgari	2.0	2.2	1.2
Turci, Tătari	1.6	1.7	1.2
Romi	1.5	1.5	1.1
Alții	1.5	1.7	2.9
TOTAL	100.0	100.0	100.0

Sursa: D. Georgescu, 1937,p. 71

În condițiile în care unele provincii românești au făcut parte din imperiile vecine pentru perioade istorice lungi, pe teritoriul ocupat istoric de populația românească au fost mutate grupuri etnice importante, maghiari și germani. La aceasta s-au adăugat și migrări ale altor grupuri etnice, dintre cele mai importante fiind evreii. Romii s-au așezat și ei pe teritoriul românesc, devenind în timp un grup etnic important: aceștia au avut, însă, statutul de robi, de la jumătatea secolului al XIV-lea și până la jumătatea secolului al XIX-lea.

În anumite regiuni ale țării, cum ar fi unele orașele din Transilvania și Banat, populația românească era prezentă într-un procent mai mic în mediul urban. De exemplu, în Cluj, populația română era de 35,7%, Timișoara 31,2%, Oradea 34,7%, Constanța 26,3%, Sibiu 34,8% (D. Georgescu, 1937, 78). Minoritățile etnice din aceste regiuni (este cazul maghiarilor, germanilor sau evreilor) au fost aduși/ au migrat la diferite intervale istorice, pentru practicarea unor activități meșteșugărești, profesionale sau comerciale, fiind, prin ocupațiile lor, populații preponderent urbane, comparativ cu populația majoritară românească, ocupată preponderent cu cultura pământului și masată în mediul rural⁶.

Pe lângă limba oficială a României, româna, grupurile etnice au practicat și limbile lor: maghiara, germana, idiș, ucraineana, bulgara, turco-tătara, țigăneasca.

A existat și o largă diversitate de confesiuni religioase. Confesiunea ortodoxă este cea mai răspândită (72,6%), la care se adaugă și alte confesiuni: greco-catolici (7,9%), catolici (6,8%), mozaici (4,2%), reformati (3,9%), luterani (2,2%), mahomedani (1,0%), unitarieni (0,4%) (D. Georgescu, 1937, 71).

Sistemul politic în perioada interbelică

În perioada ce a urmat războiului, s-au produs importante schimbări în sistemul politic românesc. În 1923 a fost adoptată o nouă *Constituție*, bazată pe *Constituția* din 1864. Principala schimbare a fost introducerea votului universal în locul celui cenșitar. România a fost printre primele state ce au introdus votul universal încă din anul 1918, e drept, doar masculin. Introducerea votului universal se spera că va aduce o creștere a participării populației la decizia politică și lichidarea monopolului politic exercitat de vechea oligarhie. Ca rezultat al Reformei agrare din 1918, sistemul feudal s-a redus substanțial, ca proprietate și ca putere economică și politică, fără a fi fost desființat complet.

Luând în considerare aceste reforme politice, România interbelică este privită de unii analiști ca o perioadă de democrație exemplară, dăruită de venirea comunismului. Lucrurile însă se pare că nu au stat chiar așa. Sociologul român Mattei Dogan, unul dintre cei mai prestigioși sociologi la nivel mondial, avansează pe baze de date solide o caracterizare diferită a democrației din acea perioadă și pe care o numește o *democrație mimată*.

Jocul politic a fost diferit de cel așteptat: alternanța la putere nu era decisă de alegători, ci de rege. "În România, alternanța la putere era realizată de Coroană... Regele putea revoca guvernul fără un vot de neîncredere al parlamentului. Se numea un nou guvern care îi cerea

⁶ Statul maghiar, prin diferite modalități, a descurajat pe români să se așeze la orașe. Un caz șocant prin efectele sale: românii li s-a interzis să-și construiască biserici din piatră. Așa se explică superbe bisericile din lemn din satele din Transilvania.

imediat Regelui dizolvarea parlamentului... se țineau noi alegeri...noul partid aflat la putere prin voința regelui, până în 1937, reușea întotdeauna să obțină cel puțin 40% din votul național și astfel putea beneficia de prima majoritară, care îi dădea peste 60% din mandate. El guverna pentru o perioadă de la un an la patru ani, până când era revocat din nou de rege, fără a fi fost pus în minoritate în parlament ...În consecință, guvernul nu era rezultatul unei majorități parlamentare, ci tocmai el își crea majoritatea de care avea nevoie... Nu regele exercita presiuni asupra alegătorilor, guvernul avea grijă de aceasta...” (M. Dogan, 1995, 13).

Între 1919 și 1937 Mattei Dogan listează 9 alegeri naționale și de fiecare dată ciclul a fost cel descris. România nu era o excepție în acea perioadă în Europa. Din 15 țări din zonă, România, cu democrație fragilă și parțial fictivă, dar a rezistat cel mai mult, între 1919-1937. (M. Dogan, 1995, 18).

Unele practici politice existente înaintea războiului supraviețuiesc și în perioada interbelică: rolul foarte important jucat de prefecți și mobilizarea poliției și a funcționarilor în alegeri, utilizarea unor mecanisme de descurajare a opoziției, conflictele adesea violente de la urne, corupția și oferirea de beneficii și diverse favoruri financiare după ajungerea la putere etc. C. Rădulescu-Motru a lansat formularea de practici *politicianiste* pentru a exprima deziluziile față de corectitudinea sistemului politic românesc al vremii.

Norii se adună peste fragila democrație în întreaga Europă. Regele Carol al II-lea a încercat să discrediteze, pe parcursul anilor 30, parlamentarismul și partidele politice, instaurând un regim de dictatură personală în 1938-1940. În 1938, Constituția din 1923 este abolită, înlocuită cu o constituție care impunea organizarea statului pe baze corporatiste și în care regele concentra puterea.

În competiția pentru controlul asupra puterii politice, Carol al II-lea ordonă arestarea liderilor Gărzii de Fier. Corneliu Zelea Codreanu, împreună cu alți treisprezece membri din conducere și, în urma unei presupuse tentative de evadare, sunt uciși.

Anii sunt dominați de confruntarea între susținătorii unui regim democratic după modelul democrațiilor occidentale și cei ce susțineau variante alternative, autoritariste, inspirate din fascismul italian și nazismul german. Această înfruntare nu este specifică doar României, ci este întâlnită în toate statele din regiune, precum și în unele state din vestul Europei. Spania este un exemplu în acest sens. Succesul mișcărilor fasciste din Europa a încurajat dezvoltarea unor mișcări similare și în țara noastră.

Unele grupuri de intelectuali cu influență (Nichifor Crainic, Nae Ionescu) au promovat critici la adresa modelului european modern, bazat pe industrie, urbanizare, promovând modele tradiționale ce au creat în rândul opiniei publice interbelice un climat favorabil mișcărilor

politice autoritariste. Se poate înregistra o creștere a confuziei politice, materializată și în votul pentru mișcările autoritariste și tradiționaliste în deceniul al patrulea. La alegerile din 1937, Garda de Fier, un partid fascist, obține 16,5% voturi. Dacă se adaugă și 9,2% voturi obținute de un alt partid de extremă dreaptă, în total dreapta de orientare fascistă avea deja 25,7%. Pe fondul crizei social-economice a anilor `30, mistica religioasă-naționalistă a prins la diferite grupuri sociale: tineri educați din orașe, elemente țărănești tradiționale, clerul rural, dar și elemente de la periferia societății. O altă cauză a fost cu siguranță și eșecul reformei agrare de a crea o țărănie mijlocie prosperă. O altă sursă a avansului rapid al acestei grupări de extremă dreaptă este dată de Mattei Dogan: numărul de studenți se mărise spectaculos, tot mai nemulțumiți pentru că economia oferea puține posturi pentru absolvenți (M. Dogan, 1995, 16).

Fragilitatea democrației românești în raport cu cea occidentală este explicabilă dacă luăm în considerare gradul de dezvoltare a claselor sociale ce susțin în mod normal un regim democrat, marea masă a populației fiind formată din țărani. Burghezia română și clasa de mijloc erau firave. Muncitorimea era și ea redusă numeric.

Deși în Constituția din 1923 nu se mai regăseau restricțiile pentru evrei, precum erau stipulate în Constituția din 1866 ("numai străinii de rit creștin pot dobândi calitatea de român"), sub influența nazismului din Germania, în anii `30 antisemitismul latent a luat uneori forme violente. Garda de Fier a făcut din antisemitism un punct central al politicii sale, dar relativ izolată, comparativ cu alte țări ca Germania.

Formarea unui guvern cu implicarea legionarilor a generat o spirală a violenței: asasinarea unor personalități de valoare ale României de către legionari (I. G. Duca, Armand Călinescu, Virgil Madgearu, Nicolae Iorga). Legionarii au încercat preluarea integrală a puterii, armata a intervenit și se instaurează conducerea militară a lui Ion Antonescu.

Asasinatul, tortura, eliminarea inamicilor politici sunt caracteristice și pentru instituțiile statului, mai ales pentru serviciile de siguranță și jandarmerie. Sistemul politic și juridic din România interbelică suferă o degradare continuă spre finalul anilor `30. Acest deceniu a fost etichetat de unii analiști ca „deceniul crizei democrației românești”. (K. Hitchins, 1998, 429, Z. Ornea, 1995)

Evoluțiile interne și externe au erodat și mai mult încrederea în persoana lui Carol al II-lea, forțat să abdice, și urmat de regele Mihai.

Partidele politice

În perioada interbelică *Partidului Național Liberal* este partidul cel mai important. Liberalismul se considera a fi ideologia care a creat România modernă și i-a modelat instituțiile economice, politice și sociale.

Cel de-al doilea partid politic important a fost *Partidul Național Țărănesc*, creat în anul 1926. *Partidul Național Țărănesc* dorea, conform teoriei lui V. Madgearu, crearea unui stat țăărănesc, în care agricultura și micul proprietar să joace un rol economic și politic esențial, fiind puternic protejați de către stat. Țărăniștii doreau și dezvoltarea unei industrii naționale, dar au criticat politicile protecționiste promovate de liberali, considerând că acestea aveau să creeze o „industrie de seră”, artificială și ineficientă. Contrar devizei „prin noi înșine” a liberalilor, țăărăniștii au promovat „politica ușilor deschise”, care presupunea deschiderea industriei românești către concurența cu mărfurile din alte state, determinând creșterea eficienței produselor românești.

Guvernul țăărănist condus de Iuliu Maniu, venit la putere în anul 1928, a promovat o lege de întărire a autonomiei locale și a descentralizării administrației de stat. Succesul guvernării lui Maniu a fost limitat de criza economică mondială ce a afectat și România.

În afara celor două partide importante, în viața politică interbelică au apărut mai multe partide ce au jucat un rol important, dar pentru perioade scurte de timp. În perioada ce a urmat Primului Război Mondial, *Partidul Poporului*, condus de generalul Averescu, a jucat un rol major, mai ales în timpul guvernării 1920-1921, când a fost promovată reforma agrară. Partidul a grupat o serie de intelectuali marcanti, dar nu a reușit să se mențină în viața politică.

Partidele de stânga au jucat un rol minor, acest lucru datorându-se fragilității clasei muncitoare din perioada interbelică, ce număra în jur de 1 milion de persoane. Rolul central l-a jucat aici *Partidul Social-Democrat* al lui Titel Petrescu, creat în anul 1927. Această forță politică s-a distanțat de Internaționala Comunistă, condusă de Uniunea Sovietică, promovând ideea trecerii graduale la socialism. Socialiștii, spre deosebire de comuniști, considerau că socializarea mijloacelor de producție din România trebuie să se facă treptat, respectându-se cadrul democrației parlamentare, nu prin revoluție violentă. Sprijinul popular a fost unul scăzut, punctul maxim fiind atins cu ocazia alegerilor din anul 1928, când au obținut nouă locuri în Camera Deputaților. După acest maxim, suportul popular a cunoscut o erodare, iar între 1932 și 1946, nu a mai avut reprezentanți în Parlament.

Partidul Comunist din România a jucat un rol minor, datorită afilierii sale la Internaționala Comunistă și subordonării totale față de politica *Partidului Comunist* din

Uniunea Sovietică care considera România un stat "imperialist", creat artificial în detrimentul vecinilor săi.

Între cele două războaie, programul comunist a primit în România o foarte mică atenție. Comunismul era asociat în România cu o istorie de experiențe negative în relațiile cu Rusia. În mod special, Partidul Comunist era învinovățit de o orientare antinațională. Preluarea Basarabiei de către URSS a fost un factor esențial al anti-sovietismului popular. Uniunea sovietică exercita un control absolut asupra partidelor comuniste naționale. Trecerea PCR în ilegalitate nu a fost un eveniment public semnificativ. Programul comunist fusese experimentat în Uniunea Sovietică cu rezultate contradictorii: naționalizările, mai ales colectivizarea agriculturii au fost receptate extrem de negativ. Știrile despre represiunile violente din Uniunea Sovietică au fost percepute mai degrabă cu groază. Romancierul Panait Istrati, entuziast de programul comunist, s-a dus să vadă la fața locului realizările sovietice și, întors dezamăgit, a scris o carte foarte critică la adresa URSS. Marxismul, la pachet cu modelul sovietic, nu a avut o prezență semnificativă în România.

De altfel, conducerea partidului comunist a fost exercitată de persoane de origine etnică străină, ceea ce a mărit neîncrederea populației și convingerea că este un partid anti-românesc. Implicarea comuniștilor în mișcările anti-românești din Basarabia a făcut ca partidul să fie scos în afara legii. El nu a avut o activitate politică semnificativă în perioada interbelică.

Marxismul/ comunismul în tradiția românească.

Teoria lui Marx s-a aflat în discuții publice încă de la sfârșitul secolului XIX în întreaga Europă, inclusiv în România.

Concepția propriu-zisă a lui Marx (așa cum poate fi găsită în publicațiile sale și în activitatea sa) este relativ diferită de ceea ce se cheamă marxism. Marxismul se referă la un proces intelectual și politic complex, fundat pe concepția lui Marx, dar modificat în cadrul mișcării comuniste. În centrul a ceea ce de mai mult de un secol înseamnă marxism se referă la un corpus teoretic și politic dezvoltat în Uniunea Sovietică și difuzat politic în întreaga mișcarea comunistă internațională. În istoria marxismului, pe parcurs, mulți "marxiști" au fost excluși politic din mișcarea marxistă. Singurii "marxiști" legitimi necontestat sunt partidele comuniste în ceea ce privește analiza marxistă a societăților lor. Partidele comuniste reprezintă în științele sociale o poziție specială: sunt singurii autori legitimi ai dezvoltării marxismului. Ele au stabilit ce este marxism și ce nu este. E drept, și unele partide comuniste au fost declarate ca nemarxiste și izolate politic (China, Albania de exemplu). Textele clasice (Marx și Engels; Stalin, recunoscut și el o perioadă ca marxist legitim, a fost ulterior exclus; aceeași soartă mai blândă l-a avut și Lenin) au devenit textele de referință, la care s-au adăugat documentelor partidelor comuniste. În anii '70-'80, orice lucrare științifică pe teme sociale, obligatoriu, aveau în bibliografie, în deschiderea listei, lucrările lui Marx și Engels și documentele partidului comunist român, de fapt, discursurile lui Ceaușescu. Treptat, Ceaușescu a trecut în listele bibliografice înaintea lui Marx.

Teoria lui Marx încă de la sfârșitul secolului XIX a fost prezent în discuțiile intelectuale din România, dar doar ca unul dintre gânditorii care sunt luați în considerare. Proiectul socialist a fost considerat mai puțin de partidele politice românești, ci doar de unii intelectuali. În mod special a avut o anumită influență Dobrogeanu-Gherea care a lansat întrebarea dacă e posibil socialismul într-o țară subdezvoltată (C. Dobrogeanu-Gherea, 1976).

Anii 30 reprezintă deceniul afirmării partidelor extreme de dreapta, cu o componentă antisemită importantă, revigorată pe fondul nemulțumirilor și frustrărilor crizei economice și a eșecului dezvoltării rapide a României. Printre promotorii curentului antisemit se găsește Alexandru C. Cuza, care înființează, în anul 1923, Liga Apărării Național-Creștine. Liga avea

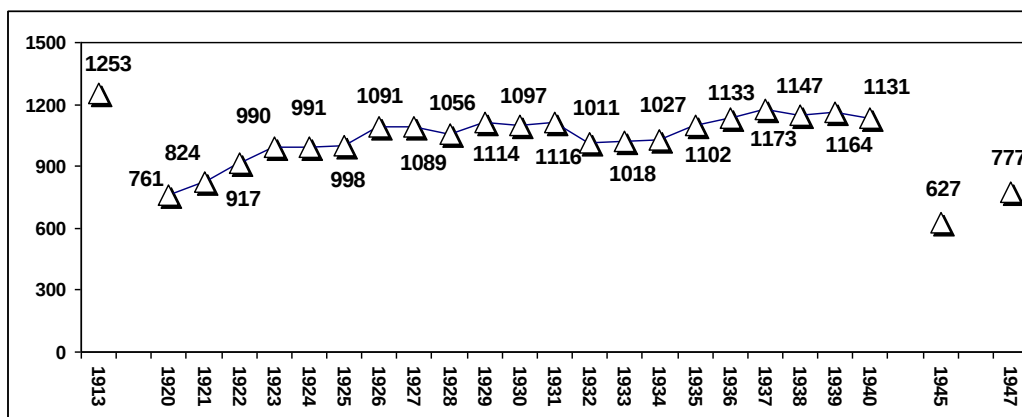
ca scop principal limitarea influenței evreilor în viața economică și intelectuală prin introducerea unui *numerus clausus* pentru această minoritate, lucru care s-a și întâmplat (L. Boia, 2005), precum și educarea tinerelor generații în spiritul valorilor ortodoxe și naționale. Cuza a fost mentorul lui Corneliu Zelea Codreanu, care formează, în anul 1927, Legiunea Arhanghelului Mihail, iar trei ani mai târziu creează și aripa militară, Garda de Fier, denumire sub care este cunoscută apoi întreaga organizație. Garda de Fier a importat modelul mișcărilor fasciste și naziste, cu uniforme și manifestările specifice, cultul conducătorului (*Căpitanul*), dar a avut și o puternică inspirație națională, prin apelul la ortodoxie și promovarea cultului țăranului, ca depozitar al spiritului național autentic, neperversit de lumea modernă bazată pe cosmopolitism, oraș, raționalism și industrie.

Economia între cele două războaie

România a ieșit din primul război cu mari speranțe, dar și cu dezamăgiri. Unele schimbări structurale au avut loc în acești ani, dar ele nu au fost însoțite și de creșterea economică așteptată.

Datele arată că PIB-ul de abia în 1939 s-a plasat la nivelul din 1913.

Grafic 1. Dinamica PIB al României în prima jumătate a secolului al XX-lea: impactul celor două războaie mondiale: 1913 și 1947. Calculat PIB pe locuitor, dolari ppc, valuta 2000.



Sursa: V. Axenciuc, *Produsul intern brut al României: 1862-2000, Vol. I, 2012, p. 94, Grafic realizat pe baza datelor din cartea citată.*

Față de PIB-ul pe locuitor (altfel nu putem compara România Mare, 1939, cu România Mică, 1913), se înregistrează chiar o ușoară scădere: 1164 dolari față de 1253. Războiul a fost dezastruos: în 1920 produsul pe locuitor se prăbușise la 761 dolari, adică 60,7% din nivelul

anterior războiului, 1913. De la acest nivel scăzut, creșterea economică după război a fost importantă: 153,0%.

Tabel 2. Dinamica economiei în perioada 1913-1939. PIB pe locuitor, dolari ppc 2000

1913	1253	100%	
1920	761	60,7%	100%
1939	1164	92,9%	153,0%

Sursa: V. Axenciuc, *Produsul intern brut al României 1862-2000. Vol. I, 2012. Calcule făcute de noi*

În perioada interbelică România înregistrează unele evoluții economice certe, dar acestea nu sunt spectaculoase în comparație cu celelalte țări europene. Decalajele economice față de celelalte țări europene chiar au crescut.

PIB-ul pe locuitor al României față de media europeană (P. Bairoch, 1976, apud. B. Murgescu, 2010, p. 215):

1913 ----- 63%

1938 ----- 51%

PIB-ul pe cap de locuitor atingea în România anului 1938 valoarea de **1.242** dolari, în timp ce în Cehoslovacia, Ungaria, Polonia și Grecia depășea pragul de **2.000** de dolari. Albania reprezenta singura țară cu un PIB pe locuitor inferior celui al României.

Tabel 3. Produsul intern brut/locuitor în diferite state europene

	1919	1929	1938
Franța	2.811	4.710	4.466
Marea Britanie	4.870	5.503	6.266
Germania	2.586	4.051	4.994
Grecia	Lipsă date	2.342	2.677
Spania	2.044	2.739	1.790
Albania	Lipsă date	926	Lipsă date
Bulgaria	Lipsă date	1.180	1.596
Cehoslovacia	1.933	2.977	2.882
Iugoslavia	Lipsă date	1.364	1.356
Polonia	Lipsă date	2.117	2.182
România	Lipsă date (761 în 1920)	1.152 (1.114)	1.242 (1.147)
Ungaria	1.709	2.476	2.655

Sursa: A. Maddison, 2003, apud. B. Murgescu, 2010, p. 211. În paranteze sunt pentru România valori ale PIB calculate de V. Axenciuc

Explicațiile performanței economice modeste a României sunt multiple.

Cei 20 de ani de pace, 1919-1939, au fost grevați de absorbția efectelor distructive ale războiului. La refacerea economiei după război, s-a adăugat și efortul creării unei economii naționale funcționale, prin integrarea noilor provincii, care a presupus costuri mari (B. Murgescu, 2010, 224-225). Dincolo de diferențele economice, existau modele administrative diferite ce trebuiau uniformizate, unificarea administrativă fiind definitivată în 1925. S-a adăugat criza economică din 1929-1933.

Explicația rezultatelor modeste ale economiei românești în această perioadă trebuie căutată în structura economiei românești: preeminența agriculturii. Alături de Polonia, Bulgaria și Iugoslavia, România se particulariza prin procentul ridicat al populației dependente de sectorul agricol: peste 70% din totalul populației activa în agricultura tradițională. Comparativ, statele dezvoltate înregistrau ocupări agricole sub 30% din totalul ocupării (valoarea minimă fiind înregistrată în Elveția, unde numai 6%), în timp ce în state vecine, precum Cehoslovacia și Ungaria, acest indicator se situa în jur de 50%.

Războiul a distrus mai mult industria. Agricultura s-a refăcut mai rapid decât industria după război, dar apoi ea a evoluat modest în perioada interbelică, comparativ cu cea din alte state balcanice, dar și cu performanțele dinaintea războiului (D. H. Aldcroft, 2006, 87). Producția agricolă pe locuitor înregistrează o scădere în cei 20 de ani dintre cele două războaie, 83,9% față de 1913. Industria a cunoscut o creștere, dar și ea nu la nivelul așteptat, 142%.

Tabel 4. Valoarea adăugată brută pe persoană ocupată în agricultură și în industrie. În dolari ppc. 2000

Anul	Agricultură	Dinamica în agricultură	Industrie	Dinamica în industrie
1913	993	100%	7013	100%
1938	833	83,9%	10118	142%

Sursa: V. Axenciuc, vol. I, 2012, p. 42 Calculele procentuale ne aparțin

Schimbările economice în această perioadă nu au modificat structura socială a ocupațiilor. Față de 1913, România a devenit chiar ușor mai agrară. După război, procesul de industrializare a crescut în această perioadă, dar modest: cu 58,8%. Ocuparea în agricultură a crescut și ea, dar mai puțin, cu 23,7%.

Tabel 5. Ocuparea în agricultură și industrie în perioada dintre cele două războaie. Mii persoane.

Anul	Ocuparea în agricultură	Dinamica ocupării în agricultură	Ocuparea în industrie	Dinamica ocupării în industrie	Ocupare în ind. % față de agric.
1913	3 250		165		5,1
1922	7295	100%	233	100%	3,2
1929	8061	110,5	291	124,9	3,6
1938	9026	123,7%	370	158,8%	4,1

Sursa: Anuarul statistic al României, 1915-1916, 1939-1940, 1990, 1996, 2001; V. Axenciuc, 1992, vol. I. Calculele procentuale ne aparțin.

O concluzie. În această perioadă, s-au produs tendințe contradictorii: a crescut populația, angajarea în industrie a crescut mai rapid, dar a crescut, mai lent, și în agricultură. S-a accentuat fenomenul de supraocupare în agricultură. Creșterea ocupării în agricultură a fost în detrimentul productivității. Criza agriculturii s-a accentuat sărăcirea țăranimii.

Criza din 1929-1933 a avut un impact important asupra economiei: explozia inflației, șomajului, pauperizare și îndatorare în mediul rural.

Criza economică a afectat mai ales industria. Aproape 500 de unități industriale dau faliment, rezultând peste 55.000 de muncitori șomeri, iar producția industrială scade cu circa 28,4 miliarde lei. Prăbușirea prețurilor produselor agricole are ca urmare directă reducerea veniturilor statului și a cheltuielilor bugetare. România intră într-o cursă a deficitelor bugetare cronice, în timp ce plata datoriei externe nu a încetat să crească, mai ales datorită împrumuturilor contractate în anii 1929-1930.

Situația bugetară a României a fost dificilă datorită neîncasării impozitelor, fapt ce s-a repercutat în neplata salariilor bugetarilor. La începutul anului 1933, s-au produs violente mișcări greviste, în special în rândurile feroviarilor. Guvernele din perioada crizei, pentru a face față cheltuielilor de primă urgență, au recurs la reducerea salariilor angajaților statului, prin trei curbe de sacrificiu.

Spre deosebire de statele din vest, România nu a putut adopta, mai ales în perioada de criză, politici protecționiste dure, deoarece depindea de importurile de multe produse finite și nu dorea să ostilizeze furnizorii occidentali de capital. Cu toate acestea, au fost retrase cantități mari de capitaluri din țara noastră.

Experiența crizei a determinat mutații ideologice: spre exemplu, V. Madgearu criticase politica de industrializare forțată a liberalilor, considerând că va genera o industrie artificială și

ineficientă; după criză, el a devenit un promotor energic al ideii creării unei industrii naționale capabile să asigure independența economică și politică a țării. Liberalii, în timpul guvernărilor din anii treizeci, au sprijinit masiv dezvoltarea industriei grele.

În anul 1938, România ajunsese în punctul maxim al dezvoltării sale economice și sociale din perioada interbelică, devenind o țară în care, deși ramura de bază era încă agricultura, industria înregistra primele dezvoltări semnificative. Totuși, profilul industriilor existente nu a evoluat prea mult în perioada interbelică, cea mai mare valoare a producției venind din industria ușoară și alimentară (52%), urmate de industria grea (37%) și industria extractivă (11%) (V. Axenciuc, 1999, 282).

Majoritatea întreprinderilor interbelice aveau un singur angajat, care era și patron; chiar și în domeniul industrial, jumătate din aceste întreprinderi au câte un singur angajat, ceea ce înseamnă că acestea nu erau altceva decât mici ateliere.

Mulți angajați erau muncitori sezonieri, „muncitor-țăran”, cu o dublă funcție profesională (agricultor și muncitor de fabrică). A apărut și șomajul, care a variat pe întreaga perioadă între 100.000-200.000 de persoane (M. Larionescu, F. Tănăsescu, 1989, 347-348).

În domeniul industrial, nici statele central și est-europene nu au avut evoluții mult mai semnificative (A. Teichova, 1981, 178-179). Deși reprezintă un sfert din populația Europei, o treime din teritoriul continentului, acestea produceau numai 7-8% din totalul producției industriale, în timp ce marile puteri industriale (Marea Britanie, Franța, Germania) ajungeau la 67%. Paradoxal, ritmurile de creștere în domeniul industrial din estul continentului au fost mult mai mari decât media europeană: față de o medie de 1,4-1,6% la nivel european, România a înregistrat o creștere de 4,5%. Problema care rămâne însă este aceea că această creștere industrială nu a fost suficient de rapidă pentru a absorbi populația excedentară din agricultură. Din cauza sărăciei populației rurale, nu se consumau suficiente bunuri industriale pentru a se constitui o piață internă stimulative.

Concentrarea capitalului a determinat consolidarea mării burghezii, mai ales a „oligarhiei financiare”, incluzând proprietarii și acționarii importanți ai întreprinderilor cu peste 100 de muncitori. Pentru o aproximare a numărului acestora, este suficient să arătăm că, în 1937, 57% din totalul capitalului societăților anonime din industrie era deținut de 3% din acționari, ceea ce însemna o concentrare deosebită a capitalului (K. Hitchins, 1994, 385).

Un alt aspect important este cel al componenței consiliilor de administrație ale marilor întreprinderi industriale sau bancare, deoarece persoanele ce intrau în componența acestora, fie aveau un număr semnificativ de acțiuni, fie dețineau o puternică influență politică. Având în vedere că existau 4.733 de societăți anonime cu un număr de șapte membri ai consiliului de

administrație, unii autori concluzionau că această categorie număra 45.931 persoane (M. Larionescu, F. Tănăsescu, 1989, 332).

În cei 20 ani interbelici, o creștere economică efectivă în majoritatea națiunilor continentului, și acesta este și cazul României, s-a realizat doar timp de circa un deceniu, și aceasta considerabil mai redusă decât în același interval antebelic. Creșterea viguroasă sperată a economiei românești nu s-a confirmat. Economia a trebuit să facă față refacerii României după război, extinderea administrației la întregul teritoriu, impactului marii crize din 1929-1933 și apoi cheltuielilor de pregătire pentru următorul război. Dacă nu s-a înregistrat o creștere economică semnificativă față de 1913, se înregistrează modificări structurale importante pe linia modernizării țării: reforma agrară și schimbarea structurii de proprietate a ruralului, o creștere industrială, o schimbare a ponderii principalelor sectoare economice. Ponderea sectorului agricol în PIB este în 1938-1939 de 45,2% față de 62,0% în 1920-1921, sectorul industrial împreună cu comerțul, transporturile și comunicațiile a crescut în aceeași perioadă de la 21,7% la 26,3% (V. Axenciuc, 2000, 280).

O concluzie evidentă din datele prezentate, este caracterul predominant agrar, majoritatea populației fiind ocupată în agricultură. Exploatarea solului constituie un procent semnificativ și din populația urbană (19,9%), ceea ce spune mult despre profilul orașelor românești, mai ales al celor mici.

Profilul României în acești 20 de ani s-a îmbunătățit, dar el conține și o agravare a unei probleme structurale: creșterea ocupării din industrie nu a absorbit semnificativ ocuparea din agricultură. S-a accentuat suprapopularea ruralului.

Perioada 1919-1939 a fost prea scurtă, când tot Germania a lansat un nou război mondial care a schimbat din nou perspectivele României.

Agricultura: reforma agrară, prioritate națională

În preajma războiului, starea socială a țăranimii devenise explozivă. Împroprietărirea țăranilor era tot mai urgentă: avertismentul revoltelor țăărănești din 1888 și 1907.

Reforma agrară din 1864 a împroprietărit o mare parte a țăranimii, dar nu pe toți. Țăranii deveniseră liberi, dar proprietari pe loturi de pământ insuficiente. În jumătatea secolului al XIX-lea, creșterea demografică a înrăutățit situația țăranimii: proprietățile țăărănești și-au redus inevitabil dimensiunile. Menținerea unei boierimi puternice, proprietară a majorității pământului, crease o nouă formă de dependență socială, numită *neoiobăgie*.

Războiul a creat o soluție diferită. Motivarea soldaților-țărani nu putea fi realizată decât prin promisiunea unei noi reforme agrare. *Țăranii voiau pământ*. Vitejia țăranilor-soldați trebuia să fie motivată și recompensată prin promisiunea împroprietăririi.

Chiar din timpul războiului, reforma agrară a devenit o prioritate națională. Presantă nu era ***problema economică a agriculturii***, eficiența ei scăzută, ci ***problema socială a țăranimii***: o masă imensă de țăărani cu pământ insuficient sau chiar fără pământ.

Reforma agrară a fost lansată imediat la sfârșitul războiului și finalizată în 1922: au fost efectuate exproprieri a circa 6 milioane ha de pământ de la marii proprietari funciari, ale Domeniilor Coroanei, Casei Regale, bisericii (C. Hamangiu, 1913-1921; 1938); au fost împroprietăriți un mare număr de țăărani, circa 1,4 milioane.

Reforma agrară inițiată în 1918 a avut un impact structural foarte important: scăderea moșierimii până spre dispariția ei. Principiul exproprierii *cu justă despăgubire*, dincolo de rațiunea legală, a avut însă un efect negativ asupra țăărnimii înglodând-o iarăși în datorii în întreaga perioadă care a urmat (L. Pătrășcanu, 1978). Ea nu a rezolvat, în fapt, problema țăărnimii, care consta în fărâmițarea excesivă a pământului care a continuat.

În cei aproape 16 ani dintre cele două războaie (1922-1938), populația ocupată în industrie a crescut cu 58.8%. Dar a crescut și populația ocupată în agricultură cu 23,7%, terenul agricol rămânând același. Aceste date ilustrează procesul de creștere a suprapopulației din agricultură, resorbit puțin de industrie. Suprapopulația din agricultură agrava situația țăărnimii. Excesul de forță de muncă din agricultură a generat ieftinirea muncii agricole, fapt care a făcut ca investițiile în tehnologia agricolă nouă să fie mai puțin atractivă. Agricultura română era menținută la nivelul unei tehnici tradiționale, cu o eficiență scăzută.

Nivelul de dezvoltare a producției agricole era mult inferior celui din agriculturile statelor avansate economic. Reforma agrară nu a reușit să producă modernizarea agriculturii, cauzele fiind, în principal, deci fărâmițarea terenurilor agricole și suprapopularea din zonele rurale, la care se adaugă îndatorarea gospodăriilor țăărnești. Pentru acoperirea costurilor terenurilor, mulți țăărani s-au împrumutat, iar declanșarea crizei din 1929 a produs falimentul a numeroase gospodării țăărnești. Această stare socială este responsabilă de tehnicile arhaice de cultivare, personalul de specialitate foarte puțin numeros; utilizarea foarte redusă a îngrășămintelor și a utilajelor moderne.

Randamentului scăzut din agricultură este cauzată și de utilizarea forței de muncă la un procent de aproximativ 50% din capacitatea ei reală. Nu aveam de-a face cu lenea țăăranelui român, așa cum s-a spus de multe ori, ci cu o populație sătească mult mai mare raportată la

necesarul de forță de muncă din sectorul agricol de la acel moment (V. Madgearu, 1940, 48-49).

Densitatea populației agricole: populația care se îndeletnicește activ cu agricultura și întreținuții lor pe km² (V. Madgearu, 1940)

- România: 112
- Iugoslavia: 157,4
- Bulgaria: 119
- Ungaria: 80,6
- Danemarca: 36,6

V. Madgearu (1940, 27-28) considera că densitatea populației agricole, este indicatorul „cel mai însemnat pentru a înțelege structura socială și economică a unei țări”. În cazul raportului cu suprafața arabilă, densitatea populației agricole urca la 116,3 loc./km² în 1938. În această privință, România ocupa locul al treilea în Europa. V. Madgearu concluziona că România se confrunta cu „o stare de suprapopulare agricolă relativă, (...) care nu poate fi suprimată decât prin emigrare sau industrializare”. S. Țără (2011, 104) descrie suprapopularea agricolă drept un excedent important de populație cu care s-a confruntat România interbelică, în special în mediul rural, „care determină o serie de consecințe negative în plan economic, social și politic: caracterul extensiv al agriculturii, fărâmițarea suprafețelor, recolte slabe, utilizarea ineficientă a timpului de lucru al populației rurale, sărăcie, nivel redus de educație etc.”

Procesul de modernizare: dezvoltarea industrială

Perioada dintre cele două războaie s-a plasat doar la începutul procesului de modernizare: depășirea stadiului de țară agrară și transformarea într-o țară agrar-industrială. Structura sa economică și socială de bază nu se schimbase însă prea mult.

Structura pe profesii a populației active plasa în 1930 România în clasa țărilor agrare, slab industrializate: 78,2% din populația activă lucra în agricultură, 4,6% angajați în instituțiile publice (D. Georgescu, 1937, 71).

Tabel 6. Populația activă pe clase profesionale, pe medii, în procente (1930)

	Total pop. activă		Exploatare sol	Industrie	Comerț-credit	Transport	Inst. publice	Sănătate Sport divertisment	Alte cat.
	mii	%							
	10.542,9	100	78,2	7,2	3,2	1,7	4,6	1	4,1
Urban	1.823,9	100	19,9	23,4	12,3	6,5	18	4,3	15,6
Rural	8.719	100	90,4	3,8	1,3	0,7	1,8	0,3	1,7

Sursa: D. Georgescu, 1937, p. 71

Analiza situației exacte a muncitorimii și a numărului acesteia este destul de dificilă, datele fiind puține și contradictorii. Astfel, Recensământul populației din 1930 indica la capitolul salariați 1.022.700 persoane, la care se adăugau 94.900 de ucenici. Dar dintre aceștia, 589.400 se găseau în mediul urban, iar 433.300 persoane în mediul rural. O parte importantă a acestora din urmă nu ar putea fi încadrate la nivelul clasei muncitoare.

În finalul perioadei, 1938, ocuparea în industrie din totalul ocupării industrie/agricultură, 4,1%, a crescut modest față de față de 1922, 3,2%. Dar raportat la nivelul din 1913, 5,1%, dezechilibrul produs de înglobarea de noi teritorii nu a fost anulat de industrializare.

În lipsa unui capital autohton bine dezvoltat, România, ca de altfel și celelalte state din zonă, a depins prea mult de contractarea unor împrumuturi externe și de investiții externe. Situația României a fost agravată și de faptul că rezervele de aur ale statului au fost pierdute în urma revoluției din Rusia, care a refuzat să înapoieze tezaurul primit în custodie în timpul războiului, ceea ce a avut consecințe asupra stabilizării leului până spre sfârșitul deceniului al treilea.

Producția românească pare a fi fost dependentă mai ales de cerințele exportului, mult mai puțin de cerințele pieței interne. Exporturile erau dependente de unul sau două produse: cerealele și produsele petroliere și forestiere, ce acopereau 77% din produsele exportate (D. H. Aldcroft, 2006, 13). Limitarea produselor ce erau exportate făcea ca balanța comercială să fie una deficitară, mai ales că importurile erau formate din produse manufacturate sau semi-manufacturate cu valoare adăugată mare.

Industria a crescut în această perioadă, dar cu siguranță insuficient. Ea contribuia în PIB numai cu 16%, în timp ce media europeană era de 33%.

Succese notabile au fost înregistrate doar în domeniul industriei petroliere în care țara noastră se situa pe locul al patrulea în lume, după Statele Unite, URSS și Venezuela. Capacitatea de rafinare a crescut, majoritatea producției mergând la export: aproape o treime din veniturile statului proveneau din taxe legate de industria petrolieră (B. Murgescu, 2010, 243-244).

Ca urmare a politicii de industrializare a României au apărut opt zone industriale importante (V. Madgearu, 1940), unele avându-și originea în perioadele istorice anterioare, altele încercând să fructifice noile avantaje ale statului român de după Unire: o primă zonă includea regiunea Văii Prahovei, cu centre industriale ca Ploiești, Câmpina, Teleajen, Brazi, Moreni, Comarnic, Bușteni, Azuga, Sinaia, unde exista o puternică industrie petrolieră, cariere de piatră, fabrici de prelucrare a lemnului; o a doua zonă includea Reșița, regiune bogată în resurse de minereu de fier, cărbune, și mangan, cu o puternică industrie siderurgică încă din vremea austrieilor; regiunea Turdei (Câmpia Turzii, Târnăveni, Târgu-Mureș, Mediaș, Sighișoara,

Zlatna), cu rezerve importante de aur, argint, metan, sare, ce au determinat dezvoltarea industriilor prelucrătoare chimice (fabrici de var, ciment, porțelan, sticlă etc.); zona Firiza de Jos și Baia Mare, cu minereuri de aur, argint, cupru, plumb, zinc, industria extractivă determinând și dezvoltarea industriei chimice și metalurgice; zona Ferdinand și Nădrag, cu o industrie extractivă și metalurgică dezvoltată, având ca centre Teliuc și Călan; regiunea Hunedoara cu o puternică industrie metalurgică; zona Cisnădie, cu o puternică industrie textilă, ce s-a extins și în Sibiu și Tâlmăciu; ultima zonă cuprindea regiunea Piatra-Neamț, Buhuși și Bacău, în care se dezvoltase o industrie prelucrătoare a lemnului și textilă.

Apar importante concentrări industriale: în București (Atelierele Grivița` numărau aproximativ 5.000 de angajați, „Filatura română” cu aproximativ 1.300), Reșița (5.500 muncitori), Valea Mureșului (16.000 de muncitori lemnari) sau porturile Dunării, ce concentrau 22.500 de muncitori în 1939. La acestea mai putem adăuga „Astra” Arad (1.950), „Dermata” Cluj (peste 2.000 de muncitori), „Industria Lânii” Timișoara (1.600).

Procesul de modernizare: urbanizare și locuire

În anii 1920-1930, mediul urban s-a extins și în România, prin promovarea industriei (1886-1938), prin dezvoltarea transportului urban (auto și tramvaie), a comunicațiilor, prin electrificare și instalarea în anumite zone ale orașelor a apei curente, de care, la vremea respectivă, beneficia doar 8-10% din populația țării (V. Axenciuc, 1999, 295). Totodată, acest fenomen a avut loc și prin venirea în orașe a unei părți din populația de la sate care căuta un loc de muncă în noile industrii, ori ca servitori, mici comercianți ș.a. Mediul urban crea astfel premisele diversificării stilurilor de viață.

În anul 1930, ponderea populației urbane crescuse la 20,1%, comparativ cu 17,8% în 1910-1912, adică de la 2.887 mii locuitori, la 3.651 mii locuitori. Existau câteva orașe mai mari de tip industrial-comercial, iar restul erau târguri de tip agrar-negustorești. Capitala a crescut rapid de la 639 mii locuitori în 1930 la 993 de mii în 1941 (A. Golopenția, 2002, 379).

Recensământului din 1930 oferea imaginea unui proces de urbanizare aflat încă în primele sale faze (Enciclopedia României, 1938, 154):

Total populație:	18.053	100,0
Populație urbană:	3.632	20,1%
Populație rurală:	14.421	79,9%

V. Axenciuc (1996, 17) oferă și o altă perspectivă. Sporul natural mai ridicat din mediul rural decât cel din mediul urban a produs o ușoară creștere a proporției populației rurale. Potrivit acestor calcule, ponderea populației rurale crește între 1920 și 1939 cu 4 puncte procentuale, de la 77,8% la 81,8%. În ciuda avansurilor realizate, creșterea economică din interbelic a fost

insuficientă pentru a declanșa un proces amplu de urbanizare, capabil de a schimba raportul urban-rural din structura populației.

Procesul de urbanizare modernă era la începutul său. Potrivit datelor dintr-o anchetă sanitară din 1938 (I. Scurtu, 2001, 30), din 176 de orașe, în 74 nu exista rețea de alimentare cu apă curentă, iar în 123 nu exista canalizare. Dar aproape o cincime din populația activă ocupată în agricultură își avea reședința în mediul urban (D. Georgescu, 1938, 50). În 1938 numărul gospodăriilor abonate la energie electrică era de aproape 436.000, echivalentul a doar 10,5% din totalul gospodăriilor (Institutul Central de Statistică, 1940, 500, 506). La orașe, gospodăriile racordate la electricitate urca la 45% din totalul gospodăriilor în urban. În locuințe, electricitatea era folosită aproape exclusiv pentru iluminat, din pricina puterii scăzute de cumpărare a populației (V. Axenciuc, 1999, 380).

Condițiile de locuire în mediul rural erau improprii: străzile desfundate, doar în anumite zone din România (Banat și Transilvania) având strada principală pietruită; iluminatul public lipsea în marea majoritate a satelor românești, iar condițiile de igienă publică și serviciile de salubritate lipseau cu desăvârșire.

Locuințele și calitatea locuirii au reprezentat o problemă în perioada interbelică. Statistica locuințelor, realizată în 1929 de Ministerul Muncii, arata că din cele 3,08 milioane de locuințe din mediul rural, 29% aveau podele de lemn, restul pardoselei era din pământ lipit cu bălegar; în privința acoperișului, la aproximativ 13% era din paie, 15% din stuf, 29% din șindrilă, 25% din tablă și 19% din țiglă (I. Scurtu, 2003, 159).

O criză a locuințelor se manifesta în mediul urban. Un prim efect consta în supraaglomerarea în locuințele existente. Numărul de locuitori pe clădire era de 6,5 în urban față de 4,5 în rural, cu un vârf de aproape 10 locuitori pe clădire în București. Al doilea efect era prețul ridicat al locuințelor și al chiriilor. În intervalul 1918-1938, în București, oraș cu 631.000 locuitori și 158.000 gospodării la recensământul din 1930 (S. Manuilă și D. C. Georgescu, 1938, 138), au fost construite din fonduri proprii ale populației sau din împrumuturi doar 16.400 de locuințe, adică 10,4% din totalul locuințelor, restul fiind locuințe mai vechi sau improvizații (I. Scurtu, 2003, 163). În mediul urban din interbelic au existat cartiere mărginașe - așa-numitele mahalale -, de regulă cu construcții improvizate de locuințe, cu străzi desfundate, fără canalizare și cu apă din fântâni publice. V. Manuilă (1939) a lăsat o vie descriere a condițiilor mai mult decât precare de igienă și trai, care predispuneau la infecții și boli, din cartierul bucureștean Tei, pe atunci unul mărginaș al Capitalei.

Condițiile de viață din București la finele perioadei interbelice sunt sintetizate în rezultatele recensământului din 1941. Aproape un milion de persoane (Institutul Central de

Statistică, 1943, 360) locuiau în 105.000 corpuri de casă, care cuprindeau 266.000 apartamente. Din totalul corpurilor de casă, 24,2% erau din paianță, restul din cărămidă. Din totalul apartamentelor: 21,1% foloseau apa de fântână, restul apă curentă; 53,4% foloseau WC în curte, fără apă, restul aveau canalizare; 54% erau abonate la electricitate; 89% foloseau lemne pentru încălzire, restul aveau instalații de încălzire cu calorifer; în bucătărie se foloseau lemnele drept combustibil. În fine, 28% din locuințe dispuneau de aparate radio (V. Axenciuc, 1999, 378-379).

Urbanizarea nu a fost însoțită de creșterea în același ritm a infrastructurii urbane; rețele de transport, comunicații, utilități, îngrijire medicală, servicii educaționale și culturale. Deficitul de infrastructură a creat complexe probleme sociale: din 175

orașe din România anului 1940, 104 nu aveau alimentare cu apă, 121 erau fără canalizare și 21 nu dețineau uzine electrice, cu probleme privind iluminatul stradal și asigurarea nevoilor populației. Creștere rapidă a populației a determinat și o criză a locuințelor, construcțiile având loc haotic, fără o viziune generală urbanistică.

Cum trăiau oamenii între cele două războaie

Viața țăranimii

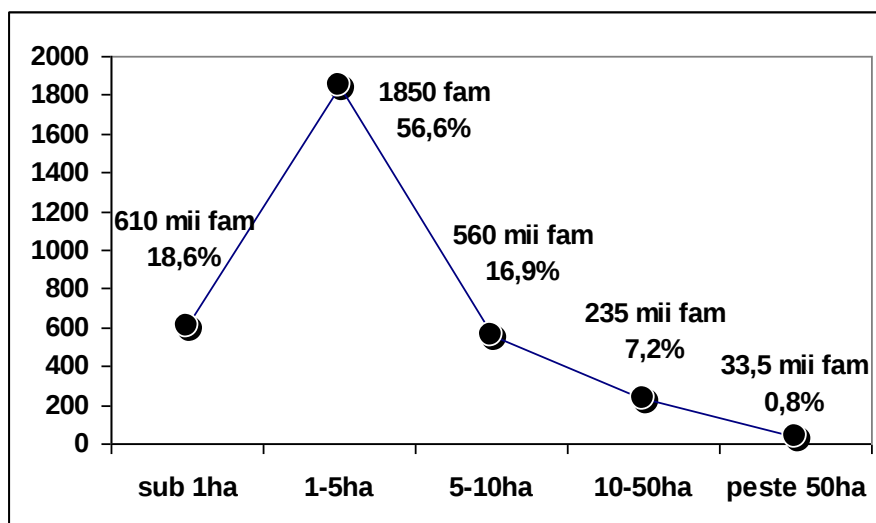
Pentru țăranime, proprietatea pământului era sursa cea mai importantă a vieții. Cum trăiau țăranii depindea de cât pământ aveau.

După primul război mondial, viața țăranimii s-a schimbat, datorită în primul rând reformei agrare, și mult mai puțin datorită industrializării.

Reforma agrară a crescut independența țăranului, dar nu i-a oferit suficient pământ și, în plus, a îndatorat pe mulți dintre ei pe întreaga perioadă.

Numărul mare de urmași determină pulverizarea continuă a suprafețelor de teren dobândite în urma reformei agrare, ceea ce însemna amplificarea problemelor gospodăriei țărănești de la o generație la alta. Madgearu (1940) considera că ritmurile de creștere ale populației țării urmau să se mențină mari și în următorii treizeci de ani, ceea ce ar fi însemnat accentuarea problemelor din mediul rural românesc. Chiar și în condițiile unei dezvoltări industriale și mai accelerate, industria nu ar fi putut prelua foarte ușor excedentul imens de populație rurală, estimat de Manoilescu la 4-5 milioane de oameni.

Grafic 2. Număr de familii (mii) în funcție de proprietatea terenului, 1930



Sursa: V. Axenciuc 1996, p. 242-243

Noua distribuție a pământului rezultată din noua reformă este următoarea. Pentru comparație am luat Bulgaria, țară aflată în același stadiu ca România, și Franța cu o agricultură europeană model, aflată într-un stadiu superior de stabilitate.

Tabel 7. Mărimea, numărul și ponderea exploatațiilor agricole după reforma din anul 1919. Comparație cu Bulgaria și Franța

Proprietăți	România (1930) Gospodării	Suprafață	Bulgaria (1934)	Suprafață	Franța (1929)	Suprafață
Sub 1 ha ⁷	18,6%	1,6%	13,5	1,3	25,6	1,6
1-5 ha	56,6	26,4	48,9	28,7	28,9	8,2
Între 5–10 ha	16,9%	20,0%	26,2%	36,8	18,1%	12,5%
10-50 ha	7,2%	19,8%	10,6%	31,5	24,6%	48,6%
Peste 50 ha	0,8%	32,2%	0,1%	1,7%	2,9%	29,2%

Sursa: V. Axenciuc 1996, p. 242-243.

Sintetic, situația în 1930 era următoarea:

	România	Bulgaria	Franța
Țărani săraci, sub 5 ha	75,2%	60,4%	54,5%
Țărani mijlocași, 5-10 ha	16,9%	26,2%	18,1%

⁷ În această categorie intrau lucrători agricoli, practic țărani fără pământ sau, foarte puțini, persoane din alte categorii care dețineau și o mică grădină și care deci nu erau țărani; probabil aceștia reprezentau o parte mult mai mare în cazul Franței.

Țărani înstăriți, 10-50 ha	7,2%	10,6%	24,6%
Mari proprietari, peste 50 ha	0,8%	0,1%	2,9%

Trei sferturi de țărani erau săraci, o proporție semnificativ mai mare decât Bulgaria și de Franța. Țărănimea mijlocasă (16,9% familii) avea o situație instabilă. Unii puteau să acumuleze pământ și capital agricol, cu șansa de a ajunge țărani înstăriți; mulți însă datorită fluctuației condițiilor puteau să sărăcească. Segmentul țăranimii înstărite, cu gospodării productiv economic și aflate în dezvoltare, era mai puțin reprezentată în România decât Bulgaria și la mare distanță de Franța.

Marii proprietari de pământ prezintă o situație specială:

	Gospodării	Proprietate
* România	0,8%	32,2%
* Bulgaria	0,1%	1,7%
* Franța	2,9%	29,9%

Între cele două războaie, feudalismul s-a subțiat fundamental, nu a dispărut însă. Deținând o treime din terenul agricol, marea boierime încă ocupa scena socială a României. Marii proprietari din România (0,8%) dintre gospodării agricole, sunt de 4 ori mai bogați (au 32,2% din pământ) decât marii proprietari din Franța (2,9% dintre gospodării dețineau doar 29,9% din pământ) și de cei din Bulgaria (0,1 gospodării dețineau doar 1,7% pământ). În România, marii boieri sunt mai puțini decât înainte, dar dețin mari proprietăți de pământ, sute de hectare. Marii proprietari francezi sunt mai mulți, dar nu au mari proprietăți, ci mai mulți între 50 și 100 ha. Boierii români nu au devenit organizatori și investitori ai sistemelor moderne agricole, ci au rămas exploatare ai unei agriculturi țărănească tradițională. De aceea aveau nevoie de mari moșii.

Vechea relație socială de dependență neofeudală nu a dispărut complet, dar importanța ei s-a diminuat, țăranii, deveniți mai independenți, deținând mai mult pământ. Dependența feudală a țăranilor a fost înlocuită cu un alt tip de dependență difuză, datorită pământului tot insuficient obținut de țăranii și a lipsei resurselor de capital.

Aceste date susțin estimarea că în România, atât față de Bulgaria, cât mai ales față de Franța, segmentul feudal a supraviețuit semnificativ. În Franța domină pe departe nu marile proprietăți agricole, ci fermele, între 50 și 100 ha. În România, proprietățile agricole foarte

mari, de peste 500 ha, reprezentau 0,1% din gospodării, față de 0,04% în Franța și dețineau 17,1% din terenul agricol, față de Franța doar 3,2%.

A doua reforma agrară din 1921 a împroprietărit foarte mulți țărani, îmbunătățindu-se situația țăranimii sărace, dar nu a crescut țăranimea mijlocașe și înstărită:

”Reforma agrară din 1921, prin împroprietărirea țăranilor, a redus substanțial marea proprietate funciară. Majoritatea pământului aflându-se, după reformă, în proprietatea țăranimii, astfel că distribuția acestor forme de avuție nu mai prezintă discrepanțele adânci antebelice.” (V. Axenciuc, 2000, 283-284).

În funcție de mărimea proprietății de pământ, se pot distinge patru mari categorii socio-economice de gospodării țăărănești cu moduri de viață distincte.

Muncitori agricoli fără pământ. Din aceștia, în număr de **495.000**, zilierii agricoli erau 367.000, muncitorii forestieri 128.000 și mai existau 54.000 de servitori. Acești oameni cu siguranță trăiau într-o **sărăcie la nivel de supraviețuire**.

Gospodării țăărănești cu mai puțin de 5 ha de teren agricol. În această categorie intra marea masă a țăranimii, 75,2%, adică 2,5 milioane de gospodării. Analizele experților demonstau că produsul gospodăriilor sub 5 ha nu acoperea veniturile necesare unui minim de viață. Aceste gospodării se confruntau cu „grele probleme de supraviețuire, (...) la limita unui trai biologic, majoritatea în lipsuri permanente, (...) fără nicio perspectivă reală de schimbare” (V. Axenciuc, 1999, 384). Această proprietate nu putea asigura un minim decent de viață, confruntându-se cu grade diferite de sărăcie. Țăranii cei mai săraci – cei cu pământ până în 3 ha emigrau periodic pentru a lucra în regiunile sau orașele unde puteau găsi de lucru, lăsându-și pământul pe seama celorlalți membri ai familiei.

O imagine clară a nivelului de trai al țăranimii din această perioadă este oferită de monografiile sătești realizate de Școala sociologică de la București, condusă de Dimitrie Gusti. Concluzia acestor cercetări a fost caracterul predominant alimentar al sărăciei. Potrivit lui Gusti (D. Gusti, 1968, 490), „alimentația (...) este vicioasă prin consumul excesiv de porumb, prin consumul redus de alimente animale, de alimente proaspete (numai 48% din gospodării au vacă de lapte), prin lipsa de pricepere în prepararea bucatelor și prin igiena alimentară cu totul redusă”. Semnificativă în acest sens este alimentația timp de o săptămână, în vara anului 1938, a unui membru al familiei Spulber din Nereju (jud. Vrancea), pe care a ținut în mod deosebit să o redea în cadrul expunerii sale privind problema sociologiei. Pentru ilustrare, redăm doar ziua de miercuri: „dimineața mămăliguță cu un castravete murat; la prânz: nimic; la gustare: mămăligă rece cu 5 mere; seara: mămăligă cu castravete murat” (D. Gusti, 1968, 451).

Pe baza datelor monografice culese în 1938 din 60 de sate, A. Golopenția și D. Georgescu (1941) arată că gospodăriile țărănești erau dependente de veniturile din muncă în afara gospodăriei, cauza fiind suprafața de pământ în proprietate insuficientă în raport cu nevoile: tâmplar, zidar, dulgher, cărăușie, munca cu ziua pe loturile altora, luarea în arendă sau în dijmă a unor terenuri agricole.

Muntenii, ca și basarabenii, maramureșenii ori bihorenii, erau nevoiți să-și părăsească periodic satele pentru a se angaja în muncă în cele mai apropiate centre urbane, ori în alte locații, în munci deosebit de grele și slab plătite din industrie sau din agricultură, ca salahori sau lucrători forestieri în diverse lucrări publice. Mai puțini dintre ei obțineau munci ceva mai ușoare și mai bine retribuite în orașele din vechiul Regat, ca servitori, ca muncitori în fabrici, sau ca oameni de serviciu. Numărul acestora se pare că nu era deosebit de mare, doar 3,5% din populația rurală totală trăind din ocupații neagricole. Populația întreținută din ocupații neagricole reprezenta 9,4% din totalul populației rurale active. Muncitorii respectivi însă nu câștigau cu mult mai mult decât țăranii ce-și lucrau propriile loturi, deși despre unele meserii cum este, de exemplu olăritul, nu puteau asigura satisfăcător existența celor care le practicau.

Gospodăriile cu 5-10 ha: 455 900 gospodării sau 16,9% din total. Aceste gospodării puteau oferi un trai minim decent de viață, dar nu se putea acumula capital care să asigure dezvoltare gospodăriei, investiții și asigurarea protecției față de intemperiile climatice sau sociale. Ele prezentau deci un grad ridicat de vulnerabilitate.

Rezultă că, pentru acoperirea trebuințelor de bază, gospodăriile țărănești cu terenuri sub 10 ha recurg la o alimentație insuficientă, ori se îmbracă deficitar, ori se împrumută, ori consumă din substanța gospodăriei, vânzând din vite sau din pământ. Studiile arată că nivelul consumului realizat în gospodăriile respective este departe de a fi îndeșulător: alimentația reprezintă 6/7 din cheltuielile gospodăriilor cu mai puțin de 3 ha, $\frac{3}{4}$ în gospodăriile cu 3-5 ha, și ușor sub 2/3 pentru gospodăriile cu 5-10 ha (A. Golopenția, D. Georgescu, 1941).

Pătura țărănească înstărită, cu 10-50 ha: circa 139 800 reprezentau doar 7,2% din total gospodării. Ea avea un nivel rezonabil de prosperitate și cu șanse de creștere economică.

Dacă luăm în considerare *proporția țăranimii înstărite*, indicatorul cel mai important al succesului schimbării agriculturii, reforma agrară din România comparat cu Bulgaria a avut un efect minor. Performanța relativ modestă se explică prin doi factori: suprapopulația agrară din România, dar și lipsa voinței de lichidare completă a feudalismului românesc.

Țăranii români au rămas deci preponderent săraci și după Reforma agrară din 1919-1922. Deși majoritatea țăranilor împrumătăți și-au ameliorat situația, țăranimea, ca o clasă socială, a avut permanent o problemă comună, viața extrem de dificilă, cu proprietăți de pământ

sub necesar, mereu sub amenințarea factorilor pedo-climatici, lipsit de capital și, în plus, trebuind să plătească pământul dobândit; cei mai mulți dintre ei trebuiau să se împrumute de la boieri sau de la bănci.

Starea țăranimii românești depindea nu numai de terenul agricol disponibil (media suprafeței exploatațiilor agricole era de **3,9 ha** în anii 1930-35), dar și de mijloacele de lucru a pământului, în principal animalele domestice. Tehnologia agriculturii românești se plasa încă la nivelul arhaic, principalul instrument de muncă era calul și boul. Vaca și oaia reprezenta principala sursă animală de hrană. Distrugerile produse de război în acest domeniu a fost recuperat cu greutate datorită sărăciei țăranimii. Și mijloacele tradiționale ale agriculturii erau în deficit în România.

În anul 1935, numărul de cabaline și bovine la 100 ha (A. Golopenția, 2002, 306):

• România:	35
• Olanda:	109
• Danemarca	93
• Belgia	88
• Germania	71
• Franța	45
• Iugoslavia	28.

În anul 1935 mijloacele moderne erau încă excepții: s-au înregistrat un număr mic de 4,7 mii tractoare și 9 mii mașini cu aburi pentru înlocuirea animalelor de tracțiune. În agricultura românească nu s-au efectuat în acea perioadă ameliorări ale solurilor, iar investițiile erau foarte scăzute, reducându-se la cumpărarea de unelte și ceva mașini agricole.

Madgearu concluzionează că „structura exploataților țărănești (...), prin predominarea celor foarte mici, de o întindere insuficientă pentru asigurarea întreținerii unei familii agravează fenomenul suprapopulației agricole” (V. Madgearu, 1940, 30-32). Atât Madgearu cât și Garoflid vorbesc despre pulverizarea proprietăților. „Proprietatea mică merge spre pulverizare, iar pe lângă fărâmițare se adaugă și răzlețirea parcelelor în mai multe locuri” (C. Garoflid, 1938, 585). Madgearu încadrează România la categoria „*state de țărani*, caracterizate de predominarea tipului de exploatare agricolă mică” (V. Madgearu, 1940, 31).

Mihail Manoilescu a oferit un tablou plastic al consecințelor sociale ale densității ridicate a populației agricole și pulverizării proprietății agricole: „A voi să creezi o țăranime fericită (...), înseamnă a voi imposibilul. A face din proprietatea parcellară și din munca țăărănească extensivă un ideal social înseamnă a dori țăranului nostru nu starea celui francez sau

german, ci pe aceea de legendară mizerie a țăranului chinez...” (M. Manoilescu, 1942, 268-269).

Gospodăriile agricole ale țăranilor erau departe de a fi rentabile economic. Venitul brut al exploatațiilor agricole țărănești, în anul 1935 proveneau în proporție de 35,2% din culturi de cereale, plante industriale și plante alimentare, 22,2% proveneau din creșterea vitelor, iar 41,5% din câștiguri lăturalnice – muncă plătită, căraușie, activități meșteșugărești și comerciale. Când și tentativele de sporire a veniturilor prin activități conexe eșuau (aceasta se întâmpla mai frecvent în Moldova și Basarabia, dar și în numeroase sate din Muntenia și Oltenia), țăranii recurgeau la reducerea drastică a consumului de hrană și îmbrăcăminte (A. Golopenția, 2002, 321).

Din cercetările efectuate în anul 1940 de sociologul Anton Golopenția și echipa sa (60 de sate cercetate de echipele regale studențești), rezultă că, din cauza sărăciei extreme, țăranii erau nevoiți să realizeze și „unele câștiguri lăturalnice neagricole”, dar chiar și așa, posibilitățile de trai erau atât de reduse încât „acopereau de-abia nevoile cele mai imperioase”, hrana și îmbrăcăminte. În gospodăriile cu exploatații mai mici de 10 ha, doar cheltuielile cu alimentația depășeau venitul agricol. Ca urmare, obținerea unor venituri suplimentare nu era o problemă de creștere a bunăstării, ci de supraviețuire.

Dar cheltuielile totale necesare pe persoană nu pot fi asigurate nici măcar în gospodăriile între 3-5 ha sau chiar în cele între 5-10 ha. (A. Golopenția, 2002, 317).

Un alt indicator al sărăciei este și *numărul de copii obligați să muncească* pentru a spori veniturile familiei lor. În septembrie 1940, din cei 190.000 muncitori angajați permanent să lucreze în exploatațiile agricole, 54,1% erau bărbați, 35,7% femei și 10,2% copii. La nivel de țară, membrii de familie din fiecare a treia familie de țărani sunt nevoiți să lucreze ca zilieri sau angajați permanenți la alții pentru bani sau produse. Majoritatea dintre aceștia își găseau de lucru în satul propriu, dar erau și unii care plecau mai departe.

Creșterea producției agricole prin intensificarea agriculturii s-a împiedicat și de lipsa unor piețe de desfacere, determinată în mod special de lipsa drumurilor și a posibilității transportului motorizat al produselor pe piețe mai îndepărtate. Aceasta făcea ca țăranul să-și vândă ceea ce producea în imediata sa apropiere, unde apărea o saturație de produse, nefiind capabil să ducă produsele acolo unde era nevoie de ele. Lipsa infrastructurii făcea ca piața românească să fie una fragilă, neexistând o echilibrare cerere/ ofertă unitară la nivelul întregii țări.

Starea socială a țăranimii românești devine mai clară dacă o raportăm la alte state europene mai dezvoltate: veniturile anuale ale unui locuitor din mediul rural românesc erau, în

medie, de 8.000 lei, în timp ce în Franța, un țăran obținea echivalentul a 60.000 lei, iar în Anglia a 80.000 lei (I. Scurtu, 2001).

Viața la oraș

Dezvoltarea orașelor s-a caracterizat printr-o accentuare a polarizării sociale și arhitecturale.

Burghezia mică și mijlocie, cea comercială, iar mai ales după 1934 burghezia financiară și industrială, au constituit o nouă clasă socială mult mai activă în plan social, economic și politic.

M. Manoilescu (1942) oferă cea mai clară imagine a mărimii și compoziției burgheziei în perioada interbelică. Burghezia română includea: marii industriași (circa 3.000), marii comercianți (2.000); bancherii (1.500), marii agricultori (10.000), categorie care cuprinde marii proprietari ce dețin cel puțin 100 ha și care reprezintă, în mare parte, fosta moșierime, intrată în rândurile burgheziei în urma reformei agrare (marii agricultori reprezentau 0,4% din totalul proprietarilor, dar controlau aproape 15% din suprafața însămânțată; inginerii particulari (1.500); economiștii particulari (1.500); rentierii (persoanele inactive) din categoriile sus menționate (1.500). Rezultă un total al burgheziei de 22.500 de persoane, reprezentând **0,1%** din populația României la finele perioadei interbelice, adică în total **0,4%** din populație dacă adăugăm și membrii familiilor (familia tipică de 4,5 membri din interbelic). Circa 44% din totalul burgheziei este reprezentat de fosta moșierime.

În plus față de burghezi, M. Manoilescu introduce și categoria de „pseudo-burghezi”: persoane cu ocupații non-manuale și studii superioare, funcționari publici (ingineri, economiști, înalți funcționari), profesori universitari și secundari, avocați, medici, magistrați, ofițeri, ziariști, scriitori, artiști, pensionari și rentieri din aceste categorii. Rotunjind în sus, Manoilescu ajunge la un total general de **125.000** de pseudo-burghezi. Cu tot cu familiile lor, rezultă mai puțin de **3%** din total populație și cam o cincime din populația urbană. Constantin Schifirneț, în studiul introductiv al ediției din 1992 a cărții lui M. Manoilescu, încadrează categoria „pseudo-burghezilor” ai lui Manoilescu, în limbajul actual al stratificării sociale, în clasa mijlocie, „care nu este nici burghezie, nici proletară, nici țăărănească” și care include persoane cu calificare medie și superioară din mediul urban.

Din zona ocupațiilor non-manuale, **funcționarii** reprezentau un segment important, dar eterogen. Pe baza datelor din epocă, Measnicov (I. Measnicov, 1938, 23) estimează un total de circa 255.000 de persoane. Aici regăsim atât pseudo-burghezii lui Manoilescu și marea masă a funcționărimii din administrație, dar și corpul didactic (65.800 persoane), clerul (21.300),

ofițerii și subofițerii forțelor armate (43.400), polițiști și funcționari din Ministerul de Interne (21.100), personal tehnic și auxiliar etc., cât și funcționarii administrației publice locale (45.000).

Particularitatea României interbelice este și faptul că o minoritate semnificativă a burgheziei și a claselor mijlocii (pseudo-burgheze) aparțin minorităților etnice. Manoilescu (M. Manoilescu, 1942/2002, 122-125) estima că o mare parte în categoriile de burghezi și de pseudo-burghezi erau alogeni. Spre exemplu, estimările și datele sale pentru bancheri și medici indică o pondere de o treime a alogenilor. Ponderea ridicată a alogenilor varia teritorial și în funcție de concentrarea capitalului străin (M. Manoilescu, 1942/2002, 122-125). Larionescu și Tănăsescu arată că, în 1935, peste 60% din consiliile de administrație din industria extractivă nu erau de naționalitate română, iar în 21 de localități urbane din Transilvania și Banat, ponderea industriașilor maghiari, germani și evrei era de aproape 90%. Acest fapt, împreună cu slăbiciunile economiei și situația precară a veniturilor populației, au stat la baza tensiunilor sociale din interbelic, manifestate în plan politic prin suportul pentru extrema dreaptă în anii 1930 (M. Larionescu și F. Tănăsescu, 1989, 337)..

Se înregistrează o creștere spectaculoasă a cartierelor rezidențiale, unde se întâlneau casele superbe ale elitei economice și politice. Stilurile de viață ale bogaților erau complet diferite de restul comunității, mai ales la nivelul capitalei sau a orașelor mari. Clasele superioare românești încep să consume ostentativ, după modelul descris de T. Veblen (2009), utilizând mașini luxoase și scumpe, cu care se fac plimbări la Șosea sau la casele de vacanță situate la munte sau în Balcic. Dorința de a ieși în evidență este ilustrată de aprecierea dată automobilului, care amintește de ierarhia oferită, în perioadele anterioare, de către trăsurile. Marile companii auto internaționale erau prezente în România, reprezentanțele acestora ocupând locuri vizibile pe Calea Victoriei a Bucureștiului. Burghezia română, asemenea altor burghezii tinere, cum ar fi cea americană, traversa în perioada interbelică etapa de acumulare, ce presupune și afișarea averii. Există și o clasă de oameni bogați de câteva generații, urmași ai unor familii boierești cunoscute, închise pătrunderii noilor îmbogății.

Deși mașinile erau foarte apreciate de către categoriile superioare, infrastructura rutieră era deficitară, memoriile din epocă fiind pline de nemulțumiri față de acestea. Mulți dintre cei ce călătoreau în Occident își transportau mașina cu trenul până la Budapesta (memoriile lui Grigore Gafencu sau Armand Călinescu). Stilul de viață bogat se manifesta mai ales în forma arhitecturii locuințelor de pe marile bulevarde bucureștene.

Alături de pătura burgheziei aflată în formare, marea masă a populației din urban era constituită din micii funcționari angajați ai instituțiilor statului, muncitorii care lucrau zi lumină

pe salarii modice în industrii sau prin prăvălii, din servitorii celor bogați, dar și din cei care se afla în căutarea unui loc de muncă. Toate aceste categorii formau sărăcimea orașelor.

Muncitorii. În această perioadă s-a structurat și clasa muncitoare, îndeosebi în zonele industriale: București, Brașov, Valea Prahovei, Valea Jiului ș.a. Datorită dezvoltării modeste a industriei, clasa muncitoare se afla încă la începuturile ei.

Grupul de muncitori a crescut în perioada dintre cele două războaie, cu importante fluctuații determinate de criza economică. Odată cu muncitorii a apărut și șomerii: muncitori care și-au pierdut locul de muncă.

Ordinul de mărime al muncitorimii industriale este relativ dificil de stabilit. V. Axenciuc estimează numărul total al salariaților din industrie și transporturi la peste 700.000 în 1938 (V. Axenciuc, 1999, 298). În analiza sa privind stratificarea socială în interbelic, S. Țără (2012, 164) plasează muncitorimea în jurul a 500.000 de persoane. Nivelul de pregătire al personalului din industrie și transporturi era pe cât de problematic, pe atât de revelator pentru nivelul general de dezvoltare al societății: 16% analfabeți, două treimi absolvenți de școală elementară, 5,5% de școală profesională, 9,2% de liceu și doar 1% absolvenți de studii superioare (V. Axenciuc, 1999, 298).

Orașele, mai ales cele mari, cunosc o extindere a ceea ce se numea *mahalale*, cartiere mărginașe cu construcții foarte sărăcăcioase, multe improvizații, străzi desfundate, lipsa utilităților publice. Aici trăiau persoanele fără ocupație și cu venituri foarte modeste, săracii veniți din sate în căutarea unor locuri de muncă. Un studiu al condițiilor de locuit din cartierul bucureștean Tei: în condițiile în care muncitorii nu aveau suficienți bani pentru o locuință decentă (chiria de 400-500 de lei pe lună), au apărut camerele de închiriat cu 200 de lei pe lună, ce nu erau altceva decât niște magazii de scânduri, în care ploaia și viscolul pătrundeau fără probleme și în care locuiau cel puțin 4-5 persoane (V. Manuilă, 1939, 171).

O componentă importantă a procesului de modernizare a societății românești a fost creșterea **sistemului salarial**. Salariile au fost oferite de sistemul industrial, pe de o parte, și, pe de altă parte, de sistemul public, în principal funcționarii publici și cadrele didactice.

Veniturile salariale au produs schimbări importante în standardul de viață al unei părți importante a populației. Avantajul cel mai mare al sistemului salarial o reprezenta stabilitatea locurilor de muncă și un nivel de viață relativ ridicat.

Sistemul salarial prezenta o polarizare moderată: o proporție ridicată de salarii mici, 36,8% sub 1125 lei, și 23,4% peste 2476 lei. Dar în perioada interbelică, mai ales salariile au suportat valuri inflaționiste majore.

În anul 1938, anul cel mai bun al economiei interbelice, salariile se plasează la nivele scăzute. Peste o treime din salariați, adică cei având salarii până la 1.125 lei lunar, trăiau în sărăcie, veniturile neajungându-le nici pentru hrana zilnică normală. Prețurile medii per kg ale alimentelor erau destul de ridicate: 8,7 lei pâinea, 30 lei carnea de porc, 55 lei salamul, 39,50 lei brânza, 11,5 lei merele. Nici îmbrăcămintea sau încălțăminte nu erau lesne de cumpărat: 1m stofă costa 534 lei, 605 lei o pereche de pantofi, chiria lunară pentru un apartament de 3 camere costa 1.600 lei.

Tabel 8. Grupe de salarii lunare în intervalul 1934-1938

Grupe de salarii lunare	Număr de asigurați (mii)	Număr asigurați (%)
Total	1 060	100%
Până la 600 lei	137	12,9 %
Între 601-1125	246	23,2%
Între 1126-1975	316	29,8%
Între 1976-2475 lei	113	10,7%
Peste 2476 lei	248	23,4%

Sursa: N. N. Constantinescu, 1998, p. 458.

Salariile muncitorilor erau și ele diferențiate. Muncitorii cu calificare ridicată aveau salarii relativ mari. Masa muncitorilor avea salarii substanțial mai scăzute. Presiunea socială constantă exercitată de venirea săracilor din rural asupra locurilor de muncă din urban făcea posibilă reducerea periodică a salariilor sau menținerea lor la niveluri scăzute.

În perioadele de prosperitate numărul șomerilor înscriși la oficiile de plasare era relativ redus: 20-30 mii, iar în perioada crizei trecea de 100-150 mii. Împreună cu cei neînregistrați, șomerii ajungeau la 200-250 mii, adică o treime din totalul salariaților. Puțini beneficiau de protecția socială. Nu se acorda ajutor de șomaj decât în anumite condiții.

Criza s-a resimțit mai ales prin scăderea drastică a salariilor sau chiar concedierea în masă a lucrătorilor, prelungirea zilei de lucru și intensificarea muncii; prin explozia prețului creditelor.

Tabel 9. Evoluția numărului de întreprinderi, a personalului industrial și a salariilor lucrătorilor din industrie în intervalul 1928 (bază de calcul) și 1933

Anul	Număr întreprinderi	Personal (mii)	Valoare salarii (mld. lei)
1928	100,0	100,0	100,0
1929	94,2	97,1	100,0
1931	91,4	73,4	70,1

1932	89,7	73,4	57,1
1933	87,9	89,4	64,9

Sursa: V. Axenciuc, 1997, p. 284

Funcționari, comercianți, mici patroni. Alături de țărani și muncitori, existau funcționarii, comercianții, micii patroni. Funcționarii rurali, cei mai mulți, 114.498, deși aveau salarii relativ scăzute (cele din rural fiind la baza grilei de salarizare a statului), dispuneau și de unele avantaje administrative care-i situa, ca și pe funcționarii din urban, la nivelul unor țărani cu stare, sau chiar al chiaburilor (A. Golopenția, 2002, 337-340).

Salariații cu ocupații manuale și non-manuale ai agenților economici, indiferent de forma de proprietate, reprezintă o categorie foarte eterogenă. La recensământul din 1930 au fost înregistrați circa 1.022.000 salariați, din care aproape 590.000 în mediul urban (D. Gusti, 1938, 54). Aceștia includ funcționarii de mai sus, dar și salariații din întreprinderile de stat, circa 100.000 de persoane (I. Measnicov, 1938, 23), din care jumătate aparțineau căilor ferate. Cu un nivel al veniturilor similar salariaților erau servitorii (aproape 300.000), ucenicii (circa 95.000). Undeva mai aproape de proletarizare decât de veniturile și nivelul de trai al claselor de mijloc se aflau lucrătorii pe cont propriu și patronii de mici întreprinderi (327.000) din mediul urban. Cel mai adesea, aceștia erau deținătorii unor mici ateliere individuale în care de regulă ei activau ca meseriași.

În privința nivelului de trai al claselor urbane, statistica prețurilor și a costului vieții a Institutului de Statistică din perioada interbelică constituie un bun punct de pornire. Measnicov (I. Measnicov, 1938, 25) citează pragurile de cheltuieli lunare ale unei familii din clasa salariaților mijlocii compusă din 5 persoane, din care 3 copii: pentru București - 10.500 lei, pentru orașe mari - 7.500-9.000 lei, pentru orașe cu viața mai ieftină - 5.500-6.000 lei. Measnicov prezintă și distribuția veniturilor salariale ale funcționarilor, din care reiese că aproape 80% aveau salarii lunare sub 5.000 lei. Mai puțin de 5% din funcționari aveau lefuri de 10.000 lei și peste. Funcționarii trebuiau să-și completeze veniturile din alte surse: gen meditații pentru elevi, veniturile din proprietate (chirii) sau corupție.

Nu dispunem de o situație comparabilă asupra salariaților din întreprinderi, îndeosebi a muncitorilor. Din datele lui V. Axenciuc (1992, 542-545) asupra salariilor nominale din industrie și transporturi, reiese că salariile muncitorilor erau, în medie, sub cele ale funcționarilor. Comparând salariile din 1934 ale muncitorilor din industriile alimentară, textilă și metalurgică cu cele din 2016, prin raportare la prețurile pentru trei alimente de bază - ouă, lapte, cartofi - pentru 1934 (Institutul Central de Statistică, 1940: 632), respectiv 2016 (Institutul

Național de Statistică, 2017), reiese o putere de cumpărare a salariilor din 2016 mai mare de 1,5-1,8 ori față de 1934.

Nivelul de trai al populației, îndeosebi al orășenilor, a fost puternic afectat de criza din 1929-1933. În acei ani, șomajul a urcat la circa 300.000, coborând apoi spre 22.000 în 1937 (I. Scurtu, 2003, 142-143). Și mai dureroase au fost „curbele de sacrificiu”, cum au fost etichetate în epocă măsurile de austeritate luate la cererea creditorilor externi. Cele trei „curbe de sacrificiu” succesive (ianuarie 1931, ianuarie 1932, ianuarie 1933) au însemnat, fiecare, tăieri ale salariilor cu 10-15%, sistarea altor drepturi bănești și întârzieri la plata salariilor și a altor drepturi sociale.

În linii mari, sistemul de distribuie și redistribuire a resurselor din perioada interbelică reflecta caracterul pre-industrial al economiei și societății românești.

În România interbelică, consideră V. Pasti (2006, 36), „piața este încă un mecanism secundar de distribuie”. Cea mai mare parte a celor ocupați în agricultură- categorie ce includea 78,2% din populația activă totală la recensământul din 1930 (S. Manuilă, D.C. Georgescu, 1938, 155)- participau prea puțin sau deloc la relațiile de piață și își satisfăceau nevoile în principal prin consumul din resurse proprii (A. Golopenția și D.C. Georgescu, 1941). Statul acționa în distribuția resurselor prin veniturile salariale ale angajaților săi și prin redistribuire, sistem aflat încă la începutul cristalizării sale. În sfârșit, o caracteristică a societății interbelice era corupția ca mecanism de distribuie. Despre acest fenomen sunt disponibile atât mărturii despre legăturile dintre vârfurile statului și marii capitaliști, cum este istoria îmbogățirii industriașului Malaxa (I. Scurtu, 2003, 151-152), cât și constatările operațiunii de control al averilor din toamna anului 1940 (V. Axenciuc, 1999, 297). Corupția la toate nivelurile afecta nivelul de trai al întregii populații, eroda coeziunea socială și moralul populației.

Accesul majorității populației la bunurile de bază necesare traiului curent a fost deficitar în întreaga perioadă.

Comparativ cu consumul din celelalte țări, consumul alimentar al populației din România este extrem de scăzut (A. Golopenția, 2002, 385), chiar dacă se poate presupune că multe dintre sacrificările de animale din ruralul românesc au fost omise din evidențe, lucru valabil într-o oarecare măsură și pentru celelalte țări. Din alte cercetări publicate în 1945 (Roman Cresin) cu privire la consumul de carne al populației din România se arată că acesta a crescut în intervalul 1932-1939 de la 30 la 53 kg pe persoană pe an, pe când în rural, acesta a rămas la valoarea de 18,5 kg (2,5 kg din abatoarele rurale, iar 16 kg din tăierile efectuate în gospodăriile țăranilor).

Tabel 10. Consumul unor alimente de bază - România comparativ cu alte țări, 1936

Produse alimentare	M. Britanie	SUA	Elveția	Germania	Belgia	Franța	Cehoslovacia	Italia	România
Carne (kg)	65,1	57,5	45,3	43,6	41,2	36,6	25,4	16,1	13,6
Zahăr (kg)	43,7	42,8	33,6	22,5	26,1	23,5	24,4	7,0	5,5

Sursa: A. Golopenția, 2002, p. 384

Un alt indicator care vorbește despre starea de sărăcie a populației din România, la începutul celui mai prosper an din perioada interbelică – 1938 – este numărul de persoane ce reveneau la un automobil: 565 persoane. În același interval, la un automobil reveneau 4 persoane în SUA, 7 persoane în Noua Zeelandă, 8 în Canada, 9 în Australia, câte 19 în Marea Britanie și Franța, 59 în Olanda, 44 în Germania, 45 în Elveția, 99 în Italia, 144 în Cehoslovacia (Statistisches Jahrbuch, 1938, preluare din A. Golopenția, 2002, 389).

Toate datele ne duc la concluzia că sărăcia afectează marea majoritate a populației interbelice, atât la sate, cât și la oraș.

Inegalitatea socială

Viața socială românească, atât în mediul urban, cât și în cel rural, era puternic polarizată.

Conform datelor aflate la dispoziție referitoare la anul 1938, situația contribuabililor era următoarea (V. Georgescu, 1992, 218):

- 716 milionari (dintre care 7 cu venituri anuale de peste 10 milioane lei); nivelul anual al salariului primului-ministru al României era de 1 milion de lei;
- 4 800 aveau venituri anuale de în jur de un milion de lei
- 70.529 de persoane aveau un venit anual de peste 100.000 lei,
- 304.400 contribuabili aveau între 20.000-40.000 lei.

Dacă adăugăm categoria funcționarilor cu peste 60.000 lei anual, precum și pe cea a categoriei țăranilor prosperi, avem un procent de 3-4% din populația țării cu un nivel ridicat de trai, în timp ce restul salariaților "se chinuia să supraviețuiască de la o zi la alta" (S. Țără, 2012, 188).

Tabel 11. Ierarhizarea și diferențierea în privința venitului mediu și a numărului de contribuabili, 1938

Categoria de venit	Număr de contribuabili		Venit mediu	Venit total	
mii lei	Mii	%	mii lei	milioane lei	%
10-50	719,3	76,92	28,0	20 148,5	44,58
60-100	129,6	13,86	78,1	10 127,0	22,41
100-500	83,0	8,88	148,3	12 309,0	27,24
500-1000	2,7	0,29	600,7	1 625,0	3,60
Peste 1.000	0,480	0,05	2 051,7	984,8	2,18
TOTAL	935,085		48,3	45 194,3	

Sursa: (V. Axenciuc, 2000, 285).

Polarizarea societății românești arăta sintetic astfel: trei sferturi din populația contribuabilă (76,9%) realiza venituri globale anuale între 10.000-50.000 de lei, în timp ce 4 800 de persoane (0,05%) aveau venituri anuale globale de un milion de lei și peste.

Mișcările sociale, îndeosebi grevele muncitorești, au reprezentat o consecință a polarizării sociale. Presiunea socială asupra guvernărilor a fost intensificată în perioadele de criză economică. I. Scurtu apreciază că cel puțin 50 de muncitori și-au pierdut viața în urma reprimării grevelor tipografilor din 1918, a grevei generale din 1920, a minerilor din Lupeni din 1929, ale petroliștilor din Valea Prahovei și ceferiștilor din București din 1933 (I. Scurtu, 2003, 142).

Educația

În România interbelică a existat o preocupare accentuată a tuturor guvernelor pentru diminuarea analfabetismului și creșterea nivelului general de instruire a populației. În perioada 1921-1932 efortul financiar pentru învățământ a fost considerabil, 12,5% din buget (I. Scurtu, 2001). România dispunea de un corp profesoral calificat, care acoperea necesitățile din toate regiunile țării, și o reală elită universitară și academică, ceea ce explică performanțele învățământului interbelic.

Analfabetismul reprezenta o problemă încă spinoasă pentru România interbelică, în ciuda progreselor realizate. Ponderea știutorilor de carte înregistrată la recensământul din 1930 a fost de 57%.

În perioada 1899-1930 în Vechiul Regat numărul persoanelor alfabetizate a crescut de 2,5 ori (S. Manuilă, 1936). Populația de la 7 ani în sus (1930), 69,2% în rândul bărbaților și 45,5% în cel al femeilor.

Tabel 12. Știutorii de carte în Vechiul Regat

	1899	1912	1930
Știutori de carte la 100 locuitori	22.0%	39.3%	55.8%

Sursa: S. Manuilă, 1936, p. 932.

În mediul rural, în 1930, 93% dintre cei alfabetizați aveau doar studii primare, 4% urmaseră o școală secundară, 0,3% aveau studii universitare, aproximativ 50.000 de persoane. Deși învățământul primar era gratuit și obligatoriu, aproape o cincime dintre rezidenții din mediul rural nici nu erau înscriși la vreo formă de învățământ, iar dintre cei înscriși, doar 70% frecventau școala (K. Hitchins, 1994).

Noile provincii alipite au venit cu nivele diferite de școlaritate: Transilvania (67%) și Bucovina (65,7%) și cel mai scăzut în Basarabia (34%). Creșterea numărului persoanelor alfabetizate a avut loc, așa cum era de așteptat, mai rapid în mediul urban decât în mediul rural (S. Manuilă, 1936, 940).

În perioada interbelică, numai învățământul primar era gratuit și obligatoriu. Acest fapt se oglindește în structura știutorilor de carte după gradul de instrucție: 85% au instrucție primară, 8,6% secundară (dar aproape o cincime dintre aceștia în mediul urban), 3,2% profesională, 2,1% universitară, 0,5% alte școli superioare (S. Manuilă și D.C. Georgescu, 1938, 142-146).

Procesul de modernizare a cuprins toate sferele vieții sociale, dar, în această perioadă, participarea școlară pare a fi cunoscut ritmul cel mai ridicat.

Tabel 13. Nivelul de instruire în principalele ramuri economice

Gradul de instrucție	Agricultură %	Industrie %	Comerț %	Celelalte profesii %
Neștiutori de carte	50.0	21.4	15.9	24.6
Instrucția extrașcolară	0.5	1.4	2.4	1.7
Primară	47.5	63.9	57.5	43.5
Secundară	1.1	8.3	15.8	18.0
Profesională	0.4	3.8	6.3	5.9
Universitară	*)	0.3	1.0	3.9
În alte școli superioare	*)	0.4	0.7	1.5

*) sub 0,1%

Sursa: S. Manuilă, 1936, p. 955

Cauza principală a abandonului școlar în mediul rural a fost sărăcia. Mulți țărani săraci nu aveau bani pentru a-și trimite copii la școală: aceasta presupunea cheltuieli importante pentru bugetele familiilor țărănești, pentru a le asigura hainele, rechizitele etc.; la acestea se adaugă utilizarea muncii copiilor în perioadele de vârf din agricultură. Nu în ultimul rând, trebuie să avem în vedere faptul că, din lipsa infrastructurii, în timpul iernii, unii elevii aveau de străbătut distanțe foarte mari până la școală.

I. Scurtu prezintă un tablou sumbru în ceea ce privește nivelul promovabilității: în perioada 1921-1932 au fost înscriși, în școlile rurale, 16 milioane de elevi, dintre care au absolvit doar 730.000, cu o medie anuală de 70.000; situația este similară și în orașe, unde au fost înscriși 2.270.000 de elevi, reușind să absolve doar 174.000. La școlile secundare de stat (școli medii, gimnazii, licee), numărul celor înscriși a fost de 1.243.911, din care au absolvit 95.000 (I. Scurtu, 2001).

Pentru C. Rădulescu-Motru (1937/1998, 21-24), „disproporția este catastrofală” în învățământul superior: Facultatea de Drept, 122 mii studenți, 8.673 licențiați; Facultatea de Științe, 41 mii înscriși, 2.875 licențiați; Litere, 58 mii înscriși, 5.232 licențiați, școli politehnice, 11.579 înscriși, 1.588 absolvenți. De altfel, în perioada 1925-1938, numărul anual al absolvenților de bacalaureat a variat, dar nu a depășit niciodată pragul de 20.000, cel mai adesea variind între 10.000-15.000, la o populație de 15-19 ani de peste 2 milioane (Institutul Central de Statistică, 1940, 55, 282-283). Rate mici de absolvire pot fi văzute și din altă cheie, respectiv ca efect structural al existenței unei rezerve de forță de muncă în exces, locuri de muncă disponibile, în raport cu stadiul de dezvoltare al capitalismul românesc interbelic.

Diferențe semnificative existau între zonele istorice și starea familiilor. Conform analizei bugetelor țărănești din anul 1938 (A. Golopenția, D. C. Georgescu, 1941, 289), una dintre gospodăriile studiate din Transilvania cheltuia anual 3.663 lei pentru îmbrăcăminte, 172 lei pentru școală, 47 lei pentru biserică, 21 lei pentru cumpărarea de cărți și reviste și 2.013 lei pentru diverse alte cheltuieli. Pentru gospodăriile sub 10 ha, cheltuielile pentru școală se situau în jurul a 100 lei, cu un minim de 9 lei în Basarabia și un maxim de 3.466 lei în Banat.

O creștere semnificativă are loc și la nivelul învățământului universitar: cele patru centre universitare mari (București, Iași, Cernăuți și Cluj) aveau în anul 1913/1914 7.532 studenți, iar în anul universitar 1933/1934 ajunseseră la 32.201, adică de cinci ori mai mulți. În București, numărul crescuse de șase ori). Media coborâse de la 1 student la 1.408 locuitori la 1 student la

565 locuitori (comparabilă cu Cehoslovacia – 1 student la 504 locuitori și Ungaria, 1 student la 546 de locuitori). M. Manoilescu chiar considera că în România interbelică avem de-a face cu o inflație de absolvenți de studii universitare. Distribuția studenților pe domenii universitare prezenta dezechilibre importante: majoritatea studenților erau în facultăți cu profil liberal, numărul specialiștilor în domeniul medicinei, agronomiei, medicinei veterinare fiind cel mai mic din Europa (M. Manoilescu, 1942).

Analiza progreselor înregistrate în domeniul educației pun în evidență câteva fenomene ce au avut un efect deosebit asupra societății interbelice. Se înregistrează un proces accelerat de alfabetizare a populației României, dar marea majoritate au doar studii primare, mai ales în sectorul agricol. Chiar și în sectorul industrial și comercial, ponderea persoanelor cu studii medii și superioare este scăzută. Atâta timp cât agricultura era ramura de activitate predominantă, utilizând doar forța brută și nu tehnologii moderne, este explicabil nivelul relativ scăzut al motivației participării școlare.

Sănătatea

Starea de sănătate a populației era precară, specifică unei societăți subdezvoltate. România interbelică prezenta atât cea mai ridicată natalitate din Europa, cât și cea mai ridicată mortalitate (S. Manuilă și D. C. Georgescu, 1938, 159).

Tabloul general al principalelor cauze ale deceselor este unul specific perioadei premoderne, în care bolile aparatului respirator și bolile infecțioase și parazitare predomină. Spre exemplu, în 1939, bolile aparatului respirator și bolile infecțioase cumulau o treime din decesele înregistrate, în timp ce bolile de inimă și cancerul reprezentau circa 10%. Pneumoniile și tuberculoza erau deosebit de larg răspândite (Institutul Central de Statistică, 1940, 170-173). Alcoolismul reprezenta o altă problemă medico-socială, ce afecta îndeosebi mediul rural. Citând surse din epocă, Țără (S. Țără, 2012, 179) notează un consum mediu anual de alcool de 4,9 litri de persoană.

La mortalitatea infantilă, România ocupa de asemenea ocupa prima poziție în Europa cu 17,4 decese la 100 de născuți-vii. „Aceasta înseamnă că o cincime din copiii ce se nasc în fiecare an, mor înainte de a intra în al doilea an al vieții. În cifre absolute reprezintă pentru totalul de aproximativ 600.000 de copii ce se nasc pe an, 120.000 morți” (I. Pupeza, V. Leonte, C. Gheorghiu, D. Mezincescu, 1936, 511-512). În privința cauzelor, „un număr impresionant mor din cauza gastro-enteritelor de origine alimentară și bronho-pneumoniilor” (S. Manuilă și D. C. Georgescu, 1938, 159).

Alimentația populației a cunoscut o îmbunătățire față de perioadele anterioare (D. Gusti, 1968, 490): studiile echipelor de studenți din Școala lui Gusti de la sfârșitul deceniului al patrulea au documentat că, deși mulțumitoare din punct de vedere cantitativ, aceasta era vicioasă prin consumul excesiv de porumb, consumul redus de alimente animale (numai 48% din gospodăriile aveau vacă de lapte), prin lipsa de pricepere în prepararea bucatelor și prin igiena alimentară cu totul redusă. Cel mai vădit neajuns al alimentației țărănești este însă repartitia inegală în timp, familia țărănească trecând iarna prin epoci de relativ bună alimentare cantitativă și cunoscând vara perioade lungi de subnutriție. Laptele și carnea reprezentau o raritate în majoritatea gospodăriilor rurale, consumul anual poate varia între 4-8 kg pentru o persoană; numărul animalelor (vacă, oi, păsări etc.) era destul de redus în anumite zone ale țării, iar despre cumpărarea acestor produse pe piață nici nu se putea pune problema, mai ales în cazul gospodăriilor cu suprafețe mici de teren.

Urmarea alimentației necorespunzătoare era frecvența maladiilor acute gastro-intestinale în prima copilărie și a afecțiunilor cronice ale aparatului digestiv în cazul populației adulte.

În întreaga perioadă interbelică asistăm la creșterea populației, iar explicația pentru acest fenomen era rata natalității (I. Measnicov, 1937):

Tabel 14. Natalitatea, mortalitatea și excedentul natural în diverse state din Europa, în anul 1935

Nr. crt.	Statul	Natalitatea	Mortalitatea	Excedentul natural
1.	România	30,7	21,1	9,6
2.	Bulgaria	26,2	14,5	11,7
3.	Ungaria	20,8	15,2	5,6
4.	Polonia	25,9	13,9	12,0
5.	Portugalia	28,3	17,1	11,2
6.	Spania	25,2	15,3	9,9

Sursa: Prelucrare utilizând datele din I. Measnicov, 1937, p. 158-159.

Starea de sănătate precară se datora și asistenței medicale deficitare: majoritatea țăranilor, pe lângă lipsa banilor, manifesta și reticență, chiar neîncredere față de medici. În 1936, doar ceva mai mult de o cincime (22,2%) dintre copiii morți până la vârsta de un an au fost consultați de medic. Din totalul populației, aproape 60% dintre decese au survenit fără tratament medical. Marea majoritate a nașterilor aveau loc sub îngrijirea unor persoane lipsite de noțiuni medicale. În 1936, ponderea acestor nașteri în mediul rural era de 63%, față de 0,7% asistate de un medic

și 37% asistate de o moașă cu diplomă (I. Pupeza, V. Leonte, C. Gheorghiu, D. Mezincescu, 1936, 513).

Sursele diferă în privința numărului de medici. Autorii Enciclopediei României (1938: 514) estimau un total de 10.000 de medici. Constantin Gheorghiu (C. Gheorghiu, 1937, 81) oferă un total de 7.162, iar Anuarul Statistic 1990 un total de 8.234, din care 570 stomatologi. Situația satelor era catastrofală din acest punct de vedere. Gheorghiu (1937, 81) estima că doar 1.935 medici lucrau în mediul rural, deservind o populație de 15,5 milioane locuitori de la sate.

Numărul medicilor era cel mai mic din Europa: în România exista, în medie, un medic la 12.300 de locuitori, comparativ cu Franța, unde era unul la 1.697 de persoane, Grecia avea un medic la 1.727 de persoane, Belgia unul la 2.344, Suedia la 2.980, Bulgaria la 3.059, Polonia la 3.289 sau Iugoslavia la 3.568 (I. Scurtu, 2001).

Provinciile cu gradul cel mai ridicat de modernitate (nivel de instrucție superior, structură a proprietății ce genera venituri mai mari etc.), beneficiau de procentul unui număr mult mai mare de medici raportat la numărul locuitorilor. Cu toate acestea, dintre provinciile istorice, doar Banatul (cu un medic la 3.735 de locuitori) se situa pe poziții apropiate de celelalte state central sau est-europene (Polonia, Bulgaria sau Iugoslavia).

Tabel 15. Situația medicilor raportat la populație, pe provincii istorice

	1 Medic la
Dobrogea	14.247 locuitori
Oltenia	14.037 locuitori
Muntenia	11.963 locuitori
Moldova	9.104 locuitori
Basarabia	7.558 locuitori
Bucovina	6.613 locuitori
Transilvania	6.441 locuitori
Crișana-Maramureș	6.275 locuitori
Banat	3.735 locuitori

Sursa: C. Gheorghiu, 1937, p. 82.

Din punctul de vedere al sistemului sanitar, România se situa, probabil, pe poziția cea mai dezavantajoasă, comparativ cu celelalte state europene, inclusiv cu cele vecine: numărul persoanelor ce beneficiau de asigurări de sănătate era unul foarte mic. Cheltuielile pentru sănătate se plasau la un nivel satisfăcător doar în cazul gospodăriilor medii din Transilvania și Muntenia (A. Golopenția, D. C. Georgescu, 1941, 290): 2.500 de lei în Transilvania, 500 de lei în Muntenia, în timp ce în alte provincii la cheltuielile pentru boală s-au identificat chiar sume infime, 5-10 lei.

Viața religioasă în perioada interbelică

După actul Unirii din 1918, realitatea religioasă din România cunoaște o diversificare accentuată, concretizată în înmulțirea numărului denominațiunilor religioase, mai ales prin apariția mișcărilor neoprotestante. Biserica Ortodoxă rămâne principalul actor religios al societății românești, majoritară numeric, iar relația sa cu Statul este reglementată constituțional prin actul din 1923 care stipula caracterul de biserică „românească” și deci *națională*, și „dominantă” (confesiunea majorității). Conform Constituției, Biserica Ortodoxă trebuie să împartă caracterul de biserică românească și națională cu Biserica Greco-catolică, care avea doar un statut de *întâietate* față de celelalte denominațiuni religioase recunoscute de Statul român. Intersecția ortodoxiei ardelenice cu cea a „vechiului regat” a reprezentat întâlnirea dintre două tradiții în spațiul eclezial: una a autonomiei (modelul Șagunian) și o alta, a supunerii față de puterea statală. Impunerea sistemului bisericesc de organizare, folosit în România încă din 1866, va fi confirmată de aprobarea „Statutului de organizare bisericească” din 1925: este eliminată ingerința politicului în treburile bisericii și diminuarea rolului laicilor în actele decizionale interne (P. Brusanowski, 2007). Constituția din 1923 prevedea că prin lege specială se va stabili *„modalitatea după care Biserica își va reglementa, conduce și administra, prin organele sale proprii și sub controlul Statului”* întreaga viață internă. Întreaga relație a Bisericii ortodoxe cu statul, pe de o parte, solicită independența în „afacerile” interne, argumentând-o prin libertatea religioasă specifică modernității, dar, pe de altă parte, cere Statului garanții care să apere rolul său de formator al „*sufletului românesc*” și factor generator de coeziune în noile teritorii (Vartolomeiu, 1921).

Principală modalitate de susținere, dar și de control al spațiului eclezial, este salarizarea personalului clerical. Mai multe articole publicate la începutul anilor '20 evidențiază existența unor dezbateri în spațiul public ce privesc problema susținerii financiare a Bisericii Ortodoxe, deplângându-se situația deplorabilă în care trăia majoritatea preoților, remunerați cu sume mult inferioare mediei bugetarilor (Ș. Cioroianu, 1922; C. Coman, 1922). Modificarea art. 323 din „Legea clerului mirean” stipulează coplata serviciilor religioase, credincioșii fiind obligați să suporte o anumită contribuție. Totuși, nici Statul și nici Biserica (deposedată de terenuri și de importante resurse economice încă din vremea lui Cuza), nu erau dispuse la o poziționare independentă, „simfonia” bizantină producând beneficii comune de susținere reciprocă. Contribuția Bisericii ortodoxe în proiectul de construire a *națiunii* era răsplătită de Stat cu poziția dominantă în ierarhia Cultelor religioase și cu oferirea unui rol important în dinamica

socială. În fapt, această relație modifică ontologic ortodoxia; națiunea este conturată ca un subiect teologic de către membrii marcanți ai teologiei și culturii românești interbelice, ecumenicitatea și pluralismul religios se alterează, iar ortodoxia devine „românească”. Un element important în acest demers de parteneriat dintre Stat și Biserică îl reprezintă prezența icoanelor în școlile de Stat și predarea religiei în școlile publice, precum și interesul oamenilor de cultură de a considera aspectele religioase drept teme de cercetare privilegiate.

În 1928 este adoptată Legea pentru Regimul General al Cultelor, prima lege modernă în domeniul libertății religioase a României Mari. Cu toate că introducea o ierarhizare valorică și de prestigiu în rândul Cultelor recunoscute de Stat, după criteriul importanței numerice și al etniei românești, totuși Legea reprezintă un moment important în asigurarea libertății religioase și de conștiință în România. În articolul 21 al Legii era precizat Statutul Bisericii Ortodoxe, a cărei organizare era stabilită prin lege specială, precum și numele celorlalte 8 Culte recunoscute de Stat astfel: Cultul român Greco-catolic (unit), Cultul Catolic (de rit grec-rutean, și armean), Cultul Reformat; (calvin); Cultul Evanghelic-luteran; Cultul Unitarian; Cultul Armeano-gregorian; Cultul Mozaic (cu diferitele sale rituri) și Cultul Mahomedan.

Recensământul din 1930 evidențiază o reconfigurare a „pieței religioase”. Apartenența la ortodoxie este declarată de 13.108.227 de persoane, reprezentând 72,59% din totalul populației, în timp ce Biserica Greco-catolică avea 1.427.391 de credincioși, aproximativ 7,90% (în majoritate copleșitoare etnici români). Bisericile Adventistă și Baptistă (cu un număr redus de adepți - aproximativ 80.000) sunt noii actori care se alătură cultelor tradiționale, fără să producă însă un impact semnificativ religios. Teologii ortodocși sancționează implicarea acestora în spațiul autohton, utilizând în caracterizări noțiunea de „sectă” (L. Tănase, 2008), considerându-le mai mult o amenințare la adresa integrității Statului, decât un pericol religios prin convertirea credincioșilor.

În data de 20 iulie 1927, Patriarhul României devine membru în Regența constituită după moartea Regelui Ferdinand I, împreună cu Prințul Nicolae și Președintele Curții de Casație. Participarea sa în instituția Regenței generează contestări, nume marcante ale elitei interbelice catalogând-o ilegală. Nae Ionescu, filosof interbelic, duce o susținută campanie de presă în ziarul *Cuvântul*, prin publicarea unor serii de articole care condamnă decizia ierarhului, atitudine clădită pe apelul la canoane și tradiția ortodoxă.

Deși ingerința Patriarhului Miron Cristea în jocul politic creează ample dezbateri, atitudinea sa tranșantă față de pericolul socialist - curentul ideologic de la Moscova - întrunește susținerea majorității politice și bisericești.

BOR promovează primele forme de teologie socială „modernă”. Sunt analizate concepte economice și politice, dar și asumate decizii care influențează mediul societal în ansamblul său. De exemplu, Biserica Ortodoxă Română acceptă schimbarea calendarului în 1924, încearcă să impună Duminica - zi de odihnă pentru muncitori și este favorabilă conceptelor specifice mediului capitalist: comerț, împrumut bancar etc.

O imagine de ansamblu a vieții religioase interbelice nu poate omite susținerea de către o parte a clerului și a credincioșilor ortodocși a Mișcării Legionare, cel puțin în perioada ei de început, până la apariția derapajelor ideologice antisemite. În rândurile sale se găsea un număr considerabil de studenți ai Facultăților de Teologie, preoți și reprezentanți ai elitei intelectuale. Nichifor Crainic sau Nae Ionescu sunt importanți ideologi care au găsit în Garda de Fier concretizarea unei teologii sociale, așezând ortodoxia și națiunea română la nivelul platformei politice legionare.

Cultura

Perioada interbelică este adesea considerată ca „perioada de aur” a culturii române. Evoluția culturii între cele două războaie mondiale este marcată de o serie de factori istorici, politici, sociali și economici care explică avântul pe care l-au luat literatura, artele sau jurnalismul. Dezvoltarea economică și modernizarea își fac pe deplin simțită prezență și marchează instituționalizarea unor tendințe și curente care existau încă din perioada anterioară. România Mare dispune de mai multe resurse economice care pot fi convertite și folosite în slujba științei, artei sau *mass-media*, însă trebuie să facă față diversității culturale care a rezultat în urma includerii între granițele naționale a unor teritorii cu diversitate etnică și religioasă mai mare decât a României Mici. A fost o șansă și o provocare pentru societatea românească. Rezultatele nu au întârziat să apară și au promovat România în rândul țărilor care au avut contribuții marcante în literatură, artă, sau filosofie.

Dezvoltarea instituțională

Procesul de înființare și dezvoltare de instituții de cultură început în a doua jumătate a secolului al XIX-lea continuă și ia o amploare deosebită pe fondul dezvoltării economice și a deschiderii țării tot mai accentuată către Occident. În timp ce economia furnizează resurse, occidentul furnizează idei și *know-how* necesare înființării de instituții culturale. Domnia lui Carol al II-lea reprezintă un punct de maxim în această privință. Se înființează și se dezvoltă o serie de instituții cu funcția de a promova cultura națională: Uniunea Fundațiilor Regale, reunind cinci fundații cu rol în promovarea artei și literaturii, Societatea Scriitorilor din

România, Sindicatul Artelor Frumoase, Societatea Compozitorilor Români sau Societatea Arhitecților din România.

Un rol esențial în dezvoltarea culturii românești îl joacă sistemul universitar. La Universitățile din București, Iași, Cluj și Cernăuți, înființate la jumătatea secolului al XIX-lea, apar noi specializări, cum ar fi Medicină, Farmacie, Drept sau Științe Agricole, se înființează Institute Politehnice în Iași și București și noi Universități la Timișoara, Oradea și Chișinău, iar numărul de studenți crește semnificativ. De exemplu, Facultatea de Litere din București era frecventată de 754 de studenți în 1920, iar în 1930 numărul acestora crește la 5 275 (Anuarul Statistic, 1930).

Literatura, artele și muzica

Perioada dintre cele două războaie a adus România în prim planul vieții literare și artistice internaționale. Nu este vorba doar de o creștere a volumului producției literare și artistice, ci și de un salt calitativ care face ca autorii și artiștii români să devină cunoscuți la nivel internațional. Saltul are loc în toate domeniile artistice și impactul acestuia s-a făcut simțit pentru o lungă perioadă de timp. La clasicii literaturii române care activează în această perioadă, între care amintim pe Alexandru Vlahuță, Octavian Goga, George Coșbuc, Mihail Sadoveanu, Liviu Rebreanu, Camil Petrescu sau Cezar Petrescu, se adaugă grupul format în jurul Asociației *Criterion*, care aveau să facă literatura română cunoscută în lume. Printre tinerii de la *Criterion* se numără Mircea Eliade, Emil Cioran, Eugen Ionesco, Mihail Sebastian, Constantin Noica, Hagi Acterian, Zaharia Stancu sau Eugen Jebeleanu.

Artele plastice înregistrează și ele un progres marcant. Este perioada în care pictează și expun atât în țară cât și la galerii din Europa deja lansați în perioada anterioară: Nicolae Grigorescu, Ștefan Luchian, Gheorghe Tătărescu, Theodor Aman, Ion Andreescu, Nicolae Tonitza, Gheorghe Petrașcu, Theodor Pallady. Se adaugă sculptori precum Constantin Brâncuși și Dimitrie Paciurea. În muzică sunt de notat contribuțiile unor compozitori precum George Enescu și Dinu Lipatti.

Teatre. În 1938 erau 18 teatre în România, conform Anuarului Statistic din 1967; Prima Lege a teatrelor din țara noastră fusese dată în anul 1910. În preajma Primului Război Mondial erau câte un teatru la București și la Iași, teatre maghiare în Cluj, Oradea, Arad; teatre germane în Timișoara și Sibiu și, de asemenea, în toate regiunile, trupe ambulante (G. Platon, 2003).

Biblioteci. În anul 1938 erau 3 100 biblioteci de toate cele cinci tipuri, naționale, publice, școlare, universitare, documentare, pe tot teritoriul românesc.

Cinematografe. În anul 1938 existau 388 de cinematografe. Începuturile cinematografilei la noi în țară merg înapoi până în anul 1911, când s-a realizat primul film românesc de lung metraj, *Războiul de Independență*, dar filme străine rulau deja în cele câteva cinematografe existente. Compania de film *Leon Popescu* era printre cei mai activi sprijinitori ai teatrului și filmului românesc (G. Platon, 2003).

Muzee. În 1938 erau 83 de muzee: științe naturale, tehnice, de istorie, etnografice, de artă, mixte.

Tot acum se înființează o serie de instituții de cultură cu rolul de preservare și valorificare a patrimoniului național, precum Muzeul Satului, Muzeul Național de Antichități, Muzeul Comunal București, Muzeul Național de Istorie Naturală. Iau ființă și o serie de institute de cercetare care a rezistat peste timp și funcționează și la ora actuală. Între acestea amintim Institutul pentru Studiul Istoriei Universale, Arhiva Fonogramică a Ministerului Culturii și Artelor și Institutul Social Român.

Cărți. Doar în anul 1938 s-au tipărit 2 300 titluri de cărți.

Presa și mass-media

Procesul de alfabetizare masivă a populației de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, precum și dezvoltarea infrastructurii de transport care facilitează distribuția în teritoriu a tipăriturilor, duce la un *boom* al presei scrise între cele două războaie mondiale. Se publică atât ziare cotidiene, între care *Universul* avea în 1942 un tiraj de 244 400 de exemplare, iar *Curentul* de 126 800 exemplare. Pe lângă presa cotidiană se publică și reviste literare, cum ar fi *Universul Literar*, *Curentul Literar* sau *Revista Fundațiilor Regale*, în care publică autori de prestigiu din epocă.

În 1927, se înființează Societatea de Difuziune Radiotelefonică din România, iar în noiembrie 1928 se realizează prima emisie a postului Radio România. Interesul pentru programele de radio este mare și numărul abonaților crește rapid de la aproximativ 7 000 în 1928, la 300 000 în 1938 (Anuarul Statistic, 1938). Cu toate acestea, accesul la programele radio este încă scăzut, conform statisticilor vremii numai 7% din populație avea un radio și un abonament în 1935. Prin comparație, în Franța, în aceeași perioadă existau 5 milioane de abonați, în Marea Britanie și Germania câte 8 milioane, iar în Statele Unite 26 de milioane. Apariția sistemului de media *audio* și avântul presei scrise au o importanță majoră în ridicarea nivelului general de cultură și informare și în consolidarea identității naționale a României Mari.

Deși perioada interbelică este denumită „epoca de aur” a culturii române, trebuie ținut seamă și de faptul că difuzarea culturală este destul de limitată. Analfabetismul și lipsa resurselor financiare blochează accesul majorității populației la literatură și artă, cunoaștere științifică și informare. Situația este critică mai ales la sate, unde generațiile vârstnice nu știu carte, presa ajunge greu și aparatele de radio sunt puține.

Profilul poporului român

Efortul cristalizării conștiinței de sine a românilor a produs un interes special pentru tema *psihologiei poporului român*. Intelectuali de prestigiu ai epocii au acordat o atenție specială identificării caracteristicilor caracteriale și sociale ale românilor: Dumitru Drăghicescu, Constantin Rădulescu-Motru, Mihail Ralea, Mircea Vulcănescu.

Abordarea profilului românilor a fost tipic sociologică: identificarea condițiilor istorice ale evoluției românilor care și-au pus amprenta asupra psihologiei poporului roman. Psihologia românilor era considerată ca o stare dinamică istoric, cu trăsăturile sale bune și rele, care trebuie promovate sau corectate în calitatea lor de factori importanți ai dezvoltării sociale.

D. Drăghicescu (1907/1996) analizează "moștenirile" cognitive și comportamentale venite de la daci și romani, de la slavi și năvălitori, dar și de la „dominația Imperiilor”: dacii aveau "voința puternică și mintea ageră, erau viteji și cruzi", disprețuiau moartea și credeau în nemurire, romanii erau "organizați și disciplinați", înzestrați cu "spirit practic", slavii erau "extrem de adaptabili, dar greu de organizat", "superstițioși și creduli", în timp ce năvălitorii barbari au accentuat "viclenia", iar fanarioții au impus o trăsătura precum "duplicitatea".

C. Rădulescu-Motru (1910/1937) a oferit un tablou în care trăsăturile favorabile, calitățile, sunt: "spiritul primitiv, ospitalier, toleranța, spiritul de dreptate, religiozitatea". Defectele identificate ca generând inadecvare la viitor sunt "individualismul egocentric al românilor", adeseori, "anarhic și gregar", care se deosebește de "individualismul apusean", "creator de valori și instituții sociale" și "structurant de comunități puternice"... "neperseverența în muncă", "urmează <gura lumii>" ... "inconsecvența față de sine însuși", dar și "lipsa spiritului comercial", toate acestea sunt defecte, piedici în calea adaptării noastre la modernitate.

M. Vulcănescu (1937/1943). Specificitatea dimensiunii românești a existenței derivă din "ispita fundamentală a românilor", care este "opозиția", adică tendința lor de a se împotrivi "aproape la orice ...negarea, opозиția la români nu se referă la existență,

adică la "faptul de a fi", ci la esență, adică, la "un fel de a fi". El descoperă anumite tendințe ", ispite", încorporate în istoria poporului român: "ispita romană" se traduce prin trăsătura psiho-morală a "consecvenței" și a prezenței "caracterului"; "ispita bizantină" semnifică trăsături precum "fastul" și "măreția"; "ispita slavă" este sinonimă cu "religiozitatea" și "emotivitatea"; "ispita franceză" înseamnă exprimare" și "imitație"; "ispita germană" implică "spirit metafizic" și "căutare de sine"; "ispita ebraică" semnifică "comerț" și "artă"; "ispita balcanică" este vizibilă în "exprimarea duioșiei" și a "mahalalei"; "ispita ungaro-polonă" este semnalată de prezența "trufiei" etc. Pentru român există o predominanță a categoriei posibilului asupra categoriei realului, de unde el consideră că adaptarea noastră la lume ar fi diferită de cea specifică "metafizicii actualiste a occidentului". Concluzia suna astfel: chiar 'slaba însemnătate a ideii de realitate pentru români, atât de bine evidențiată de vorba "avea" este de natură să evidențieze faptul ca în etosul românesc lumea "este definibilă" mai degrabă ca o "infinite de posibilități" decât ca "un agregat de lucruri reale, prezente, actuale".

Încotro și cum România ?

Intellectualitatea română a depus un interes special pentru explorarea direcțiilor de dezvoltare a noii țări, România Mare. Deși a existat un consens legat de faptul că România parcursese, în secolul al XIX-lea un rapid proces de schimbare socială și economică, raportată la standardele Europei, situația României era precară. Au existat însă controverse asupra direcțiilor și căilor posibile de urmat de România.

Curente de gândire

Două curente de gândire, cu impact asupra artelor, filosofiei și orientărilor politice, își fac simțită prezența. Întrebarea principală la care acestea încercă să dea un răspuns este: care este calea de urmat pentru dezvoltarea socială, preluarea modelului occidental sau întoarcerea la valorile satului tradițional românesc? Ambele continuă direcții de gândire care existau în spațiul românesc încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, însă avântul economic și dezvoltarea instituțiilor statului le fac să se transforme din simple cenacluri literare, organizate în jurul unor reviste, în orientări politice și culturale cu impact important asupra vieții politice și sociale.

Sincronismul poartă mesajul forțelor politice proeuropene, cristalizate în jurul Partidului Liberal și îl are ca promotor principal pe Eugen Lovinescu. Curentul de gândire susține integrarea României în spațiul cultural european prin sincronizarea valorilor specifice

spațiului românesc cu cele europene. Accentul nu cade pe asimilarea în spațiul european, ci pe integrare cu păstrarea specificului național. Dacă Eugen Lovinescu este exponentul *Sincronismului* în domeniul esteticii și al literaturii, Ștefan Zeletin promovează curentul de gândire în domeniul economiei, pentru ambii autori modernizarea țării fiind rezultatul introducerii capitalismului occidental. Privit într-un context mai larg, sincronismul românesc este echivalentul modernismului sau al orientărilor contemporane pro-globalizare.

În opoziție față de *Sincronism* se plasează un alt curent de gândire amplu reprezentat în spațiul românesc și extrem de influent atât în domeniul artistic, cât și în sfera politicului. Ideea centrală în jurul căreia se cristalizează diferite orientări precum ***Sămănătorismul, Poporanismul, Gândirismul, Țărănismul sau Trăirismul*** este protejarea specificului național și a structurilor societății țărănești de tip tradițional, care reprezintă leagănul civilizației românești. Astfel, deschiderea către occident și acceptarea modelelor de sorginte capitalistă conduc la pierderea specificului național și la decădere morală, cu consecințe grave asupra societății românești. Acest curent de gândire își are originea în ideile promovate de Titu Maiorescu și de Societatea Junimea la jumătatea secolului al XIX-lea, și a primit un sprijin substanțial din partea intelectualilor din teritoriile românești aflate în componența altor state înainte de Primul Război Mondial, care luptau pentru păstrarea specificului național și pentru unirea cu România. Această orientare cunoaște o dezvoltare deosebită în perioada interbelică, în contextul în care România Mare își construiește o identitate națională, în calitate de stat nou înființat. Orientările de extremă dreaptă la nivel internațional au creat un climat care inevitabil și-a pus amprenta. Între reprezentanții diverselor orientări subsumate acestui curent se numără Nicolae Iorga, Ștefan Octavian Iosif (*Sămănătorism*), Nichifor Crainic, Pamfil Șeicaru (*Gândirism*), Nae Ionescu și discipolii acestuia între care se numără Mircea Eliade, Emil Cioran, Constantin Noica, Petru Comarnescu (*Trăirism*), Virgil Madgearu, Constantin Stere, Mihail Manoilescu, Gheorghe Zane (*Țărănismul*). Reprezentanții curentului au acoperit un spectru larg de domenii, de la literatură la economie și de la istorie la sfera politică, ceea ce a făcut ca impactul acestui curent asupra societății românești să fie foarte mare.

Reprezentanții celor două curente au contribuit atât la controversa de idei și opinii care a condus la dezvoltarea gândirii economice, sociologice sau politice, cât și la construcția instituțională a României moderne. Perioada interbelică nu este numai o perioadă de efervescentă intelectuală, ci și una de dezvoltare instituțională bazată pe ideile și proiectele care se nasc din dezbaterile pe marginea idelor despre cum să se dezvolte țara și care este calea cea mai potrivită.

Nu putem să nu luăm în considerare explozia culturală din această perioadă, largul grup de intelectuali de mare valoare universală și cu multă originalitate, inclusiv prin promovarea specificului național la nivel european, cuprinzându-i, printre alții, pe Constantin Brâncuși, Mircea Eliade, Eugen Ionesco, Emil Cioran, Camil Petrescu, Mihail Sebastian, Tristan Tzara, Constantin Noica, Vasile Pârvan, George Enescu.

Modelul european versus Modelul tradițional românesc

Europeniștii porneau de la ideea că România aparține Europei și nu are altă variantă de dezvoltare decât urmarea modelului de dezvoltare capitalist și democratic parcurs de statele dezvoltate din vestul continentului. Tradiționaliștii considerau că statele din partea de est a continentului au un specific propriu, inclusiv o evoluție istorică proprie, diferită de cea din vest, accentuând caracterul agrar al economiei românești, precum și moștenirea socială și culturală, diferită de modelul urban și industrial vest-european.

Realizarea modelului european de societate

Bazat pe o economie de tip capitalist, diferențele de programe europene s-au desfășurat pe două axe:

* ***Economie deschisă*** versus ***economie închisă***. Zeletin (2005) a impresionat prin argumentarea că dezvoltarea industrială trebuie să constituie prioritatea oricărui guvern român, considerând că aceasta poate fi atinsă doar dacă industria românească, aflată în stare incipientă, este protejată împotriva concurenței industriilor mult mai dezvoltate. Voinea (1926) și Madgearu (1940), pe de altă parte, au fost în favoarea deschiderii față de concurența de pe piața mondială; altfel, protecționismul generează ineficiență economică și corupție; industriile create astfel presupun un cost mare pentru societate, nu generează dezvoltare tehnologică și vor avea un management defectuos.

* ***Statism*** versus ***anti-statism***: gradul în care statul ar trebui sau nu să joace un rol în promovarea dezvoltării economiei. Majoritatea gânditorilor interbelici au fost adepții unei implicări active a statului în dezvoltarea economică. Spre exemplu, chiar și Madgearu, un critic vehement al politicii de industrializare forțată, promovată de liberali, a ajuns, spre sfârșitul deceniului al patrulea, să susțină nevoia intervenției statului în dezvoltarea agriculturii și industriei naționale.

Un grup de gânditori pro-europeni au fost și cei grupați în jurul revistei „Viața românească”, în mod special Mihai Ralea și Garabet Ibrăileanu. În perioada interbelică, revista a constituit un amplu spațiu de discuții cu privire la specificul național în context european.

Mecanismele dezvoltării sociale ale României.

* *Asimilarea modelului european.* Au fost influente două personalități de mare calibru intelectual: criticul literar Eugen Lovinescu și economistul și sociologul Ștefan Zeletin. Cei doi gânditori au analizat cauzele ce au determinat dezvoltarea capitalistă a României, fiind în consens că începuturile procesului de modernizare le găsim în secolul al XIX-lea, la introducerea României în circuitul capitalist mondial, fiind ulterior consolidat și sub aspect politic prin *Constituția* liberală de la 1866. Divergențele între cei doi priveau mecanismele acestei evoluții.

Pentru Lovinescu catalizatorul schimbării este pătrunderea ideilor din vestul Europei (un mecanism cultural), în timp ce pentru Zeletin predominanța o aveau factorii economici, ce au determinat ulterior mutații și la nivel social, inclusiv în domeniul ideilor.

Lovinescu dezvoltă „sincretismul”, o teorie pe care o aplică și României: statele mai puțin dezvoltate copiază (integral într-o primă fază) modelele din statele mai dezvoltate, iar în etapa ulterioară apare integrarea critică, adaptarea a ceea ce este considerat necesar. Conform lui Lovinescu, România atinsese după anul 1920 nivelul de dezvoltare necesar pentru trecerea la al doilea nivel.

Zeletin considera că dezvoltarea burgheziei române a fost rezultatul factorilor externi, ea urmând, în linii mari, modelul de dezvoltare al burgheziei apusene. Burghezia română este, într-adevăr, rezultatul copierii modelului apusean, însă apariția ei nu s-a datorat importului ideilor, ci al mărfurilor engleze, el accentuând importanța factorilor economici în dezvoltarea burgheziei, ceea ce i-a atras, de altfel, acuzația de marxist. Dezvoltarea burgheziei a permis apariția acelei clase economice ce a ghidat procesul de modernizare politică a României, după modelul democrațiilor apusene, iar acestei clase, Zeletin îi atribuia un rol esențial și în perioada de după crearea statului național: clasa burgheză trebuia să creeze cadrul organizatoric de dezvoltare a industriei naționale, proces de maximă importanță pentru evoluția viitoare a României. Acest proces ar fi trebuit însă să se facă sub coordonarea acestei elite capitaliste, Zeletin fiind unul dintre promotorii teoriei dezvoltării prin protecția industriei românești, protejarea ei pe piața autohtonă, susținerea dezvoltării ei prin efortul financiar al întregii societăți.

* *Opțiunea pentru a treia cale.* Curentul țăranist, cu o mare influență politică în epocă, a încercat să răspundă la întrebarea: cum o societate agrară poate să progreseze pentru a aduce beneficii cât mai mari clasei țăranilor; ce anume ar trebui asimilat pentru că este util țăranului și în consonanță cu spiritul satului și ce ar trebui respins pentru că distruge mediul rural

românesc. Unul dintre gânditorii influenți în această orientare a fost Virgil Madgearu. El pornește de la ideea că gospodăria familială țărănească reprezintă un mod de producție distinct, fiind baza economiei naționale, iar în plan politic preconiza trecerea la „statul țărănesc”, o entitate politică reprezentativă pentru marea masă a populației rurale, cu o orientare clară spre susținerea dezvoltării gospodăriilor țărănești și participarea activă a țărănimii în cadrul sistemului politic, prin intermediul partidului țărănesc. Analizând situația țărănimii române din perioada interbelică, ca urmare a reformelor agrare, V. Madgearu considera că este posibilă crearea unei a treia căi între capitalism și socialism, ce va avea la bază clasa țărănească, văzută ca o clasă distinctă de burghezie și proletariat, ceea ce însemna că și fondul statului țărănesc trebuia să fie diferit de cel burghez sau socialist.

* Grupul „tradiționaliștilor” reunea o mare varietate de personalități sau grupări, ce considerau că dezvoltarea viitoare a României trebuia să se facă pe baza tradițiilor românești, ținându-se cont de caracterul eminentement agrar al societății românești, pe tradiția ortodoxă a poporului român, motive suficiente pentru a respinge orice copiere a modelului vest-european ca lipsit de relevanță pentru mediul românesc. Influența în aceste curente de gândire venea cu predilecție din Germania, acolo unde romantismul promova superioritatea culturii asupra civilizației, fiind preluat de intelectualii români care au studiat în această țară.

Unul dintre grupurile ce promovau valorile naționale a fost reprezentat de revista „Gândirea”, având ca vârf de lance câteva mari personalități, printre care Nichifor Crainic, Lucian Blaga, Dumitru Stăniloae. Primul considera că avem de-a face cu o decădere continuă a valorilor din societatea românească de la momentul deschiderii acesteia către lume, la începutul secolului al XIX-lea și că era nevoie de o reîntoarcere la valorile tradiționale, mai ales la cele ale ortodoxiei răsăritene. Blaga, deși recunoștea importanța ortodoxiei, considera că spiritul autentic se găsește în lumea rurală, nealterată de importurile externe, de aici predilecția pentru folclor, tradiții, mituri. Trebuie marcat faptul că, la Blaga, ideile sunt dezvoltate preponderent în orizontul unei filosofii a culturii, și nu în perspectiva sferei idealurilor politice. Blaga elaborează conceptul de *matrice stilistică*, considerând că matricea culturală specifică românilor este dată de *spațiul mioritic*.

Un gânditor deosebit de influent în epocă a fost Nae Ionescu, teoreticianul curentului trăirismului. Europa este în pragul unei noi epoci, în care valorile impuse de știința și tehnologia moderne, vor fi înlocuite de unele bazate pe spiritualitate, ceea ce în cazul României putea fi asigurat de ortodoxie. El a avut o influență deosebită asupra grupului de tineri intelectuali din cercul *Criterion* (Mircea Eliade, Emil Cioran etc.). Acest curent filozofic va pregăti terenul

pentru dezvoltarea, la nivel politic, a mișcării legionare, care, pe fondul problemelor generate de criza economică, va juca un rol major în anii treizeci.

* *Legionarismul* a reprezentat o dezvoltare extremist-politică. România se confrunta cu o criză a rezultatelor confuze ale dezvoltării. Mișcarea legionară/ fascistă, care a explodat în Europa, părea a oferi un nou tip de soluție care însă, nu a reușit să articuleze, dincolo de metafore sentimentale, un program clar de dezvoltare. Legionarii au exprimat nemulțumirea tineretului, mai ales a studențimii, dar a încercat să obțină sprijinul și al țăranimii care se confrunta cu o criză profundă. Ei s-au prezentat la alegeri cu lozincă *omul și pogonul*. Legionarismul românesc are note comune cu fascismul italian și cu nazismul german, preluând din spiritul și susținerea politică a Germaniei. În principal, în ideologia legionară este acceptată ideea unei mistici a liderului politic ca reprezentant al statului dictatorial. În timp, însă, ce doctrina nazistă exaltă forța brută asupra omului german în detrimentul moralei creștine, legionarismul românesc se proclamă *creștin și ortodox*. Lipsa sa de viziune a fost plătită. În 1940 mișcarea legionară a fost desființată cu brutalitate de militarul pragmatic Ion Antonescu.

Programul gustian: sociologia militans

Dimitrie Gusti a făcut mult mai mult decât publicarea unor cărți sau studii. El a dezvoltat *o mișcare socială* cu obiectivul ambițios de a orienta întregul proces de dezvoltare a țării: o nouă direcție. În centrul programului a stat asumarea unei responsabilități sociale a sociologiei: *sociologia activă social*. Pe steagul sociologiei românești s-a înscris, pe lângă *Sociologia cogitans*, *Sociologia militans*.

D. Gusti a creat o *școală sociologică, instituții și o colectivitate deschisă la cercetare cu vocație sociologică reformatoare*. Școala Sociologică de la București, fundându-se pe presupuziția optimistă că România se bucura de un spațiu de libertate favorabil în programarea viitorului său, a căutat să fructifice șansa istorică de a propune un program de acțiune socială.

Este util ca pe scurt să ne amintim componentele programului gustian de dezvoltare a României.

1. *Centrarea pe cercetarea empirică a realității sociale*. Obiectivul programului gustian nu a fost crearea unei teorii a socialului, ci dezvoltarea unei scheme metodologice de descriere sistematică multi- și inter-disciplinară a realității sociale, având ca finalitate realizarea unei *hărți sociologice a României*.

2. *Obiectivul cercetării: comunitățile în integralitatea lor*. Programul gustian pornea de la presupuziția că satele s-au dezvoltat istoric ca unități sociale, și cercetarea lor nu poate fi decât monografică.

3. Satele urmau să fie punctul de pornire al dezvoltării întregii societăți române. Dezvoltarea statului este cheia dezvoltării României.

4. *Activismul social*. Dezvoltarea societății românești trebuia să înceapă cu *ridicarea satului*. Mecanismul dezvoltării sociale urma să fie activarea forțelor interne ale comunităților, mai ales ale celor rurale, susținute de intelectualitatea română mobilizată și coordonată de sociologi.

5. *Sociologia ca știință integratoare a tuturor științelor relevante social*. Ca știință a societății globale a națiunii, prin elaborarea unei matrici a cooperării specialiștilor din toate domeniile științelor social-umane – geografi, medici, economiști, demografi, etnologi, folcloriști, istorici, statisticieni, juriști, psihologi, specialiști în științele administrative, artiști.

6. *Principiul colaborării*. Școala Sociologică de la București a reprezentat un spațiu de cercetare sociologică *împreună*: a formulat un program comun de cercetare, cu o metodologie comună. Sociologia începe să fie realizată de către *echipe de cercetare*.

7. *A conferit intelectualității române o vocație socială, asumarea responsabilității pentru dezvoltarea societății românești*.

8. Misiunea sociologiei românești: să se constituie ca *Știință a națiunii*. Desigur, sociologia este o știință a societății în general, dar, mai ales în cazul unei țări ca România, care trebuie să facă un efort colectiv de ieșire din subdezvoltare, trebuie să fie în primul rând o *știință a națiunii/ a țării sale*.

Dimitrie Gusti a reușit să mobilizeze, mai ales comunitatea intelectuală, într-un program de ieșire a României din subdezvoltare în care surprinzător de mulți au crezut și au participat. Gusti a constituit o *Școală*, o adevărată mișcare de reformă socială. Nu este vina programului gustian că nu a fost susținut de istorie. Mulți foști colaboratori au continuat să promoveze, în domeniile lor, viziunea gustistă.

Ce model de societate voia Gusti să construiască? El nu a intenționat să propună un model de societate ca obiectiv de construit, ci, mai degrabă, un proces social de dezvoltare, susținut de cunoaștere, deci o societate deschisă.

Dezvoltarea sistemului de asistență socială. Ca o componentă cu obiective sociale a sistemului public modern, este ilustrată adoptarea încă în 1831 a ***Regulamentul organic al Valahiei*** care stabilește o reglementare de funcționare a primelor unități de asistență socială. În 1881 se înregistrează, la Primăria București, primul serviciu de stat de asistență socială urmat și de alte instituții de suport social. Primul Recensământ al problemelor de asistență socială,

realizat în România în 1936, identifica **521** unități de asistență socială, dintre care **50** erau de stat⁸.

În anii '20, România a fost una dintre primele țări din lume când a introdus **profesia de asistent social**. Profesia de asistent social, încă de la debutul ei, s-a dezvoltat ca o componentă a programului gustian de reformă socială.

În cadrul Institutului Social Român a fost elaborată în 1930 *Legea Serviciului Social către Comunitate*, care prevedea cadrul instituțional de organizare a serviciilor sociale publice.

În 1927, formarea asistenților sociali a început să fie realizată prin cursuri postliceale. Ulterior, în 1929, școala postliceală s-a transformat în facultate, care a funcționat până în 1949.

Inițierea formării asistenților sociali la nivel universitar s-a datorat Școlii Sociologie de la București sub conducerea profesorului D. Gusti. Sociologi de marcă au fost profesori și la formarea superioară a asistenților sociali.

Viziunea originală a Școlii de asistență socială românească plasa România la vârful piramidei în ierarhia mondială a practicii din asistență socială (F. Mănoiu, V. Epureanu, 1996).

Sfârșitul unei perioade de speranțe: cel de al Doilea Război Mondial

La începutul perioadei, românii au sperat că va urma un spațiu de progres rapid și, în fine, România va atinge nivelele țărilor europene dezvoltate.

Evoluția României următoarele două decenii, anii '20 și '30, nu a fost așa cum se aștepta: ani de creștere economică, dar și ani de criză, instabilitate politică, căutări a direcțiilor de dezvoltare. Au venit norii negri ai războiului și marile puteri au reîmpărțit lumea. Confuzia și îngrijorarea a luat locul speranței. Și apoi a venit iar războiul.

Perioada 1940-1945 a împins România într-o nouă criză. A fost o perioadă extrem de dificilă pentru România, prinsă între Germania și Uniunea Sovietică, ambele în expansiune politico-militară.

Vara anului 1940, mai ales după capitularea Franței, menținerea integrității teritoriale a României în granițele consfințite la Versailles și Trianon este din nou pusă în discuție.

⁸ O expunere excelentă a istoriei asistenței sociale în România până în 1990 poate fi găsită în F. Mănoiu, V. Epureanu, 1996.

România se simțea amenințată la răsărit de URSS, la vest de Ungaria și la sud de Bulgaria, țări care cereau insistent "revizuirea granițelor". În acest context nefavorabil, opțiunea Axa Berlin-Roma nu putea să nu fie luată în calcul de diplomația română. Atitudinea lui Hitler exprimată în scrisoarea adresată Regelui Carol al II-lea în 15 iulie 1940 conține un șantaj dur: "dacă România, Ungaria și Bulgaria socotesc ca nu se pot înțelege, atunci, o asemenea atitudine nu va răsplăti pe nici una dintre cele trei state, ci le va pedepsi"; rezultatul "ar putea fi chiar distrugerea României". Soluția a fost nici măcar o negociere, ci un Dictat (Viena, 30 august 1940).

În 1940, România suferă importante pierderi teritoriale și de populație: Uniunea Sovietică ocupă Basarabia, Ungaria nordul Transilvaniei și Bulgaria Cadrilaterul.

Populația română din teritoriile preluate de țările vecine a fost supusă unor acte extrem de dure de represiune, jafuri, crime colective, deportări cum este cazul Basarabiei. România intră în război alăturându-se Germaniei în invazia URSS în 22 iunie 1941. Este greu de judecat istoria: avea sau nu România o altă posibilitate? Dezmembrarea României părea a fi o amenințare reală dacă nu se alia cu Germania. Recuperarea Basarabiei era un motiv legitim de opțiune politică. A rămas întrebarea, evident fără răspuns, dacă România ar fi putut să nu mai continue implicarea în război alături de Germania după recuperarea Basarabiei.

Se instalează economia de război. Statul își asumă funcții lărgite în controlul economiei. Sub presiunea nevoilor războiului populația este sărăcită, redusă adesea la nivelul simplei supraviețuiri. Efectul cel mai vizibil: raritatea produselor și scăderea puterii de cumpărare.

Se impun măsuri de politică salarială nouă. Ministrul de finanțe, Al. Neagu, afirma: „Categorica care a câștigat cel mai mult și unde s-a făcut cel mai mare efort procentual, este cea a muncitorilor. În schimb, salariile funcționarilor particulari au dat înapoi, din cauza impozitului pe salarii”. Asupra diferențelor de salarii din sectorul public, continua ministrul de finanțe, „în septembrie 1941, ecartul a fost de 6 ori, și anul trecut (1943) el a scăzut la 4,9”. (Arhivele Naționale ale României, 2006, 393, 384).

Motivația atenției sporite acordate nivelului de trai al muncitorilor era politică: asigurarea ordinii publice în situația critică de război. Mihai Antonescu, vicepreședinte al Consiliului de miniștri, în 1943 nominaliza Ploieștii (muncitorii petroliști), Petroșanii (minerii), Grivița (ceferiștii) și Regiile Autonome din București drept „sectoarele în care factorul social, adică tendința comunistă și intervenția dezordinelor și întrebuințarea acțiunii sunt mai acute”; „sunt focare de agitație. Noi trebuie să ținem seama că asigurarea aprovizionării este un mijloc preventiv pentru asigurarea ordinii publice... Trebuie (...) să faceți tot posibilul, în ce privește

încălțăminte și îmbrăcăminte. Vă rog să faceți toate eforturile.” (Arhivele Naționale ale României, 2006, 332).

Mobilizarea tuturor resurselor pentru război, inclusiv a celor umane, devine tot mai presantă. Regimul Antonescu a căutat să promoveze „munca drept o îndatorire națională a fiecărui român” (Decret-Lege pentru organizarea muncii naționale, 1941), mobilizând populația pentru lucrări publice. În același timp, legislația muncii a devenit mai aspră: crește numărul orelor de muncă, sunt suspendate concediile de odihnă, sunt militarizate întreprinderile de stat și particulare, este introdusă „mobilizarea agricolă”, adică rechiziționarea locuitorilor de la sate pentru munci agricole (N. N. Constantinescu, 2000, 54, 60-61, 72).

Salariile, pensiile și alte beneficii sociale ale populației și-au depreciat valoarea. Dinamica salariilor funcționarilor publici în perioada 1940-1944 este ilustrativă.

Tabel 16 . Indicele costului vieții în București

1940=100	1941	1942	1943	1944
Indicele salariului funcționarilor	106	94	96	87

Sursa: prelucrări ale autorului după Institutul Central de Statistică, Comunicări Statistice nr. 2 (1945b: 15), nr. 19(1948: 17)

Inflația mare - chiar hiperinflația începând cu 1944 - a determinat creșterea explozivă a indicelui costului vieții. Singurele date oficiale disponibile privind dinamica reală a salariilor sunt doar cele ale funcționarilor publici.

Raritatea produselor a generat fenomenul speculei, care s-a manifestat atât înainte de 23 august 1944 (Arhivele Naționale ale României, 2008, 402), dar și mai intens între anii 1945-1947 (Arhivele Statului din România, 1996).

Atât înainte, cât și după 23 August, autoritățile au încercat să compenseze creșterea prețurilor și raritatea bunurilor prin introducerea de *econome*- magazine cu regim special în care muncitorii și funcționarii puteau cumpăra alimente, mărfuri, lemne la prețuri oficiale, mai reduse- și *raționalizarea unor articole de bază* (făină, orez, zahăr etc.). Cu toate eforturile, inflația și specula aveau să fie stăpânite decisiv abia prin reforma monetară din 1947.

Situația de război a însemnat și creșterea nevoii de asistență socială, în special pentru invalizi, orfani, văduve de război. Au fost introduse beneficii sociale pentru sprijinirea familiilor cu copii, prin alocația lunară de 500 lei pe copil pentru funcționari și obligația întreprinderilor de a plăti 1.000 lei lunar pe copil pentru salariați. De asemenea, servicii sociale pentru familiile celor căzuți în război și alte categorii vulnerabile, inclusiv mese gratuite sau la prețuri modice erau oferite prin Consiliul de Patronaj al Operelor Sociale.

Sistemul de aprovizionare a reprezentat punctul critic al economiei de război. În 1943 Mihai Antonescu, vicepreședinte al Consiliului, atrăgea atenția că „dacă nu supravegheați în permanență regimul de transporturi și regimul de aprovizionări, (...) riscăm să ne blocăm, pentru că, lăsând pe seama inițiativei private cererea de vagoane și aprovizionările, riscăm, la un moment dat, să ne trezim cu regiuni supraabundente și cu altele insuficient aprovizionate”.

Alte lipsuri importante cu care s-a confruntat populația între 1940-1947 au inclus încălțăminte și îmbrăcăminte, din cauza nevoilor Armatei (Arhivele Naționale ale României, 2006, 333, 337, 340), precum și lemnele pentru foc, datorită problemelor de asigurare a aprovizionării (Arhivele Naționale ale României, 2008, 487-497). Pentru rezolvarea acestei probleme și a economisirii păcurei, în timpul războiului au fost introduse gazele naturale în București.

Viața păturilor sărace ale marilor orașe s-a depreciat brutal. După vizita la fabrica „Rogiferul” a industriașului Malaxa din București, mareșalul Antonescu relatează asupra condițiilor de viață că „este cea mai oribilă exploatare a omului, în cea mai oribilă murdărie pe care poate să și-o imagineze cineva- erau umbre de oameni care lucrau, nu oameni, exploatarea omului prin om și prin distrugerea omului (...) Au venit oamenii de la țară, s-au instalat în condițiile cele mai mizerabile posibile (...) candidați la tifos, tuberculoză” (Arhivele Naționale ale României, 2006, 133).

Cetățeni aparținând unor minorități etnice au avut de suferit în mod special în perioada 1940-1944. Sub regimul Ion Antonescu, evreii- cetățeni români și mai ales cei din teritoriile sub ocupație militară- au fost victimele unor crime de război, deportări și alte atrocități, incomparabil mai scăzute în România decât în Germania, Ungaria sau Polonia. Numărul evreilor care au suferit acestei politici este estimat între 280.000 și 380.000. Au fost supuși unor deportări, de o amploare mai redusă decât evreii, și circa 25.000 țigani, din care circa 11.000 au pierit. De asemenea, au fost înăsprite legile rasiale și antisemite inițiate sub regimul regelui Carol al II-lea (E. Wiesel, T. Friling, R. Ioanid, M. E. Ionescu, 2004, 388, 326). Întreprinderi și proprietăți aparținând evreilor au fost „românizate”, rezultând „îmbogățirea rapidă a unor elemente capitaliste”, române și germane (N. N. Constantinescu, 2000, 52).

Cetățenii români de origine germană, deveniți membrii ai Grupul Etnic German, care *de jure* a primit un caracter nazist, au fost supuși după terminarea războiului represiunii: deposezați de proprietăți, deportați în masă.

*

*

*

Perioada interbelică a înscris România pe traiectoria modernizării, care s-a manifestat în toate domeniile vieții sociale, politice, economice și culturale. S-au înregistrat progrese marcante în educație, sănătate, protecție socială, infrastructură, în timp ce producția industrială a crescut simțitor și a început să atragă forță de muncă din mediu rural. Cu toate acestea România interbelică rămâne tributară economiei bazate pe agricultură, o agricultură marcată încă de tarele structurii feudale de exploatare a resurselor. În plus, analfabetismul este încă foarte răspândit, în timp ce indicatorii demografici plasează România în premodernitate.

Explozia culturii românești a fost cu siguranță fenomenul cel mai important al istoriei României.

Procesul de modernizare avea să fie curmat de începerea celui de-al Doilea Război Mondial, și apoi redirecționat pe cu totul alte coordonate de către experimentul comunist care a marcat istoria celei de-a doua jumătăți a secolului al XX-lea.

Luând în considerare cei mai importanți indicatori demografici, economici și sociali, V. Trebici consideră că România făcea parte încă din categoria țărilor subdezvoltate (V. Trebici, 1979, 461).

Capitolul 3. Perioada comunistă: România 1945-1989

Ieșirea din cel de al Doilea Război Mondial

În pragul izbucnirii Războiului, 1938, România se confrunta cu două probleme strategice majore. În primul rând, un deficit de dezvoltare: o țară predominant agrară, într-un proces de depășire a stării de subdezvoltare, cu o agricultură fragmentată și rudimentară, o industrie aflată în primele stadii ale relansării. În al doilea rând, decalajul european. În ultimul secol și jumătate, România a fost motivată de conștiința acestei subdezvoltări relative și un obiectiv prioritar era depășirea stării de subdezvoltare în raport cu celelalte țări europene. Perioada dintre cele două războaie a fost mult prea scurtă pentru a schimba substanțial structura întregii societăți.

În 1940, România nu era oficial o țară ocupată, dar în mod real era. Trupele germane erau prezente în țară și comerțul extern a fost în cea mai mare parte integrat în economia germană: petrolul și grânele, în principal. Uniunea Sovietică se afla la granițele țării și amenința cu revindicările sale teritoriale.

Încă dinainte de declanșarea războiului, România a avut pierderi masive de teritoriu. În 1940, ca rezultat al acordului Germano-Sovietic, țara a pierdut Basarabia și Nordul Bucovinei. Tot ca rezultat al intereselor Germaniei, România pierde și nordul Ardealului, Cadrilaterul fiind cedat Bulgariei. Recâștigarea nordului Ardealului a fost singurul rezultat pozitiv al încheierii războiului.

Războiul, inițiat de Germania, a venit peste România, fără ca aceasta să-l fi dorit și nici de ar fi putut să-l evite.

Ieșită din Război în 1945, România era o țară *mai degrabă învinsă*. Participarea la război alături de URSS din 23 august 1944 până la finalizarea războiului doar a înlesnit situația sa. România a suferit efectele distructive ale Războiului, la care se adăuga datoriile mari de război impuse de URSS, care au generat pierderi substanțiale din averea națională. Au fost și pierderi cu efecte pe termen istoric foarte lung sau definitive: o parte din teritoriul ei legal, Basarabia și nordul Bucovinei.

Războiul, care a durat 4 ani, a dezorganizat și distrus semnificativ economia și structura societății românești. La aceasta s-au adăugat despăgubirile importante impuse de URSS: produse petoliere, cereale și animale, material lemnos, dar și utilaj industrial și feroviar. România a ieșit din Război o țară masiv săracită și cu o industrie distrusă.

Pierderile din cauza Războiului sunt estimate de **trei** ori venitul său național din 1938. (N. Belli, 2001, 49). Aceste pierderi economice au fost recuperate în 6 ani, în 1950. Pe lângă pierderile umane și distrugerea țării, România a plătit celor două mari puteri între care s-a dus Războiul (N. Belli, 2001):

Germania	3,7 miliarde dolari
URSS	3,7 miliarde dolari
Total	7,4 miliarde dolari

Datele arată o situație șocantă. Costul plătit de România a fost cel mai mare după Germania.

Tabel 1. Venitul național pe locuitor: % 1947 față de 1938

Germania	0,38
România	0,71
Ungaria și Bulgaria	0,75
Italia	0,78
Celelalte țări europene participante la Război (Iugoslavia, Cehia, Franța, Marea Britanie:	peste 0,80

Sursa: B. Murgescu, 2010, apud G. Dobre, 1996a, 1996b

Costul Războiului a fost pe mai multe planuri. La pierderile economice trebuie adăugate importante pierderi umane (800 000 morți în timpul războiului, la care se adaugă răniții și victimele populației), distrugeri ale infrastructurii economice și publice. Un alt efect negativ al războiului a fost și foametea din 1947, ca urmare a căreia s-au înregistrat numeroase decese, mai ales în rândul copiilor și bătrânilor.

După război, România și-a înrăutățit poziția față de celelalte țări europene, și ele participante la război. Decalajul față de țările europene a crescut

Tabel 2. Venitul național/ locuitor reprezenta în 1938 și 1947 ca procent din media a 20 state europene, și ele afectate masiv de război, în miliarde dolari în anii respectivi

	România	Media 20 țări europene participante la război	România ca % din media celor 20 țări europene
1938	76	222	= 34.2
1947	54	177,7	= 30.4

Sursa: B. Murgescu, 2010, apud G. Dobre, 1996a, 1996b

Ocuparea de către trupele sovietice a generat pentru România o situație nouă cu efecte de lung termen: un sistem social, socialismul de tip sovietic, care a durat aproape jumătate de secol.

Alternative de relansare a societății românești

La ieșirea din Război, România se confrunta cu probleme grave care trebuiau rezolvate. Era firesc ca, de la început, actorii responsabili să exploreze direcțiile posibile de dezvoltare social-economică a țării.

Pentru o țară subdezvoltată și distrusă de război ca România, în centrul oricărui program de dezvoltare trebuia să stea obiectivul dezvoltării prin **modernizare**. Iar variabila cheie a modernizării, pentru o țară agrară subdezvoltată, stătea dezvoltarea rapidă a industriei.

România se confrunta și cu o gravă problemă rurală: o agricultură fragmentată, cu o tehnologie tradițională, o țărănie imensă, peste 70% din populație blocată în mica proprietate de pământ.

Modernizarea țării și refacerea industriei și dezvoltarea ei rapidă presa spre creșterea funcției statului în proiectarea reorganizării și lansării dezvoltării naționale.

Programele partidelor istorice

Marginalizate încă înainte de război, partidele politice "istorice" au considerat ca de la sine înțeles că soluția era reluarea patternului politic tradițional. Ele se bazau pe o speranță latentă că reluarea cursului trecut al istoriei ar fi putut "din aproape în aproape" să asigure dezvoltarea necesară a țării. Datorită situației social-economice extrem de dificile, era însă nevoie de o nouă abordare strategică: o viziune de dezvoltare social-economică a țării, prin mobilizarea tuturor resurselor disponibile. Partidele istorice păreau a se confrunta din acest punct de vedere cu o stare de blocaj de viziune. Oricum, situația ocupării sovietice accentua blocajul de viziune a partidelor "istorice".

Programul gustian

Gusti, împreună cu un larg grup de specialiști, a reluat inițiativa și a lansat în debateri publice un program complex de modernizare a țării. Inițiativa gustiană a reprezentat un act istoric: știința și-a asumat responsabilitatea de a oferi un program de dezvoltare social-economică a unei țări aflate într-o situație de criză. Nu numai prioritățile și direcțiile de acțiune, dar și un dispozitiv instituțional de coordonare și monitorizare a procesului.

Dacă programul gustian dinainte de Război era axat pe mobilizarea și susținerea cu mijloacele științei a unei dezvoltări sociale "de jos", a comunităților, satelor și orașelor, în noul context, cheia dezvoltării acum era guvernarea. Gusti a propus factorului politic un program de

modernizare și dezvoltare social-economică a României. Surprinzător de actual, rezumatul programului este redat de Gusti într-un interviu acordat ziarului *Scânteia*, ziar al Partidului Comunist Român, în 1945.

„Programul nostru [de dezvoltare] este încă în curs de alcătuire, pentru că toate problemele capitale ale științei și ale necesităților noii organizări sociale și politice de stat, intră de fapt în cadrul preocupărilor noastre. Am căutat la început să facem o ierarhie între aceste probleme constitutive ale programului ce avem de realizat, ferindu-ne de simple scheme academice, și pentru moment ne-am oprit asupra următoarelor probleme.

Prima și, desigur, cea mai importantă este cunoașterea poporului sub toate aspectele sale de viață: biologic (alimentație, locuințe, boli sociale, sifilis, tuberculoză, pelagră etc.), economic (viața orașelor, a satelor, a uzinelor), cuprinzând și cercetarea vieții țărânului și a muncitorului. O cercetare științifică experimentală și ale cărei date să fie puse la dispoziția omului politic, pentru ca omul politic să nu mai recurgă la soluții improvizate, ci la soluții bazate pe date științifice.

Pe lângă viața economică ne interesează cercetarea sub toate aspectele vieții spirituale și sociale.

În strânsă legătură cu cunoașterea poporului român este cunoașterea pământului românesc.

Avem astăzi aproape 3 milioane hectare de pământ care sunt degradate, nu pot fi valorificate fie din cauza eroziunii solului vegetal, fie din cauză că sunt terenuri inundabile din lipsă de corectare a râurilor, cum este șesul inundabil al Dunării, de exemplu. Valorificarea Deltei Dunării, crearea de eleșteie sistematice, alimentarea cu ape a regiunilor lipsite de ape ș.a.m.d. sunt proiecte înscrise în programul nostru.

O a treia problemă este aceea a descoperirii materiilor prime, a creării unei industrii farmaceutice românești, a obținerii de substanțe pentru tăbăcirea pieilor, a utilizării fibrelor naturale din stuful Deltei etc., care formează obiectul de cercetare al comisiei de chimie pură și industrială.

O altă problemă care se impune atenției cercetării teoretice și aplicate este problema energetică, cu studii de laborator relative la chimia combustibililor (cărbuni, gaze, petrol etc.), cu planuri privind electrificarea țării, amenajarea de instalații electrice moderne, folosirea apei în agricultură (irigații), utilizarea rațională a ligniților din regiunea subcarpatică pentru obținerea unui combustibil brichetat ieftin ș.a.m.d.

O altă comisiune se ocupă cu problema materialelor de construcție și refacerea clădirilor. Apoi comisiunea biologică, condusă de d-l prof. C. Parhon, care va studia biologia vârstelor, economia organelor interne, modul de desfășurarea a tifosului exantematic, problema gușii ș.a.

Consiliul mai are în vedere cercetări asupra fizicii nucleare, tehnicii militare, producției agricole și industriale, sistematizării orașelor și satelor. De asemenea va publica o mare enciclopedie românească.”. (Scânteia, 1945)

Acest program oferă o imagine a ceea ce ar fi putut fi România.

Programul gustian cuprindea și alte componente.

Cercetarea sociologică în slujba națiunii. Programul gustian a lansat un proiect de amploare care avea să ofere o bază solidă de cunoaștere a oricărui program de guvernare: **Cercetarea regiunilor și harta sociologică a României.** Proiectul urma să fie realizat în anii 1948-1949.

Înființarea Institutului Social al Națiunilor (1946-1947), creat după modelul Institutului Social Român.

„...toți oamenii și toate popoarele, conștienți de primejdiile și necesitățile tragice ale orei trebuie să se angajeze pretutindeni într-o imensă efortare de cercetare și interdependență realistă, care va trebui să ajungă în satele cele mai mici, ca și în orașele cele mai întinse ale lumii pentru a crea acea forță irezistibilă a comprehensiunii, singura capabilă a impune o pace durabilă și definitivă. Ne trebuie o cruciadă universală pentru o pace reală, cooperare și de frățescă uniune între toate națiunile globului pe baza cunoașterii lor mutuale. Acesta este scopul suprem urmărit de Institutul Social al Națiunilor din New York, capitala Organizației Națiunilor Unite”. (D. Gusti, 1965)

Gusti înființează *Consiliul Național al Cercetării Științifice* și formulează *Programul național de cercetare*. Coordonarea întregului program revenea *Institutului Social Român*.

Ca recunoaștere a rolului avut de Gusti în acest context istoric, el a fost ales președinte al *Academia*, (2 iunie 1944-6 iunie 1946). Sociologii români și-au asumat astfel misiunea imposibilă de a exercita o presiune asupra cursului istoriei. S-a considerat tacit că ocupația sovietică este o situație politică tranzitorie și că România își va continua evoluția sa întreruptă de război, dar cu o nouă viziune.

Oferta lui Gusti a fost respinsă cu violență. Favoarea acordată eminentului sociolog a fost de a nu fi fost arestat, dar a fost demis din toate funcțiile sale, exclus din *Academia Română*, dat afară din casă, pierzându-și valoroasa sa bibliotecă. În prezența profesorului, tot ce aparținea Institutului Social Român, inclusiv prețioasa arhivă, au fost aruncate în stradă, cărate cu camioanele într-o direcție necunoscută și distruse. Gusti a stat o vreme în casa din cartierul Cățelu a fostului său student, profesorul de limba română Constantin Marinescu (C. Marinescu, 1995).

În 1948 au fost desființate instituțiile inițiate de Gusti: *Institutul Social Român* și *Consiliul Național de Cercetării Științifice*; au fost desființate și catedrele universitare de sociologie. Era un simbol: societatea socialistă nu mai are nevoie de sociologie, ba chiar este enervată de o asemenea știință.

Programul Partidului Comunist

Ca orice criză, și cea creată de război a deschis noi opțiuni. Dar opțiunea a fost făcută, și pentru noi, ca și pentru alte țări din zonă, de marile puteri: o nouă împărțire a lumii. România a fost alocată viitorului imperiu sovietic și, în consecință, împinsă de a adopta modelul sovietic de socialism. După victoria asupra Germaniei, modelul comunist sovietic a fost introdus cu forță în țările din centrul și estul Europei. Nu se mai pune problema discuției dacă acest model este sau nu dezirabil și nici în ce formă. El fusese decis de istorie.

Datorită controlului sovietic, Partidul Comunist, care s-a presupus de la început că va promova modelul sovietic de societate, a dobândit o poziție centrală în sistemul politic. Partidele tradiționale au fost și ele invitate la început să facă parte la conducerea țării, dar pe o poziție mai mult simbolică. Rapid însă ele au fost eliminate.

*Pentru desemnarea acestei perioade sunt utilizate în literatură, fără precizări foarte clare, doi termeni: socialism și comunism. În teoria clasică preluată de la Marx, se consideră două faze. **Comunism**, faza finală, o societate în care distribuția bunurilor se face după nevoi, fapt posibil la un nivel ridicat al eficienței muncii încât producția egalează cererea/ nevoile populației. **Socialism**, o fază intermediară, în care producția nu este la nivelul cererii, distribuția inevitabil va fi inegală, nu după nevoi, ci după contribuția individuală prin muncă.*

*Termenul de **comunism** este utilizat însă și pentru a desemna întreaga mișcare politică originată în teoria lui Marx și administrată de către Uniunea Sovietică. Uniunea Sovietică a elaborat un model de societate pe care l-a extins într-o mișcare politică internațională, desemnată prin termenul de comunism: partidele comuniste din diferite țări. Pentru claritate, utilizăm formularea modelul comunist sovietic care a stat la baza organizării sociale a tuturor statelor din perimetrul sovietic sau perioada comunistă; și Proiectul/ programul comunist, ca proiect politic. Termenul de socialism se referă la o realitate politică mult mai variată. Sunt partide, chiar țări, care se declară socialiste, dar diferite de modelul de societate sovietică. În fapt termenul de comunism este utilizat frecvent pentru titulatura partidelor politice, Partidul Comunist Român de exemplu, avându-se în vedere nu realitatea, ci programul de schimbare socială: direcția comunistă definită de Marx.*

Rolul politicului în programul comunist

Sistemul politic este componenta cheie a societății comuniste. Funcția sa este de a proiecta și implementa programul de schimbare a întregii societăți și de a administra toate sferele vieții sociale.

Societatea capitalistă se fundează pe o economie privată cu logica sa. Statul are un rol limitat: reglementează viața socială, dar nu o schimbă după un proiect global. În acest sens societatea capitalistă este o societate *deschisă*. Dinamica ei în timp se realizează *din aproape în aproape, pas cu pas*: guvernarea se concentrează prioritar pe soluționarea problemelor curente

care apar; nu au o orientare proiectivă, nu programează viitorul pentru a atinge un model de societate. Sistemul politic multipartidist cu alegeri publice oferă posibilitatea cumulării în timp de modificări adaptative. Schimbările importante se fac ca rezultat al confruntărilor electorale. Democrația în sistemul capitalist oferă șansa diferitelor grupuri sociale să-și exprime interesele asamblate de sistemul politic. Societatea capitalistă este structurată ca rezultat al unui proces ”natural”, statul având rolul de a o administra.

Comunismul a lansat un alt tip de societate: modelul societății comuniste este realizat printr-un program de acțiune colectivă proiectată. Statul are responsabilitatea nu numai de a administra viața socială, dar și procesul de realizare în timp a obiectivelor de schimbare/dezvoltare socială. Rolul conducător în stat îl are Partidul Comunist care și-a asumat responsabilitatea de a stabili direcțiile și obiectivele de dezvoltare social-economică a țării, de a formula strategia de acțiune și etapele realizării obiectivului global. Congresele partidului, din 5 în 5 ani, fac un bilanț al progreselor realizate și stabilesc obiectivele pentru următorii 5 ani. Documentele adoptate de partid conțin programul de dezvoltare social-economică a țării. În plus, Partidul comunist are rolul de a mobiliza comunitatea la realizarea programului comunist. Organizațiile de partid din instituții au rolul de a aplica programul partidului la activitatea instituției lor. Secretarul de partid al fiecărei instituții secundează politic pe directorul acesteia.

Echipele de conducere politică și-au pus amprenta asupra cursului implementării programului comunist, fără însă a-i modifica structural profilul. Tranziția de la Gheorghiu-Dej la Nicolae Ceaușescu a fost un moment crucial. Anii `60 au fost dominați de Dej și de echipa lui, personalități importante cu o înaltă calificare, susținători ai reformelor. După decesul lui Dej și alegerea lui Ceaușescu a urmat o perioadă de ”tranziție” de coexistență a noului secretar general, Ceaușescu, și echipa lui Dej. 1971 a fost anul crucial în care Ceaușescu a preluat controlul asupra statului, a eliminat principalii lideri politici din generația Dej și a promovat propria echipă.

Cine elaborează și adoptă programul comunist de schimbare socială?

În tradiția comunistă, programul politic de guvernare nu este produsul unei proces democratic al întregii populații, supus dezbaterii publice, susținut și de comunitatea științifică, ci realizat prin mecanismele interne ale Partidelor Comuniste. În cazul țărilor socialiste, programele comuniste nu au fost nu rezultatul unui proces intern al țărilor socialiste, ci preluate de la modelul practicat în Uniunea Sovietică și adoptat sub supravegherea specialiștilor sovietici.

Concepția Revoluției Comuniste se funda pe teza conform căreia clasa muncitoare are rolul conducător al procesului de schimbare socială, iar aceasta este reprezentată de partidul comunist. Nici în relația dintre partidul comunist și clasa muncitoare nu se presupunea o relație democratică. Partidul Comunist, și nici un alt partid, are prin Constituție dreptul exclusiv de a reprezenta clasa muncitoare.

Doctrina sovietică presupunea că programul comunist este rezultatul unui *proces științific* de analiză a realității sociale. Nu este adoptat ca rezultat al unor mecanisme democratice, ci adoptat în virtutea adevărului său științific. Partidul Comunist este considerat a fi singura instituție legitimă de analiză științifică a societății. El este singura instituție care are poziția socială de reprezentare a clasei muncitoare și, mai general, a întregului proces istoric de dezvoltare a societății. Partidele Comuniste analizează științific societate în care ele funcționează și produc programul de schimbare socială. Modelul comunist de societate urma să fie implementat de către partidul comunist, utilizând statul ca instrument, în toate sferele vieții sociale. Întreaga analiză științifică este presupusă a se baza pe teoria marxistă, dezvoltată de Lenin și Stalin și de partidele comuniste ca instituții de producere a științei necesare procesului politic.

Procesul de elaborare și modificare a programului are loc nu public, ci în interiorul partidului, mai precis la vârful acestuia. Confruntat cu probleme ale procesului de schimbare socială, Programul comunist este continuu adaptat, precizat și modificat de către partid.

Discuția publică a programului comunist este înlocuită cu *propaganda*: explicația programului Partidului Comunist pentru populație.

Programul comunist: obiective prioritare

Programul comunist avea ca obiectiv ultim *modernizarea țării*, dar într-o formă comunistă. Modelul comunist de modernizare era considerat ca o alternativă mai umană și mai eficientă decât cel capitalist.

Perioada comunistă a reprezentat un experiment social unic ca amploare: reconstrucția unei societăți prin implementarea unui model complex de organizare socială.

Programul comunist are 14 direcții/ obiective prioritare de dezvoltare pe lung termen a României.

1. Înlocuirea societății capitaliste cu o societate socialistă și, în perspectivă istorică, comunistă.

2. Revoluția comunistă are ca obiectiv o schimbare structurală a întregii societăți, prin promovarea unui nou model de societate: organizarea unei economii socialiste, desființarea claselor ”exploatoare”, schimbarea instituțională a întregii societăți.

3. O atenție specială urma să fie acordată dezvoltării culturii, educației, sănătății, științei: o ”societate multilateral dezvoltată”. Creșterea economică urma să ofere resursele necesare pentru dezvoltarea tuturor sferelor vieții sociale, care urmau să fie reconsiderate în perspectiva viziunii comuniste: o cultură socialistă, un învățământ pus pe bazele socialiste etc.

4. Un sistem politic cu *partid unic*, partidul comunist având prin Constituție rolul conducător al întregii societăți. Partidul Comunist a fost statuat a fi singurul mecanism legitim de producere a programului de dezvoltare social-economică a României, bazat pe o analiză științifică, în interesul întregii societăți.

5. Statul devine instrumentul partidului comunist de organizare a întregii societăți: a economiei, a tuturor sferelor vieții sociale. El are funcția de a mobiliza resursele financiare și de a le distribui. El stabilește veniturile tuturor categoriilor de populație.

6. Un alt tip de democrație urma să fie introdus: democrația exprimată în primul rând prin votul universal, este înlocuită cu democrația internă a partidului comunist, bazată pe principiul *centralismului democratic*, care urma să reprezinte interesele întregii colectivități. Democrația internă a partidului rămâne confuz definită, deciziile fiind concentrate la vârful partidului, fie printr-o democrație colegială, conducerea colectivă, fie se concentrează la nivelul ”șefului” partidului (secretarul general al partidului) și eliminarea oricărei practici colegiale. Așa s-a întâmplat în Uniunea Sovietică cu Stalin și în România cu Ceaușescu, cu Mao în China sau Kim Ir Sen în Coreea de Nord.

Paradoxal, sistemul comunist nu a putut renunța complet la mecanismele democrației tradiționale: vot universal și parlament. Dar această formă a fost golită complet de conținutul democratic: parlamentarii, propuși de partid, sunt aleși prin vot universal în unanimitate. Deciziile parlamentului, adoptate și ele în unanimitate, sunt pregătite de partidul comunist.

7. Promovarea unei alte structuri sociale decât cea a societății capitaliste. Clasele ”exploatoare” ale vechii societăți, asociată cu proprietatea privată asupra mijloacelor de producție, capitaliștii, rămășițele marii proprietăți funciare, dar și a micilor capitaliști agrari în formare, ”chiaburii”, urmează să fie rapid desființate. Noua structură socială va fi formată din clasa muncitoare, care se presupune a avea rolul conducător în societate, în alianță cu țărănimea și sprijinită de intelectualitate. Obiectivul este realizarea în perspectivă a unei societăți fără clase sociale, o societate omogenă bazată pe un interes comun.

8. În condițiile României, o societate agrară subdezvoltată, obiectivul central este ieșirea din subdezvoltare, printr-o creștere economică rapidă, componenta centrală fiind industrializarea, cu prioritate pe industria constructoare a mijloacelor de producție.

9. Economia de tip capitalist este înlocuită cu o economie bazată pe proprietatea socialistă, de stat sau cooperatistă. Schimbarea structurii economiei se realizează prin naționalizarea întreprinderilor capitaliste și prin cooperativizarea micii proprietăți, mai ales cea din agricultură. Naționalizarea industriei reprezenta un obiectiv de realizat imediat. Cooperativizarea agriculturii completa obiectivul punerii pe baze socialiste a economiei, dar realizarea ei era concepută a se desfășura pe o perioadă mai lungă de tranziție.

10. Statul preia rolul pieței în organizarea și reglarea economiei. Investițiile, planurile de producție, prețurile și salariile sunt decise de organisme de stat.

11. Economii socialiste se dezvoltă ca sisteme naționale cu un grad intern de autosuficiență. Deschiderea la economia mondială este limitată și controlată prin decizii politice. Mai ales relațiile economice între țările socialiste sunt realizate prin mecanisme politice interguvernamentale. În economia mondială, actorii nu sunt întreprinzătorii economici privați, ci statele. Sistemul socialist a încercat să construiască o piață internațională a sa, realizată însă prin mijloace politice, nu economice: CAER-ul. Acesta nu a putut niciodată să fie similar cu piața europeană. Intervenția statelor se realizează prin mecanisme politice de negociere și doar secundar prin mecanismele pieței. Diviziunea economică internațională în sistemul socialist a fost foarte timidă în raport cu procesul de integrare economică a Europei Occidentale realizată prin mecanismele pieței.

12. Obiectivul ultim al programului comunist este creșterea, pe baza progresului economic, a bunăstării întregii colectivități: o bunăstare echilibrată, bazată pe un grad ridicat de egalitate, cu o inegalitate moderată în perioada de tranziție spre comunism. Principiul motivării diferențiate a performanțelor este combinată cu principiul justiției sociale. Motivația performanței urma a fi susținută nu numai economic, dar și prin mijloace non-economice, morale și politice.

13. "*Omul nou*", factor activ al dezvoltării sociale, dar și beneficiar al acesteia, va avea un profil diferit de cel produs de capitalism: îmbinarea intereselor personale cu interesele sociale, o orientare activă pentru promovarea bunăstării colective; o personalitate ea însăși "multilateral dezvoltată", cu un nivel cultural și științific ridicat.

14. România, ca de altfel toate celelalte țări socialiste, a promovat o politică centrată pe interesul național, independent, minimizând interacțiunea în cadrul sistemului internațional socialist.

Relațiile economice dintre statele socialiste sunt un bun exemplu al rolului politicului în sistemul economic. Mecanismele politice au avut un efect scăzut în echilibrarea economiilor țărilor socialiste.

Bunurile de consum au circulat cu greutate în relațiile dintre state. Turismul între statele socialiste au avut ca obiectiv secundar schimbul informal de bunuri. Turiștii dintr-o țară plecau cu bunuri din țara lor, dar care erau în deficit în cealaltă țară: le vindeau acolo și cumpărau bunurile deficitare din propria țară. În România, pe plajele de la mare, de exemplu, era un comerț foarte intens între turiști și populația românească. Bunurile occidentale dezirabile pentru populațiile din sistemul comunist pătrund mai puțin prin vitrine, ci prin "pachetele" trimise de rude și prieteni.

Semnificativ este și scandalul Valev în anii 1963-1964. Propunerea lui Valev, economist sovietic, consta într-o diviziune economică în cadrul sistemului socialist prin mecanisme politice: unele state trebuiau să se concentreze pe anumite domenii, altele pe altele. De exemplu, se propunea ca României și Bulgariei să li se atribuie prioritar domeniul agriculturii. Proiectul Valev exprima cu siguranță nevoia resimțită de a promova și în economia socialistă mondializată o anumită diviziune a profilurilor economice. Diviziunea urma să se realizeze însă nu prin mecanismele pieței libere, ci prin mecanisme politice și care avea să creeze avantaje/dezavantaje politice în funcție de puterea statelor. Ceaușescu a făcut din programul Valev o gravă tentativă politică de a încălca independența națională. Rezistența la tendințele URSS de extindere a controlului politic asupra țărilor socialiste era exprimată în forme mai reduse și în celelalte țări.

Fazele evoluției societății românești în perioada comunistă

În cei 45 de ani, sistemul comunist a trecut prin 5 faze, fiecare cu profilul său distinct.

Faza 1: 1944-1947: instaurarea treptată a puterii politice de către Partidul Comunist

Punctul inițial a fost arestarea generalului Antonescu și instaurarea unei coaliții a partidelor istorice și a partidului comunist, cu implicarea regelui Mihai: 23 August 1944. România a ieșit din coaliția cu Germania și s-a coalizat cu puterile anti-germane. Participarea la încheierea războiului antigerman a implicat un nou efort economic și social apreciabil.

Cele mai importante evenimente în această perioadă:

- Retragerea României din alianța cu Germania și participarea împreună cu trupele sovietice la războiul anti-german. La încheierea războiului, România a avut un statut ambiguu de țară ocupată/ aliată a coaliției victorioase.
- Reforma agrară din 1944-1945: împărțirea pământului pentru țărani
- Plata despăgubirilor de război către URSS.
- Încercări de limpezire a opțiunilor care stătea în fața României după terminarea războiului.
- Cucerirea puterii politice de către Partidul Comunist.

După o succesiune de câteva guverne, este instaurat un guvern dominat de partidul comunist: 6 martie 1945. Treptat, celelalte partide sunt excluse de la putere. Punctul final a fost forțarea regelui de a abdica: 30 decembrie 1947.

Abdicarea regelui se pare că a fost un șoc pentru populație. Nu a însemnat în sine atașamentul pentru regalitate/regele Mihai, ci actul decisiv de schimbare a regimului politic și instaurarea comunismului.

La terminarea războiului, românii nu au avut sentimentul învingătorului, ci *confuzie* și *îngrijorare* față de viitor.

Faza 2: 1948-1954: implementarea cu mijloace violente a reformei economice și înfrângerea rezistenței reale/ potențiale a populației

În această perioadă, trei obiective au stat în centrul politicii noului regim: reforma economiei pe baze socialiste, schimbarea structurii sociale a României prin eliminarea capitaliștilor și rămășițelor feudale și înfrângerea/ prevenirea rezistenței sociale la implementarea programului comunist.

Reforma socialistă a economiei

În 1948, industria și comerțul sunt **naționalizate**. Se introduce sistemul planificării economiei și a fixării de către stat a prețurilor. Naționalizarea nu a generat o rezistență socială semnificativă.

Proprietatea socialistă din industrie și comerț a devenit rapid, încă din 1949-1950, quasi-totală. Din personalul angajat în industrie, 91% lucrau în întreprinderi de stat, și 9% în unități industriale cooperatiste; întreprinderile private de mică producție au supraviețuit, marginal, doar la unele servicii, croitorie sau reparații de pantofi.

Tabel 3. Ponderea sectorului socialist în componentele importante ale economiei naționale: dinamica în anii 1950-1965, %.

Anii	1950	1955	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965
în populația ocupată	25,6	38,3	80,8	88,1	89,9	94,9	95,5	93,6	93,7
în fondurile fixe productive	62,0	74,2	83,5	86,1	88,1	96,2	96,7	97,0	97,0
în venitul național	61,0	62,2	74,2	82,8	88,7	95,1	95,7	96,4	95,5
în producția globală industrială	92,4	97,0	98,3	98,8	99,1	99,4	99,7	99,7	99,7

Sursa: Anuarul Statistic al Republicii Socialiste România 1966, Direcția Centrală de Statistică, București, p.100, completat cu Anuarul Statistic al Republicii Socialiste România 1986, Direcția Centrală de Statistică, București, p.51.

Încă în 1950, industria era bazată aproape integral pe proprietatea de stat. În 1962 peste 90% din întreaga economie era integrată în sistemul socialist.

În 1949 s-a declanșat al doilea obiectiv al reformei comuniste a economiei: agricultura. Sunt confiscate terenurile mai mari de 50 ha aparținând foștilor boieri, dar și a unor instituții ca biserica și Academia Română. Pe această bază s-au înființat marile Întreprinderi Agricole de Stat (IAS).

Integrarea țărănimii în sistemul socialist cooperatist a durat mai mult: 14 ani (1949-1962).

Eliminarea ”vechilor” clase sociale și a rezistenței reale sau potențiale

Anii '50 au fost ani negri pentru toate țările socialiste europene, inclusiv pentru România. Faza inițială a instaurării comunismului s-a făcut prin măsuri represive dure.

Imediat, s-a operat ”curățarea socială și politică”, îndepărtarea claselor și grupurilor sociale asociate cu vechiul regim: burghezia și marii proprietari de pământ, țărani înstăriți (”chiaburii”), partidele politice istorice și liderii lor; cei asociați cu nazismul, legionarii, dar și germanii înscrși în organizațiile fasciste germane. Mica burghezie care ar fi putut prezenta o anumită rezistență a fost și ea reprimată sau marginalizată prin încadrarea forțată a ei în sistemul comunist.

Foștii capitaliști și moșieri au pierdut prin naționalizare baza lor social-economică. Unii au emigrat. Probabil, tacit, au fost încurajați să o facă. Obiectul represiunii l-a constituit mai ales liderii foștilor partide politice: au fost întemnițați, unii dintre ei murind în închisoare. Închisorile de la Sighet, Aiud și Pitești au rămas celebre prin cruzimea cu care personalități

importante ale vechiului regim au fost tratate. "Canalul" Dunăre-Marea Neagră, început, dar neterminat, a fost locul înfiorător al deportărilor politice.

Legionarii au fost un caz special. Teroarea avea nevoie de obiective de exercitare care puteau fi identificate ca distincte și cu o nepopularitate clară. De fapt, și în perioada tranziției este cazul campaniei împotriva "securiștilor", ascunși în subsolurile societății, nepopulari și greu de identificat, dar de aceea ușor de blamat public ca o categorie distinctă.

Instrumentele preferate în această fază de implementare a modelului comunist: arestările, condamnările, asasinat, deportări, forme variate de reprimare socială. Experiența de "reeducare" din închisoare la Pitești a fost șocantă. Represiunea și violența au fost utilizate în această perioadă și ca un exercițiu demonstrativ pentru intimidarea populației. Înscenarea de procese a fost o practică curentă în această fază inițială.

Teroarea revoluționară, ca armă principală a luptei de clasă în perioada Revoluției sovietice, a fost teoretizată și justificată de către Lenin. Referindu-se la situația Rusiei subdezvoltate, sfâșiata de puternice grupuri înarmate aflate în conflicte dure, el argumenta că o transformare comunistă a societății nu poate avea loc pe o cale pașnică, prin mecanisme democratice, ci recursul la violență fiind inevitabilă.

Revoluția comunistă în România s-a caracterizat, ca de altfel în toate țările controlate de sovietici, prin utilizarea teroarea nu în primul rând pentru a face față unor posibile mișcări anticomuniste semnificative. În condițiile prezenței armatei sovietice, Partidul Comunist controla cu strictețe întreaga societate, făcând imposibile mișcări anticomuniste. În România, câțiva ani, au existat grupuri armate retrase în munți pentru a aștepta "venirea americanilor". Protestele au fost însă predominant individuale. Forme colective de rezistență s-au înregistrat mai mult în procesul de cooperativizare, în unele sate, dar ele au fost locale și lichidate cu violență.

Instaurarea modelului comunist a trebuit să facă față, de la început, lipsei de suport a marii mase a populației. Comunismul era asociat cu experiența istorică negativă a relațiilor cu Rusia, la care se adaugă abuzurile ocupației sovietice. Populația era o masă care potențial putea deveni explozivă și de aceea represiunea unor grupuri sau persoane avea rolul demonstrativ de avertizare, de a induce *frica*. Anii '40 și '50 au fost caracterizați prin inducerea fricii, acceptării inevitabilității: controlul armatei sovietice și dispariția speranței că "vor veni americanii".

Mijloacele dure de represiune utilizate în primii ani ai instaurării sistemului comunist erau inevitabile în logica ei istorică. Dar nu se poate exclude ca factor explicativ și transferul de practici din URSS, dominate de recursul paranoic la violență a lui Stalin.

De fapt, teroarea nu a fost negată de liderii comuniști. Oficial ea a fost justificată ca mijloc legitim al luptei de clasă. Mai târziu găsim și o justificare teoretică mai generală a strategiei terorii, formulată de un alt lider comunist, Gheorghe Gaston Marin: *”Schimbările radicale, revoluționare, politice, sociale și economice nu se fac fără violențe asupra celor care se opun acestor transformări. Mai târziu, în măsura creșterii gradului de cultură și civilizație, a dezvoltării economice, asemenea transformări pot fi obținute fără prea multă violență, așa cum s-a realizat cooperativizarea în țările vestului Europei.”* (G. G. Marin, 2000, 185-186)

Cooperativizarea și rezistența țăranimii

Dacă naționalizarea industriei s-a realizat rapid printr-un act juridic, cooperativizarea agriculturii, cel de al doilea obiectiv prioritar al reformei economiei, s-a desfășurat pe o perioadă mai îndelungată, finalizându-se abia în 1962. El presupunea respectarea principiului acordului individual, dar marea majoritate a țăranilor a căutat prin toate mijloace să evite înscrierea în cooperative.

Programul cooperativizării satului se confrunta cu o structură socială dominată de mici proprietari de pământ. În Plenara din 3-5 martie 1949 când a lansat programul cooperativizării, se estima următoarea structură socială a satului: 250 000 muncitori agricoli, 57% țărani săraci, 34% mijlocași și 5,5% chiaburi (M. Andriescu, 2011, 34).

În mediul muncitoresc naționalizarea întreprinderilor a avut un anumit suport social, în mediul rural se înregistrează însă o rezistență puternică la cooperativizare. În întreaga istorie, țăranul român năzuise și luptase pentru pământ. Reforma agrară din 1944-1945 împroprietărise, deși tot insuficient, milioane de țărani. Doar după câțiva ani, tot regimul comunist a decis să le ia pământul prin cooperativizare. Promisiunea unor cooperative prospere nu avea credibilitate pentru țărani. Cooperativizarea s-a izbit de o puternică rezistență din partea țăranilor, dar aceasta nu putea lua decât forme individuale. Țăranul nu se putea organiza să lupte împotriva tăvălugului politic. Au fost sate care s-au revoltat sau mici grupuri de țărani. Mai puțin revolta, rezistența violentă colectivă, ci refuzul individual de a se înscrie în cooperativă a fost forma uzuală de rezistență a țăranilor la presiunea colectivizării. Și, în ciuda mijloacelor violente ale puterii, majoritatea țăranilor a reușit să reziste 14 ani: din 1949 până în 1962. Costul plătit pentru rezistența lor a fost imens. Activiștii politici, miliția și securitatea au năvălit în sate pentru a ”convinge”, de fapt de a forța pe țărani să accepte să se înscrie în cooperative. A existat un mare dezechilibru de forțe: țăranii au rezistat, mai ales prin refuzul de a ”semna”; statul a recurs la forme dure de presiune: impozite arbitrare, arestări, bătăi, persecuții, presiuni asupra familiei, mergându-se până la confiscarea bunurilor, strămutări forțate în alte localități,

deportări, domiciliu obligatoriu, încadrări în batalioane de muncă; ”gradul de violență al țăranilor a fost relativ scăzut în comparație cu represaliile regimului” (M. Andriescu, 2011, 53).

După ce la orașe lupta de clasă biruise decisiv chiar în 1949, la sate situația devenea disperată pentru liderii politici. Țăranii reprezentau marea majoritate a populației. *Convingerea* s-a dovedit inoperantă. Ea a fost dublată de mijloace coercitive. Anii care au urmat au fost dominați de un val de *violență* îndreptată împotriva rezistenței țăranimii care s-a extins pe întreaga perioadă a cooperativizării. Decretul nr.6 din 1950 prevedea pedepse extrem de dure pentru comportamentele și atitudinile care ”*primejduiesc...regimul de democrație populară, îngreunează sau încearcă să îngreuneze constituirea socialismului în R. P. România*” sau ”*defăimează puterea de stat*”. Deci, oricine rezista la cooperativizare devine criminal și pedepsit. Gheorghe Gheorghiu-Dej, într-un discurs din 1953, lansa o nouă ofensivă: ”*lupta de clasă în satele noastre devine tot mai acută*” (M. Andriescu, 2001, 53, 64).

Documente produse de instituțiile vremii înregistra pentru anii 1949-1953 circa **34 738** țărani arestați pentru rezistența în diferite forme la cooperativizare. Într-un discurs ținut în 1961 Gheorghe Gheorghiu-Dej avansa cifra de 80 000 arestări.

Doar într-o zonă din vestul țării se înregistrează o creștere rapidă a numărului de arestări și condamnări: 1956 – **70**, 1957 – **1308**, 1958 – **1829**, 1959 – **1499** (M. Andriescu, 2001, 66).

Politic, s-a definit un grup social care a devenit obiectul luptei de clasă de la sate: ”chiaburii”. Aceștia nu erau bogați, ci țăranii înstăriți, de regulă modele de buni gospodari. Se considera că ei angajau forță de muncă și deci, conform teoriei comuniste, erau exploatare și în consecință dușmani ai regimului. Ei au făcut obiectul violenței revoluționare: cote disproporționate de mari, arestări, deportări. În realitate, identificarea lor era o mare problemă. Erau țăranii mai prosperi. Nu era stabilită cu claritate o metodologie de identificare a lor. Dacă secretarul general al Partidului a declarat că sunt 5,5% chiaburi, organismele locale trebuiau să dea o listă cu 5,5% chiaburi din localitățile lor. Subiectivismul și abuzurile inevitabil au explodat. Până la urmă, în această categorie puteau fi incluși mulți țăranii care de fapt rezistau procesului de cooperativizare.

Pretenția ideologică că țăranii săraci și mijlocași sunt aliații ”naturali” ai programului comunist în lupta împotriva chiaburilor era mai degrabă falsă. Rezistența la cooperativizare venea și din partea marii majorități a țăranilor săraci și mijlocași; iar chiaburii, au fost folosiți mai mult ca exemple a ce se poate întâmpla celor care rezistă la instaurarea sistemului comunist în agricultură.

Intelectualii

Al treilea obiectiv al fazei implementării sistemului comunist a fost schimbarea modului de gândire moștenit și promovarea unei conștiințe comuniste. Populația putea fi înfricoșată prin mijloacele mai rudimentare ale violenței fizice; în cazul țăranilor, dacă ”semnau” pentru înscrierea în cooperative integrarea lor în sistemul socialist era încheiată. Problema era mult mai complicată în cazul intelectualilor care aveau un stil de gândire diferit de cel comunist. Principiul fundamental al intelectualului era libertatea de gândire și acceptarea diversității opiniilor. Principiul Programului Comunist era însușirea gândirii comuniste, așa cum a fost ea cristalizată de teoria marxistă și de doctrina partidului comunist exprimată în documentele de partid. Integrarea lor comunistă însemna schimbarea modului lor de gândire și acceptarea ideologiei comuniste.

S-a instaurat un monopol asupra comunicării publice. S-a instituit *delictul de opinie*, devierea de la modul de gândire oficial. Stilul discuțiilor publice independente sunt înlocuite cu propaganda, cu ”explicarea politicii partidului”. Se dezvoltă un larg grup de specialiști în propaganda ideologică. Se acordă o atenție deosebită ”corectitudinii” gândirii politice și a exprimării în discursul public. S-a înființat **cenzura** ca instituție de control al publicațiilor: ziare, cărți, spectacole. Ideologia a devenit o sferă înalt elaborată și promovată instituțional, toate formele de comunicare publică fiind controlate.

Și discuțiile interne ale partidului sunt strict controlate. Nu se presupunea ca în ședințele de partid membrii de partid să-și exprime puncte de vedere contrare politicii partidului, să formuleze idei noi puse în dezbatere. Schimbările din ideologie erau rezervată doar conducerii partidului. Descurajarea exprimării de puncte de vedere diferite de cele ale conducerii partidului a luat forme dure de represiune în primii ani ai instaurării comunismului, prin excluderi politice, inclusiv prin condamnări la ani grei de închisoare. Etichetați ca *deviaționiști* și excluși din partid.

În primii ani ai instaurării comunismului, personalități intelectuale, mulți dintre ei cu un prestigiu consolidat, au fost declarați dușmani ai regimului: arestați și condamnați, marginalizați, dați afară din instituțiile în care și-ar fi putut exercita competența. Este cazul unor personalități culturale marcante, ca Lucian Blaga și Tudor Vianu. Și mai mulți au fost eliminați din instituțiile de învățământ superior și culturale. Au fost organizate condamnări publice. Complementar, cei mai muți intelectuali au acceptat și ei inevitabilitatea istorică a comunismului. Au fost ”motivați” să se integreze în noul sistem comunist: au obținut importante avantaje sociale și materiale. Intelectuali, de abia ieșiți din închisoare, cei mai mulți

au primit locuri de muncă la nivelul pregătirii lor profesionale. Un exemplu tipic: Traian Herseni, un fost elev al lui Gusti, având un prestigiu consolidat în sociologie. Dar a făcut parte din mișcarea legionară, comportament extrem de grav în timpul comunismului: condamnat la ani grei de închisoare. Dar în 1956, eliberat din închisoare, a primit un loc de muncă la o bibliotecă, și doar după câteva luni a devenit cercetător științific într-un institut de cercetare și, apoi, a devenit șeful secției de psihologie socială industrială la Institutul de Psihologie. A participat și coordonat cercetări sociologice empirice, a publicat numeroase cărți de sociologie.

Sistemul avea nevoie de intelectuali, dar nu de dizidenți, opozanți ai regimului. S-a profitat de *sentimentul inevitabilității istorice* care a instaurat o stare de acceptare resemnată. De regulă, intelectualii de valoare nu și-au schimbat credința lor, dar înțelegând limitele, au căutat să identifice nișele și modalitățile de continuare a profesiei, aducând contribuții importante la dezvoltarea culturii și științei românești. Intelectualilor de valoare care nu se puteau adapta, discret li s-a oferit posibilități de emigrare.

În domeniul științelor sociale, acceptarea în principiu a doctrinei comuniste (marxism-leninismul și documentele de partid) a devenit obligatorie. În timp, eliberarea de acest cadru a fost progresivă, sfârșind la câteva citate din Marx, Engels, Lenin și din documentele de partid și declarații mai mult sau mai puțin superficiale de conformitate cu doctrina oficială.

Un caz tipic: în 1948 sociologia este interzisă ca ”știință burgheză”. Nu este surprinzător că în prima perioadă a instaurării comunismului, sociologia ca știință predominant empirică a realității sociale, a fost singura știință interzisă. Ea este taxată ca disciplină burgheză care nu are ce căuta în noua gândire comunistă. Vocația sociologiei este de a cerceta independent realitatea socială și de a o explica; eventual de a propune schimbări sociale. O asemenea disciplină științifică era inacceptabilă pentru sistemul politic care se presupunea că este singura instanță legitimă de a analiza fenomenele sociale. Cunoașterea socială, în întreaga sa varietate, a fost înlocuită cu o paradigmă ideologică ca singură sursă legitimă de cunoaștere socială: *materialismul-dialectic și istoric (filosofia marxist-leninistă)*, completată cu *socialismul științific și economia politică*, în fapt preluate din Uniunea Sovietică.

Respingerea sociologiei a fost nu o eroare românească, ci un efect structural al politicii comuniste. Excluderea sociologiei, sau doar tolerarea ei într-o poziție marginală, a avut loc în toate țările socialiste în faza inițială de implementare a comunismului.

Încă din 1947 au apărut atacuri violente la adresa sociologiei, care precedau interzicerea ei în 1948. Atmosfera încărcată anti-sociologie este descrisă de Paul H. Stahl, pe atunci un tânăr sociolog.

„Cu toate eforturile Școlii (gustiană – n.n.) de a menține în viață sociologia, acest lucru n-a fost posibil. Atacurile îndreptate nu numai împotriva Școlii, ci și a disciplinei înseși, se succedau... În seminarul de sociologie vedeam în anii aceia apărând uneori câte doi-trei studenți venind împreună și ... făceau discuțiile imposibile; purtători ai adevărului absolut, ei nu admiteau nici o altă opinie decât cea oficială... Seminarul lui Gusti, altădată atât de liber, de interesant și de viu prin prezentarea opiniilor diverse, nu se mai putea desfășura. Îmi amintesc cum, la o conferință ținută de H. H. Stahl, asupra felului în care rezultatele științei sunt aplicate social, la sfârșitul conferinței s-a ridicat un necunoscut strigând «trăiască alianța intelectualilor cu clasa muncitoare» »”. (P. H. Stahl, 2001, 248)

„Sociologia... a fost pur și simplu interzisă; de ce să mai facem cercetări din moment ce adevărurile esențiale au fost spuse de clasicii comunismului? Un an de zile după interzicere, am asistat la un seminar în fosta sală a seminarului de sociologie; se vorbea despre materialismul istoric; într-o liniște desăvârșită, studenții repetau pe dinafară textele citite, la care nici virgulele nu trebuiau schimbate de la locul lor fără să devii un deviaționist Criticile pe vremea aceea luau aspectul unei «acuzații», sau respinse cu argumente de genul nu se citează din documentele de partid, din clasicii marxism-leninismului, împărtășește ideile burgheze sau revizioniste, nu pune în lumină rolul clasei muncitoare sau «și un copil de școală primară știe că...». (P. H. Stahl, 2001, 249)

Predarea sociologiei în licee a fost eliminată în toată perioada comunistă. Nici după 1989 tranziția nu a acordat sociologiei importanță pentru formarea tinerilor. Sociologia a fost reintrodusă în liceu, după multe rezistențe, dar marginal, sub 10% dintre liceeni putând beneficia de un asemenea curs.

Războiul și instaurarea regimului comunist a eliminat multe dintre personalitățile de vârf ale sociologiei românești: asasinați, deținuți în închisoare, forțați să emigreze din țară.

Sociologi/ intelectuali în științele sociale, care au suferit detenții, au decedat sau emigrat datorită instaurării regimului comunist: 33.

Morți în evenimentele războiului și după: 9. Asasinați în detenție 4: Traian Brăileanu, Anton Golopenția, Petre Ștefănuță și Lucrețiu Pătrășcanu executat barbar în închisoare. Decedați în închisoare: Mircea Vulcănescu, Victor Rădulescu-Pogoneanu. Sinucidere în închisoare: Dimitrie Papadopol. Sinucidere ca reacție la ocupația sovietică: Dumitru Drăghicescu. După detenție, fugit în Germania și mort în condiții neelucidate în 1944: Ion Ionică.

Sociologi care au suferit detenții, 13: Ernest Bernea, Harry Brauner, Pompiliu Caraion, Alexandru Claudian, Lena Constante, Nicolae Cornățeanu, Traian Herseni, Vladimir

Krasnaseschi, Octavian Neamțu, Ștefan Popescu, Gheorghe Retegan, Anton Rațiu, Paul Sterian și József Venczel.

Emigrați în Occident, 10: Dumitru C. Amzăr, Constantin Brăiloiu, Mattei Dogan, Bobu Florea Florescu, Iordache Făcăoaru, Vladimir Krasnaseschi, Sabin Manuilă, Veturia Manuilă, Paul H. Stahl, Șerban Voinea.

Remarcabil este faptul că sociologii, chiar în această perioadă extrem de dificilă, nu și-au pierdut vocația de sociologi și nici speranța că domeniul lor va avea totuși un viitor. Cei mai mulți dintre ei au supraviețuit ca cercetători, cu un sprijin colegial, probabil și pe fondul unei toleranțe politice discrete. Mulți sociologi formați înainte și-au continuat activitatea în instituții de cercetare cu profil social și au publicat lucrări, chiar dacă la început nu sub titulatura de sociologie. Între aceștia se regăsesc: Henri H. Stahl, Leon Țopa, Gheorghe Focșa, Paul H. Stahl, George Em. Marica, Roman Cressin. Traian Herseni (M. Diaconu, C. Constantinescu, I. Herseni, 2007), Stanciu Stoian care inițiasse pedagogia socială, a preluat domeniul pedagogiei, în calitate de profesor de pedagogie și director al Institutului de pedagogie. În Institutul de Istorie a Artei activau o serie de foști colaboratori ai lui Dimitrie Gusti, printre care Gheorghe Focșa, Florea Bobu Florescu, Marcela Focșa și Paul Petrescu (R. Alexandrescu, 2000).

Starea de spirit a populației.

De la început programul comunist a fost perceput de marea majoritate a populației cu *teamă*, pe fondul unui sentiment de neputință. Noul stil politic era sprijinit de prezența trupelor sovietice și pe dirijarea deschisă a guvernării de experți sovietici. Sentimentul unei populații ocupate.

Îngrijorarea inițială ia forma *fricii*. Comunismul era produsul împărțirii lumii după război, impus de trupele sovietice. Pe fondul istoric al ostilității față de Rusia, cea mai mare parte a populației era îngrozită de transformările care urmau: țărani (peste 70% din populație) erau înspăimântați de perspectiva cooperativizării; micii meșteșugari, de perspectiva desființării și înscrierea lor în sistemul comunist; intelectualii de adoptarea forțată a ideologiei comuniste. *Rezistența pasivă* era de masă.

Înfrângerea rezistenței era o problemă critică a implementării programului comunist. Nu entuziasm, nu suport politic, ci neîncredere. Se încerca *convingerea* (propaganda), dar rezultatele erau minore. În această primă fază propaganda a fost însoțită mult mai eficient cu mijloace de forță: *teroarea*, *înfricoșarea* și *inducerea sentimentului inevitabilității*. Presiuni sociale, dar și arestări și condamnări. O politică de înfricoșare demonstrativă. Social, s-a realizat pe întreaga perioadă o stare de echilibru: populația nu trebuia să acționeze doar împotriva regimului comunist. Tentativele de organizare anticomunistă erau reprimată violent. Nu era acceptată nici exprimarea anticomunistă în comunicarea publică, dar de regulă era tot mai mult

tolerată la nivel informal. Pentru marea masă a populației, țăranii și micii meșteșugari, obiectivul primar nu era atât *convingerea*, ci *înscrierea* lor în sistemul comunist economic: cooperativizare și cedarea micii proprietăți. După acest act, sistemul avea să lucreze de la sine. În rest, era vital nu obținerea adeziunii sincere la programul comunist, ci era suficient inducerea fricii și sentimentul neputinței și al inevitabilității. Funcția ei era *de a băga frica în oase*. Și condamnările la 10-25 ani aveau funcția de a înfricoșa. După câțiva ani mulți deținuți politici au fost eliberați.

Și intelectualii erau înfricoșați, dar pentru ei era importantă și acceptarea ideologiei comuniste și utilizarea ei în activitatea lor profesională. Proporția intelectualilor *convinși* era marginală. De la început s-a instaurat o dedublare comportamentală: în contexte formale, în ședințe, în discuții la radio și televiziune sau în scris se mima adeziunea la ideologia comunistă. Informal, atitudinea era mai degrabă anti-comunistă în diferite forme. Comunicarea necomunistă informală descuraja adeziunea sinceră comunistă. Chiar comuniștii convinși se fereau să-și exprime convingerile în contexte informale. Dedublarea nu era numai formal/informal, ci și în comportamentul profesional. În domeniul social, intelectualii au realizat confuzia ideologică existentă și au promovat valorile universale ale profesiei lor, dar menționau formal că totul este în conformitate cu marxismul și cu documentele de partid. Textele publicate începeau, de regulă, cu câteva citări din textele marxiste clasice și din documentele de partid și se continuau cu mesajul profesional care provenea din convingere.

Mentalitatea ”omul e sub vremi” se actualizează într-o formă generalizată. Se instalează o acceptare a ce va veni și dezvoltarea unei strategii de a supraviețui și a găsi soluții, chiar de a profita de ”vremuri”. Vulnerabilitatea unei țări ca România, supusă unor factori externi puternici, crea o stare de spirit de incertitudine care întărea pasivitatea istorică. Se instaurează o stare de adaptare la sistemul instaurat și încercare de a utiliza oportunitățile personale oferite de acesta.

Faza 3: 1954-1962: Abandonarea timidă a strategiei terorii/ înfricoșării. Primele tentative de reformă

Teroarea, dusă la extrem de Stalin, învinsese rezistența colectivă la implementarea comunismului. Comunismul, beneficiind de acceptarea tacită a Occidentului, s-a consolidat suficient. Lumea a înghețat în echilibrul *războiului rece*. Contextul internațional și intern a generat sentimentul de inevitabilitate istorică. Procesul politic pare a fi ireversibil. Logica evoluției făcea ca violența să fie tot mai puțin necesară. Devenea tot mai evident că modelul

sovietic de comunism trebuia să fie reformat. În toate țările socialiste se declanșează un nou proces de relaxare politică.

Moartea lui Stalin a deblocat procesul de schimbare. Ea oferea însă și o modalitate comodă de despărțire de faza anterioară. Teroarea nu era necesară, ci excesul lui Stalin. ”Destalinizarea” a fost prezentată ca o corecție a erorilor comunismului stalinist. Ideologic, comunismul nu era dispus încă să recunoască deficiențele structurale ale modelului sovietic de socialism și nici să le modifice structural. Era mai convenabil să recunoască o vină personală: Stalin și stalinismul. *Destalinizarea* oferea o oportunitate convenabilă și de despărțire de violența din prima fază. În România, destalinizarea s-a făcut în mod reținut și controlat. Un mic exemplu, dar semnificativ: abia în 1961 s-a renunțat la numirea Brașovului ca *orașul Stalin* și la redenumirea pieței Stalin din București.

Venirea la putere în URSS a popularului Nikita Hrușciiov, o personalitate care părea deschisă la schimbări, exprimând mai mult cu glume nevoia de reforme ale sistemului, alimenta speranțele de schimbare.

În 1956 are loc un eveniment care ulterior se va dovedi a avea o însemnătate istorică specială: Congresul al XX-lea al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice (PCUS). Documentele politice anost adoptate de congresele partidelor comuniste sunt imediat publicate și ”prelucrate” în ședințe și în spațiul public. Discursul ținut de Hrușciiov, secretar general al partidului, la cel de al XX-lea congres, care avea să șocheze întreaga lume prin critica violentă a practicilor staliniste și a terorii din acea perioadă, a fost singurul document politic comunist care nu a fost făcut public. El a fost ținut secret până când a fost difuzat public din resurse occidentale. Discursul lui Hrușciiov părea a fi deschis calea reformelor sistemului comunist, dar blocarea difuzării lui probează că grupurile puternice din Uniunea Sovietică nu dorea acest lucru. Uniunea Sovietică a demonstrat că nu e dispusă încă la reforme profunde.

Al doilea eveniment cu impact istoric tot atât de important, tot în 1956, a fost Revoluția Maghiară. A fost un șoc extraordinar. Maghiarii, în stradă, nu au cerut reforme ale sistemului comunist, ci au cerut violent abandonare acestuia. A fost prima contestare publică a comunismului. A urmat, cu acceptarea de nevoie a Occidentului, înăbușirea în sânge a revoluției maghiare de armata sovietică și a celorlalte țări socialiste, cu mulți morți și arestări în masă.

Mesajul a fost clar: sistemul socialist nu va accepta asemenea tentative. După 1956, revoltele anti-comuniste spectaculoase nu mai erau predictibile. Nu s-au mai înregistrat revolte de amploare. Proteste au fost, dar mai mult individuale sau mici grupuri, de regulă din mediul intelectual.

Teama de asemenea revolte, care evident erau posibile, trebuiau să fie prevenite, dar a dominat încrederea în solidaritatea controlului regimului. Sistemul comunist își dezvoltase instrumente de control, de prevenire și de represiune a tentativelor de organizare socială anticomuniste.

În România au fost proteste ale studenților și ale unor grupuri de intelectuali, constituirea unor grupuri de discuții care puneau sub semnul întrebării modelul comunist sovietic, dar nu revolte de amploare. Riscul de explozii sociale în mediul rural a fost o amenințare reală până la finalizarea cooperativizării agriculturii: 1962.

În întreaga perioadă, teama de revolte anticomuniste a devenit o obsesie. Pentru a inhiba posibile mișcări sociale sunt arestări și procese publice, mai degrabă cu funcție demonstrativă, dar devenite tot mai mult excepții.

Sunt condamnați la închisoare intelectuali: Paul Goma, Alexandru Ivăsiuc, Alexandru Mihalcea. Alte valuri de arestări cuprinzându-i pe unii membri ai fostului „Cerc de la Sibiu” (Ion Negoițescu, Nicolae Balotă și Ion Dezideriu Sârbu), sau oameni fără o apartenență politică anume (Teohar Mihaldaș, Adrian Marino). 1959: Condamnarea a peste 20 de intelectuali, printre care: Ecaterina Bălăcioiu-Lovinescu, profesoară, Dumitru Banu, ziarist, Ion Caraion, poet, pentru difuzarea de „înscrișuri dușmănoase”. 1960: sentința în procesul Noica-Pillat.

La facultățile de filozofie, drept și istorie ale Universității din București au avut loc procese ale studenților și profesorilor: studenți exmatriculați, unii condamnați la închisoare, profesori criticați (1957 și 1964). Este exemplu ședinței din 1957 a facultăților de filozofie, istorie și științe juridice, de 3 zile, de dimineața până noaptea. Câțiva studenți, demonstrativ, au fost exmatriculați și băgați la închisoare. Profesori eminenți au fost puși să explice public cum în domeniul lor aplică teoria marxist-leninistă și aspru criticați.

Complementar cu relaxarea terorii, încep să apară unele schimbări pozitive.

Încă din a doua parte a anilor '50, a început să se consolideze un proces de afirmare a independenței României față de Moscova. Consilierii sovietici, care au controlat și orientat implementarea modelului stalinist, au părăsit România. Gesturile de independență s-au multiplicat. Retragera trupelor sovietice din țară în 1959, singura țară care a reușit acest lucru, a constituit un act important. Documentul public de afirmare cu putere a independenței României față de Moscova avea să fie făcut în 1964 (E. Copilaș, 2015, 146). Gestul spectaculos al afirmării independenței României de Uniunea Sovietică a relaxat tensiunea partid/ populație și instaurarea unui larg consens în jurul interesului național. Afirmarea independenței României, cu un impact public foarte pozitiv, nu a fost de natură de a schimba fundamental atitudinea față de programul comunist, dar cert a îmbunătățit-o.

În partea a doua a anilor '50 apăreau și efecte pozitive ale noului sistem. Mobilizarea resurselor naționale pentru programe de construcții de interes public nu puteau să nu genereze și o reacție pozitivă, dar pe fondul neîncrederii cronice față de programul comunist. Atitudinea negativă era susținută de procesele politice care mai erau intentate, evident cu rol de intimidare.

Primele efecte ale creșterii economice încep să se simtă. Standardul de viață începe să se îmbunătățească vizibil. Veniturile încep să crească și oferta pieței se îmbunătățește. Sunt implementate programe sociale importante, pentru public și mai ales pentru copii. Accentul pe importanța școlii și îmbunătățirea rapidă a sistemului școlar. Introducerea unui sistem public de sănătate la care are acces gratuit toți cetățenii. Un exemplu a fost *Palatul pionierilor* din București. Fiecare sector al capitalei avea o zi în care copiii puteau merge gratuit la cercurile de la Palatul Pionierilor, un spațiu elegant ca simbol al viitorului: teatru, modelism, sport, dans, pictură... Tramvaiele gratuite preiau copiii din diferite zone și îi duc și apoi îi readuc acasă. Încep construcții de universități, cămine, școli. Investiții publice în construirea de locuințe. Se alocă fonduri pentru spectacole culturale, filme și teatre, se construiesc spații pentru jocul copiilor, excursii și programe de odihnă la munte și la mare, pentru copii, dar și pentru adulți.

Un factor important de relaxare socială a fost industrializarea rapidă. Se creează foarte multe locuri de muncă în industrie, cu salarii tot mai bune. Clasa muncitoare era formată cel mai mult din foști țărani, bucuroși de a scăpa de cooperativizare și de a obține locuri de muncă în noua industrie; mulți au putut să se mute la oraș, primind locuințe.

Doar spre sfârșitul anilor 80 au apărut proteste de amploare, ca reacție la deprecierea severă a condițiilor de viață: Minerii din Valea Jiului din 1977, revolta de la Brașov în 1987, revolta studenților de la Iași din 1987. Cu minerii, Ceaușescu s-a deplasat la ei și a negociat. La Brașov, 1987, reprimarea a fost dură, cu arestarea liderilor.

A doua parte a anilor '50 a fost caracterizată de căutări de reformă în toate țările comuniste. Dar *Istoria* nu a fost favorabilă acestui proces. Tendințele reformatoare au fost întârziate și chiar blocate de teama conducerilor politice de explozii sociale ca cea din Ungaria.

Tendințele de reformă nu au atins structura sistemului politic. Problema cheie a modelului comunist a fost incapacitatea structurală de a renunța la monopolul partidului unic asupra procesului de schimbare. Aici se află sursa principală a rigidității sistemului. Prin Constituție se prevede rolul conducător al partidului comunist. S-a produs o schimbare de mecanisme ale dictaturii modelului comunist. Nu a fost însă adoptată o democrație bazată pe alegeri între programe diferite, ci s-a oferit o presupusă democrație internă a partidului: *centralismul democratic*. Ideologic s-a presupus că deciziile sunt luate, de jos, de masa

membrilor de partid, dar nu de populație, iar conducerea partidului aplică politica democratic astfel produsă. În fapt însă, deciziile sunt luate centralizat, de micul grup de conducere al partidului. Și acestea sunt apoi ”explicate” membrilor de partid și populației.

Nu au avut loc nici dezbateri la nivelul mișcării comuniste internaționale. Diferențele au luat forma unor scindări dramatice între țările socialiste, cu efecte importante asupra stării sociale și a României, crescând spațiul de mișcare liberă: Iugoslavia, încă de la sfârșitul anilor `40, a decis să nu se integreze în sistemul sovietic; marea Chină și mica Albanie își caută un alt drum. România lui Gheorghiu-Dej și, mai apoi, Ceaușescu, nu părăsește sistemul sovietic, dar internațional joacă cartea independenței, blocând din interior multe decizii sovietice. Și în relațiile dintre statele comuniste se petrec schimbări importante: în primul rând acceptarea adesea mai mult tacită a unei anumite diversități a căilor de dezvoltare socială.

Faza 4: 1962-1971 : Comunismul atinge nivelul maxim de deschidere la reformă; indici ale unei perspective de democratizare a României

Anii `60 au fost cruciali în România. S-a declanșat un proces rapid de **modernizare**. Economia crește rapid și efectele asupra bunăstării sunt tot mai vizibile. Economia se modernizează cu tehnologie mai ales achiziționată din Occident. Investițiile masive, mai ales în industrie, încep să-și dea rezultatele. Cresc oportunitățile de angajare în sistemul industrial și public, cu salarii în creștere. Vitrinele magazinelor se colorează cu produse de calitate mult mai bună și rezonabil de accesibile. Populația cumpără televizoare, îmbrăcăminte, și chiar mașini. O politică de succes de construcții de locuințe și vânzarea acestora către populație, în condiții economice rezonabile. Oferta de consum pare să se apropie de nivelul țărilor occidentale. O speranță că viitorul va fi tot mai bun.

Procesul de reformare a sistemului comunist pare a se fi declanșat, și el va continua într-un ritm rapid. URSS pare a se angaja ferm pe calea reformelor. Venirea la conducere în URSS a lui Hrușciov a reprezentat o promisiune de schimbare. Nu pentru că Hrușciov avea o viziune clară de reformă, dar stilul de conducere s-a schimbat radical: ideile năstrușnice, glumele și actele neortodoxe, bătutul cu pantoful pe masă la adunarea ONU sau frustrarea copilărească că nu i se acceptă, din motive de securitate, să meargă la *Disneyland*, încep să-l facă simpatic, chiar și în România.

În anii `60 s-a declanșat, ca de altfel în toate țările socialiste, ca reacție împotriva lui Stalin și ca efect al discursului lui Hrușciov, o acțiune de eliminare a cultului personalității, ca simbol al părăsirii practicilor represive ale trecutului. Dispar pozele conducătorilor și mai ales

ale ”conducătorului”. Critica cultului personalității este primită foarte pozitiv de populație, considerată ca un semn clar al democratizării.

Climatul internațional se îmbunătățește. Războiul rece pare a fi de domeniul trecutului. Gesturi de colaborare Est-Vest devin curente. Promovarea unor reforme în sistemul comunist apropie și mai mult cele două lumi.

Conducerea românească este tot mai preocupată de promovarea reformelor și de îmbunătățirea spațiului democratic. Moderat, se dezvoltă totuși și sentimentul că lucrurile depind mai mult de noi. Climatul politic se destinde. Se dezvoltă un sentiment de solidaritate în jurul interesului național. Dorința de detașare de politica bazată pe scheme ideologice, cuplate cu subiectivismul liderilor, este probată de afirmarea importanței contribuției științelor la deciziile politice.

Un simbol al schimbării este reabilitarea sociologiei și acordarea acesteia speranța că va avea un rol important în dezvoltarea socială. În 1965, Ceaușescu, proaspăt ales la conducerea Partidului, ține să facă o declarație publică: condamnă interzicerea sociologiei și accentuează importanța acestei științe la dezvoltarea societății românești.

Reabilitarea sociologiei și acordarea politică acestei discipline o importanță specială este percepută ca instrument al schimbării sociale pozitive, primește un suport public entuziast. Ea este considerată și ca un indicator al procesului de schimbare a politicii comuniste care trebuie susținut.

Crește un sentiment de libertate politică. Oamenii știu că se pot exprima în mediile informale fără restrângeri. Instituția securității este activă, așa cum toată lumea este sigură, dar pare a se restrânge la reprimarea tentativelor de organizare anticomunistă. Prezența ei este mai puțin vizibilă. Bancurile și comunicarea liberă defulează și dă un sentiment de demnitate civică. Memoria represiunilor brutale ale trecutului începe să pălească.

Cresc oportunitățile de circulație internațională, ca turist în afara țării în țările socialiste, dar și în Occident. Dar închiderea granițelor rămâne. Tentativa de ”fugă” în occident pare să scadă, dar controlul nu slăbește. Fuga în Occident este considerată în continuare un delict, dar gravitatea tratării ei nu mai este atât de severă.

Pe fondul îmbunătățirii generale a standardului de viață, nu se înregistrează revolte sociale.

Într-un document politic important în 1967 s-a abordat, pentru prima dată, problema rentabilității și a economiei de piață, descentralizarea deciziilor economice și creșterea responsabilității întreprinderilor, încurajarea unor inițiative private: construirea de locuințe

proprietate personală, înființarea de ateliere meșteșugărești private, deschiderea de restaurante și cofetării de către ”mandatari”. Liberalizarea regimului este marcată de acte variate ca: revenirea la valorile naționale și derusificarea culturii și învățământului, eliberarea deținuților politici în 1964; după două decenii de propagandă violentă ateistă, cu prilejul sărbătorilor de Paști din 1968 au fost puse în vânzare felicitări cu ouă roșii și urarea “La Mulți Ani!” (I. Scurtu, G. Buzatu, 1999).

Gheorghiu-Dej, secretarul general al Partidului Comunist, a câștigat o largă popularitate prin politica sa de independență și prin faptul că a inițiat un proces de schimbare socială.

Politica de independență a României, care a stimulat deschiderea spre Occident și a amplificat relațiile Est/Vest, promite o șansă de înscriere a țării pe calea reformelor pe care ea le dorește.

Declarația din aprilie 1964 a lansat cu tărie teza independenței României față de Uniunea Sovietică, reafirmată spectaculos în 1968. Ea a formulat noile principii ale politicii externe a României: independența și suveranitatea națională, neamestecul în treburile interne și avantajul reciproc. Pe această bază, au fost respinse planurile de integrare economică a statelor membre ale CAER, precum și propunerile de instituire a unui comandament militar unic al Tratatului de la Varșovia. Occidentul face gesturi importante de susținere a politicii de independență a țării. România este considerată un ghimpe în coasta sovietică în contextul conflictului dintre sisteme. Sistemul socialist controlat de URSS a fost zguduît de politica României de independență. Uniunea Sovietică nu era însă într-un moment favorabil unor schimbări profunde. Afirmarea tot mai puternică a independenței României față de Uniunea Sovietică a fost un factor important pentru îmbunătățirea climatului social intern. Se afirmă public sentimentele tradiționale antisovietice.

România își îmbunătățește spectaculos poziția internațională. Sunt extinse relațiile cu statele occidentale, cu rezultate de prestigiu, precum stabilirea de relații diplomatice cu Republica Federală Germania (1967, prima țară socialistă), sau vizitele în România ale președintelui Franței, generalul de Gaulle (1968) și a președintelui Statelor Unite ale Americii, Richard Nixon (1969). Vizitei lui Ceaușescu în Anglia i se acordă o atenție impresionantă, fiind primit cu fast de regină.

România a profitat de un context internațional special. A fost singura țară socialistă în care trupele sovietice au fost retrase în 1959 și s-a declanșat, de către Gheorghiu Dej și continuată de Ceaușescu, un proces de afirmare a independenței față de URSS și de deschidere politică față de Occident. Solidarizarea simbolică a României cu Cehoslovacia în 1968, cu

decizia de a nu se alia forțelor de intervenție la înăbușirea reformei cehoslovace, a fost un factor de creștere a solidarității sociale interne. România a beneficiat în această perioadă de un spațiu mai larg de mișcare, dar nu a fost fructificat datorită instaurarea dictaturii personale a lui Ceaușescu.

Reforme în toate sectoarele vieții sociale au avut loc: în cultură, în știință, în managementul întreprinderilor. Multe schimbări s-au bazat pe asimilarea experienței Occidentului. Științele sociale au asimilat masiv pattern-ul occidental de știință. Cei mai activi factori ai schimbării au fost grupuri profesionale din sfera culturii, științei și managerii/tehnocrații din economie. Este o explozie a publicațiilor culturale cu un grad de ideologizare în reducere accentuată. Se publică multe traduceri în domeniul social-politic și economic din Occident.

Serviciile de sănătate și educație oferă o calitate în creștere. Învățământul universitar cunoaște o dezvoltare explozivă: creșterea spectaculoasă a corpului universitar didactic mai ales cu angajări masive de tineri în corpul profesoral universitar în 1962-1964, mărirea numărului de studenți, burse și cămine pentru studenți.

Schimbări spectaculoase au avut loc și în cultură, mai ales în domeniul literaturii și artei. Programul ”culturii socialiste”, dominant la începutul anilor `50, este violent criticat și înlocuit cu o artă bazată pe propriile valori. Arta devine un domeniu nou de colaborare profesională în jurul unor valori liber acceptate și promovate, iar nu a celor impuse de ideologie. Liberalizarea rapidă în sfera culturii contribuie la sentimentul de libertate și speranță. Proletcultismul, axarea pe promovarea imaginii naive a muncitorului comunist, este epurat complet din artă. Cultura a devenit o sferă cu o vocație manifest critică la adresa realității comuniste, contribuind masiv la eliberarea conștiinței colective.

Atmosfera socială se detensionează. Politica anterioară a terorii este de domeniul trecutului. Începe să se afirme speranța într-un alt viitor, mai bun.

După depășirea șocului cooperativizării, se instaurează o stare de resemnare și adaptare la noua realitate în mediul rural. Ea este compensată de oportunitățile oferite în industrie și în oraș pentru mulți țărani, mai ales pentru tineri.

Intellectualitatea s-a angajat în susținerea procesului de reforme în dorința de a face organizarea societății mai rațională și mai centrată pe interesele oamenilor. Adoptarea unei politici tehnocrate, prin asimilarea științei occidentale, a fost viziunea politică a celei mai mari părți a intelectualității. Apare un segment de tehnocrați care dobândesc posturi de conducere în sistemul public. Tehnocrații nu au pus în discuție structura sistemului comunist, ci au promovat

o infuzie masivă de expertiză occidentală, de știință și creștere a gradului de raționalitate a întregului sistem. Devine populară o nouă viziune a perspectivei istorice: *convergența* celor două sisteme, comunist și capitalist, devine un proces istoric posibil, în contextul detensiunii internaționale. Sistemului socialist va trebui să se reformeze pas cu pas, inclusiv prin asimilarea de componente importante din Occidentul dezvoltat.

Pe fondul unei creșteri a standardului de viață, continue, deși nu spectaculoasă, se conturează o anumită stabilitate a modului de viață. O viață modestă, dar stabilă și sigură. Sursele de venit, locul de muncă, salariul și pensia sunt sigure și predictibile. Oamenii trăiesc încă modest, dar schimbările pozitive sunt vizibile. Bunurile fundamentale sunt asigurate: locuința, aparatura casnică, mașina care este încă un lux, mai greu, dar posibil de obținut. Se renunță la politica antiintelectuală. Importanța muncitorilor și a originii "sănătoase" se diminuează rapid. Studiile devin criteriul fundamental al promovării sociale.

Nu mai sunt arestări politice. Cu alte încadrări juridice par să mai existe procese politice, dar ele sunt excepții.

În noul context, a devenit foarte populară **teoria convergenței**, lansată de sociologul francez Raymond Aron. Cele două sisteme, capitalism și socialism, au fiecare avantajele sale, dar și dezavantaje. Treptat, mai ales sub impactul modernizării și asimilării științei, cele două sisteme converg: fiecare sistem preia lucrurile bune de la celălalt sistem și elimină pe cele proaste. Ideologia convergenței era susținută și de climatul internațional. Relațiile internaționale s-au destins. În locul confruntării, se adoptă *politica coexistenței pașnice* între cele două sisteme. Traducerea în română a cărții lui Radovan Richta, *Civilizația la răscruce, 1970*, a fost foarte populară în mediul intelectual, susținând cu o expertiză impresionantă programul convergenței sistemelor. Cartea era cu atât mai importantă cu cât explora direcțiile de evoluție convergentă a unei țări comuniste, Cehoslovacia, deși stopată violent în 1968.

Atitudinea față de comunist tinde să se schimbe de la respingere cu frică spre o viziune *progresivă*: el poate să evolueze spre mai bine.

Dincolo de progresele evidente realizate în acei ani, continuă să existe o sursă importantă a insatisfacției publice: partidul comunist care deține puterea absolută. Îngrijorarea este că starea țării depinde de conducerea partidului asupra căreia populația nu are niciun control. Și îngrijorarea se va confirma.

Deschiderea sistemului comunist, atât în URSS și în celelalte țări socialiste, cât și în România, a ajuns la un punct crucial: continuarea reformelor prin schimbări structurale profunde sau teama de amploarea schimbărilor dincolo de ceea ce se dorea. Teama de schimbare a învins și se instaurează o nouă închidere.

Primul semn a fost dat de URSS. În 1964, reformistul Hrușciov este debarcat și înlocuit cu o conducere birocrată dominată de forțele conservatoare care controlează un proces lent și ezitant de schimbare. Impactul negativ a fost dezastruos asupra celorlalte țări socialiste, blocând orice tentativă de reformă.

Tendențele reformiste au culminat însă cu 1968, Cehoslovacia, cu proiectul *comunismului cu față umană*. Procesul de reformă a sistemului socialist a fost supus unui test al voinței și capacității acestuia de a se angaja pe calea schimbării. Sistemul socialist sovietic a căzut la test.

Leonid Brejnev, secretarul general al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, a apreciat că evoluțiile din Cehoslovacia și România puneau în pericol existența socialismului în aceste state. El a lansat doctrina potrivit căreia *atunci când socialismul se află în primejdie într-o țară, celelalte țări au dreptul și obligația să intervină prin orice mijloace, inclusiv militare*.⁹ Era prima formulare publică a unui principiu politic internațional care exprima de fapt o practică în sistemul sovietic. Același Leonid Breșnev a ținut să reacționeze brutal la politica românească de a deschide calea încurajării unor inițiative private. El a acuzat P.C.R. că neglijează teza leninistă potrivit căreia *proprietatea privată generează capitalism, ceas de ceas și în proporție de masă*.

Istoricul american Larry L. Watts confirmă acest moment crucial. El prezintă documente care demonstrează faptul că în 1969, conducerea sovietică a decis să treacă România din rândul statelor socialiste deviaționiste în categoria adversarilor Tratatului de la Varșovia, în rând cu China, Albania și țările membre ale NATO.

Invazia sovietică a curmat visul reformei nu numai în Cehoslovacia, ci în toate țările socialiste. Polonia a traversat un alt proces de schimbare. Mișcarea muncitorească poloneză a pus stăpânire pe societate, dar amenințarea sovietică a creat un echilibru fragil cu o guvernare militară și o puternică mișcare populară tolerată. În România, nu datorită presiunii sovietice, ci în virtutea propriei sale logici, anii '70 au marcat debutul crizei modelului comunist, agravat de autoritarismul lui Nicolae Ceaușescu.

În contextul acestei temeri politice generalizate, reforma sistemului comunist, devenită tot mai necesară, a demarat greu, ezitant și amânată. S-au petrecut totuși schimbări sociale importante, care însă s-au dovedit ulterior nu suficient de profunde.

⁹La 20 iulie 1968, un ofițer de informații polonez l-a informat pe un coleg al său român că „Brejnev personal, împreună cu Andropov – șeful KGB și comandanți ai Armatei Roșii - au pregătit o invazie în Cehoslovacia, România și Iugoslavia ⁷, oferind detalii care cuprindeau grafice, planuri, modul de acțiune. Ca urmare a acestor informații, conducerea de la București a creat „un grup de criză” cu misiunea de a elabora planurile de acțiune în cazul unei invazii.

Deschiderea sistemului comunist la schimbare, așa confuză și incertă cum a fost, nu avea să dureze decât 13 ani, înscriindu-se între speranța de reformă promisă de discursul lui Hrușciov din 1956 și înăbușirea *Primăverii de la Praga* în 1968. În România, datorită politicii de independență, căutările de reformă s-au prelungit cu încă câțiva ani: până în 1971 cu celebrele *Teze din iulie*.

Perioada de deschidere s-a dovedit o simplă *cută a istoriei*, presărată însă de unele evenimente spectaculoase. Instrumentul menținerii sistemului a fost adoptarea de noi forme de dictatură birocratică care îmbina controlul strict, cu o anumită toleranță politică și ideologică. Istoria a demonstrat că schimbări structurale nu au fost realizate. Criza sistemului comunist doar s-a amânat cu deceniul anilor '60, instalându-se în anii '70 și '80. În fapt, s-ar putea afirma că în România dezghețul și mica liberalizare au durat puțin peste un deceniu. Semnele culturale ale deschiderii sunt date de apariția revistei *Secolul XX*, în 1960, iar începutul închiderii datorate noii revoluții culturale a început odată cu celebrele *Teze din iulie*.

Moartea lui Gheorghiu-Dej în 1965, o personalitate care începuse să obțină popularitate prin deschiderea manifestată, a creat o situație politică dificilă. S-a sperat alegerea unor personalități de valoare deja confirmate. Ceaușescu, o persoană percepută ca rigidă, rudimentară cultural, după multe discuții, a fost în final ales cu motivația că era necesar să vină din mediul muncitoresc. Alegerea lui Ceaușescu a creat de la început dezamăgire. Îngrijorarea s-a confirmat. El a continuat politica de independență a României, dar a stopat procesul de reformă.

Faza 5: Criza structurală a sistemului comunist, închiderea procesului de căutare de reforme structurale: 1971-1989

După 1968, întregul sistem comunist de tip sovietic a luat calea închiderii la reformă. Schimbările pozitive au atins o limită structurală a modelului sovietic de comunism din cauza incapacității de a accepta o reformă structurală mai profundă, probabil în direcția convergenței cu sistemul capitalist. Întregul sistem comunist nu a fost capabil să depășească această situație critică și s-a angajat într-un proces de închidere și de descurajare a tentativelor de reformă. În anii '70-'80 România se afundă într-o criză fără ieșire.

Orice proiect de reformă a sistemului comunist român, ca de altfel și a celorlalte țări socialiste, se izbea de contextul internațional. Sistemul socialist sovietic părea, chiar spre sfârșitul anilor '80, a fi o parte acceptată a echilibrului mondial. Orice schimbare importantă într-o țară socialistă nu putea avea loc fără acceptul Uniunii Sovietice. Față de diferitele forme

de intervenție sovietică în țările socialiste, Occidentul reacționa doar cu proteste formale. Teribilismul lui Ceaușescu, deși producea multe necazuri Uniunii Sovietice, era tolerat: un rău mult mai mic decât o tentativă de reformă ca cea încercată de cehoslovaci în anii '60.

Schimbările au atins rapid limitele sistemului comunist de tip sovietic. Șansa de reformă a sistemului comunist a fost ratată în toată zona controlată de sovietici. Partidele comuniste au devenit factori de conservare a modelului socialist sovietic, blocând procesul de schimbare. În toate țările socialiste, anii '70-'80 au fost o perioadă de înfundare în criză.

Spre sfârșitul perioadei, când nemulțumirile sociale au atins un nivel de insuportabilitate, ca reacție la agravarea crizei se înregistrează explozii sociale. Mișcările populare erau inhibitate de doi factori: resemnarea în fața controlului opresiv al dictaturii ceaușiste și a sentimentului neputinței în fața controlului sovietic.

Blocajul nu putea fi complet. În "subsolurile" sistemului se produc continuu schimbări care pregătesc schimbarea finală. Toate țările socialiste prezintă un echilibru fragil între politica conservatoare a partidelor comuniste și presiunea în creștere spre schimbare promovate de grupurile reformatoare. Este cazul Poloniei: un echilibru fragil între o mișcare sindicală puternică și o conducere politică care se menținea doar datorită amenințării sovietice.

În România, Ceaușescu intervine în toate sferele sociale impunând limite și blocând schimbările.

Competiția cu Occidentul devine frustrantă. Decalajul Est/ Vest este în creștere, nu în reducere cum se spera.

În România se adaugă impactul factorului politic: paranoia lui Ceaușescu, autoritarismul lui în creștere și degradarea conducerii politice. Politicienii deschiși la reforme sunt înlocuiți cu politicieni mediocri, supuși familiei Ceaușescu. Calitatea echipei de conducere a partidului se deteriorează rapid. Echipa lui Dej a conținut personalități de marcă: Ion Gheorghe Maurer, Alexandru Bârlădeanu, Gheorghe Gaston-Marin, Aurel Vijoli. Ea a fost înlocuită cu politicieni de slabă calitate intelectuală și morală: Manea Mănescu, Constantin Dăscălescu, Tudor Postelnicu, Ion Dincă, Emil Bobu.

Momentul de vârf al popularității lui Ceaușescu coincide cu cel de înscriere pe panta de declin: august 1968. Criza Cehoslovacă din 1968 a reprezentat punctul culminant al popularității lui Ceaușescu. În contextul tensionat al anului, când Uniunea Sovietică a intervenit împreună cu armatele altor țări socialiste pentru a înăbuși programul de schimbare cehoslovacă, Ceaușescu face o declarație publică de desolidarizare cu intervenția militară și exprimă solidaritatea României cu poporul cehoslovac. A fost gestul de vârf de independență a României față de Uniunea Sovietică. Gestul a fost susținut cu entuziasm și mândrie de populație. Dar chiar

în acel moment, în publicul entuziast, a apărut indiciul cert al relansării noului cult al personalității. După ani buni de dispariție a portretelor conducătorilor comuniști, pentru prima dată, în masa entuziastă de susținere a solidarității cu Cehoslovacia, au apărut, timid, câteva portrete ale lui Ceaușescu. Evident, aceste portrete erau pregătite și se aștepta momentul prielnic.

Populația a avut de la început o atitudine extrem de negativă față de promovarea cultului personalității. Ca personalitate politică, deși mulți considerau că a făcut și lucruri bune, dar pe ansamblu a fost considerat a fi un dictator, cu un grad de cultural redus, responsabil mai ales în anii '70 și '80 de starea în degradare a țării.

Tezele din iulie 1971. Am ales acest moment istoric pentru că el a marcat spectaculos abandonul oricărei șanse de *deschidere*, ci, mai mult, *închiderea* la șansa istorică de schimbare. O închidere care a durat aproape 20 de ani. Obiectivul declarat al *Tezelor* a fost "intensifica spiritul revoluționar în cultură". Ele au produs șoc, îngrijorare și confuzie.

Documentul a fost legat de vizita lui Ceaușescu în China și în Coreea de Nord (1971), unde a fost impresionat mai ales de Kim Yr Sen, dictatorul nord-coreean. La întoarcerea din vizitele sale din China, Coreea de Nord, Vietnam și Mongolia, Ceaușescu declară în cadrul unei ședințe a Comitetului Executiv al CC:

Tovarășii chinezi „*au făcut o cotitură revoluționară și într-adevăr se poate vorbi de revoluție culturală. Au dat la o parte – poate prea brusc, dar după părerea mea au făcut bine – toate aceste mentalități mic-burgheze și au luat-o de la capăt. Toată activitatea lor culturală, de balet, de teatru, a fost pusă pe baze revoluționare. Au spus așa: aici nu vrem în nici un fel să pătrundă concepțiile burgheze.*”. De asemenea, povestește că a fost "impresionat de rezultatele economice ale Chinei, mai ales de faptul că toate realizările lor au fost făcute prin muncă proprie, fără importuri și fără contribuții străine". (A. Lupșor, 2014).

Celebrele Teze din iulie 1971 conțineau un program confuz de relansare a practicilor dictatoriale și a unei viziuni primitive asupra politicii și culturii. Noua politică era curent etichetată drept „**minirevoluția culturală**”, o parodie a „*revoluției culturale chineze*”. *Tezele* au creat un șoc puternic și demoralizare mai ales în rândul intelectualilor.

Mediul intelectual literar a reacționat imediat. Un grup de scriitori tineri au făcut public un protest (Augustin Buzura, Adrian Păunescu, D. R. Popescu, Marin Sorescu, Leonid Dimov și Dumitru Țepeneag), Nicolae Breban, editor șef la România Literară, a demisionat și a atacat tezele într-un interviu oferit ziarului *Le Monde*; s-au alăturat și scriitori din vechea generație, Zaharia Stancu și Eugen Jebeleanu. În fapt, însă, aceste acte nu s-au coagulat, precum, de exemplu, în Cehoslovacia și Polonia, într-o opoziție politică semnificativă.

Protestul pare că a avut un impact: în discursurile sale ulterioare, Ceaușescu nu a mai folosit limbajul chinez care îl impresionase. Și nici nu a formulat, așa cum promisese, un pachet de politici ale *mini revoluției culturale*. Dar unele măsuri pe această linie au fost luate. În decembrie 1971 a fost lansată o lege care interzicea difuzarea sau publicarea în străinătate a oricărui material scris care ar putea dăuna interesului statului. Cetățenilor români le era de asemenea interzis contactul cu posturi de radio sau ziare străine, acestea fiind considerate ostile României. Mașinile personale de scris au fost înregistrate la miliție.

Mulți au sperat că documentul nu va avea urmări în politica ceaușistă. Nimeni nu credea că ar fi fost posibilă instaurarea unei stări similare cu cea din China și Coreea de Nord. Dar forme grotești de cult al personalității au început să se manifeste tot mai frecvente. Reacția energetică publică nu a făcut însă decât să întârzie aplicarea *Tezelor* și să genereze ezitări.

Tezele nu au fost un act întâmplător, ci o expresie a incapacității sistemului de a se reforma, cuplat și cu starea psihologică a autoritarismului ceaușist. Ele au marcat o schimbare radicală de politică: se anunță abandonul unei politici de *deschidere* și de căutare a unor căi de reformă. Procesul de închidere poate fi găsit în toate țările din sistemul sovietic. În România însă speranța unei evoluții democratice a fost curmată de o nouă formă a autoritarismului: *cultul personalității* al lui Ceaușescu.

Ceea ce s-a obținut prin rezistența la lansarea noii politici a fost obținerea unei toleranțe față de manifestări intelectuale independente.

Au fost și alte evenimente pe aceeași linie a unor acte de închidere. Intelectualitatea română a fost astfel șocată de două evenimente: desființarea în 1977 a două domenii științifice de prestigiu, psihologia și sociologia. Evenimentele au reprezentat de fapt acte de represiune a intelectualității, un avertisment al dictaturii. Cazul psihologiei și sociologiei oferă o înțelegere mai clară a funcționării sistemului ceaușist.

În Institutul de Psihologie, la cererea conducerii politice a țării, s-a făcut un experiment de meditație transcendențială venit din Occident. Nu se știe clar care a fost mecanismul, dar Elena Ceaușescu, care își lărgea rapid aria de control, a făcut un scandal imens. Psihologia a fost rapid marginalizată. Ce s-a povestit: Elena a aflat că s-au făcut cercetări în care oamenii erau întrebați ce cred despre șefii lor; Elena Ceaușescu se pare că s-a gândit că era vorba despre cei "de sus", și a făcut o criză: cine face asemenea chestionare? Interlocutorul, nefiind prea sigur, a spus că psihologii. Și Institutul de Psihologie împreună cu învățământul universitar de psihologie au fost desființate.

A urmat sociologia. Secțiile de sociologie la universități au fost desființate, pretinzându-se că formarea sociologilor este transferată la *Ștefan Gheorghiu*, instituție a partidului de

formare a oamenilor politici, dar în fapt sociologia a fost desființată ca specialitate universitară. În anii '70-'80 cercetări sociologice empirice nu s-au mai făcut, cu câteva excepții din inițiative particulare. Ar fi o greșeală a considera că anti-sociologia ar fi o pură eroare a lui Ceaușescu. Marginalizarea sociologiei, în diferite forme și grade, a avut loc în toate țările socialiste.

S-a instaurat, de altfel valabil în întregul sistem socialist, o stare de resemnare, de acceptare pasivă a blocării procesului de reformă.

În anii '70-'80 s-a schimbat și contextul internațional. Climatul internațional se tensionează din nou. Dintr-un Occident suportiv pentru Ceaușescu, din imaginea unui mare om politic, el a devenit cel puțin indiferent, dacă nu chiar ușor ostil ca expresie a scuzei pentru contribuția avută la crearea cultului personalității.

Criza economică. În 1971, Ceaușescu preia controlul și al economiei. Cultul personalității lui Ceaușescu a explodat făcând gol în slaba democrație colegială de la vârful partidului. Stilul lui Ceaușescu a contribuit semnificativ la criza economiei socialiste românești.

Un eveniment important a avut loc în 1973, explozia prețului petrolului, la care întreaga economie mondială a trebuit să se adapteze prin importante restructurări. România și celelalte state socialiste au fost afectate mai puțin în primii ani: URSS, mare producătoare de petrol, fixa prețurile în sistemul sovietic; România acoperea și ea o parte importantă a nevoilor sale de petrol. Dar impactul s-a resimțit în timp. Se încheia o perioadă a creșterii economice extensive și intrarea într-o etapă a creșterii intensive, calitative, cu o nouă logică. Prin rigiditatea sistemului socialist, dificultatea de a stimula și a asimila inovațiile necesare, economia socialistă a început să piardă competiția cu sistemul capitalist. Economia românească intră într-o criză în accentuare care este ascunsă de datele globale: creșterea economiei continuă în anii '70 și '80. Este criza scăderii eficienței economiei. Decalajul față de Occident este în creștere. Creșterea economică este plătit tot mai mult de populație.

S-a adăugat și factorul politic. Ambiția politică a lui Ceaușescu de a crește investițiile industriale a generat o explozie a îndatorării externe, la care s-a adăugat ulterior decizia de a plăti accelerat datoriilor. Exportul de bunuri a crescut, dar la prețuri modeste. Transferul costului creșterii economice spre populație nu s-a făcut prin reducerea salariilor și șomaj, ci prin raritatea bunurilor, în special a celor alimentare: golirea vitrinelor. Raritatea bunurilor poate fi tratată pe două căi. În sistemul capitalist, raritatea bunurilor este tratată prin creșterea prețului: "bani mai puțini, vitrine mai pline". În anii 80, nu numai în România, dar și în celelalte țări socialiste, s-a recurs la o altă soluție: golirea vitrinelor, cozile și cartelele.

Populația realizează că are bani, dar nu poate să-i utilizeze pentru nevoile elementare. Costul obținerii bunurilor necesare a fost plătit nu atât prin bani, ci prin scăderea forțată a

consumului, prin explozia cozilor la carne, la lapte, inclusiv pentru benzină. La benzină se poate aștepta până la 14-16 ore. Și benzina este cartelată. Spitalele s-au golit și ele de medicamentele necesare. Cu excepția Bucureștiului, s-au introdus cartelele pentru multe bunuri alimentare.

Se introduc restricții fără rațiuni economice clare, dar expresie a disprețului față de populație: este exemplul interdicției de circulație a mașinilor din două în două duminici, în condițiile în care oricum benzina era cartelată. Prăbușirea standardului de viață: magazinele goale, cozile. Explodează procurarea la negru a bunurilor rare. Pentru servicii se oferă informal mai puțin bani, care și-au diminuat utilitatea, ci bunurile alimentare, băutură, țigări, cafea; dar și banii rămân ca mijloc de obținere a rarităților. Circulă povești semnificative nu pentru că ar fi fost neapărat reale: doctor care primește pachete de țigări, el nefumător, le revinde la pacienți prin intermediar și ia banii.

Raritatea a sporit oportunitățile corupției: cumpărarea "pe sub masă" a produselor rare sau schimbul informal de bunuri și servicii. Puterea și avantajele celor care controlau distribuția bunurilor rare a sporit rapid. Bunăstarea celor care distribuiau raritatea, inevitabil, a crescut rapid în anii '80.

Presiunea de creștere a eficienței economiei s-a izbit însă și de alte principii ale politicii comuniste: ocuparea completă a forței de muncă și, pentru evitarea exploziilor sociale, menținerea artificială a locurilor de muncă. Demiterea, mai ales în masă, a fost politic interzisă. Din cauza nerecunoașterii șomajului, nu s-a dezvoltat un sistem de protecție a acestei categorii care începuse să crească. În 1990 s-a deschis angajarea la întreprinderi. S-au înregistrat în acel an 4,5% noi angajări. Practic toți cei doritori s-au putut angaja. Putem estima deci că în 1989 erau în jur de 4% șomeri nerecunoscuți.

Anii '70-'80, ca efect al politicii ceașiste de creștere industrială forțată, populația a plătit criza. Fondul de acumulare crește în anii 80 la 36% din venitul național, rata cea mai ridicată din sistemul socialist: în 1978, Bulgaria 25,1, Ungaria 30,7, Cehoslovacia 24,4.

Populația începe să aștepte cu nerăbdare exploziile sociale, estimate ca inevitabile.

Efectul crizei a fost dezastruos asupra stării de spirit a populației. Speranța că sistemul comunist ar putea fi reformat/ îmbunătățit s-a evaporat. Ceaușescu și-a pierdut credibilitatea publică. Se instaurează credința că singura soluție a ieșirii României din criză este eliminarea lui Ceaușescu. Se accentuează sciziunea politică între masa populației, inclusiv a tehnocrației, care este tot mai nemulțumită față de conducerea Ceaușescu, și micul grup din jurul lui Ceaușescu. S-a instalat o disperare colectivă.

Populația a fost sacrificată pentru o creștere economică, dar aceasta s-a dovedit a nu genera beneficiul uman, dar nici cel economic. Sacrificarea prezentului pentru o bunăstare viitoare s-a dovedit a fi o pură justificare ideologică a ineficienței sistemului comunist.

O cercetare sociologică oferă o imagine a dinamicii stării de spirit a României în perioada de criză 1969-1989.

Cum estimau oamenii în 1979 situația României cu 10 ani înainte, 1969, și cum prevedeau ei situația în următorii 10 ani, 1989? S-au utilizat 8 dimensiuni ale stării sociale a României.

Lumea era în 1969 față de prezentul 1979

- **5 dimensiuni mai bune :** lumea mai sigură, oamenii aveau un control mai mare asupra treburilor publice, societatea era mai egală, organizare socială mai rațională, mai eficientă, mediul mai curat
- **2 dimensiuni mai proaste:** Munci mai monotone, incorectitudine mai mare.
- **1 nicio diferență:** oamenii la fel de fericiți/nefericiți.

Lumea va fi în 1989 față de prezentul 1979

- **2 mai bune:** profesii mai interesante, oamenii mai fericiți (?)
- **4 mai proaste:** lumea mai nesigură, mediu mai poluat, organizarea socială mai puțin rațională, mai puțin eficientă, control al oamenilor asupra treburilor publice mai scăzut.
- **2 la fel:** inegalitatea se menține, corectitudine/ incorectitudinea în relațiile dintre oameni, constantă.

Deci, în 1979, oamenii estimau că spre sfârșitul anilor '60, situația socială era mai bună decât prezentul și va fi mai proastă după 10 ani, în 1989.

Regimul pare să fie foarte sigur pe sine. Nu mai sunt, decât destul de rare, acte demonstrative de represiune. O toleranță față de tot ce nu depășește o limită de securitate a sistemului. Controlul informațional pare a fi suficient pentru a menține nemulțumirea la starea de pasivitate. Domină o adevărată isterie, cu siguranță justificată, a prezenței peste tot a securității. Dar nu sunt cazuri vizibile de procese, arestări, demiteri din instituții.

Plățile informale pentru servicii și bunuri rare devin tot mai frecvente în desfășurarea vieții curente. Au izbucnit scandaluri la admiterea la facultățile înalt dezirabile: științe juridice, științe economice și medicină; bani pentru schimbarea notelor de admitere, note mai mari. Sistemul "pilelor" pe fondul unei corupții extinse devine o practică curentă.

Un caz special îl reprezintă serviciile medicale a căror calitate și diferențiere reprezintă și ele efectul rarității. Accesul preferențial generează o plată suplimentară și contraservicii. Se

adaugă conștiința că medicii sunt prost plătiți și este normal ca ei să aibă un standard de viață mai bun. Un fel de coplată informală. Pacienții discută între ei: ”cât trebuie dat ?”.

Arta și bancurile din comunicarea cotidiană au fost sfera manifestării libertății fără restricții.

Configurația societății românești: 3 direcțiile strategice ale programului comunist

Modelul de societate care urma să fie realizat de programul comunist cuprindea trei direcții complementare:

- ***O creștere economică rapidă.*** Datorită stadiului inițial de societate agrară subdezvoltată, în prima perioadă prioritatea a fost acordată industrializării.
- ***Construirea unei ”societăți multilateral dezvoltată”***, dezvoltarea nu numai a economiei, dar și a sferelor sociale: învățământ, sănătate, cultură, sport, timp liber. Deci o societate echilibrată.
- ***Creșterea bunăstării întregii populații***, cu o distribuire cât mai echilibrată a bunăstării.

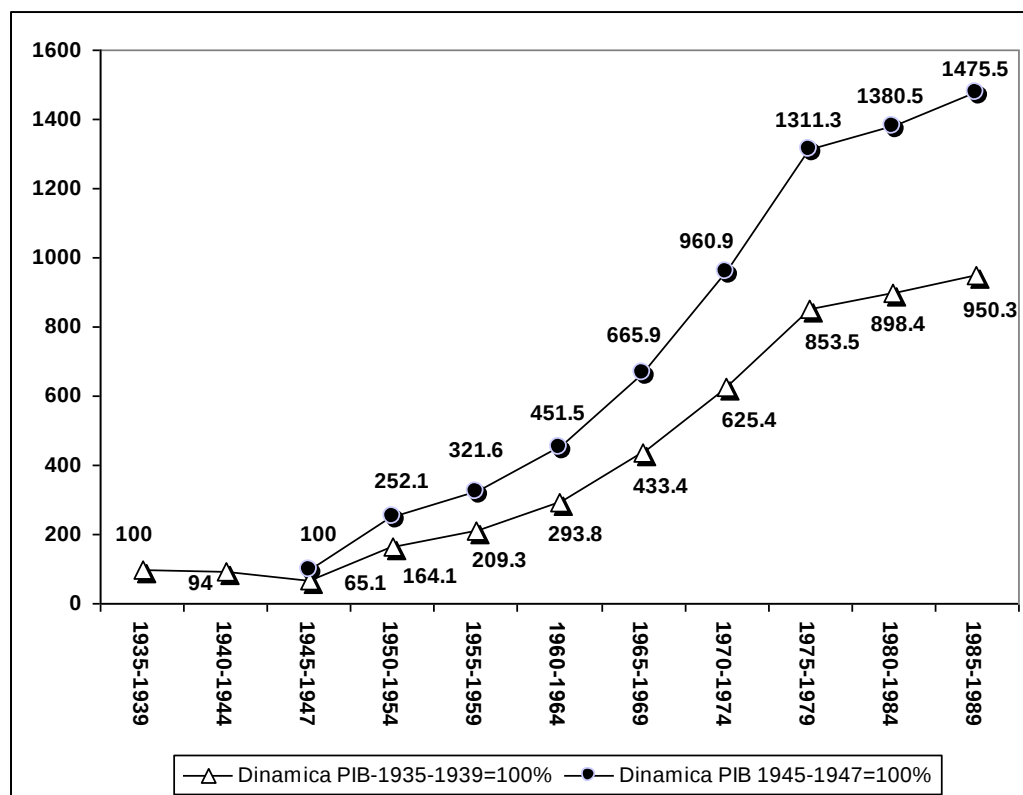
Performanța programului comunist trebuie evaluată prin gradul de avans în aceste trei direcții.

Creșterea economică

Primul obiectiv, creșterea rapidă a economiei cu accentul pe industrializare a fost realizat.

PIB-ul a crescut la sfârșitul perioadei comuniste, în 50 de ani, față de nivelul lui 1938, de circa **10 ori**. Creșterea economică este și mai impresionantă dacă o raportăm la punctul de pornire real al programului comunist, 1947, trebuind să recupereze căderea produsă de Război: de **14 ori**.

Grafic 1. Dinamica PIB în perioada comunistă: raportat la perioada de vârf a perioada interbelică (1935-39) și la perioada de prăbușire de după război (1945-1947).



Sursa: V. Axenciuc, vol. I, PIB în dolari ppc 2000, p. 51. Procentele calculate de noi

Sistemul comunist a dovedit o capacitate remarcabilă de mobilizare a resurselor țării pentru lansarea economiei.

Unul dintre indicatorii cei mai importanți ai modernizării este salarizarea economiei: în 1950 erau **2,1** milioane salariați, **25%** din populația ocupată, ajungând în 1989 la **8,0** milioane, adică **73,4%** din populația ocupată. Dacă adăugăm și numărul de persoane angajate în sistemul cooperatist, putem considera că și procesul de modernizare a ocupării a fost finalizat.

La sfârșitul celui de al doilea război mondial, problema crucială a României era subdezvoltarea: o **țară eminentemente agricolă săracă**, depărtată de standardele europene. În această situație era inevitabil ca obiectivul pe termen mediu să fie realizarea unei **țări industrial-agrară**, dezvoltată economic. Prioritatea programului comunist a fost creșterea rapidă a economiei.

Rămâne de văzut dacă creșterea economică a realizat și apropierea de standardele europene, scăderea decalajului față de țările dezvoltate. Nu numai economia românească a crescut în această perioadă, dar întreaga lume: și țările socialiste și Occidentul. Comparată cu

trendul internațional, evoluția României capătă un sens mai precis. Deși datele comparative pentru această perioadă sunt disparate, dar din ele putem face unele estimări.

Tabel 4. Performanța economică a României postbelice în context european, PIB/ locuitor, ppp, dolari Geary-Khomiș 1990)

	România	<i>Media a 7 țări est europene</i>	<i>România ca % din 7 țări est europene</i>	<i>Media a 36 state europene</i>	<i>România/media europeană</i>
1938	1 242	1 764	70,4%	3 226	38,5%
1950	1 182	2 111	56,0%	3 655	32,3%
1960	1 844	3 070	60,1%	5 316	34,7%
1970	2 853	4 315	66,1%	7 697	37,1%
1980	4 135	5 786	71,5%	9 643	42,9%
1989	3 941	5 915	66,6%	11 113	35,5%

Sursă: B. Murgescu, 2010, p. 331, după A. Maddison, 2006

Până în 1980, România a avut o creștere economică mai rapidă atât față de țările est-europene, cât și față de media europeană, recuperând distrugerile mai grave ale războiului. Ea s-a apropiat de nivelul european. În anii '80, economia românească a involuat, decalajul față de celelalte țări europene mărindu-se din nou.

Creșterea spectaculoasă a Europei de Vest, un ritm mediu anual de 4,05%, se datorează și modului în care ea a ieșit din Război. După cum am văzut, economia europeană occidentală a fost afectată mai puțin decât România, dar și față de celelalte țări socialiste. România în anii de refacere după război a trebuit să plătească din greu datoriile de război pentru URSS, iar Vestul a beneficiat de ajutorul financiar American. Planul Marshall (1947-1952) a sprijinit refacerea economiilor acestor țări, susținând transferul de tehnologie avansată din USA, oferind totodată cadrul favorabil cooperării. URSS nu avea probabil resursele financiare unui asemenea program sau nu a considerat important. Sprijinul acordat de URSS a fost nu transferul de tehnologie și resurse financiare, ci a modelului comunist sovietic de organizare socială. Sprijinul american pentru Europa occidentală a avut și o rațiune politică: contracararea influenței Uniunii Sovietice asupra vestului Europei, unde influența comunismului era mare, ca de exemplu Franța, Italia, Grecia.

Economia socialistă a României a avut și o altă problemă structurală, de altfel comună cu a celorlalte țări socialiste: politica realizării unui grad ridicat de **auto-suficiență**. Economiiile socialiste s-au dezvoltat nu ca actor integrat pe piața internațională, căutând să identifice nișele

ei avantajoase într-o diviziune economică mondială, ci de a se închide într-un sistem economic propriu. Economia românească trebuia să producă aproape tot ceea ce îi era necesar. Așa se explică de ce sectorul I al economiei, producția mijloacelor de producție, a fost mereu prioritară, ea oferind întreaga bază tehnologică a creșterii economiei românești. Sectorul II, producția pentru bunuri de consum a populației, a fost mereu tratată ca un obiectiv secundar.

Industrializarea

Creșterea industriei în perioada comunistă a fost spectaculoasă, de **18 ori**; și agricultura a crescut de **4 ori**.

Tabel 5. Valoarea adăugată brută pe locuitor, total și domeniile economiei \$ ppc 2000

	Total		Agric.		Industrie		Construcții	
1935-1939	716	100%	378	100%	262	100%	76	100
1940-1944	673	94%	300	79,4%	292	111,4%	81	106,6
1945-1947	466	65%	186	44,4%	218	83,2%	62	81,6
1950-1954	1175	164,1%	585	154,7%	516	196,9%	74	97,4
1955-1959	1499	209,3%	668	176,7%	704	268,7%	127	167,1
1960-1964	2104	293,8%	741	196,0%	1157	441,6%	206	271,0
1965-1969	3103	433,4%	856	226,4%	1944	742,0%	303	398,7
1970-1974	4478	625,4%	907	239,9%	3111	1187,4%	460	605,2
1975-1979	6111	853,5%	1090	288,3%	4371	1668,3%	650	855,3
1980-1984	6433	898,5%	1439	380,6%	4374	1669,4%	620	815,8
1985-1989	6876	960,3%	1444	382,0%	4768	1819,8%	664	873,7

Sursa: V. Axenciuc, vol. I, PIB în dolari ppc 2000, p. 51

Pot exista discuții în legătură cu semnificația cifrelor creșterii economice, dar dinamica unor produse importante oferă o imagine incontestabilă.

	1938	1989
Energie electrică kWh/loc.	130	3 276
Oțel kg/loc.	34	623
Țesături m ² / loc	12	48
Zahăr kg/loc.	5	30

Obiectivul politic al României de a deveni o țară industrial-agrară se poate considera că a fost atins.

Agricultura: reformă structurală

Războiul a readus în interesul public nevoia urgentă a reformei agrare. Reformele agrare succesive (1864, 1918, 1945) au lichidat structurile feudale, dar nu au făcut decât să amâne

rezolvarea problemei structurale a agriculturii: fragmentarea proprietății și, complementarul ei, întârzierea modernizării. Satul românesc se confrunta cu lipsa de investiții, mica gospodărie fiind incapabilă să acumuleze capital. În medie, gospodăriile țărănești dețineau 2,4 hectare pământ, iar o masă mare de țărani săraci deținea în medie doar 1,5 hectare. O asemenea fragmentare a terenului făcea imposibilă absorbția de tehnologie, menținând agricultura la nivelul tehnicii tradiționale cu eficiență scăzută.

Problema agriculturii era însă agravată de componenta socială. După război s-a declanșat o presiune socială enormă de reîmpărțire a pământului în beneficiul țăranilor. Noua reformă a fost primită foarte pozitiv de țăranime, dar ea a agravat problema structurală a agriculturii: fărâmițarea pământului.

Singura soluție economică la problema agriculturii tradiționale era concentrarea proprietății terenurilor. Agricultura fragmentată oferea masei mari de țăranii (peste 10 milioane) condiții de supraviețuire, dar foarte modeste. Țările occidentale au rezolvat problema prin concentrarea treptată a proprietăților și crearea unor gospodării mijlocii și mari, viabile economic și capabile să se modernizeze. Persoanele eliberate din agricultură în cele mai multe țări au fost absorbite în dezvoltarea rapidă a industriei, dar și prin migrație, în special în America.

Soluția României a fost de tip sovietic: cooperativizarea agriculturii. Cooperativizarea a concentrat terenurile în mari sisteme economice capabile să absoarbă tehnologia modernă. Statul a investit în tehnica utilizată de cooperative. În plus, concentrarea terenurilor în cooperative nu i-a eliminat pe țăranii foști mici proprietari, ci le-a oferit tuturor modeste venituri de supraviețuire, complementate de loturile personale.

Naționalizarea marilor proprietăți agricole (peste 50 hectare, ale foștilor boieri, dar și ale bisericii, Academiei și ale altor instituții publice) a creat un fond de proprietate de stat pe baza cărora s-au constituit întreprinderi agricole de stat (IAS-uri).

La încheierea cooperativizării, în 1962, 80% din pământul țării este cooperativizat.

Rațiunea cooperativizării nu era una strict economică. Era o problemă și de coerență a sistemului socialist: ar fi dificil de conceput o industrie bazată pe proprietatea socialistă și o agricultură privată. A fost invocată faimoasa teză a lui Lenin: proprietatea privată generează mereu și în proporție de masă capitalism. Nu era doar o teză politică, ci o predicție corectă. Mica proprietate generează o tendință naturală de concentrare a proprietății și zone capitaliste în creștere. Pe de o parte, apariția unei noi clase capitaliste în agricultură, devenită actor politic important care aveau alte interese decât sistemul socialist. Pe de altă parte, sărăcirea rapidă a unei mari părți a țăranimii care nu mai ar fi fost absorbită de noile gospodării capitaliste.

De la început, politica cooperativizării s-a izbit de o rezistență puternică a țăranilor, mai ales a țăranilor mijlocii și a țăranilor mai înstăriți, așa-numiții ”chiaburi”, dar și a țăranilor cu puțin pământ.

Tabel 6. Etapele colectivizării agriculturii românești

Anul	Număr cooperative	Număr familii în cooperative (mii)	Suprafața agricolă (mii ha.)
1949	56	4	14,3
1952	1975	165,5	713,4
1955	2152	183,2	905,8
1958	3028	468,5	1.892,5
1962	6546	3.194	8.862

Sursă: Agricultura României 1944-1964, apud. G. Socol, 1999, p. 14

În primii ani ai programului de cooperativizare (1949-1951) s-a depus un efort extraordinar de convingere/ forțare a țăranilor de a intra în cooperative, cu rezultate modeste. Au urmat câțiva ani de stagnare: în 1955 sub 200 de mii de familii erau înscrise în cooperative. Represiunea violentă a rezistenței a demoralizat și, în final, țăranii au acceptat cu resemnare cooperativizarea. După 1958 au urmat câțiva ani de cooperativizare extrem de rapidă. În 1962, anul politic declarat ca finalizare a cooperativizării, peste 3 milioane de familii de țărani erau înscrise în cooperative. Dovada resemnării țăranilor: la începutul anilor 50 procesul de cooperativizare a fost modest, iar violența împotriva rezistenței lor a luat forme extreme. La sfârșitul anilor `50 se înregistrează o explozie a cooperativizării, care nu mai este însă realizată cu acte importante de violență împotriva țăranilor.

În 1962, 76,4% din suprafața arabilă a țării erau incluse în cooperative (C.A.P.-uri), în timp ce doar 4%, din acestea reprezentau suprafețe necolectivizate în zonele de munte și de deal, restul reprezentând terenuri aflate în posesia statului, în Întreprinderile Agricole de Stat (IAS).

Politic, în 1962 s-a declarat victoria socialismului și la sate. Țăranii nu mai trebuiau să reziste la agresiunea politică. Lupta fusese pierdută. Problema țăranului era să-și reconstruiască viața în noul context.

Teama țăranului s-a confirmat. Cooperativele nu erau asocieri libere ale țăranilor, cu o democrație internă, ci copii ale întreprinderilor de stat. Statul devenise în realitate patron și organiza, prin intermediul specialiștilor, întreaga activitate a cooperativelor. Șansa dezvoltării unei culturi a cooperativismului, care ar fi putut fi o resursă importantă a dezvoltării economice și a instaurării unui sistem social sănătos, a fost ratată.

Noii membri ai cooperativelor aveau posibilitatea să muncească și să câștige în cooperativă, e drept, destul de modest, sau să se reorienteze spre alte activități economice, de regulă, în industrie. Mulți au rămas la sat, bărbații devenind angajați în industrie, navetiști, iar soțiile puteau să muncească în cooperative. O simbioză între agricultură și industrie. Puteau continua și munca tradițională pe micul teren pe care îl obținuseră pentru propriile lor necesități. Excesul populației rurale nu a fost absorbită prin dezvoltarea rapidă a industriei și prin urbanizare. Politica închiderii granițelor a blocat posibilitatea migrării țăranilor, cum s-a întâmplat în Occident în faza de trecere în agricultură de la mica proprietate la mari sisteme agricole.

Cei 14 ani de cooperativizare au consolidat atitudinea negativă a țăranilor față de comunism și față de instituțiile sale. Treptat au început să vină și beneficii ale modernizării satului: electrificare, drumuri asfaltate, gaze, școli, spitale; pentru țărani locuri de muncă în industrie.

În evaluarea rezultatelor programului de reformă comunistă a agriculturii ne confruntăm cu lipsa studiilor suficient de analitice. Mai ales în perioada de criză a anilor '80 care a accentuat criza cooperativelor.

Cooperativizarea, chiar dacă nu a produs performanțele economice sperate, a oferit condiții favorabile modernizării agriculturii: asimilarea științei și tehnologiei moderne, absorbția de specialiști, dezvoltarea de programe de amploare, ca de exemplu sistemele de irigație.

Tabel 7. Schimbarea tehnologică a agriculturii

Anii	Tractoare (mii)	Combine (mii)	Specialiști		Îngrășăminte		Supraf. Irigată (mii ha)	Investiții/an mil. dolari
			Superioare (mii)	Medii (mii)	Mii tone	Kg/ha		
1950	14	0,0	3,3	3,1	6	0,6	43	45
1960	44	3,3	5,3	5,9	75	7,8	138	355
1970	107	23,7	16,4	12,8	594	63	665	858
1980	147	56,8	26,4	20,9	1114	117	2048	1828

Sursa: V. Axenciuc, 2000, p. 155

Deși în perioada 1950-1989 s-a produs o modernizare importantă a agriculturii, raportată la situația agriculturii din Occident, decalajul s-a menținut.

Procesul de urbanizare

Creșterea rapidă a orașelor a fost rezultatul industrializării. Într-o perioadă scurtă de timp, populația orășenească a crescut rapid.

Tabel 8. Creșterea populației orășenești

Anul	Populație	Sate	Orașe	Populație orășenească din totalul populației
1938	19 934	16 3212	3 622	18,2%
1950	16 311	12 276	4 035	24,7%
1960	18 403	12 491	5 912	32,1%
1970	20 010	11 914	8 096	40,6%
1980	22 201	12 029	10 172	45,8%
1989	23 151	10 839	12 312	53,2%

Sursa: Anuarul Statistic 1990

În anii '80 populația urbană depășește populația rurală. Un alt criteriu al modernizării, urbanizarea, a fost realizat.

În perioada comunistă s-a adoptat o politică de control a creșterii urbane. S-a evitat supraaglomerarea orașelor, mai ales a celor mari, dincolo de posibilitățile de absorbție a sistemului de modernizare urbană. S-a evitat explozia mahalalelor și s-a promovat un program de construcții de locuințe. Țăranii au fost încurajați/ forțați să rămână în sat dacă nu existau necesități urbane.

O societate dezvoltată, echilibrată

În ceea ce privește cel de-al doilea obiectiv al programului comunist, dezvoltarea unei economii echilibrate, care să susțină crearea unei "societăți multilateral dezvoltate", procesul a fost diferit. Din acest punct de vedere, politica dezvoltării României a cunoscut două faze: *faza 1*, 1948-1971, a fost caracterizată de o politică orientată de asigurarea unei dezvoltări echilibrate a societății românești cu o atenție specială acordată nu numai economiei, dar și sferelor sociale ale vieții: învățământ, cultură, sănătate; *faza a 2-a*, 1971-1989, a fost caracterizată de concentrarea obsesivă pe creșterea economică, mai precis industrială, cu marginalizarea sectorului de servicii, în special a sectoarelor sociale.

Orientarea investițiilor exprimă clar opțiunile politice. Investițiile în industrie au primit o atenție specială, în creștere în anii '70-'80. Mulți specialiști considerau că investițiile în industrie au depășit cu mult nivelul de eficiență economică, devenind risipă, în timp ce celelalte domenii erau subfinanțate. Excesul de industrializare s-a datorat și politicii de autosuficiență economică, acoperirea cu întreprinderi a tuturor domeniilor industriei, iar nu concentrarea pe zonele cu oportunități ale pieței mondiale.

De la început agricultura a primit o atenție secundară. Investițiile în agricultură au fost modeste. Austria, de exemplu, o țară mult mai mică decât România, și cu terenuri mai puțin fertile, dispunea în 1989 de **326 mii tractoare**. România: tractoare **152 mii**.

Nu numai agricultura a fost neglijată, dar și mai accentuat serviciile sociale. În prima perioadă, anii 50 și 60, programele sociale au primit o atenție specială. Dar în anii '70-'80, susținerea acestor domenii a căzut substanțial, creșterea economică devenită o obsesie. Învățământ, cultură, artă, sănătate, știință au avut investiții relativ ridicate în anii '50 și '60, 7,2%, dar au căzut dramatic în anii '70-'80, pentru a ajunge în 1985 la 1,4%.

Tabel 9. Structura pe destinații a investițiilor, %

	1950	1960	1970	1980	1985	1989 ¹⁰
Industrie	43,6	42,7	47,3	50,9	48,4	43,7
Agricultură	10,6	18,9	16,0	12,9	17,8	17,0
Învățământ, cultură, artă	3,1	2,6	2,0	1,3	0,4	1,1
Sănătate, asist. socială	2,4	1,4	1,4	0,5	0,4	0,3
Știință	1,7	1,2	0,5	0,6	0,6	1,0

Sursă B. Murgescu, 2010, p. 338. Prelucrarea datelor ne aparține sintetizat

Creșterea rapidă a industriei a atras majoritatea forței de muncă. Agricultura a eliberat o mare parte a forței de muncă, dar departe de a atinge standardele europene unde ocuparea în agricultură este sub 10%. În anii '80, industria bate pasul pe loc. Surplusul de forță de muncă din agricultură începe să se accentueze, el nefiind atras nici în sectorul servicii, cum se întâmplă în celelalte țări europene.

Tabel 10. Dinamica personalului celor trei sectoare ale economiei românești; % din total populației ocupate

	Agricultură	Industrie	Servicii
1950	73,8%	14,3%	11,9%
1960	65,3%	20,0%	14,7%
1970	49,5%	30,3%	20,2%
1980	29,8%	43,3%	26,0%
1989	28,4%	44,9%	26,6%

Sursă: AS 1990. 102-105, prelucrarea noastră

Distribuția salariaților între principalele sectoare exprimă și mai clar diferențele de strategie. Funcțiile sociale sunt subfinanțate: în învățământ, cultură și sănătate, proporția salariaților în total salariați era în 1950 de 13,4%, dar scade dramatic în 1989 la 8,2%.

Tabel 11. Din totalul salariaților, ponderea unor sectoare importante este:

	1950 100%	1989 100%
Industrie ¹¹	46,5%	56,5

¹⁰ Anul 1989 pare a fi fost într-un context diferit de trendul anilor dinainte.

¹¹ Includem aici și construcțiile; în agricultură și silvicultura

Agricultură	11,8%	8,2%
Învățământ, cultură, artă	9,3%	4,6%
Sănătate	4,1%	3,6%
Știință ¹²	1,0%	2,0%

Sursa: C. Ionete, 1993, p. 62-63.

Cu excepția cercetării, legată de industrie, în celelalte sfere ale serviciilor sociale, învățământ, cultură, artă, sănătate, numărul de angajați este în reducere. Și cercetarea mai puțin legată de economie, cea academică, a cunoscut o adevărată prăbușire. Obsesia importanței industriei este ilustrată și de politica utilizării excesului de forță de muncă din anii '80: se angaja peste nevoile reale în industrie, în timp ce în învățământ, sănătate, cultură deși era nevoie cronică de personal, nu se mai făceau angajări.

Sintetic, situația economiei românești în 1989 poate fi caracterizată astfel: o creștere industrială rapidă depășind nivelul unei economii raționale, care nu mai poate să crească semnificativ. Rezultatul final, o industrie dezvoltată, dar cu probleme de performanță calitativă, slab competitivă pe piața externă. Ritmul inovației a fost blocat în principal de birocratizare și de nivelul scăzut al motivării.

Sectorul social involvează datorită deficitului de finanțare. Agricultura intră într-o fază de suprapopulare. România era pe punctul de a se confrunta cu un exces de forță de muncă, menținut artificial în agricultură și chiar în industrie, dar cu un deficit de forță de muncă în servicii.

Putem concluda că pentru realizarea celui de al doilea obiectiv major al programului comunist, crearea unei societăți echilibrate, cu dezvoltare "multilaterală", efortul a fost remarcabil în prima fază, dar aproape complet abandonat în faza a doua.

Educația

Școala a primit la începutul perioadei comuniste o atenție specială. Educația era vitală pentru programul de industrializare și modernizare. Era nevoie de forță de muncă calificată fără de care programul industrializării și modernizării nu putea să funcționeze. Specialiștii erau sursa umană critică în lansarea economiei și societății, iar aceștia erau produsul sistemului de educație. Proiectul comunist de modernizare a societății era imposibil de realizat în condițiile în care exista un număr mare de analfabeți, iar mare majoritate a populației avea cel mult studii primare, așa cum era cazul în perioada interbelică.

¹² Multe institute de cercetare/ proiectare asociate cu industria

Pe de altă parte, ea reprezenta o componentă esențială a programului comunist de a realiza un nivel cultural ridicat al întregii populații. Educația era importantă pentru realizarea unei comunități omogene social și cultural. Educarea pentru toți oferea un mecanism al egalizării șanselor sociale.

În anii '50 s-a declanșat un program ambițios de cuprindere în învățământul primar și secundar a tuturor copiilor de vârstă școlară și finalizarea procesului alfabetizării celor patru milioane de neștiutori de carte, program lansat în 1945. S-au făcut investiții majore în sistemul școlar: s-au construit școli și universități.

O nouă lege a învățământului, în 1978, accentuează ca obiectiv fundamental al învățământului pregătirea forței de muncă pentru producție, prin alinierea programelor școlare la cerințele industriei. Cultura generală este trecută în plan secundar, în raport cu pregătirea pentru producție.

Pentru că universitățile trebuiau să pregătească doar specialiști pentru economie, locurile la universități erau limitate în funcție de nevoile economiei. România înregistrează cea mai scăzută rată brută de cuprindere în învățământul universitar, comparativ cu celelalte țări comuniste.

În plus, pentru că regimul comunist a pus un accent deosebit pe industrie, sistemul educațional trebuia să pregătească forță de muncă calificată pentru acest program. Învățământul tehnic de toate gradele ia o amploare deosebită, pregătind atât muncitori calificați, cât și ingineri pentru toate ramurile industriale. Învățământul vocațional a înregistrat creșteri spectaculoase. Numărul elevilor înscriși în această formă de învățământ a crescut de la 39.250 în 1938/1939 la 304.533 în 1989/1990.

Pe parcursul celor aproape cinci decenii de comunism, învățământul din România a cunoscut reforme și transformări impuse de condițiile istorice și de obiectivele regimului politic.

Prima reformă importantă în domeniul educației din perioada comunistă a avut loc în anul 1948. Aceasta prevedea egalitatea instruirii tuturor copiilor și tinerilor, fără nici o discriminare, precum și învățământul în limba maternă pentru toate minoritățile naționale. Reforma urmărea transferarea în România a modelului de învățământ existent în URSS (I. G. Stanciu, 1992). Prin această lege s-a redus durata învățământului preuniversitar la 10 ani. În 1955 este reorganizat învățământul profesional și tehnic pentru a pregăti forța de muncă calificată necesară industriei aflată în dezvoltare rapidă.

În același timp însă a fost îngreunată intrarea, mai ales în învățământul superior, a tinerilor din vechea elită. Originea socială a devenit în anii 50 un criteriu important de admitere în învățământul liceal și superior (I. G. Stanciu, 1992, 167).

În 1961/1962 s-a generalizat învățământul de 7 ani și apoi cel de 8 ani (1965). În anii 1960-1970, învățământul românesc cunoaște o importantă extindere cantitativă și o semnificativă diversificare la nivel secundar și superior.

În 1968, durata învățământului obligatoriu este extinsă la 10 ani. Sunt înființate licee de specialitate (industriale, agricole, economice) și ucenicia la locul de muncă.

Dacă în prima fază a perioadei comuniste educația a primit o atenție specială, în faza a doua interesul politic a cunoscut o adevărată prăbușire. Astfel, ponderea educației în totalul investițiilor în economia națională a scăzut continuu, de la 3,1% din PIB în 1950 la 0,4% în 1989. Cheltuielile României pentru învățământ erau la sfârșitul anilor 80 printre cele mai mici din Europa, în condițiile în care țările occidentale investeau mult mai mult: Suedia cheltuiește 7,4%, Belgia 6,9%, iar Olanda 6,8%.

În prima perioadă a comunismului atât infrastructura (unități școlare) cât și resursele umane (personalul didactic) au înregistrat creșteri spectaculoase. Alte forme de sprijin au fost manualele gratuite, burse, tabere gratuite pentru elevi și studenți.

În 1985 România realizează una dintre cele mai bune performanțe la nivel european ca rată brută de cuprindere în învățământul de toate gradele, situându-se pe locul 5, după Islanda, Irlanda, Spania și Franța (C. Dannehl, A. Groth, 1992, 75).

Rata brută de participare la învățământul primar era de peste 90%. De asemenea, participarea la învățământul secundar cunoaște o evoluție pozitivă, la finele perioadei rata brută de cuprindere în această formă de învățământ fiind de 98%.

Tabel 12. Rata brută de cuprindere în învățământul primar¹³

Țară	1971	1989
Republica Cehă	123.3	92.1
Bulgaria	106.2	101.7
România	114.5	91.0
Polonia	98.4	100.0
Ungaria	98.0	83.8

Sursă: *World Bank Database on Education*

¹³ Durata învățământului primar este de 4 ani în toate țările incluse în tabel, cu excepția Poloniei (6 ani). Sursă: *World Bank Database on Education*.

Tabel 13. Rata brută de cuprindere în învățământul secundar¹⁴

Țară	1970	1989
Republica Cehă	84.5	91.4
Bulgaria	90.2	99.1
România	70.2	98.7
Polonia	72.6	88.9
Ungaria	74.3	87.4

Sursă: World Bank Database on Education

Numărul unităților de învățământ superior atinge un vârf în anii '70, pentru ca apoi să scadă de la 51 la 44 în 1988/1989. Numărul studenților și al personalului didactic scade în același interval de timp (cu un vârf de creștere în 1980-1981). În 1989, România are cea mai ridicată rată student-profesor în învățământul superior (13,5), aproape dublă față de cea a Ungariei (6,3) sau Bulgaria (7,9).

Tabel 14. Rata student-profesor, învățământ terțiar

Țară	1971	1975	1980	1989
Republica Cehă	7.5	8.1	10.7	9.0
Bulgaria	13.0	11.8	7.3	7.9
România	11.3	11.0	13.3	13.5
Ungaria	8.2	8.9	7.6	6.3

Sursă: World Bank Database on Education

Sănătatea

Pe fondul modernizării, urbanizării și industrializării, starea de sănătate a populației se îmbunătățește marcat comparativ cu perioada interbelică. Avansul făcut de medicină, cuplat cu creșterea nivelului general de educație, contribuie la creșterea nivelului de sănătate și la scăderea mortalității. La acești factori se adaugă politicile de sănătate promovate de către regimul comunist și îmbunătățirea infrastructurii sanitare.

Accesul la serviciile de sănătate este universal și gratuit, iar numărul personalului medical calificat crește semnificativ. Astfel în comparație cu 1938, numărul de locuitori ce revin unui medic este de patru ori mai mic.

Tabel 15. Numărul de locuitori ce revin la un medic

Anul	Nr. Locuitori/medic
1938	1806
1950	1047

¹⁴ Durata învățământului secundar este de 8 ani în Ungaria, România și Republica Cehă, de 7 ani în Bulgaria și de 6 ani în Polonia.

1965	682
1980	558
1985	480
1989	472

Sursa: Anuarul Statistic al României 1987 și 1993

Perioada comunistă poate fi împărțită în două faze și în ceea ce privește domeniul sanitar. În prima fază, între 1948 și 1965 efortul principal este îndreptat către schimbarea proprietății inclusiv în domeniul sanitar (C. Bărbulescu, 2010). Odată cu naționalizarea sunt trecute în proprietatea statului toate unitățile medicale. La infrastructura existentă, se adaugă noi construcții de unități sanitare (spitale, policlinici, dispensare), iar cele existente sunt modernizate. Pentru a facilita accesul tuturor cetățenilor la servicii primare de sănătate sunt construite dispensare medicale și farmacii în toate centrele de comună, ceea ce duce la creșterea marcantă a stării de sănătate a populației. După 1965, sunt elaborate o serie de legi care promovează cadrele funcționării sistemului de sănătate, cum ar fi legea serviciilor medico-legale (1966), legea sănătății populației (1978), legea sanitar veterinară (1974).

Cheltuielile cu sănătatea au avut o pondere redusă în PIB-ul României, pe toată perioada comunistă: 4,1% din PIB în 1950, 3,6% în 1989. Salariile angajaților din sănătate sunt sensibil mai mici față de cele ale personalului din educație, cercetare sau industrie. Sub-finanțarea sistemului de sănătate are efecte negative asupra calității serviciilor de sănătate. Pe de o parte, sunt tot mai puțini bani pentru aparatură sau medicamente, bolnavii fiind obligați să cumpere medicamentele necesare. Pe de altă parte, salariile mici ale personalului medical încurajează practica plăților informale. Toate acestea creează inegalități de acces la serviciile de sănătate, în ciuda faptului că logica sistemului comunist țintea eliminarea acestora.

Cu toate acestea, starea de sănătate a populație se îmbunătățește marcat în perioada comunistă. Doi indicatori demografici ne arată ca România a făcut în perioada respectivă un salt foarte mare în ceea ce privește starea de sănătate: speranța de viață și rata mortalității infantile. Astfel, între 1930 și 1990 speranța medie de viață crește cu 25 de ani în cazul bărbaților (de la 41,2 ani la 66,6 ani) și cu 30 de ani în cazul femeilor (de la 42,6 la 73 ani). România depășește stadiul unei societăți pre-moderne.

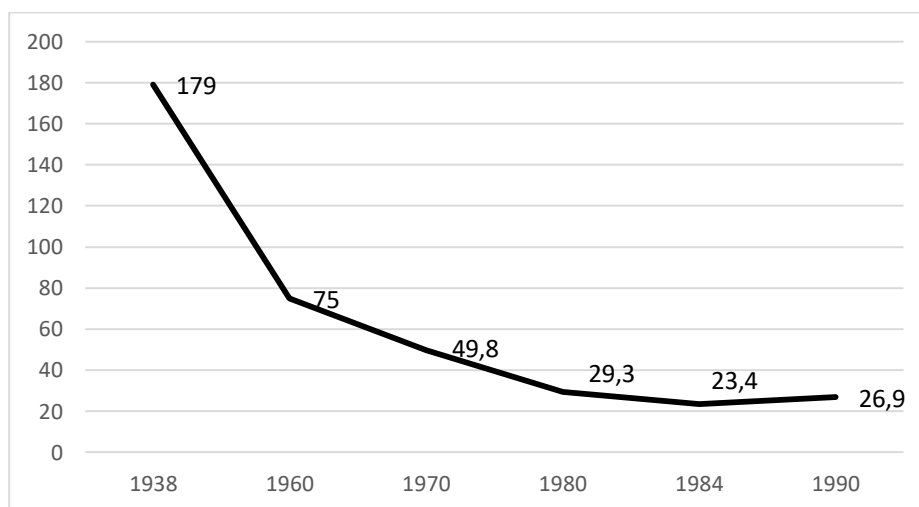
Tabel 16. Evoluția speranței medii de viață pe sexe, între 1930 și 1990

Anul	1930	1950	1960	1970	1980	1985	1990
Masculin	41,2	59,4	63,6	66,3	66,6	66,4	66,6
Feminin	42,6	62,8	67,1	70,9	71,8	72,3	73

Sursa: T. Rotariu, 2003, p. 144-145

Datele referitoare la mortalitatea infantilă indică, de asemenea, o îmbunătățire semnificativă: față de 1938 mortalitatea infantilă este de șase ori mai mică în 1990.

Grafic 2. Rata mortalității infantile între 1938 și 1990 (la 1000 de nașteri vii)



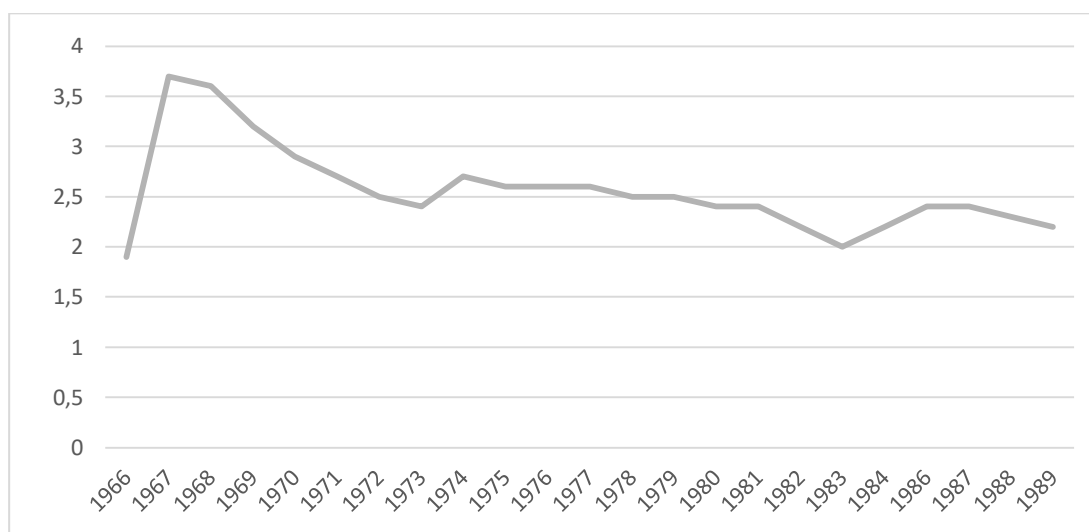
Sursa datelor: UNICEF, 2005

Un alt indicator relevant pentru starea de sănătate îl reprezintă cauzele principale ale deceselor. Dacă în perioada interbelică și anterior acesteia decesele erau cauzate preponderent de infecții și de boli ale aparatului digestiv și respirator, după 1945 lucrurile se schimbă radical. Utilizarea pe scară tot mai largă a antibioticelor reduce drastic mortalitatea din cauza infecțiilor (T. Rotariu, 2003). Acest lucru se reflectă mai ales în cazul mortalității infantile, care era preponderent cauzată în perioada interbelică de infecții respiratorii și digestive care surveneau în primii ani de viață și care nu puteau fi tratate în lipsa antibioticelor. Urbanizarea și modernizarea infrastructurii de locuire, care a crescut accesul la apă curentă și canalizare, managementul deșeurilor și controlul și tratarea apei potabile, au redus incidența bolilor infecțioase transmise pe cale digestivă. Pe primul loc în ierarhia cauzelor de deces ajung bolile cardio-vasculare, urmate de bolile canceroase. Aceasta este o situație similară în cazul statelor dezvoltate din Vestul Europei (T. Rotariu, 2003).

Spre finalul anilor '80 se înregistrează un declin ușor al stării de sănătate care se reflectă în creșterea ratei mortalității generale, de la 9,5 ‰ în anii '70 la 10,5‰. Și rata mortalității infantile înregistrează o creștere, de la 26,4‰ în 1985 la 29,6‰ în 1989. Motivația acestui trend rezidă în înrăutățirea condițiilor de viață către finele regimului Ceaușescu, datorată politicii economice care expune populația la multiple privațiuni de ordin alimentar, datorate raționalizării alimentelor, sau legate de condițiile de locuire, aici fiind de menționat întreruperea furnizării apei calde și căldurii, a apei potabile sau a curentului electric. Impunerea acestor restricții era oficial justificată prin plata datoriilor externe.

O problemă foarte dezbătută în epocă a fost cea asupra impactului politicii pro-natalistă asupra vieții populației. Punctul de debut îl reprezintă Decretul 770 din 1966 care interzice avortul în aproape toate cazurile, în condițiile în care avortul era principala metodă contraceptivă practică în România. Măsura a fost percepută de populație ca un alt exemplu al abuzurilor iraționale ale lui Ceaușescu, a disprețului acestuia față de populație. Efectele s-au făcut simțite în anii următori și au condus la un boom demografic, la apariția unor cohorte numeroase, așa numiții „decreței”. Astfel, rata fertilității crește de la 1,9 copii/femeie în 1966 la 3,7 copii/femeie în 1967 (T. Rotariu, 2003). Dincolo de impactul psihologic foarte mare pe care politica pro-natalistă l-a avut asupra populației, datele demografice arată că după o perioadă inițială de șoc, populația și-a ajustat comportamentul și rata fertilității s-a menținut în limite mult sub ceea ce dorită de autorități. Cu toate acestea, efectul decretului s-a făcut simțit mai ales în primii ani, însă începând cu 1970 rata fertilității scade drastic și se menține relativ constantă până la finele regimului comunist, cu valori între 2,2 și 2,7.

Grafic 3. Evoluția ratei fertilității între 1966 și 1989 (număr de copii născuți vii/femeie de vârstă fertilă)



Sursa datelor: INSSE

Cultura

Explozia culturală

Programul comunist, adoptând obiectivul creării unei ”societăți multilateral dezvoltate”, și-a asumat responsabilitatea de a promova masiv cultura. De la început s-au alocat importante resurse financiare domeniului culturii. S-au constituit instituții culturale, edituri, teatre,

cinematografe; s-a finanțat publicarea de cărți și reviste; realizarea de emisiuni culturale radiofonice și producerea de filme.

Explozia producției artistice este susținută de multiplicarea mijloacelor de difuzare a culturii. Înființarea unor edituri, precum *Editura pentru Literatură Universală Minerva*, *Univers*, *Editura Științifică*, *Editura Enciclopedică*, *Editura "Dacia "* din Cluj, *Editura Junimea* din Iași, *Editura Albatros*, *Editura Tineretului*, *Editura Ion Creanga*, *Kriterion*; dar și înființarea/reînființarea unor reviste precum, *Contemporanul*, *România Literară*, *Luceafărul*, *Viața Românească*, *Tribuna*, *Vatra Românească*, *Teatrul*, *Cinema*, *Utunk (Drum)*, *Elore (Înainte)* sau *Neuer Weg (Drum nou)*. Tot în anii '60 apar reviste social-culturale în multe județe ale țării, contribuind la coagularea vieții culturale locale.

Și abonamentele la radio și televiziune arată o fațetă a consumului cultural. Abonamentele la tv cresc din 1966 (712 000 contracte) la peste trei milioane în 1989: deci, o cincime din populația adultă era abonată la programele de televiziune.

Teatru. Numărul teatrelor a crescut din anul 1938 până în 1966 **de șapte ori**, când funcționau 130 de teatre. 1985 este un **an de vârf** al acestei perioade, funcționând **154** de teatre, adică **de peste opt ori** mai multe teatre decât în 1938. În 1989 numărul teatrelor s-a redus la **146**.

Capacitatea sălilor de teatru a crescut: în anul 1966 existau în toată țara doar trei teatre cu săli având capacitatea între 801 și 1 200 locuri. Cu peste 1 200 locuri funcționa doar ciroul și o sală de concerte.

Biblioteci. Perioada comunistă este perioada de 'glorie' a bibliotecilor în România, mai ales a celor publice și școlare. În 17 ani, între 1938 și 1955, numărul bibliotecilor crește de aproape 13 ori, ajungând la **39 911** biblioteci, dintre care **șase** naționale, **40** universitare, **4 623** documentare, **15 572** școlare, **19 640 publice locale**. În 1955 numărul bibliotecilor publice atinge nivelul cel mai ridicat, **19 640**, scăzând apoi la **14 407** în 1960 și doar **6 864** în 1989.

Cinematografe. În 1938 existau **388** de cinematografe în România. În perioada comunistă, în doar șapte ani, între 1948 și 1955, numărul lor a crescut **de trei ori și jumătate**, de la **488** la **1 718**.

În anul 1970 se înregistrează **6 275** de cinematografe, adică **de peste 18 ori** mai mult față de **1938**, un adevărat 'boom' al cinematografelor. Anul **1965** este cel de maxim al perioadei comuniste, cu **6 499** de cinematografe în România. La sfârșitul perioadei, anul 1989, Revoluția găsea România cu **5 453** cinematografe.

În ceea ce privește numărul spectatorilor, acesta crește de la 41 412 în 1938 la 203 644 în 1989.

Muzee. Muzeele înregistrează cea mai constantă evoluție dintre toate instituțiile culturale analizate: o creștere oarecum lentă, nespectaculoasă prin amploarea cifrelor, dar susținută, fără căderi.

În 1938 erau **83** de muzee. În 1989, **463**, o creștere de **peste 7 ori** față de finalul perioadei interbelice. Pe tipuri de muzee, existau variații: unele evoluții spectaculoase, cazul muzeelor de artă, iar altele evoluează foarte puțin în număr – cazul celor tehnice. În perioada comunistă se observă o evoluție mai accentuată în ceea ce privește numărul, a **muzeelor etnografice** și de **folclor**.

Cărți. În perioada comunistă, în anul 1955 – găsim **5 182** titluri, mai mult de dublu față de anul 1938. Apoi, în 1960 – **6 335**; în 1966, un an de vârf al cărților publicate, **9 131**. Apoi în 1970, **7 681** cărți pentru a ajunge în 1980 la **7 350** titluri, iar în 1985 erau **5 276**; numărul cărților tipărite scade constant ajungând în 1989 la **3 867**.

Promovarea paradigmei *realismului socialist*

Obiectivul politic a fost dezvoltarea unei *culturi socialiste*. Noua cultură urma să exprime, în limbajul său, o nouă viziune a lumii și, în același timp, să reprezinte un instrument puternic de formare a conștiinței socialiste. Revoluția culturală a fost concepută ca o componentă a revoluției comuniste. Întreaga creație culturală și artistică trebuia să "oglindească" concepția "revoluționară despre lume și viață a clasei muncitoare, clasa cea mai înaintată a societății", să se dezvolte în cadrul paradigmei *realismului socialist*. Noua artă trebuia să nu fie o simplă fotografie a realității, ci să exprime "situații și personaje tipice în împrejurări tipice", adică să identifice "noul" socialist în formare: personalitatea comunistă, lupta cu "vechiul", noua atitudine față de muncă și societate, noua concepție revoluționară.

Cultural, la sfârșitul anilor '40 și începutul anilor '50, noua viziune despre ce trebuie să fie arta comunistă, a fost cunoscută sub numele de **proletcultism**. În artă, pictură, literatură, teatru, film ea trebuia să ofere o nouă imagine a realității comuniste în formare: imagine plastică a muncitorului musculos care toarnă fierul topit; în literatură, cântarea imaginii idealizată a muncitorului responsabil care promovează corect punctul de vedere comunist în problemele muncii, dar și în familie și în relațiile personale; conflictele interpersonale care exprimă mentalitatea nouă, comunistă *versus* mentalitatea veche. Secretarul de partid este persoana care soluționează toate problemele colective și personale în mod "just".

Revoluția culturală trebuia să distingă net între "arta socialistă" și "arta burgheză". Trebuia creată și promovată noua artă socialistă și să reevalueze întreaga creație anterioară din spațiul românesc și din cel universal, respingând produsele burgheze și să promoveze elementele valoroase.

Vârful revoluției socialiste în cultură a fost în perioada 1948-1955: a fost exclusă, de pildă, timp de un deceniu opera lui Tudor Arghezi sau Blaga; din Eminescu se predă în școli doar *Împărat și proletar* și alte câteva poezii cu mesaj social; Constantin Brâncuși era etichetat drept "sculptor formalist", iar Titu Maiorescu era etichetat ca un "critic burghez" care a făcut apologia "formelor fără fond" în cultura română. Au fost ridicate "noi stele" ale culturii printre care cele mai pomenite erau poeții Teodor Neculuță, Ion-Păun Pincio, sau A. Toma.

A fost creată instituția *cenzurii* cu funcția de a asigura "puritatea" ideologică a culturii, de a nu permite difuzarea unor opere artistice cu o încărcătură burgheză, ne- sau anti-comunistă.

Cultura: prima sferă necomunistă a vieții sociale. Abandonarea *realismului socialist*

În cultură s-a declanșat lupta cea mai ascutită cu viziunea comunistă. Prima victorie asupra programului comunist a fost obținută decisiv în sfera culturii.

Programul cultural comunist a eșuat rapid. Programul *proletcultist* este aproape complet abandonat de la mijlocul anilor '50. Cenzura dură este înlocuită de negocieri care au însoțit procesul de liberalizare intelectuală progresivă.

Arta oferea o imagine a realității complet diferită de cea a ideologiei comuniste. Viața românilor s-a desfășurat pe două paliere cu logici diferite. Viața economică și politică era dominată de modelul comunist, alienare și sărăcie. Viața culturală, după victoria politică a culturii asupra programului comunist a început să devină spațiul libertății, a expresiei sincere de sine, coagularea unei conștiințe de sine a comunității. Nu la muncă, în restaurantele săracăcioase sau în fața magazinelor goale, românul s-a simțit el însuși, ci în cultură, în literatură, la spectacolele teatrale sau în muzee.

Au contribuit decisiv personalități afirmate anterior, ocupând spațiul public cu lucrări de valoare: Mihail Sadoveanu, Camil Petrescu, George Călinescu sau Cezar Petrescu. Difuzarea, e drept selectivă, a operelor unor personalități artistice românești ale trecutului, cu o preferință specială pentru I.L. Caragiale, sau internaționale impun standarde ridicate de valoare în noul context cultural. În aceste condiții politice dure se afirmă noua generație literară: Marin Preda publică în 1955 primul volum al romanului său, *Moromeții*, o capodoperă a literaturii române. Dintre autorii relevanți pentru starea romanului în perioada comunistă, îi amintim, printre alții, pe Augustin Buzura, D. R. Popescu, Nicolae Breban, Constantin Țoiu și Horia Simionescu.

Spre sfârșitul deceniului irumpe creația lirică de excepție a lui Nicolae Labiș, autorul *Morții căprioarei* sau ciclul romanesc *Cronica de familie* a lui Petre Dimitriu.

Teatrul și filmul lansează spectacole teatrale și filme de valoare contribuind la înlocuirea rapidă a programului simplist al realismului socialist.

Un exemplu elocvent este dinamica producției cinematografice: din 1951, când s-au produs 2 filme în studiourile cinematografice românești, producția de filme crește constant: 15 filme în anul 1966, apoi 33 în anul 1988, un an de maxim.

Sfârșitul anilor `50 și începutul anilor `60 înregistrează o adevărată revoluție culturală. Un semn solid de libertate de expresie, după evenimentul Labiș, vine tot din direcția liricii printr-o întreagă "generație de tineri " dintre care s-au impus rapid, Ion Alexandru, Nichita Stănescu, Marin Sorescu (și ca dramaturg în următorul deceniu), Ion Brad, Alexandru Andrițoiu, Leonid Dimov, Ion Gheorghe, Ana Blandiana, Ileana Mălăncioiu, Florența Albu, Adrian Păunescu ș.a. Toți aceștia primenesc atât limbajul cât și sensibilitatea poetică contemporană, în același timp în consonanță cu lirica majoră românească de la Eminescu, la Blaga și Arghezi.

Structura socială a societății socialiste

Obiectivul global al Programului comunist: **un alt tip de societate, o altă structură socială**. În 40 ani, structura socială s-a schimbat profund.

Clasa muncitoare

Muncitorii reprezentau forța socială care se presupunea politic a sta la baza programului comunist: structural au interesul de a promova modelul comunist și deci ar avea o conștiință comunistă, anticapitalistă. O rațiune a programului de dezvoltare rapidă a industriei a fost evident și consolidarea clasei muncitoare. Problema era cea a dimensiunilor reduse ale clasei muncitoare la începutul perioadei comuniste. Mulți muncitori au dispărut în război. Mulți muncitori au fost promovați în poziții de conducere în sistemul politic și administrativ. În prima perioadă, noua conducere politică (activiștii politici) și în sistemul public (chiar directori de întreprinderi) au fost selectați dintre muncitori. Problema era deficitul școlar. De aceea în anii `50 au fost introduse rute școlare speciale pentru muncitori, inclusiv la nivel universitar. În anii 60 această politică a fost abandonată.

Muncitorii au crescut numeric foarte rapid, tinzând spre sfârșitul perioadei să fie dominanți în structura socială. În 1980, muncitorii au depășit deja numărul de țărani. Țăranii au scăzut ca pondere, reprezentând însă sursa constituirii clasei muncitoare. Fiind o clasă nouă și în creștere rapidă, având importante beneficii sociale, muncitorii mult timp nu s-au manifestat independent, reprezentând un segment social disciplinat politic. Doar în marile întreprinderi și de abia în anii 80 se înregistrează coagularea de mișcări muncitorești împotriva guvernării:

minerii și muncitorii din Brașov. Bucureștiul încă oferea unele avantaje relative: de exemplu accesul mai bun la bunurile rare greu accesibile în alte zone.

Muncitorii se bucurau de o poziție socială relativ bună: locuri de muncă cu un grad ridicat de securitate, un salariu rezonabil în raport cu celelalte grupuri, mai ales față de țărani, dar și față de funcționari; locuințe, bilete gratuite sau la prețuri reduse în stațiunile de odihnă sau tratament; mijloacele de disciplinare în întreprinderi limitate: preferința politică de a nu se crea mari nemulțumiri. O relație relativ destinsă din motive politice a conducerii întreprinderilor cu salariații. Metodele dure de disciplinare sunt politic limitate. Chiar demiterea era o sancțiune excepțională și de regulă descurajată politic. Dacă conducerea dorea să utilizeze măsuri disciplinare mai dure, interveneau factorii politici de moderare pentru a se evita situații sociale excesiv de tensionate. Întreprinderile aveau un rol și în rezolvarea unor probleme sociale și personale ale salariaților. Un climat neconflictual era un indicator important de performanță a unei organizații.

În două decenii, noii veniți din agricultură în industrie au trebuit să se adapteze la noul sistem de muncă și la viața urbană. Absorbând rapid o masă de țărani veniți din rural, muncitorimea se coagulează cu greu ca o clasă.

Tabel 17. Populația ocupată în agricultură și industrie . Proportia celor din agricultură și industrie din totalul ocupării din cele două grupuri

Anul	Agricultură și Industrie	Agricultură		Industrie		Ocuparea în industrie % față de perioada anterioară
1938	9396	9026	96,1%	370	3,9%	
1950	7210	6209	86,1%	1001	13,9%	270%
1960	7673	6233	81,2%	1440	18,8%	140%
1970	7126	4849	68,0%	2277	32,0%	187%
1980	6727	3048	45,3%	3679	54,7%	161,6%
1989	7227	3058	42,3%	4169	57,7%	113,3%

Sursa: Date din Anuarele statistice 1915-1916, 1939-1940, 1990 prelucrate de V. Axenciuc, 2012, p. 43.

În conștiința publică, ierarhia socială este diferită de cea politică. Intelectualii și funcționarii constituie segmentul social superior, ca venituri, prestigiu social și stil de viață și ca poziție în sistemul ierarhiei funcționale.

Țărănimea

Țărănimea reprezenta înainte de Război o masă socială predominantă: peste 70% din populație. Ea era însă o clasă socială cu risc social-politic pentru programul comunist, fiind legată de proprietatea privată a pământului. Este semnificativă formula politică uzuală de atunci: clasa muncitoare, nu ”împreună”, ci ”în alianță” cu țărănimea. Alianța implica un statut

nesigur și tranzitoriu. Țărănimea trebuia să fie integrată în sistemul comunist prin cooperativizare.

Agricultura se confrunta cu o dublă problemă, tehnico-economică și socială. Ea suferea de un deficit cronic de modernizare, blocat de fragmentarea proprietății de pământ, dar și de o suprapopulare rurală. Țăranii erau mult mai mulți în raport cu pământul disponibil.

Marea masă de țărani a rezistat la procesul de cooperativizare care a durat 14 ani: 1949-1962. Nici țăranii săraci nu erau entuziași, dar probabil gradul de acceptare al lor era mai ridicat. În 1957 se desființează cotele obligatorii: lupta împotriva chiaburilor se terminase. Treptat, s-a instaurat pe măsura cooperativizării o *acceptare resemnată*. Conștiința țăranilor era dominată de memoria violenței cooperativizării și o neîncredere confirmată în cooperative.

Gheorghe Zane face un portret excelent al atitudinii țăranului în închisoare în procesul de cooperativizare.” Țăranii rezistau mult mai bine și la foame și la muncă. Vorbeau în general puțin, dar simțeam că clocoteau de ură. Am admirat răbdarea lor. Niciunul nu și-a pierdut firea. Știau să simuleze perfect obediența, supunerea...” (G. Zane, 2003, 187). Țăranul răbda, cu înrâncenare, dar mereu cu speranța morală că „o să vină o zi când o să ni se facă dreptate”.

Se produce o *ruptură a țăranului de pământ*. Dispare dorința de acumulare de pământ și de capital agricol. A devenit ilegal să cumperi și să vinzi: pământul nu mai are valoare. Nici să-l lucrezi particular mai mult decât lotului ajutător nu era posibil datorită lipsei de echipament. Mai ales tânăra generație nu mai vrea pământ.

Comunismul le-a luat proprietatea pământului, dar, surprinzător, i-a și eliberat de grija de a obține/ păstra pământul, și de a acumula capital agricol. Bugetul gospodăriei este orientat pe consum și doar marginal pentru cheltuielile micii lor producții. Resursele financiare se orientează spre consumul gospodăriei, mai ales pentru construirea și modernizarea locuinței.

Marea majoritate a țăranilor s-a integrat în sistemul socialist, cooperativele, cu excepția unui număr redus de țărani independenți în zonele de munte și deal; se adaugă și un segment de salariați agricoli, angajați la marele ferme de stat.

Țăranii dispuneau de mai multe resurse financiare: propria lor gospodărie care acoperea o parte a nevoilor familiei, beneficiile oferite de cooperativă și ea destul de puțin profitabilă, dar și oportunitățile de muncă din industrie. O anumită resemnare și a țăranilor și speranța că va fi mai bine, concentrându-se pe propria gospodărie.

Țărănimea rămasă în agricultură continuă să se confrunte cu un standard de viață precar, dar având de regulă asigurate mijloacele supraviețuirii elementare. În primul rând lotul de teren pentru folosirea personală. Naveta în industrie oferea resurse financiare importante, completate

de cele din agricultură. Se asigură astfel pentru acești țărani care puteau lucra și în industrie un trai decent de viață.

Cooperativizarea a avut ca efect o descalificare a țăranimii. Țăranul, la un nivel tehnologic tradițional, trebuia să aibă o competență complexă: când să semene, cum să o îngrijească, când să culeagă, unde și cum să o depoziteze, cum să acționeze pe piață ca vânzător al produselor lui. El trebuia să știe să rezolve toate problemele pe care agricultura individuală le punea. Țăranul tradițional se scula la 3 dimineața și pleca la muncă.

Țăranul cooperativist tinde să devină un muncitor semicalificat, specialiștii din cooperative preluând deciziile tehnice. Se dezvoltă o relație socială nouă în agricultură: țăranul cooperativist subordonat specialiștilor care ocupă funcții tehnice și de conducere. Cooperativistul nu se mai întreba când și cum să semene, când și cum să culeagă, unde să depoziteze, cum să îngrijească vitele. La piață se mai duce pentru a vinde puținele produse obținute pe lotul personal. Dimineața se scoală pe la 5-6 și, cu sapa în spate, se deplasează unde șeful de echipă îi adună, care le spune ce să facă. El se menține "specialist", dar mai mult la nivelul unei tehnologii tradiționale, doar în propria grădină. Tinerii din sate beneficiază de oportunitățile de migrație spre industrie și la oraș. Această migrație relaxează tensiunile create de cooperativizare. Apare *țăranul-muncitor*: mai ales bărbații, trăind la sat, dar făcând naveta în industrie; femeia rămasă acasă și lucrând la cooperativă.

Experiența cooperativelor era accentuat negativă. Acestea nu erau cooperative în sensul propriu al termenului, ci întreprinderi conduse de specialiști și de sistemul politic-administrativ din afară.

În procesul cooperativizării, țăranimea a suferit o schimbare atât profesional, cât și ca poziției sociale. Se menține o proporție ridicată a populației în agricultură, dar aceasta se datorează faptului că industria și orașul încă nu i-a absorbit.

Mulți țărani și-au schimbat radical modul de viață, integrându-se în industrie și migrând la oraș. Au devenit salariați, cu alt tip de muncă. Pentru cei mai mulți dintre ei, noua situație a reprezentat un progres social important.

S-a produs o schimbare a sistemului de prestigiu în sat. Noua elită generată de cooperativizare este diferită de cea tradițională: dominată de specialiștii veniți din exterior și noua conducere locală, nominalizată politic și dispusă la abuzuri de putere. Dar și țăranii care au reușit să utilizeze eficient varietatea noilor resurse disponibile.

Intellectualitatea

În ideologia comunistă, intelectualitatea era considerată a fi un segment social ”șovăielnic”, prezentând riscul cel mai ridicat de a deveni criticii sistemului. Mai ales intelectualii din sfera științelor sociale și a culturii au prezentat de la început riscul cel mai ridicat de a se integra cu dificultate în politica comunistă. Lor li se adresau în mod special mesajele politice și ideologice anticomuniste ale emisiunilor de radio ale Europei Libere. Lor li se acorda burse în Occident. Mai ales din sfera lor au apărut ”dizidenții”. În consecință intelectualii au făcut un obiect special al represiunilor preventive.

Originea intelectuală, mai ales în anii `50 ai instaurării comunismului, nu era un punct prea pozitiv la dosar. A veni dintr-o familie de intelectuali producea un dezavantaj în competiție cu fii de muncitori și de țărani.

A existat, în anii 50, o politică de încurajare a fiilor de muncitori și țărani de a se înscrie în universități: li s-au acordat locuri speciale la facultăți și burse. Activiștii politici erau recrutați dintre muncitori și țărani. ”Ștefan Gheorghiu”, școala superioară de partid, avea misiunea de a forma intelectualii partidului sau de a recicla politic pe cei formați în sistemul universitar public.

Tehnocrații

Un segment în creștere rapidă a intelectualilor l-a reprezentat **noua tehnocrație**. Creșterea rapidă a industriei a absorbit o masă mare de specialiști. Au crescut pozițiile în sistemul de organizare și conducere în economie și administrație. Tehnocații au tins să se cristalizeze într-un grup social distinct care își are sursa de putere din pozițiile din economie și administrație, intrând adesea în conflict cu activiștii de partid.

Ceaușescu, preluând puterea politică după decesul lui Dej, treptat s-a depărtat de tehnocrați, acaparând tot mai mult controlul puterii și accentuând profilul politic al sistemului public. În anii `70-`80 divergența tehnocrați/ puterea politică a grupului Ceaușescu a devenit tot mai evident, dar rămânând încă mai mult latent.

Activiștii de partid

S-a creat un grup distinct de specialiști, adesea formați pe o rută profesională proprie, ocupând funcții distincte în sistemul în creștere al partidului. Activiștii au promovat rapid, selectați datorită originii lor din mediul muncitoresc și țăranesc, fără o pregătire profesională solidă, pentru funcții politice, nu tehnice. Ei erau motivați de avantajele promovării pe linie politică. Activiștii, pentru care poziția în sistemul politic reprezenta o promovare importantă, au tins să prezinte o adeziune mai ridicată la ideologia comunistă.

Capitaliștii

Eliminarea claselor și grupurilor sociale dominante în societatea capitalistă a reprezentat obiectivul prioritar al programului comunist: rămășițele boierilor și în primul rând capitaliștii, proprietarii de capital. Proprietarii de întreprinderi au fost deposezați prin naționalizare. Capitaliștii au pierdut astfel baza lor economică. S-a presupus că ei ar reprezenta un factor politic anticomunist. În prima perioadă a instaurării comunismului, represiunea socială a avut ca obiectiv principal clasa capitalistă. Unii au fost încurajați să emigreze, mulți arestați și băgați în închisoare, eliberați ulterior; cei mai mulți dintre ei, forțați să se integreze în noul sistem salarial. Ca exemplu de succes de schimbare socială era citat cazul fostului împărat chinez care a fost reciclat ca muncitor.

Chiar deposezați de capital și "reciclați" în noul sistem, capitaliști au fost considerați un grup social cu risc politic anticomunist. Controlul rămășițelor acestor clase sociale desființate s-a realizat prin introducerea mecanismului "dosarului": menționarea deținerii de capital în "dosare" a devenit obligatoriu la orice angajare. Din grupul social al persoanelor *cu probleme la dosar*, făceau parte și cei care în trecut au avut o activitate politică necomunistă: membrii ai partidelor istorice sau fii ai lor (se presupunea că atmosfera familiei crea un risc politic), oameni politici asociați partidelor burgheze; membri ai mișcării fasciste. De asemenea, persoane care au ocupat poziții importante în sistemul public trecut.

Segmentul social anticomunist din trecut s-a diminuat mai ales datorită vârstei. Mulți au fost arestați și apoi eliberați din închisoare, sub un control sever. Mulți, foști lideri politici, după eliberare au primit posturi profesionale corespunzătoare, completate de un control continuu, anihilându-le astfel motivația de a deveni protestatari. Unii au primit oportunități de migrare în Occident. Politica de reprimare violentă a oricărei tentative de organizare anticomunistă a transformat pe dizidenții posibili în opozanți cumințiți.

Mica burghezie

În mica burghezie intrau mici comercianți și meșteșugarii care "nu exploatau forța de muncă", dar, ca mici producători, se presupunea că au o mentalitate necomunistă. Puțini dintre ei au supraviețuit economic, dar marginalizați. Treptat micii meșteșugari (pantofari, croitori, florari) au intrat în sistemul cooperatist sau s-au împușinat datorită vârstei. Tinerii nu mai erau tentați să creeze mici afaceri datorită politicii sistematice de descurajare. La un moment dat, prin anii '80, s-a vehiculat chiar ideea ca Bucureștii să fie declarat *primul oraș comunist*. Pentru aceasta ar fi urmat să fie desființate toate formele economice "nesocialiste". Nu e clar de ce această idee, ușor de implementat cu mijloacele statului, a fost abandonată.

De ce frica de mica burghezie? În anii 60 s-a făcut un experiment: ”mandatariatul”. Restaurantele socialiste prezentau un grad accentuat de ineficiență economică. Încorsetate de sistemul rigid, nu putea oferi servicii de calitate. Mandatarii au primit gestiunea unor restaurante, având un grad de libertate mult mai mare. Rezultatul: în mai puțin de un an aceste restaurante au devenit exemplare din punctul de vedere al calității și al popularității. Politic însă, experiența lor a devenit îngrijorătoare pentru că împingea procesul pe o cale neacceptabilă politic. Și, în ciuda succesului său, mandatariatul a fost desființat.

”Chiaburii”

Un segment social special l-au reprezentat ”chiaburii”: țărani înstăriți care acumulasera mai mult pământ, de regulă nu foarte mult, care se presupunea că angajează alți țărani (schema comunistă: exploata forță de muncă). ”Chiaburii” erau de fapt țărani buni gospodari, cu prestigiu în satele lor. Era evident că țăranii prosperi care acumulasera pământ și echipament nu au fost încântați să renunțe la ce au acumulat și să se înscrie în cooperative. În plus, conform teoriei lui Lenin, ei vor fi sursa viitorilor mici capitaliști rurali. În principiu, țăranii înstăriți nu puteau fi incriminați, dar reprezentau o piedică puternică în calea cooperativizării. Au fost politic și administrativ ”îngrădiți” și motivați să intre în cooperative. Ei nu puteau să fie deposezați de proprietate, prea mică, conform legii reformei agrare, sub 50 hectare.

Structura social-profesională

Ca rezultat al politicii de creștere economică rapidă prin industrializare, structura profesional-socială s-a modificat: ocupare în agricultură s-a redus, de la **6,2** milioane la **3,1** milioane; ocuparea în industrie a crescut spectaculos, de la **1,2** la **4,9** milioane. A crescut substanțial și ocuparea în sfera serviciilor: de la **1,0** în 1950 la **2,9** milioane în 1989.

Tabel 18. Dinamica populației ocupate în perioada comunistă, milioane persoane

	Populație	Populație ocupată	Agricultură	Industrie și construcții	Servicii
1950	16,3	8,4	6,2	1,2	1,0
1960	19,0	9,5	6,2	1,9	1,4
1970	20,2	9,9	4,9	3,0	2,0
1980	22,2	10,4	3,1	4,5	2,7
1989	23,1	10,9	3,1	4,9	2,9

Sursă: Date din Anuarul Statistic 1990, 102-105, prezentate și în B. Murgescu, 2010, p. 340

Personalul angajat în învățământ și cultură crește spectaculos în anii `50 și mai ales în anii `60, dar scade în anii `80. În sănătate, personalul angajat crește spectaculos în anii `50 și continuă o creștere, dar mai moderată, mai ales în anii `80.

Tabel 19. Populația ocupată, mii persoane, în învățământ, cultură, artă și sănătate

	1950	1960	1970	1980	1989
Înv. cultură, artă	191,4	252,1	364,9	430,5	372,8
Sănătate	90,8	155,8	225,3	281,7	292,3

Sursa: Anuarul Statistic 1990, p. 102-105

Crește spectaculos numărul de salariați. De asemenea, ca rezultat al politicii de modernizare a economiei, crește numărul de elevi: de la **2,3** milioane în 1950 la peste **5,5** milioane în 1989.

Tabel 20. Structura populației în milioane

	1950	1989
Școlari	2,3	peste 5,5
Salariați	2,1	8,0
În industrie	1,0	4,5
Servicii	0,9	2,8
Pensionari	0,2% = 0,46 mil	peste 3,4

Sursa: Date din Anuarul Statistic 1990, 102-105, prezentate și în B. Murgescu, 2010, p. 340

Obiectivul programului comunist a fost construirea unei societăți moderne. Efectul: industrializarea rapidă a schimbat radical structura socială, creșterea rapidă a proporției ocupării, un criteriu al modernizării, a devenit salarială: de la **16%** din populația ocupată în 1938, la **73%** în 1989. Restul ocupării economice era de tipul cooperatist, tot o variantă a sistemului salarial.

Tabel 21. Populația salarială – pondere în populația ocupată

1938	16,3%
1950	25,0%
1960	34,7%
1970	51,5%
1980	70,2%
1989	73,1%

Sursa: V. Axenciuc, 2012, p. 153, și estimări personale

Ca o societate modernă, în această perioadă crește rapid numărul beneficiarilor de beneficii sociale. Pensionarii, ca efect al salarizării, cunosc și ei o creștere spectaculoasă: de la **461 mii** în 1950 la peste **3 milioane** în 1989.

Tabel 22. Beneficiari social, mii persoane

	1950	1960	1970	1980	1989
Pensionari	461,1	706,1	2 644,3	3 053,5	3 447,0
* Pens. asig. soc.	251,4	522,2	1 116,5	1 606,5	2 332,5
* Pens. IOVR	209,7	135,2	160,9	115,5	70,3

* Pens. CAP			1 281,0	1194,3	982,8
* Beneficiari ajutor social		48,7	85,9	82,6	38,1

Sursă: Anuarul Statistic al României, 1990, 26-27, prezentate și în C. Ciutacu, P. A. Goga, 2000, p. 424

*

*

*

Structura ocupării indică faptul că România a devenit **o țară industrial-agrară**, așa cum s-a programat. Dacă în 1950 în economie lucrau 2,1 milioane de salariați, în 1989 numărul acestora depășise 8 milioane. Ponderea salariaților a crescut în economie de la 33,9% în 1960 la 73,3% în 1989. Cea mai mare creștere s-a realizat între 1960-1980.

Cu tot progresul realizat, structura socială este departe de structura societăților moderne europene:

În 1989 ponderea ocupării era¹⁵:

- agricultură **27,9%**: cu excepția Portugaliei (20,7%) și Spaniei (14,4%), celelalte țări europene occidentale sub 10%
- industrie+construcții **45,1**, celelalte țări între **20-40%**
- Servicii¹⁶ **27,9%**; celelalte țări între **50 și 70%**, excepție Portugalia **44,1%** (C. Ionete, 1993, 232)

Programul comunist de dezvoltare social-economică a fost axat pe industrializare, sacrificând sfera serviciilor care au rămas relativ subdezvoltate.

Politica bunăstării: un nou tip de prosperitate

A treia direcție prioritară a programului comunist a fost o bunăstare pentru toți, echilibrată, bazată pe o inegalitate socială moderată.

Politica bunăstării în programul comunist are mai multe componente.

Sursa bunăstării personale: munca. Munca este statuată, prin Constituție, ca singura sursă legitimă a bunăstării personale. Profitul, care ocupa o poziție importantă în sistemul capitalist, este trecut în sfera ilegalității. Munca ca sursă a prosperității personale ia forme *directe*, recompensa muncii individuale, **salariul** sau **pensia** ca rezultat al muncii în perioada

¹⁵ Țările europene capitaliste, plus SUA, Canada, Japonia. Date despre 1988. (C. Ionete, 1993, 232)

¹⁶ Aici intră celelalte activități economice decât agricultura și industria, adică ceea ce în alte clasificări este desemnat cu termenul de "servicii". România comunistă a fost deci departe de o țară axată pe servicii.

activă, și *indirecte*, beneficii individuale obținute de salariați, ca de exemplu locuințe prin întreprindere, cu chirie mică, sau facilități importante de concedii obținute ca membru de sindicat.

Recompensa performanțelor din muncă este considerată a fi un drept al cetățenilor, ca recunoaștere a contribuției și ca un sistem normal de motivare.

Nivelul salariilor a fost instrumentul esențial al prosperității comuniste. Complementar cu programele de creștere a economiei, se dădea o atenție specială programul de creștere a salariilor.

Politica de ocupare completă: statul socialist se angaja să ofere tuturor un loc de muncă.

Munca considerată ca mijloc de eliminare a sărăciei. Acest principiu s-a materializat într-o politică a salariului minim cât mai ridicat posibil permis de economie, pentru a asigura un nivel decent de viață pentru toți.

Drepturile universale stau în centrul politicii sociale comuniste: dreptul de a avea un loc de muncă, educația universală gratuită, burse pentru elevi și studenți.

Beneficiile sociale. În prima perioadă a comunismului, funcțiile sociale ale statului, considerate ca un mijloc de redistribuire a bunăstării, au primit o atenție accentuată: sistemul școlar și cel de sănătate a cunoscut o dezvoltare spectaculoasă. Educație gratuită la toate nivelele, servicii de sănătate gratuite obținute de cei care sunt salariați în sistemul de stat sau cooperatiști¹⁷. Subvenții pentru produsele importante ale bunăstării, ca de exemplu costul energiei. Au fost finanțate importante programe culturale și construirea de cămine culturale la sate. S-a acordat o atenție deosebită producției culturale și difuzării culturii. În anii '50-'60 s-au construit universități, cămine pentru studenți, școli.

Finanțarea acestor programe s-a deteriorat dramatic în anii '70-'80, când prioritatea s-a deplasat spre finanțarea forțată a industriei.

Tabel 23. Finanțarea programelor sociale, ca % PIB

	1950	1960	1970	1980	1985
Învățământ, cultură, artă	3,1	2,6	2,0	1,3	0,4
Știință	1,7	1,2	0,5	0,6	0,6
Sănătate, asistență socială	2,4	1,4	1,4	0,5	0,4

¹⁷ Ca instrument al desființării formelor private de muncă, cei care nu sunt angajați în sistemul public sau cooperatist nu au primit servicii gratuite de sănătate sau alocații pentru copii.

O comunitate cu un grad ridicat de omogenitate economică. Modelul socialist accepta o diferențiere economică a populației în funcție de muncă, dar relativ limitată. Prin lege diferența dintre salariul minim și salariul maxim nu putea depăși de 5,6 ori.

România, ca de altfel toate țările socialiste, prezenta un grad scăzut de polarizare socială: indicele Gini era în jur de 20, nivel dintre cele mai scăzute în lume, similar cu cel al țărilor nordice (Suedia, Norvegia, Finlanda).

Pentru promovarea unei societăți cu un nivel ridicat de omogenitate, un instrument important era încurajarea ascensiunii sociale a copiilor din mediile muncitorești și țărănești. În prima perioadă, s-au acordat locuri speciale în sistemul universitar fiilor de muncitori și țărani, burse sociale etc. Această politică însă treptat a dispărut prin anii '60. În anii '50 a fost activ promovată și o politică de numire în funcții de conducere a persoanelor din clasa muncitoare, dar și ea a fost abandonată în anii 60.

O opțiune politică: distribuția între acumulare și consum

La nivel național, planificarea din 5 în 5 ani include și decizii privitoare la distribuția valorii create în economie între *acumulare economică* și *consumul populației*.

Tabel 24. Distribuția resurselor publice între acumulare economică și consum

Anii	Fond consum	Fond acumulare
1951-1955	75,7%	24,3%
1956-1960	82,9	17,1
1961-1965	74,5	25,5
1966-1970	70,5	29,5
1971-1975	66,3	33,7
1976-1980	64,0	36,0
1981-1985	69,3	30,7
1986-1989	74,3	25,7

Sursa: Anuarul Statistic 1990, 240, prezentate și în B. Murgescu, 2010, p. 337

Datele sugerează un pattern al evoluției politicii bunăstării. În primele două decenii politica comunistă a încercat să asigure un echilibru între două priorități: creșterea economică rapidă și creșterea bunăstării populației. Pentru ieșirea din situația dificilă rămasă din război și pentru lansarea programului politic comunist de creștere economică rapidă, era importantă creșterea efortului economic. Pe de altă parte, standardul de viață era foarte scăzut și era necesar să se facă un efort special de creștere a lui.

Guvernarea comunistă s-a confruntat la început cu dificila problemă a absorbirii problemelor subdezvoltării cronice, la care se adaugă cele produse de Război: un grad extrem de ridicat de sărăcie, lipsuri elementare de produse, lipsa de bunuri alimentare, lipsa de locuințe datorită distrugerilor războiului și mai ales al creșterii rapide a urbanizării. Deficitul de bunuri elementare, alimente, îmbrăcăminte, guvernarea a recurs în anii 50 la distribuția prin sistemul de **cartele**. Comunismul și-a asumat și responsabilitatea de a oferi servicii publice sociale gratuite, educație și sănătate, pentru întreaga populație; dar și programe speciale pentru copii: acces gratuit la educație și sănătate, alocații pentru copii, palatele copiilor, sport, tabere. În anii 50, deși efortul economic a fost apreciabil, s-a acordat consumului populației o atenție specială: venituri în jur de **75%**, ajungând în anii 1956-1960 chiar la **82,9%**.

Anul 1965, alegerea lui Ceaușescu la conducerea partidului, a fost anul schimbării de politică a opțiunii economie/ consum. În 1965, în pregătirea noului cincinal (1966-1970) s-a declanșat o dispută politică la vârful partidului, vizibilă și public. Alexandru Bârlădeanu, unul dintre liderii importanți ai partidului comunist, susținut de primul ministru de atunci, Gh. Maurer, s-a opus măririi fondului de acumulare în detrimentul consumului. După multe discuții conflictuale, Ceaușescu a impus totuși o creștere a fondului de acumulare de la 25 la 29%, ceea ce a însemnat o reducere a consumului populației de la 74,5 la 70,3%. Acea decizie reprezintă o expresie a noii politici a lui Ceaușescu obsedat de creșterea economică, cu orice preț, evident prin sacrificarea populației.

Dezbaterea politică a acestei probleme s-a reluat în 1969 în pregătirea Congresului al X-lea al PCR și al următorului cincinal. În Raportul lui Gh. Maurer s-a prevăzut o rată de acumulare ”în jur de 28-30%” (I. G. Maurer, 1969, 28). Deci o stopare a creșterii ratei de acumulare. Ceaușescu a impus însă creșterea acumulării economice la **33,7%** în cincinalului 1971-1975 și la **36%** în cincinalul 1976-1980.

Creșterea fondului de acumulare la peste **30%** a singularizat România pe plan mondial (B. Murgescu, 2010, 337). Complementar, consumul a scăzut în această perioadă la **66%** ajungând apoi la nivelul cel mai mic de **64%** în anii 1976-1980.

Justificarea ideologică a acestei schimbări dramatice de politică era: pentru a asigura un viitor prosper este nevoie în prezent ”să strângem cureaua”; efortul mare de investiții va avea roadele în viitor.

A urmat o perioadă de foarte mari investiții. La nivelul conștiinței specialiștilor, dar și a colectivității, s-a cristalizat opinia că în multe investiții sunt iraționale, de dragul creșterii ”oricum”. Deci o risipă de resurse. În 1979, într-un program de cercetare sociologică, director

general în Ministerul chimiei a declarat că nu mai știe ce investiții să mai facă, fiind prevăzută o creștere anuală a investițiilor în industria chimică de 10%.

Distribuția investițiilor economice, mai ales în industria constructoare de mașini și în chimie, a sporit dezechilibrele. Sectorul industriei bunurilor de consum a fost dezavantajat în raport cu sectorul producției de mijloace de producție. În sectorul social, cheltuielile publice s-au diminuat substanțial în întreaga perioadă care a urmat.

Politica veniturilor

Deși politica lui Ceaușescu a fost de a sacrifica bunăstarea populației pentru o creștere economică rapidă, standardul de viață a crescut totuși substanțial, dar într-un ritm mai scăzut decât al creșterii economice: în 1989 ele au crescut de **3,7** ori, față de creșterea economică de **10** ori. Din 1974 veniturile populației încep însă să se erodeze mai ales prin creșterea prețurilor.

Tabel 25. Dinamica veniturilor în valoare reală 1950-1989 în %

	1950	1960	1970	1980	1985	1989
Salariu	100	175,9%	253,2%	389,6%	373,5%	370,9%
Venit mediu/loc.	100	153%	250%	445%	444%	452%

Sursă: M. Poenaru, M. Molnar, A. Csorvassi, G. Vâlceanu 2000, p. 452, p. 455

Politica salarială a fost bazată pe două principii contrare care au generat o anumită tensiune socială. Era important ca muncitorii să fie nu numai politic clasa conducătoare, dar și susținuți economic cu un nivel de viață ridicat: salarii relativ mari și alte avantaje ca de exemplu, prin întreprinderi, o serie de beneficii sociale sunt acordate cu prioritate muncitorilor, locuințe de la stat, locuri de odihnă. Politica de a asigura o poziție specială pentru muncitori intra însă în contradicție cu necesitatea recompensei diferențiate în funcție de valoarea și complexitatea muncii. Soluția a fost o politică de diferențiere moderat-scăzută, intelectualii cu un salariu puțin mai ridicat decât al muncitorilor.

Politica salarială a fost menținerea diferențelor dintre ramurile economiei în limite strânse:

Tabel 26. Salariile cele mai mici și cele mai mari, pe locul întâi și al doilea

	Salariile cele mai mici, în lei		Salariile cele mai mari în lei	
1950	243	agricultură/ sănătate	355	învățământ, cultură, artă/ cercetare șt.
1975	1367	cercetare științifică/ sănătate	1602	Industrie
1989	2870	sănătate/ învățământ, cultură, artă	3253	cercetare științifică/ industrie

Sursa: Anuarul Statistic al RSR 1985, DCS, RSR, p.68 și Anuarul Statistic al RSR 1990, CNS, România, p.123

Pe fondul unui sistem de salarii puțin diferențiate, sectorul social este sistematic dezavantajat: salariile din sistemul sănătății au fost pe întreaga perioadă dintre cele mai scăzute; salariile din învățământ, cultură, artă au fost cele mai ridicate în 1950, dar au ajuns dintre cele mai mici în 1989.

Tabel 27. Salariile din sectoarele sociale ca % din salariul mediu.

	1950	1975	1989
Învățământ, cultură, artă	105,3%	98,4%	97,3%
Sănătate, asistență socială	92,6%	90,3%	93,7%

Sursa: Anuarul Statistic al RSR 1985, DCS, RSR, p.68 și Anuarul Statistic al RSR 1990, CNS, România, p.123

Polarizarea salariilor a scăzut constant din 1950 până în 1989.

Tabel 28. Raportul dintre salariul maxim și salariul minim:

1950	22,8
1960	11,6
1970	6,9
1980	5,5
1989	4,3

Sursa: M. Poenaru, M. Molnar, A. Csorvassi, G. Vâlceanu 2000, p. 459

Veniturile directe din muncă sunt completate cu **venituri sociale** a căror pondere a crescut substanțial în întreaga perioadă: de la **9,8%** în 1950 la **22,1%** în 1989.

Tabel 29. Ponderea veniturilor din surse sociale în totalul veniturilor populației %

	1950	1960	1970	1980	1989
Venituri sociale	9,8%	16,1%	21,9%	21,7%	22,1%
* Prestații bănești	2,3%	6,9%	10,5%	11,1%	13,8%
* Pensii asig.	1,7%	4,0%	5,9%	5,8%	7,6%
* Pensii țărani	-	-	0,6%	0,7%	0,5%
* alocații copii	-	1,9%	2,5%	2,9%	3,3%
* alte prestații	0,6%	1,0%	1,5%	1,7%	2,4%
* Contravaloare servicii gratuite	7,5%	9,2%	11,4%	10,6%	8,3%

Sursă: Anuarul Statistic al României, 1991, 112-113, prezentate și în M. Poenaru, M. Molnar, A. Csorvassi, G. Vâlceanu 2000, p. 454

Pensiile sunt calculate ca un procent din salariu, care variază între 85% și 54%, în funcție de două criterii: grupa de muncă și nivelul salariului (Legea din 1977, abrogată în 2000). De exemplu:

<i>Salariu până în 1200 lei, Grupa I</i>	<i>85%</i>
<i>Salariu peste 4000 lei, Grupa III</i>	<i>54%</i>

Pentru că pensiile odată fixate nu au fost recalculat, datorită faptului că s-a presupus că nu există inflație, valoarea lor s-a deteriorat pe perioade lungi.

Pensiile țăranilor sunt mult mai mici decât cele ale salariaților: în 1989 pensia medie a țăranilor reprezenta **14,9%** din pensia medie a salariaților (M. Poenaru, M. Molnar, A. Csorvassi, G. Vâlceanu 2000, 461).

Politica veniturilor/ prețurilor a reprezentat o pârgie importantă de susținere a unui minim decent de viață, cu inegalități mici între domeniile economice: prețuri subvenționate la energie electrică, la încălzire, gaze; chirii la nivele scăzute.

Veniturile populației au crescut ca putere de cumpărare în perioada 1950-1980. Salariul, instrumentul cel mai important, a crescut de aproape 4 ori în această perioadă. Creșterea standardului de viață se reflectă în dinamica consumului la bunurile de bază: carne, zahăr, țesături, pantofi, locuințe.

Tabel 30. Consumul mediu anual

	1950	1960	1970	1980
Carne (kg)	17	27	31	62
Zahăr(kg)	7	11	19	28
Produse din cereale (kg)	131	202	196	173
Țesături (m ²)	13	16	19	29
Pantofi (perechi)	0,6	1,5	2,6	3,5
Locuințe date în folosință anual (mii)	50	134	163	199

Sursa: V. Axenciuc, 2012, p. 158

Standardul de viață al țăranimii a fost mai degrabă sacrificat pentru creșterea industrială. Prețurile agricole fixate administrativ au fost sistematic menținute la un nivel scăzut. Mai ales veniturile cooperatoarelor au fost modeste.

Evoluția acestor venituri, în comparație cu volumul și dinamica altor indicatori din economie, se prezintă astfel (date disponibile după 1980):

Tabel 31. Dinamica veniturilor, în miliarde lei.

	1980	1985	1986	1987	1988	1989
Venituri din salarii (total economie)	203,8	271,2	277,4	277,5	286,4	302,7
Venituri bănești ale țărănimii din care:	18,9	22,1	20,4	20,2	19,8	20,3
- din munca în CAP	11,4	14,4	13,7	13,9	14,1	14,9
-din vânzarea produselor către fondul de stat	7,5	7,7	6,7	6,3	5,7	5,4
Veniturile țărănimii din munca în CAP ca % din veniturile salariale	5,6	5,3	4,9	5,0	4,9	4,9

Sursa: C. Ionete, 1993, p. 98-99.

În comparație cu veniturile din salarii ale celor 8 milioane salariați din economie, veniturile din muncă ale celor aproape 2 milioane de membri C.A.P. au fost mult mai mici. Ca urmare, sursa de bază pentru existență a țăranilor au fost gospodăriile individuale, la care se adaugă și veniturile din alte activități decât cele din cooperative. Ponderea venitului net realizat din propria gospodărie a fost între 70 și 80% din totalul veniturilor oferite de C.A.P.

Perioada comunistă a fost caracterizată de un mare efort economic și sacrificii, cu un cost substanțial plătit de populație. Față de situația din anii '30 și mai ales față de costurile enorme ale Războiului, România a progresat substanțial. Și-a îmbunătățit România situația și față de celelalte țări europene? Datele susțin că România nu a reușit să depășească starea de subdezvoltare relativă în context european.

Tabel 32. Media veniturilor naționale pe locuitor a 20 țări dezvoltate din Europa față de venitul pe locuitor în România

1938	2,9
1947	3,2
1989	3,5

Sursa: C. Grigorescu, 2010, 518-519, reluat și în B. Murgescu, 2010

Sintetic, B. Murgescu (2010, 332) estimează: România "a suferit efectele războiului și mai ales a ocupației sovietică, a cunoscut apoi circa trei decenii de creștere economică peste media europeană, având apoi un ultim deceniu de comunism absolut catastrofal din punct de vedere economic".

Locuința

Locuința a reprezentat bunul esențial al unei gospodării. Programul de creștere industrială rapidă a generat în anii '50 o criză severă a locuințelor în orașe, mai ales în orașele mari care au suferit creșterea cea mai rapidă.

Prima soluție adoptată a fost raționalizarea spațiului locuibil. S-a forțat primirea cu chirie în spațiul considerat "excedentar" al noilor veniți. Începând din anii '60 s-a declanșat un program masiv de construire de locuințe. Soluția a fost la început investiții publice pentru construirea de locuințe sociale în mediul urban. Apoi s-a dezvoltat un sistem privat/public: statul construiește locuințe și sprijină împrumutul avantajos pentru populație pentru construirea de locuințe. Mobilizarea resurselor financiare ale populației pentru construirea de locuințe s-a dovedit un succes. Numărul de noi locuințe a crescut rapid, reușindu-se să se depășească criza locuințelor. Costul locuinței s-a dovedit a fi sustenabil pentru populație. S-a produs o explozie a cererii de cumpărare de locuințe. Construcția de locuințe în urban a atins un vârf în anii '70-'80, acoperindu-se în linii generale nevoia de locuințe.

La sate, locuințele au fost construite și finanțate din resursele proprii ale gospodăriilor. Cooperativizarea a schimbat complet orientarea nevoilor și a consumului populației rurale. Nevoia de investiții pentru activitățile economice s-a redus la minimum necesar utilizării grădinii. Eliberarea de nevoile de susținere a activității economice, populația sătească și-a orientat resursele financiare disponibile cu prioritate în construcția locuinței și a celor necesare gospodăriei. Cu rare excepții, locuințele rurale sunt noi și la standarde moderne minime. Investițiile publice în mediul rural au fost mai reduse: drumuri, alimentarea cu apă și cu gaze. Sistemul de canalizare și alimentare cu apă potabilă a crescut într-un ritm modest. Electrificarea satelor a fost aproape completă. Starea drumurilor a fost mai degrabă precară.

Tabel 33. Locuințe construite anual, exprimate în numărul de încăperi, în etalon ipotetic de cărămidă, la 1 000 de locuitori

	<i>Urban</i>	<i>Rural</i>
<i>1938</i>	<i>39,8</i>	<i>14,1</i>
<i>1951</i>	<i>44,3</i>	<i>11,2</i>
<i>1961</i>	<i>171,0</i>	<i>36,2</i>
<i>1971</i>	<i>282,0</i>	<i>16,8</i>
<i>1980</i>	<i>416,0</i>	<i>5,35</i>
<i>1988</i>	<i>181,0</i>	<i>5,59</i>
<i>1995</i>	<i>36,4</i>	<i>7,92</i>
<i>2000</i>	<i>22,5</i>	<i>9,42</i>

Sursa: V. Axenciuc, 2010, p. 558

La sate, comunitățile de romi se confruntă în continuare cu condiții mizere de viață: locuințe improvizate, resurse financiare nesigure și mici.

Politica unei inegalități moderate egalității sociale și administrarea rarității

Politica egalității/inegalității sociale. Modelul comunist de societate accepta o diferențiere socială produsă de muncă, singura sursă legitimă de venituri. Și diferențele de salarii erau acceptate între anumite limite. Alte surse de venituri, din capital în primul rând, erau considerate ca ilegale. Acumularea de bunăstare personală era considerată a fi legitimă (locuință, mașină), dar nu se acceptau investiții personale aducătoare de venit. De exemplu, nu era acceptată proprietatea a două locuințe, cu excepția unei locuințe de vacanță.

Politica socială promova egalitatea socială și prin alte mecanisme: accesul gratuit la serviciile de sănătate și la educația la toate nivelele, suplimentată de burse de merit și sociale; susținere financiară a activității culturale și științifice. Veniturile din publicațiile științifice și culturale erau generoase, încurajându-se astfel crearea unui segment cultural-științific cu o prosperitate relativ ridicată. De exemplu, publicarea unui articol într-o revistă științifică erau recompensată substanțial: chiar mai mult decât salariul pe o lună. Cărțile publicate erau recompensate cu sume care se plasau la nivelul a 10 salarii lunare sau mai mult.

Dincolo de politica de control a inegalității sociale, societatea socialistă a funcționat și cu mecanisme de diferențiere socială politic respinse, dar funcționale în realitate.

Mecanismele informale ale inegalității. Primul mecanism era *puterea*. Salariile erau apropiate. Cei care dețineau puterea politică dar și organizațională se bucurau însă de acces gratuit sau preferențial la unele bunuri și servicii: cantine speciale, locuri de odihnă, sau informal, obținerea gratuită a unor bunuri, sau cumpărarea la prețuri mai mici decât cel real. Când un ministru, și nu numai el, vizita/ controla o fabrică de mezeluri putea pleca cu o sacoșe plină de bunătăți fără plată sau la prețuri scăzute. Și schimbul în natură de produse: un director putea oferi gratuit cunoscuților carne și obținea legume, fructe, vinuri. Prestigiul social era o sursă de putere socială, asociată cu beneficii.

Un caz. Ne întorceam din concediul de la mare, împreună cu șeful catedrei de finanțe. Pe atunci nu prea se găseau carne și produse de carne. Discutam pe această temă: colegul nostru: "a, uite o fabrică de mezeluri, să ne oprim... sunt profesorul..., vreau să vorbesc cu contabilul șef... ne prezentăm. A, domnu profesor, bucuos... ai terminat finanțele la noi ? nu, la Iași, cu profesorul... dar desigur știu de dumneavoastră. Câteva minute de discuții ca între apropiați. Și desigur vă

întoarceți acasă... probabil că aveți nevoie de ceva... Am luat fiecare o pungă substanțială cu tot felul de produse de carne. Nu îmi amintesc cât le-am plătit, dar cu siguranță la prețuri foarte avantajoase.

Al doilea mecanism era *administrarea rarității*. Socialismul s-a blocat în fața problemei administrării rarității. Societățile capitaliste aveau un mecanism legal: bunurile rare sunt mai scumpe. Ele stau în vitrine și pot să le cumperi dar cu bani mai mulți. Raritatea e în buzunarul cumpărătorului, nu în vitrinele vânzătorului. În sistemul socialist, controlând prețurile și menținându-le la niveluri scăzute, situația este răsturnată: raritatea e în magazine, nu în buzunarele cumpărătorului. Cum se putea face față problemei? Prețul mic era completat cu prețuri suplimentare informale: cozile de multe ore echilibrau deficitul ofertei; cartelarea, adică scăderea consumului la un minim pentru toți. Un alt mecanism: bunurile rare se dau nu pe masa vânzătorului, ci ”pe sub masă”. Cel care distribuie bunurile/ serviciile rare poate adăuga un preț suplimentar: supraprețul care intră în buzunarul furnizorului sau contra altor bunuri/ servicii.

Apare astfel o distorsiune a stratificării sociale. La nivelul principiilor, colectivitatea are un grad ridicat de egalitate socială, dar cei care dețin puterea socială sau administrează raritatea este noua clasă prosperă. Sistemul funcționează tot mai diferențiat pe măsura în care sistemul de prețuri/ venituri nu are capacitatea de a administra situația de raritate. În imaginea publică, de exemplu, vânzătorii care controlau în comerț bunurilor rare formează o clasă specială, cu venituri mai mari datorită poziției lor. Era reală sau nu această imagine ? Dincolo de percepția publică, nu existau date sistematice despre existența și amploarea acestor surse suplimentare de venit. Existența acestora este probată de cazuri penale: condamnări pentru obținerea de venituri nelegale sau deținerea de proprietăți disproporționat de mari în raport cu veniturile legale, care generează confiscarea acestora.

Sistemul socialist a accentuat amploarea ”corupției”: diferite forme de deturnare în interes particular a resurselor publice. Pe lângă mecanismele puterii și al exploatării situației de raritate, un grad ridicat de **toleranță** a generalizat practicile de ”exploatare” a produselor întreprinderilor de către salariați. Conducerea poate profita de accesul gratuit la unele produse ale întreprinderii, subordonații profită și ei în condițiile unei toleranțe tacite din partea conducerii. Desigur, se stabilește un echilibru: un nivel de transfer ilegal care nu poate atinge un nivel prea ridicat care ar genera situații de criză. În grade diferite, practica apăsării în aproape toate instituțiile: ”șuruburi” pot fi luate din orice întreprindere.

Cercetarea asupra calității vieții din 1979¹⁸

Rarele cercetări sociologice care au putut fi realizate în acea perioadă contribuie și ele la o înțelegere mai bună a diferențierii sociale reale.

Tabel 34. Diferențiere venituri salariale declarate și a estimării subiective a veniturilor.

	Salariul personal		Venit total familie		Estimarea venitului/necesități*
Muncitori	2 255	= 100 %	2590	= 100%	2,71
Servicii	2 215	= 98,2%	3110	= 120,1%	3,50
Intelectuali	3 190	= 141,5%	4470	= 172,6%	3,56

* Pe o scală cu 7 trepte a relației dintre venituri și necesități: 1. Numai strict necesar, 2. Puțin peste, cu multe privațiuni, 3. Fără mari privațiuni, dar nu cu mai mult, 4. La fel cu 3, dar se pot face unele economii, 5. Ne permitem și unele cumpărări mai scumpe, dar cu mari privațiuni, 6. O viață confortabilă, fără privațiuni, 7. satisfacția constantă a tuturor nevoilor, fără privațiuni și unele economii.

Conform politicii salariale, în funcție de calificarea cerută sunt diferențe semnificative, dar în limite reduse. Datele sociologice oferă o imagine mai clară: salariile intelectualilor sunt în 1979 cu 40% mai mari decât ale muncitorilor. Salariile celor din servicii, în principal din comerț, sunt cu 2% mai mici decât ale muncitorilor. Impactul mecanismelor reale de stratificare socială creează o diferențiere socială mai mare și modifică efectul politicii. Veniturile familiei sunt mai diferențiate: veniturile familiilor de intelectuali, de regulă două persoane de intelectuali cu venituri mai mari, sunt cu 73% mai mari decât ale familiilor de muncitori; veniturile familiilor din servicii sunt mai mari cu 20% față de familiile de muncitori, dar substanțial mai mici decât ale intelectualilor. Evaluarea subiectivă a veniturilor grupului social din sfera serviciilor, cu venituri declarate mai mici, au un grad mult mai ridicat al bunăstării estimate, apropiat de cel intelectualilor: 3,50 față de 2,71 muncitori.

Raportarea veniturilor la necesități, oferă imaginea unui standard de viață estimat de majoritatea ca fiind negativ: sub punctul de echilibru 4 al scalei noastre. Muncitorii prezintă un standard de viață puternic negativ; ceva mai ridicat al intelectualilor și a lucrătorilor din servicii, dar și aceștia pe panta negativă.

Diferențele se accentuează în pragul subiectiv de sărăcie: ajung sau nu veniturile în cheltuielile lunare. Muncitorii și intelectualii sunt apropiați de situația "uneori ajung exact, alteori nu"; lucrătorii din servicii se apropie de "ne ajung exact". Dar, evident, standardul

¹⁸ C. Zamfir, 1984. A fost utilizat un eșantion de 1800 subiecți din mediul urban. Eșantionul nu a avut intenția de a oferi o imagine reprezentativă, ci de a identifica profilurile diferitelor grupuri sociale.

subiectiv de viață este în general la nivelul modestului. Toate categoriile sociale trăiesc la limită: "înainte de salariu trebuie să reducă cheltuielile".

Sărăcia în socialism

Obiectivul programului comunist a fost de a asigura condiții de viață decente pentru întreaga populație. Ocuparea completă a oferit venituri sigure pentru quasi-totalitatea populației. Un salariu minim care să asigure un standard de viață decent presupunea că elimină sărăcia structurală. Sărăcia poate exista, dar în proporții reduse, datorată unor situații speciale. Sărăcia se instalează în condițiile lipsei unui loc de muncă, deci a salariului, și a beneficiilor asociate acestuia. Întreprinderile socialiste își asumau și funcții sociale: locuințe, mai ales pentru muncitori cu venituri mici, asigurarea securității locului de muncă și a salariilor.

Sărăcii provin în principal din segmentul de populație care totuși nu a avut un loc stabil de muncă. Mai ales spre sfârșitul anilor '80 în care economia a început să intre cronic în criză, a recurs la demiteri, dar destul de rare. Șomajul, nerecunoscut, a început să existe într-o proporție semnificativă. Datele neocupării forțate este dificil de estimat. O estimare indirectă sugerează cifra de 4,5% (C. Zamfir, 1994). Alături de persoane neocupate se alătură și grupul de persoane cu dizabilități, tot mai mult marginalizați și ignorați de sistem.

Politica comunistă se concentra pe industrie și pe muncitori. Obiectivul a fost eliminarea sărăciei în sectorul muncitoresc și, în linii generale, a fost realizat: salariul minim relativ ridicat, șomajul devenit o situație rară. Satul a fost ignorat. Țăranii activi sunt încurajați să se integreze în industrie. Cei care rămân se considera că "se vor descurca. La sate este dificil de estimat standardul de viață. Ei beneficiau de grădina care oferea produsele minime necesare, la care se adăugau veniturile modeste de la cooperative. Destul de mulți erau angajați în sistemul industrial care asigura salarii și pensii. Pensiiile cooperativelor erau foarte modeste. Se poate considera că marea majoritate a populației rurale avea un standard de cel puțin de supraviețuire modestă.

În grupul social-cultural marginalizat, romii, a prezentat un segment mare de săraci. Mai ales la sate, datorită lipsei de proprietate de pământ și deci de statutul de cooperativă, la care se adăuga nivelul scăzut de școlaritate. Creșterea numărului de persoane fără acte de identitate, de regulă romi, înalt vizibil la sfârșitul perioadei, este indiciul cel mai sigur al sărăciei extrem de grave și de marginalizare. Cercetarea din 1993 [E. Zamfir, C. Zamfir (coord.), 1993] a identificat o diferență substanțială generațională în populația de romi. Generația la vârstă activă în anii '60-'70, perioada de vârf al performanței comuniste, prezintă un nivel de școlaritate și de încadrare ocupațională substanțial mai ridicat decât generația matură a anilor '80. Criza

modelului comunist a fost caracterizată, după un proces de modernizare și ridicare a standardului de viață al populației de romi, un proces rapid de degradare a situației, de remarginalizare, ”rețiganizare”, în sensul de regres la modul de viață tradițional marginal social și sărac.

Ca și celelalte țări socialiste, România a desființat sistemul de servicii publice de asistență socială. S-a considerat că sistemul comunist elimină structural situația de sărăcie, iar în cazuri speciale întreprinderile și administrația publică locală oferă suportul social necesar. Primăriile ofereau unele forme de suport financiar, dar nu constant, mai mult în situații de criză.

Calitatea vieții

În perioada comunistă, calitatea vieții s-a diferențiat accentuat pe nivelele de raportare ale vieții. **Viața cotidiană**: starea personală, familia, bunurile acumulate (locuința în primul rând), mediul interpersonal, locul în societate, educația, munca, și în mod special veniturile. Sunt optimiști sau mai degrabă suntem pesimiști. **Țara**, identitatea națională este o componentă importantă a sentimentului de sine al fiecăruia. În contextul politicii de independență a României în cadrul sistemului socialist a reprezentat o sursă importantă de satisfacție. **Calitatea societății** în care trăim efectiv: ea este organizată așa cum am dori-o sau nu este așa cum am vrea-o. Ne așteptăm ca ea să fie mai bună sau suntem îngrijorați de viitorul ei. Cât de bună sau proastă este societatea în care trăim reprezintă o sursă importantă de satisfacție sau de frustrare. **Lumea în care trăim** nu este un spațiu neutru față de fiecare țară. Ea poate fi favorabilă sau constrângătoare dacă este dominată de alții. România a fost inclusă în sistemul socialist sovietic. Cehoslovacii au încercat să schimbe socialismul lor așa cum doreau, dar trupele sovietice au intervenit și au înăbușit-o. Am avut atunci un sentiment de mândrie că țara noastră a susținut Cehoslovacia în acel moment de criză. Nici polonezii nu au reușit în anii '80. România se afla în aceeași constrângere: pe de o parte Ceaușescu, iar pe de altă parte Uniunea Sovietică. În aceea perioadă, la Facultatea de Filozofie, București, un grup de tineri au pus în discuție viitorul nostru. Secretarul de partid, coleg al nostru, ne-a avertizat: ”vreți să vină rușii ?”.

Am ales doar prima sursă a calității vieții, viața cotidiană, resursele disponibile, mai ales economice, și calitatea societății.

Dincolo de dificultățile înregistrate de standardul de viață, procesul de modernizare a continuat într-un sens pozitiv: locuri de muncă, venituri sigure, un număr mare de locuințe cu dotări moderne, mortalitatea infantilă a scăzut de peste 4,3 ori, de la **116,7** copii decedați până la 1 an la 1000 născuți vii în 1950, la **26,9** în 1989. Și în domeniul educației s-au înregistrat evoluții notabile: ratele brute de cuprindere în învățământul primar și secundar cu valori de

peste 90% în intervalul 1938/1939-1989/1990, numărului de elevi cuprinși în învățământul vocațional de la 39 250 la 304 533. Veniturile reale ale populației au crescut continuu pe întreaga perioadă, salariul real din 1989 fiind de **370,9%** raportat la cel din 1950, iar venitul mediu pe locuitor în 1989 ajungând la **452%** din valoarea anului 1950.

Vârstnicii au beneficiat de pensii sigure, deși pensiilor fixate cu mulți ani în urmă sunt supuse unei degradări continue, cu actualizări târzii.

Paradoxul vitrinele sunt goale, frigiderele pline. Încă la începutul anilor '70, standardul de viață, determinat de venituri și de prețurile pieței (ambele controlate strict de stat), părea a fi într-o evoluție pozitivă constantă. Indicatorii economici dădeau încredere în viitor: creșterea economică susținută trebuia să se reflecte într-o creștere continuă a standardului de viață al populației.

Dar nu numai specialiștii, ci și populația la locul de muncă și în piață a început să concludă că lucrurile nu merg bine. Organizarea muncii devine tot mai irațională, distorsionată de subiectivismul politic, normele de muncă sunt în creștere, salariile nu scad, dar sunt tăiate multe beneficii asociate cu performanța. Începe să fie tot mai dificil să obții un loc de muncă. Șocul cel mai mare a venit în fața magazinelor: nu prețurile, ci dispariția produselor. Dacă în anii '60 piața oferea bunuri la nivelul cererii, *vitrinele* erau pline, inclusiv cu bunuri venite din afară, în anii '70, dar mai accentuat în anii '80, se instalează deficitul de bunuri disponibile: magazinele devin tot mai goale. Sistemul se dezechilibrează deci după o altă logică. Veniturile pot crește, prețurile pot rămâne constante, dar oferta de bunuri devine tot mai săracă. Se instalează **raritatea produselor**.

Vitrinele pot fi goale, dar "sub masă" există totuși mai multe produse decât se poate vedea. Efectul rarității asupra standardului de viață al populației nu poate fi ignorat: costul real al obținerii bunurilor crește nu prin prețurile afișate, ci prin costul real suplimentar "pe sub masă", la care se adaugă costuri sociale: cozile, indisponibilitatea bunurilor necesare, frustrarea cumpărătorului cu bani în buzunar în magazinele tot mai goale. Viața reală se scumpește.

Calitatea societății.

Prima întrebare este ce a însemnat pentru români societatea în care trăiau, mai precis, comunismul? După Război, în unele țări occidentale, ca Franța și Italia, partidele comuniste au fost foarte influente. Proiectul comunist nu venea cu trupele sovietice, ci din interiorul comunității lor, promovat de puternice mișcări populare, ca un model social dezirabil. Celelalte forțe politice occidentale, în special din America, au fost îngrijorate de popularitate acestor

partide comuniste, estimate ca promotoare ale interesului Uniunii Sovietice, și au exercitat puternice presiune împotriva lor.

Situația României, și cu siguranță și a celorlalte țări din Estul și Centrul Europei, comunismul nu era o simplă promisiune istorică atractivă pe care ar fi putut sau nu să o adopte, ci un model social adus de armata sovietică. Pentru România era greu de distins comunismul de Uniunea Sovietică. Întreaga istorie a României consolidase o atitudine negativă față de Rusia. La începutul secolului al XIX-lea Rusia preluase Basarabia, adică jumătate din Moldova. După unirea Basarabiei cu România în 1918, în 1940 trupele sovietice au intrat din nou în Basarabia. Informațiile despre realitatea sovietică erau cel puțin îngrijorătoare. Partidul comunist român era practic inexistent. Pentru foarte puțini comunismul era așteptat cu entuziasm; marea majoritate nutrea teamă, acceptare pasivă cu disperarea neputinței.

Și, mai târziu, după consolidarea comunismului, chiar în epoca sa de avânt, societatea comunistă nu a fost considerată de marea majoritate a populației ca "societatea sa". Ea a fost introdusă și menținută nu printr-o opțiune colectivă, ci prin mecanismele unei istorii externe.

Românii între două realități.

Pentru întru români există două realități sociale la care continuu se referă: socialismul care era realitatea în care trăiau și capitalismul o realitate virtuală care era realitatea din Occident pe care doar o "vedeau" din afară. Pe baza acestor informații se coagulează o imagine difuză a realității cum ar fi putut fi dacă România ar fi avut o evoluție "normală", fără intervenția unor factori externi.

Realitatea "normală", capitalistă, nu avea șanse să înlocuiască pe cea reală. În Occident ea era o realitate tot mai bună, devenind o sursă de frustrare față de realitatea în care românii trăiau.

Informațiile frustrante despre Occident veneau prin multe surse: filmele occidentale ofereau o imagine, e drept înfrumusețată, a vieții capitaliste, bunurile din Occident, care au început să pătrundă în România, de o calitate net superioară; comerțul subteran cu bunuri venite din Occident, inclusiv "pachetele" primite de la rude și prieteni; informațiile despre oportunitățile de câștig în Occident oferite de românii stabiliți acolo. Cei care călătoreau în Occident aduceau bunuri și o imagine mult superioară celei în care se trăia aici. Propaganda *Europei libere* a contribuit fundamental la consolidarea atitudinii negative față de socialism și crearea unei stări de frustrare socială cronică. Politica de descurajare a schimbului valutar a creat o stare de inferioritate economică. Românul care mergea în Occident nu putea schimba decât sume valutare foarte mici. Iar schimbul valutar informal, "pe sub masă", era la o rată

foarte dezavantajoasă. Românul în Occident, cu bani puțini în buzunar, se simțea și mai sărac. Prosperitatea însemna pentru români Occidentul și tot mai puțin viitorul societății socialiste în care trăia. Interzicerea ”mutării” în Occident a generat un fenomen cu impact moral dezastruos: *fuga ilegală* în Occident, înfruntând riscuri imense. Toate acestea creau un sentiment de închisoare.

Politicul, factorul cheie al stării de spirit al românilor

În societățile capitaliste cea mai mare parte a vieții oamenilor este produsă de mecanismele pieței economice și a interacțiunii dintre grupuri și persoane. Și guvernarea, factorul politic, are o influență importantă, dar nu singura și adesea nu cea mai importantă. Poate ne place societatea în care trăim, chiar dacă nu ne place deloc guvernarea actuală. În sistemul comunist politicul era responsabil de tot ce se întâmplă, inclusiv în viața cotidiană. Conducere politică poate schimba organizarea întregii societăți sau să blocheze orice proces de schimbare.

În comunism, calitatea guvernării este factorul cheie, în ultimă instanță responsabil de calitatea vieții noastre a tuturor.

Intern, toate schimbările au fost produse de factorul politic, în primul rând secretarul general al partidului: Gheorghiu-Dej și apoi Ceaușescu. Ei au condus partidele și statul. Ceaușescu a fost pe o perioadă de 25 de ani factorul blocant al oricărei schimbări. Nimic nu se putea schimba dacă el nu ar părăsi puterea. Nu a fost o întâmplare că Ceaușescu a devenit obsesia românilor. De Ceaușescu depinde tot ce se întâmplă și ce se va întâmpla în România. Dacă dispare Ceaușescu cine va veni? Tot din echipa politică de conducere a partidului? Următorul factor critic era partidul comunist însuși, perceput ca un factor de frână, de protecție a unui sistem care nu voia sau nu putea să se schimbe. Rămânea și intervenția predictibilă a Uniunii Sovietice care a probat că nu va permite schimbări importante. Deși Ceaușescu, cu politica sa de independență, i-a supărat rău pe sovietici, aceștia l-au tolerat pentru că ducea în fapt o politică de tip sovietic. Era răul cel mai mic. În anii '70-'80, Ceaușescu a introdus un cult jenant al personalității lui și al soției lui, Elena, care ne umilea pe toți.

Marea majoritate a populației era dominată de pesimism: neîncrederea, mergând până la ostilitate latentă față de politica comunistă. Se accentua frustrarea față de decalajului față de Occident și a lipsei voinței de schimbare. Tehnocrații, care ocupau poziții de conducere în administrație, puteau spera inițial că sistemul politic ar putea avea o evoluție pozitivă: va deveni tot mai rațional și competent, convergent cu Occidentul. În contextul crizei în anii '70-'80, speranța evoluției pozitive a comunismului s-a diminuat rapid spre dispariție.

Limitarea libertății: dedublarea exprimării de sine

Românii erau frustrați că libertatea lor era sever limitată. În viața cotidiană, românul se putea simți liber. În cadrele date, el putea fi el însuși, așa cum dorește. Dar nu avea libertatea de a-și exprima public opinia și de a acționa ca actor social responsabil. Putea eventual considera că s-au făcut unele lucruri bune, dar nu el le-a ales și, cel mai important, îi era interzis să se manifeste ca cetățean.

Este un drept fundamental al omului de a fi el însuși, nu numai de a acționa cum consideră, limitat de contextul social, dar, mai important, de a se exprima așa cum gândește și simte. Dar românul era rupt între două contexte ale comunicării. Pe de o parte, în mediul informal, față de el însuși, față de cei apropiați, familie, prieteni, colegi, putea exprima ceea ce gândește liber. Pe de altă parte, ca actor în contexte publice formale, el trebuia să se exprime nu așa cum gândește și simte, ci cum îi era ”cerut”: la ședințele politice, la televiziune și radio, în articolele pe care le publica; ca participant la festivitățile publice să poarte înjositor lozinci și pancarte în care nu credea. O asemenea dedublare există în toate societățile, dar în comunism ea a devenit o ruptură dramatică.

Un test: în toate țările socialiste, spre deosebire de Occident, comunicarea informală era dominată de *bancuri*. Eroul bancurilor era foarte frecvent șeful partidului, și mai puțin oamenii politici din jurul lui, întotdeauna într-o postură de anti-erou, și *bulă*, opusul cu umor care punea în dificultate hazoasă realitatea. Public, omul se simțea el însuși în rolul lui *bulă*.

Calitatea subiectivă a vieții

În scurta sa perioadă de recunoaștere politică (1965-1977), sociologia a reușit să facă câteva cercetări empirice asupra calității vieții. Singurele date mai sistematice au fost realizate în 1979 (C. Zamfir, 1984).

1979 a fost un an interesant în dinamica societății comuniste românești. Anul oferă imaginea unui punct în care criza deja devenise perceptibilă pentru populație, dar la începutul ei. Criza structurală a sistemului era declanșată la începutul anilor '70, dar punctul culminant avea să atingă de abia la sfârșitul anilor '80.

Tabel 35. Un indicator central al calității vieții: satisfacția cu viața

	Muncitori	Intelectuali	Lucrători servicii
--	-----------	--------------	--------------------

Satisf. cu viața ¹⁹	4,25	4,28	4,51
Satisf. cu munca	4,32	4,53	4,63
Satisf. cu timpul liber	3,88	3,64	3,88
Satisf. cu familia	4,76	4,68	4,96

Indicatorul de *satisfacție cu viața* se plasa la toate grupurile sociale, muncitori și intelectuali, puțin peste media scalei, între **4,25** și **4,28**. Intelectualii, datorită așteptărilor mai ridicate, deși au condiții de viață ceva mai bune, nu se declară semnificativ mai mulțumiți decât muncitorii. Grupul social care sunt semnificativ mai satisfăcuți cu viața sunt cei din sfera serviciilor, **4,51**.

Care este semnificația acestor cifre? Majoritatea se declară puțin satisfăcuți cu viața. Conform SEDA²⁰, o asemenea valoare exprimă o stare de **îngrijorare cu starea vieții/ depresie socială**, dar un grad de acceptare a realității, la nivelul de jos, cu aproape jumătate nemulțumiți cu viața sau la limita între negativ și pozitivi, ”nici, nici”.

Calitatea percepută a vieții: evaluarea a 75 componente ale calității vieții, pe o scală cu 7 trepte. Ele ne oferă o viziune globală a structurii calității vieții²¹.

- **Slabă**, sub 4 a scalei (pe panta negativă): **14** – mijloacele de transport, aprovizionarea cu alimente, cum rezolvă instituțiile problemele oamenilor, veniturile în raport cu nevoile, oamenii sunt binevoitori, deschiși și sinceri, își fac datoria, corectitudine, timpul liber disponibil, posibilitatea de a participa la conducerea instituției în care lucrează, calitatea localității, posibilitatea de a participa la conducerea societății, părerea personală este luată în considerare.
- **Bunicele/ satisfăcătoare** (între 4 și 5): **37** – spații verzi, aprovizionare cu bunuri nealimentare, calitatea bunurilor din gospodărie, serviciile sanitare, munca, organizarea muncii, perspective promovare în muncă, organizarea timpului în familie, posibilitatea de a participa la spectacole, calitatea mijloacelor de divertisment, administrarea localității, informațiile primite despre ce se întâmplă în stare și în lume, calitatea mediului natural, securitatea pe stradă, în casă, calitatea învățământului, calitatea

¹⁹Scala de 1 la 7, valoarea 4 fiind punctul de trecere de la negativ la pozitiv: sub 4, domină nemulțumirea; peste 4 semnifică satisfacția cu viața în grade diferite. 1 foarte nemulțumit, 2 nemulțumit, 3 mai degrabă nemulțumit, 4 nici nemulțumit, nici mulțumit, 5 mai degrabă mulțumit, 6 mulțumit, 7 foarte mulțumit.

²⁰ Schema SEDA estimează că, pentru această scală de 7 trepte, o societate echilibrată pozitiv a calității vieții, este plasată la indicatorul de satisfacție cu viața în jur de 5,25. **4,25-4,50** exprimă o stare de **îngrijorare cu starea vieții**, avertizând o posibilă criză socială.

²¹ Din motive politice, oamenii nu au fost solicitați să exprime satisfacția/ insatisfacția cu modul în care e condusă țara sau cu programul comunist.

organizării vieții din jur, aplicarea legilor, posibilitățile de dezvoltare personală, posibilitățile de a face lucruri utile pentru alții, posibilitățile de sport, cât de interesantă este viața de zi cu zi, oferă veselie, oamenii de care depinzi sunt de încredere, respectul și stima pe care ceilalți o oferă, siguranța locului de muncă, posibilitatea de a obține un loc de muncă conformă capacității și interesului, nivelul de cultură propriu, frumusețea mediului înconjurător, drepturile sale sunt respectate, place modul în care gândesc tinerii, maturii.

- **Bune** (între 5 și 6): 21 – locuința, cartierul, vecinii, profesia, munca concretă, colegii de muncă, șeful direct, promovarea în muncă, propria sănătate, sănătatea membrilor familiei, relațiile cu socrii, ce faceți în gospodărie, acordul în familie asupra bugetului, propria capacitate de a muncii, ce a realizat în viață, capacitatea de a găsi posibilități de satisfacție în viață, sociabilitatea, capacitatea de a rezolva diferite probleme de viață, accesibilitatea la diferite forme de învățământ, prietenii.
- **Foarte bune** (peste 6): 3 – *calitatea copiilor, relațiile cu părinții și relațiile cu soțul/soția.*

Mediul de viață direct, mai ales ce a depins de fiecare persoană, sunt satisfăcătoare, bune sau foarte bune. Veniturile reprezintă sursele cele mai accentuate de insatisfacție. Pentru ceea ce depinde mai mult de mediul social, evaluările tind să fie negative sau la limita acceptabilității.

Schimbări în stilul de viață

Sistemul comunist a generat o tendință de schimbare în stilul de viață al oamenilor. Standardul de viață era relativ scăzut, dar echilibrat și predictibil. Locul de muncă, odată obținut, era sigur, cu un salariu determinat prin lege. În această situație, pentru cei mai mulți ”câștigul”, așa cum era, nu putea fi obținut prin efort personal. În aceste condiții, se produce o deplasare a intereselor pentru alte sfere, pentru cultură, educație, profesii cu prestigiu social, mai interesante în sine, dar nu profesii mai ”bănoase”, pentru că relația profesie/ câștig era slabă.

Se produc schimbări de mentalitate: *eliberarea de capital* și chiar *eliberarea de bani*. Veniturile erau stabilite prin lege și diferențele nu erau prea mari. Nu era nevoie nici de economisiri importante pentru că veniturile viitoare (salariu și pensia) erau sigure. Pierderea locului de muncă nu era probabilă. Banul era un mijloc doar pentru consumul prezent și pe termen mediu. În rest, viitorul nu era problematic. El era asigurat de pensia, așa cum va fi ea.

Această schimbare de priorități se reflectă în ce doreau studenții atunci când făceau efortul de a obține un loc la universitate: un loc de muncă interesant sau unul mai bănos ?

De ce vin studenții la universitate ? Eșantion 1000 în București, 1980. Bani apar pe ultimul loc.

- | | |
|---|-------|
| • Pentru a dobândi o profesie interesantă | 80% |
| • M-a atras viața de student | 56,1% |
| • Profesie cu prestigiu social | 45,1% |
| • O profesie bănoasă | 14,8% |

Făceau oamenii economii și pentru ce?

Economisirea a avut un loc important în viața oamenilor în sistemul comunist. Nu au fost acordate împrumuturi de la bancă pentru diferite achiziții, cu excepția unei noi locuințe. Pentru obținerea bunurilor dorite trebuia economisirea banilor necesari. Consumul actual nu putea fi făcut, prin împrumut în contul resurselor viitoare. Familiile trebuiau să-și limiteze consumul la nivelul resurselor efectiv avute în prezent pentru a economisi bani pentru consumul viitor. Oamenii trăiau la nivelul acumulării trecute. Nevoia de economisire se referea la cumpărarea de haine, aparate de gospodărie, mobilă, concedii, pregătirea copiilor pentru facultate, suportul economic al copiilor când vor fi mari, dar și pentru procurarea unei mașini, economisire pentru prima rată pentru obținerea unei locuințe.

Economisirea era în fapt o modalitate de a distribui raritatea bunurilor. Este cazul mașinii. Dacă s-ar accepta posibilitatea de împrumut la bancă sau de a cumpăra în rate, raritatea produselor ar deveni greu de administrat. Se putea obține o mașină doar cu ”banii jos”. Și atunci, când reușești să aduni atâtea bani, se stătea și ”la coadă”. Doar casa (nouă) putea fi cumpărată prin împrumut de la bancă. Dacă voiai o casă de la o persoană particulară, trebuia să vii cu banii jos sau să te împrumuți de la rude/prieteni. Dar și pentru prima rată la casă, destul de mare, 29% din eșantionul nostru trebuia să strângă bani.

Un caz special era suportul copiilor pentru intrarea la facultate. Locul la universitate era obținut doar printr-un concurs de admitere deosebit de dur. La unele facultăți, se prezentau chiar peste 10 candidați pe un loc. Pregătirea copiilor asigura viitorul acestora, de aceea părinții acordau o atenție deosebită economisirii: 58% dintre cei care aveau copii făceau economii pentru pregătirea copiilor pentru admiterea la facultate. Mai mult de jumătate dintre părinți, 52%, acumulau bani și pentru a-i ajuta pe copii când vor fi mari: căsătorie, casă. Acumularea pentru bătrânețe este pe ultimul loc. Este un indicator al faptului că sistemul de asigurare a bătrâneții funcționa rezonabil: locuința, bunul cel mai important și costisitor, era obținută în

timpul vieții active, iar pensia era asigurată tuturor celor care au muncit, adică aproape întreaga populație.

Efortul familiei de a oferi condiții bune studenților se reflectă în estimările făcute de aceștia asupra standardului lor de viață²²: studenții trăiesc mult mai bine decât generația părinților lor:

- | | |
|---|------|
| • <i>Am asigurat doar minimul necesar</i> | 3,3% |
| • <i>Pe lângă minimul necesar, îmi pot permite doar câteva cheltuieli mărunte</i> | 19,4 |
| • <i>Pot obține unele lucruri sau să cheltuiesc pentru unele distracții, dar cu sacrificii în ceea ce privește alte nevoi</i> | 52,1 |
| • <i>În general pot obține tot ceea ce doresc</i> | 24,7 |

Tranziția a schimbat radical politica gospodăriei: oamenii au început tot mai mult să trăiască în contul viitorului, dar care are gradul lui de incertitudine. Împrumutul în contul viitorului comportă riscurile sale.

România comunistă 1989

După 40 de ani de experiență a comunismului, se pot formula concluziile: care au fost rezultatele unui program de schimbare socială unic în istorie.

1. Economia a crescut într-un ritm extrem de rapid, față de punctul de pornire: 1938 anul de vârf al perioadei interbelice/1945 anul de ieșire din cel mai dezastruos război impus de Germania hitleristă. Dar și celelalte țări au progresat economic. Față de performanțele lumii, România comunistă are performanțe mult mai bune. Dezvoltarea economică în primele două decenii a fost spectaculoasă. Apoi, programul lui Ceaușescu de creștere economică rapidă a avut rezultate modeste și chiar rezultate negative. Față de celelalte țări europene, performanța economică din 1989 este ceva mai slabă: atât față de țările europene occidentale, cât și față de celelalte țări socialiste.

2. Obiectivul central al programului economic a fost creșterea industrială. Industria a crescut spectaculos, de 18 ori față de 1938. Foarte multe întreprinderi industriale, cu o tehnologie modernă, în general importată din Occident, dar și produsă în țară. S-a creat capacitatea umană necesară dezvoltării mai ales industriale: muncitori calificați, specialiști.

Produse industriale larg diversificate, cu ambiția de a acoperi în cea mai mare parte a nevoilor economiei românești, dar mai slab conectată la piața internațională. În unele nișe,

²² O cercetare asupra studenților realizată tot în 1979 (E. Zamfir, C. Zamfir, Ș. Ștefănescu, 1982)

economia românească s-a dovedit competitivă, mai ales în *Lumea a treia*. Nu este clar dacă în primul rând datorită prețurilor scăzute.

3. O agricultură în proces de modernizare, cu tehnologie modernă incorporată, dar mai modestă decât țările occidentale, mulți specialiști au fost angajați în agricultură.

4. Creșterea continuă a standardului de viață al populației, considerat politic ca obiectiv central al programului comunist, a fost realizat mult mai modest față de creșterea economică. Bunăstarea a fost mai egal distribuită. Egalitatea economică se plasează la nivelul țărilor nordice: indicele Gini de 20.

Intrarea economiei comuniste într-o criză progresivă, scăderea eficienței sale, mai ales în contextul competiției internaționale, a fost suportată de populație prin reducerea standardului de viață. Diferite mecanisme de scădere a salariilor, nu directe, ci prin introducerea unor contribuții sociale și scăderea beneficiilor salariale; mai ales prin raritatea produselor și subfinanțarea sferelor sociale: educație și sănătate.

5. Veniturile din muncă au devenit unica sursă legitimă a prosperității individuale. Profitul capitalist a fost eliminat în sistemul economiei socialiste. Au apărut însă două surse tot mai importante, deși considerate ilegale: utilizarea poziției de putere și administrarea rarității.

6. Gradul de ocupare a populației a crescut, apropiat de realizarea obiectivului programului comunist: oportunități de muncă pentru toți, mai ales ocuparea feminină. Ocuparea salarială a crescut masiv: 8 milioane de salariați.

7. Obiectivul programului comunist a fost modernizarea societății românești, în mod special prin creșterea industriei, prin urbanizare, dar și prin diversificarea sferelor sociale: educație, sănătate, cultură, timp liber. Urbanizarea s-a realizat într-un ritm rapid, dar controlat, pentru a se evita suprapopulația urbană. Subocuparea și sărăcia a caracterizat mai ales în rural. Modernizarea a fost însă dezechilibrată. Avans în industrializare, deficit de investiție și atribuire de resurse financiare în zonele economiei rurale, dar și în sferele sociale, educație, sănătate, cultură și cercetarea științifică nelegată direct de industrie.

8. Structura socială: o creștere rapidă a muncitorilor industriali, a intelectualității, mai ales a inginerilor; țărănimea a scăzut ca rezultat al atragerii în industrie. Există încă un exces de forță de muncă în agricultură.

S-a dezvoltat rapid un segment al intelectualității angajat în organizarea și conducerea tehnică a întregii societăți: tehnocrații. Tehnocrații mizau pe competența tehnică cerută de sistemul modern comunist. A crescut totodată, ca efect al modernizării sociale, numărul intelectualilor angajați în economie, învățământ, sănătate, cercetare, administrație. Tehnocrații

nu erau neapărat o forță politică de promovare a sistemului capitalist, dar latent erau împotriva iraționalității tehnice a sistemului comunist, a creșterii controlului politic și în special a dictaturii personale a familiei Ceaușescu. Potențial, tehnocrații ar fi fost interesați într-un sistem capitalist doar în măsura în care acesta ar fi oferit avantaje mai mari pozițiilor administrative și de specialitate.

9. Sistemul politic comunist conținea structural o opțiune care a anulat orice formă de democrație: rolul conducător al partidului unic. Această formulă a dus inevitabil la o conducere autoritaristă, ca cea a lui Ceaușescu, sau cel mult la o conducere politică colectivă, dar tot cu un rol decisiv al secretarului general al partidului. Inevitabil a apărut efectul pervers al conducerii unice comuniste: ruptura între conducerea partidului și colectivitate. Neîncrederea în politica partidului a generat o alienare politică a populației.

10. În anii '80 disponibilitatea bunurilor alimentare reprezenta aspectul critic al vieții: cartelarea produselor în orașe, magazinele goale, restaurantele tot de mai proastă calitate. Toate nemulțumirile se îndreptau spre Ceaușescu.

11. Crearea "omului nou" a reprezentat un obiectiv al programului comunist. Omul nou era o persoană care îmbina interesele personale cu asumarea interesului social global, un participant activ la dezvoltare social-economică a țării. Orientarea prosocială compensa motivarea produsă de sistemul capitalist, centrată pe interesul personal, obținerea profitului și a performanței individuale în muncă. Dar orientarea prosocială a fost viciată de blocajul democrației oferită de sistemul comunist de tip sovietic. Monopolul politic pe definirea interesului social a generat o alienare structurală a membrilor colectivității.

Programul de schimbare a României: ce va fi după ?

Criza sistemului comunist de tip sovietic, instalată tot mai vizibilă în anii 70-80, se adâncea. Nu numai în România, dar și în celelalte țări socialiste. Întrebarea "*ce va fi după?*" plutea în preocupările generale. Nu era prea clar ce va fi *după*, pentru că totul depindea inevitabil de contextul internațional.

Câteva componente păreau a structura viziunea colectivă, și mai ales a specialiștilor, asupra viitorului dezirabil.

Politic: în primul rând, fără Ceaușescu și, desigur, nu tot un comunism chiar fără Ceaușescu. Democratizarea politică era absolut necesară; nu era prea clar ce rol vor avea partidele politice. Un lucru era cert: o democrație în care specialiștii/ intelectualii vor avea un rol esențial. Va fi o revoluție, dar nu conflictuală, pentru că reformele schimbării se vor baza

pe un consens general: nu se prevedeau conflicte politice importante. Statul urma să aibă un rol cheie în procesul de schimbare socială. Procesul de modernizare realizat în forma comunistă crease instituții moderne. Acestea nu trebuiau să fie distruse, ci să primească un alt profil. Eliminarea controlului politic asupra sferelor vieții sociale, economie, învățământ, cultura, știința, mass-media. Desigur, fără securitate. O libertate reală de această dată. Promovarea unui sistem rațional de organizare, diferit de cel politic-autoritar, promovarea competenței. Specialiștii/ tehnocrații urmau a înlocui în poziții de conducere pe foștii activiști de partid.

Social. *Orientare prosocială*, declarată ca fundamentală în programul comunist, dar distorsionată în practică, mai ales în perioada ceaușistă, va fi de această dată obiectiv politic global efectiv. Necesitățile întregii comunități vor fi, normal, obiectivul politic global al statului. Funcțiile sociale ale statului, școala, sistemul de sănătate, cultura, cercetarea științifică, grav ignorate în tipul lui Ceaușescu, vor primi o atenție specială.

Economic. Creșterea rolului pieței libere, a competiției. Stimularea economiei private și reforma întreprinderilor de stat, eliberate de intervenția politicului și creșterea rolului experților. Nu se punea problema unui program agresiv de privatizare, dar ea nu era exclusă când ar fi cazul. Susținerea inițiativelor private. Conectare la economia mondială, dar mai ales la cea occidentală.

România în lume. Deschiderea față de Occident în toate sferele, circulația liberă a oamenilor și bunurilor, asimilarea a tot ce e mai bun din lumea occidentală. Convergența cu Occidentul, care câștigase competiția, era dincolo de orice îndoială. Relațiile politice și economice cu Occidentul vor exploda. În fine, părea cert că procesul de schimbare se va desfășura într-un context internațional dominat de un echilibru mondial detensionat Uniunea Sovietică/ Statele Unite ale Americii.

Dacă luăm în considerare rolul acordat statului în funcționarea societății și orientarea prosocială, programul care se prefigura ar putea fi etichetat ca un ***socialism tehnocrat***: tehnocrații vor conduce țara, utilizând mecanismul statului, în interesul social general.

Capitolul 4 - Tranziția la o Românie modernă de tip occidental

1989 a deschis o nouă fază a Istoriei României. S-a încheiat experiența modelului comunist și s-au deschis noi oportunități. Acum, după 29 ani, putem face o evaluare a experienței tranziției spre o nouă societate, realizată într-un nou context internațional. Entuziasmul primelor zile ale lui '89 a făcut loc dificultăților problemelor complexe ale unei schimbări sociale și de această dată unică în istorie.

Decembrie 16-22 1989: Revoluția română

Sfârșitul lui 1989: Situația socială devine din ce în ce mai tensionată. Se acumulează nemulțumirile. Un larg consens că nimic nu se poate schimba dacă nu cade Ceaușescu și întregul lui sistem. Dar Ceaușescu avea mijloace puternice de control. O schimbare socială profundă devine presantă. Neputința produce resemnare. Dar resemnarea fixată de ani începe să facă loc frustrării colective care, în orice moment, poate exploda. Era nevoie doar de un eveniment, un semnal care să coaguleze explozia socială.

16 decembrie Timișoara. S-a descătușat o mobilizare colectivă: strada este ocupată. Ceaușescu nu era dispus să cedeze și a recurs la mijloace sângeroase de represiune. Au urmat câteva zile în care timișorenii s-au simțit singuri în fața teroarei dezlănțuite. Dar procesul început, oricât de violentă ar fi fost represiunea, nu putea să nu continue. Era de presupus că Ceaușescu va rezista. S-a instaurat în întreaga țară un sentiment de disperare.

21-22 decembrie: revoltă populară în București. Fricile individuale au făcut loc voinței colective de acțiune. Populația este în stradă. Fuga lui Ceaușescu. Bucurie generală. Începe schimbarea.

Consensul Revoluției

Starea de spirit colectivă s-a cristalizat în jurul unui obiectiv imediat: eliminarea de la putere a lui Ceaușescu împreună cu oamenii lui și desființarea instrumentului politic al dictaturii comuniste, Partidul Comunist. Oamenii lui Ceaușescu au dispărut de la putere odată cu Ceaușescu. Nimeni nu se mai simțea amenințat de acest grup. Câțiva din conducerea PCR au fost arestați, dar nimeni nu considera că măsura ar fi fost importantă pentru asigurarea securității Revoluției. Puterea lui Ceaușescu dispăruse peste noapte. Executarea pripită a lui Ceaușescu a șocat și percepută de marea majoritate a populației ca un act regretabil prin procedura ilegală, dar și inutilitatea lui. Singura instituție care era instrumentul menținerii sistemului comunist era Partidul Comunist cu cei mai mult de 3 milioane membri. Unii au considerat că el ar trebui

interzis prin lege. Dar cei mai mulți au făcut o observație de bun simț: Partidul Comunist *de facto* nu mai exista. Nimeni nu a cerut recunoașterea existenței lui. Unii au vrut să înființeze un partid sau altul de tip comunist, dar nu au reușit să obțină o susținere semnificativă.

Revoluția română nu a fost o luptă cu grupuri sociale care ar fi susținut vechiul regim. A fost o Revoluție de eliberare de Ceaușescu. Una dintre marile realizări ale regimului comunist a fost crearea unui foarte larg consens în jurul schimbării sistemului ceaușist și a sistemului comunist pe care acesta l-a creat. O posibilă reformă a sistemului comunist era greu să mai fie luată în considerare. Momentul ei a avut un vârf în anii '60, dar s-a consumat în anii '70-'80. A devenit clară incapacitatea lui de a se reforma. Și mai ales competiția cu Occidentul fusese pierdută.

Cu excepția Partidului Comunist, toate instituțiile existente erau instituții ale unei societăți moderne, e drept cu o orientare imprimată de sistemul comunist. Ele trebuiau restructurate în noul context. Revoluția nu a avut ca obiectiv distrugerea statului dezvoltat în perioada comunistă, ci reformarea lui. Au apărut mai multe partide politice, alegerile au fost bazate pe competiția electorală. Parlamentul își reia funcția sa normală.

Perioada postcomunistă: etape

Cele aproape trei decenii (1989-2019) de la Revoluția din Decembrie 1989 și până la centenarul Marii Uniri pot fi împărțite în **două perioade** (I. Stănescu, 2014):

- **Tranziția, 1989 – 2004**, de la o societate organizată după modelul comunist sovietic la o societate capitalistă, după modelul occidental. În această perioadă au fost realizate cele mai importante schimbări structurale politice, sociale și economice. 2004 este anul finalizării obiectivelor tranziției, mai ales a marilor privatizări. Comisia Europeană acordă României statutul de economie de piață funcțională. În acest an sunt îndeplinite cele două obiective ale proiectului extern al tranziției: aderarea la NATO (2004) și declanșarea procedurii de aderare la Uniunea Europeană, finalizat în 2007.
- **Consolidarea organizării societății românești în forma unei societăți capitaliste, ieșirea din subdezvoltare și integrarea României în Uniunea Europeană: 2005-2019.**

Tranziția poate fi împărțită la rândul său în **două faze**:

- **O primă fază a tranziției dominată de privatizarea rapidă, predominant distructivă: 1990-2000**

- **O a doua fază caracterizată prin *privatizarea marilor companii*** care ocupă poziții strategice în economia românească; **ieșirea treptată din criza economică** a anilor '90, ajungându-se la nivelul lui 1989 în 2004: **2001-2004**.

România în tranziție: 1989-2004

Obiectivele tranziției au fost realizate: schimbarea sistemului politic, de la cel centrat pe partidul comunist unic, la pluripartidism; parlamentul, eliberat de dictatura partidului unic, a devenit un spațiu legislativ al confruntării partidelor politice; se schimbă întregul sistem legislativ; s-au declanșat schimbări în toate sferele vieții sociale, în concordanță cu noul model de societate, orientate de asimilarea experienței occidentale. Schimbarea structurii sistemului politic s-a realizat rapid, chiar la începutul anului 1990: în primul rând apariția multor partide politice și alegeri parlamentare la care au participat toate partidele.

Schimbarea structurii socio-economice a țării a fost mult mai complexă, durând 15 ani: eliminarea rolului statului ca organizator al economiei și înlocuirea lui cu economia de piață. Întreprinderile "de stat" nu mai sunt integrate într-un sistem național al economiei socialiste, organizate și controlate de mecanisme ale statului, ci devin actori liberi pe piața economică. Dar obiectivul cel mai complex, cu efecte structurale puternice, a fost privatizarea economiei. O economie bazată pe proprietatea privată s-a realizat prin susținerea creării de întreprinderi economice private, dar cel mai important, prin *privatizarea* întreprinderilor proprietate publică, "de stat". Privatizarea numărului imens de întreprinderi proprietate de stat s-a dovedit mult mai complicată decât s-a presupus inițial. S-a considerat că se va realiza nu o *privatizare prin distrugere*, întreprinderile reprezentând capacități productive de valoare, ci o *privatizare cu dezvoltare*.

Strategia tranziției. Dilema: cum tăiem pisica ?

Tranziția de la comunism la capitalism este un caz nou în istorie de ***schimbare proiectată*** a întregii societăți. Ea nu a reprezentat un proces spontan, ci a fost de la început orientat de o *strategie*, care a inclus un program de schimbare a societății, economiei și instituțiilor. Este un proces de ***reformă*** în toate sferele vieții sociale, realizat pe o perioadă relativ scurtă, cu ***obiective clare*** de realizat: o societate capitalistă, viitoare membră a Uniunii Europene, asimilând modelele europene.

Primele zile după 22 decembrie 1989, termenul care întrunea acceptul întregii colectivități era cel de Revoluție: o înlocuire a regimului ceaușist și adoptarea unei *strategii deschise de schimbare*. Pas cu pas se vor clarifica schimbările care vor fi adoptate.

A apărut apoi un nou termen, cel de **tranziție**, adoptat de toate țările europene fost socialiste. Acest termen a structurat procesul de schimbare a organizării comuniste și adoptarea modelului capitalist. În această perioadă au avut loc schimbări în toate sferele vieții sociale, dar reforma economiei a stat în centrul întregului proces.

Orientarea strategică a tranziției a întrunit un larg consens: adoptarea modelului occidental de societate, sistem politic pluripartidist, economie de piață, bazată pe proprietatea privată. Pe acest fond comun, politica românească a fost dominată de diferențe în ceea ce privește prioritățile și mecanismele realizării acestui program: **terapia de șoc, realizată rapid, "dintr-odată" versus strategia tranziției controlată și proiectată.**

Strategia Postolache

Chiar în primele zile după Revoluție s-a conturat nevoia unei viziuni: ce trebuie să facem *după* ? În climatul incert care a urmat Revoluției, profesorul Tudorel Postolache a avut o inițiativă care a oferit o clarificare a perspectivei României. Pe 27 februarie 1990 s-a înființat *Comisia guvernamentală* cu misiunea de a elabora *Programul economic al Guvernului de tranziție către o economie de piață*. Programul urma să fie realizat de specialiști din unitățile economice, institute de cercetare și proiectare, din învățământul superior, precum și din ministere și celelalte organe centrale, însumând peste 1.200 de specialiști. Profesorul Tudorel Postolache a obținut, totodată, lucru foarte important politic, și acceptul de principiu al liderilor din partidele istorice. *Schița privind strategia înlăptuirii economiei de piață în România* a fost lansată în luna *mai* 1990. Documentul conținea principalele opțiuni politice și un plan de implementare a *Strategiei*: eșalonarea principalelor măsuri care urma să fie adoptate în 1990-1992 și un set de 41 de legi, esențiale pentru implementarea noului program.

Strategia Postolache a lansat o nouă coaliție națională între actorii politici, sindicaliști, tehnocrați, oameni de știință, întreaga populație (T. Postolache, 1990).

Sunt șase opțiuni fundamentale ale *Strategiei*:

* Obiectivul central al reformei economice: **promovarea economiei de piață**. S-a presupus un complex program de schimbare a legislației care urma a fi realizat rapid, în 2-3 ani. Totodată, lansarea **privatizării pe o scară largă** a importante sfere ale proprietății publice.

* În dezbateră între "terapia de șoc" sau "tranziție graduală de durată", *Programul* propune o alternativă: **strategia tranziției gradual efectuată în ritm rapid...în mod accelerat... în cel mult 2-3 ani.**" (T. Postolache, 1990, 11-12). Spre deosebire de terapia de șoc, deși și ea accelerată, se prevede **un program planificat de schimbare, cu identificarea**

etapelor, măsurilor și prevenirea/ compensarea costurilor. Strategia Postolache are în vedere ca obiectiv prioritar al tranziției, realizat într-un ritm rapid, introducerea noului sistem instituțional al economiei de piață, iar nu ritmul privatizării. Privatizarea este și ea necesară, dar un obiectiv secundar în raport cu introducerea economiei de piață.

* Statul, eliberat de practicile dictatoriale și birocratice, urma să aibă un **rol activ** în proiectarea procesului de tranziție, în susținerea și monitorizarea schimbării și dezvoltării social-economice a țării.

* Economia românească, **orientată de interesul național**, conectată la economia mondială, în cadrul căreia își promovează propriile sale interese. Strategia reformei economice are ca obiectiv identificarea punctelor tari și slabe ale economiei românești, a resurselor naturale, a oportunităților și direcțiilor prioritare de dezvoltare.

* *Strategia* tranziției urmează să fie elaborată printr-un larg proces democratic, de specialiști interni, identificând formele specifice contextului românesc. „Încercarea ... de a importa *in toto* un «model» anume, din alte spații naționale, nu se justifică”. (T. Postolache, 1990, 11) Este nevoie de o strategie adaptată flexibil la condițiile României.

* *Strategia* include o opțiune fundamentală a politicii sociale complementară reformei economiei: obiectivul global al întregii reforme este **creșterea calității vieții comunității**. Schimbările sociale vor produce inevitabil *costuri sociale*, dar ele trebuie de la început prevenite și compensate printr-o **protecție socială accentuată**. Pentru aceasta se prevede o creștere inevitabilă a cheltuielilor sociale în perioada tranziției. În fiecare etapă este necesar să se identifice seturi de priorități de ordin social, obiectivul fiind apropierea de standardul de viață european al populației. Este complet inacceptabilă reluarea tezei ceașiste ”sacrificii actuale pentru un viitor mai bun”. Este nevoie, **chiar în cursul tranziției, și nu ulterior, să se atingă un nivel comparabil cu media europeană la indicatorii sociali de bază.**” (T. Postolache, 1990, 12)

Tranziția se va realiza nu prin cădere economică, printr-o terapie de șoc, ci cu o creștere planificată susținută. O reformă prin dezvoltare. Din 1991 se prevede o creștere economică anuală de cel puțin **3,7-3,8%**.

Tranziția s-a dovedit o perioadă extrem de importantă pentru dezvoltarea ulterioară a societății românești. În acei ani s-au creat structuri, s-au lansat procese sociale și economice, s-

a modificat mentalitatea colectivității, producând astfel cadrul schimbărilor ulterioare. Așa cum s-a realizat tranziția și-a pus puternic amprenta asupra anilor care au urmat.

Strategia adoptată a tranziției

Guvernările românești au abandonat treptat Strategia Postolache, înlocuind-o cu alte opțiuni strategice. Dacă Strategia Postolache a fost expusă într-un document adoptat printr-o decizie politică guvernamentală (HG), strategia practică nu poate fi găsită într-un text oficial. Ea s-a concretizat în cooperarea guvernărilor românești cu instituțiile internaționale și cu cele europene. În cea mai mare parte a ei o putem găsi în acordurile încheiate de guvernele românești cu FMI și Banca Mondială. Între 1990-2014, România a încheiat 10 acorduri de tip *stand-by* cu FMI (I. Stănescu, 2014, 325).

În politica tranziției în întreaga perioadă pot fi identificate câteva opțiuni strategice fundamentale, formând un complex strategic care a dominat, cu variații, întreaga perioadă.

* *Privatizare totală, realizată rapid, „cu orice preț”*. Dacă în Strategia Postolache privatizarea era considerată un **mijloc**, instrument de eficientizare a economiei, **privatizare cu creștere**, ea a devenit **obiectiv** politic prioritar: privatizarea rapidă, realizată *oricum*, chiar ”pe un leu”. Imaginea preferată era *strategia tăierii pisicii* (a economiei): o tai pe bucățele, deci o durere de lung termen, sau o tai dintr-o dată. Rapiditatea privatizării a devenit principalul indice al performanței tranziției. Guvernele au fost constant criticate că nu fac suficient de rapid privatizarea. Au fost adoptate, în acordurile cu instituțiile internaționale, planuri anuale de privatizare, liste de întreprinderi care urmau să fie privatizate. Orice privatizare este bună. Nu au existat discuții asupra condițiilor în care o privatizare ar putea afecta interesul național. Nu găsim analize critice ale unor privatizări greșite. Este opțiunea *viziunii neoliberale*: statul este un prost manager/ privatul este eficient. Politica privatizării este deschisă: totul trebuie privatizat, fără a identifica unele zone care ar fi trebuit să rămână în proprietatea statului. Se abandonează teoria clasică că monopolul privat este mai prost decât monopolul public. S-a presupus tacit că privatizarea va fi totală. Nu există formularea unor întreprinderi care să fie exceptate de la privatizare sau, cel puțin, statul român să păstreze o poziție în acestea. Din acest motiv nu a existat o preocupare specială pentru reforma managementului întreprinderilor de stat și de monitorizare/ evaluare a eficienței acestora.

Privatizarea a fost completată cu **retrocedarea** proprietăților confiscate de regimul comunist. Nu avem încă date clare cu privire la numărul de proprietăți retrocedate și a tipurilor lor. Fraudele din acest proces au avut efecte distructive importante asupra economiei și a

moralului colectiv. Samsarii au transformat retrocedările într-o sursă de enorme profituri, multe dintre ele oneroase.

* *Politica statului minimal*. Tranziția românească a fost obsedată de *teoria statului rău*. Intervenția statului trebuie evitată, mai ales din economie. În plus, economia românească este o parte a economiei mondiale și amestecul statului român încalcă regulile economiei mondiale. Rolul activ al statului în această perioadă a fost doar în promovarea privatizării. Economia de piață va asigura o creștere economică rapidă, fără intervenția statului. Și problemele sociale grave vor fi soluționate treptat de către economia de piață și de către NGO-uri, așa numita ”societate civilă”, statul având doar o politică socială minimală.

Derobarea statului de responsabilități economice și sociale, cu excepția privatizării, statul minimal se subțiază ca un simplu **stat de drept**: un arbitru juridic, care asigură funcționarea legală a vieții publice. Conceptul central de **stat de drept** este statul mic, neintervenționist economic și cu funcții sociale în descreștere. Chiar sistemele de sănătate și educaționale trebuie pas cu pas introduse în sistemul economiei de piață. Au dispărut preocupările politice pentru orice proiectare a viitorului țării și a oricărei politici de dezvoltare social-economică.

Privatizarea rapidă și statul mic sunt opțiuni politice explicit formulate încă de la începutul tranziției, determinând profilul statului. Ele au avut o serie de consecințe strategice derivate.

* Noua economie în formare este concepută nu ca o *economie națională*, cu interesele ei, ci o *parte a economiei mondiale*, integrată în logica acesteia. A dominat un ”*mondialism gol*” cu presupuziția că pe piața mondială actorii sunt exclusiv întreprinderile private, fără culoare națională. Se presupune, contrar evidenței, că națiunile, cu interesele lor, nu au niciun rol în economia mondializată. Conceptul de *economie românească* aproape a dispărut din discursul public. În această viziune, o politică economică nu-și mai are locul. Mecanismele economiei mondiale/europene orientează economia. După integrarea în UE, preocuparea politică a fost centrată pe asimilarea reglementărilor europene. În programele politice ale partidelor nu au existat obiective economice naționale, cu excepția privatizării, ca de exemplu creșterea economică, creșterea ocupării sau susținerea unor sectoare. Doar recent a apărut preocuparea de susținere a IT.

* *Interesul național* nu apare decât marginal în programele politice. Chiar menționarea acestuia este tratată cu o expresie negativă de ”naționalism”. Logica economiei mondializate exclude un interes economic național. De aici și eliminarea preocupărilor de protejare în interes

național a economiei, inclusiv a protejării resurselor naționale. Politic, România a fost un actor european slab. Interesul economic național începe să apară în ultimii ani, când România deja se plasează la periferia sistemului capitalist global.

Nu a existat o politică articulată de încurajare a capitalului național. S-a favorizat nu numai investițiile străine, dar și privatizarea către investitorii străini.

* Dispare **obiectivul dezvoltării economice și sociale a țării**. Acordurile cu FMI sunt programe de stabilizare economică, dar nu de dezvoltare economică. Era de fapt și o consecință a centrării pe cerințele economiei mondiale. S-a presupus că o economie privatizată și integrată în economia mondială va asigura prin ea însăși o creștere economică. În fapt această presuposiție s-a dovedit a fi nejustificată. Chiar după 29 de ani, creșterea economică este datorată mai mult comerțului și consumului decât a producției.

* *Slabul interes pentru managementul întreprinderilor (încă) de stat*. Controlul politic administrativ comunist a fost înlocuit cu surogatul unui control fictiv al unor consilii de administrație formată din persoane care nu aveau autoritatea și adesea nici interesul, de a promova interesul public.

Întreprinderile de stat au fost lăsate pradă proastei administrații, prin reglementările cel puțin neglijente ale managementului lor. Pe fondul confuziei manageriale, ele au fost exploatate în interesul "băieților deștepți". Neglijarea managementului întreprinderilor de stat a avut mereu ca argument că statul este un prost administrator. În fapt, statul tranziției s-a dovedit a fi un administrator mult mai prost decât statul comunist.

Prima formă a corupției tranziției a apărut ca mijloc de exploatare a întreprinderilor de stat de către micile întreprinderi private care roiau în jurul lor. Multe întreprinderi de stat au fost astfel distruse, înainte de a fi privatizate.

* *Politica salariului mic, o politică salarială în defavoarea salariaților*. Justificarea: pentru a atrage investitorii. Obsesia dezvoltării economice prin atragerea de investitori străini a dus la păstrarea sub pragul decent a salariilor, astfel că la aproape trei decenii de la Revoluție România are cele mai mici salarii din Europa. Abia începând cu 2017 au început discuțiile despre creșterea proiectată a salariilor.

* *În contextul privatizării rapide, ca prioritate absolută, guvernările nu și-au asumat nicio responsabilitate de a lansa programe de creare de noi locuri de muncă*. Această politică a fost bine ilustrată de fostul președinte, Traian Băsescu, care a afirmat în mai multe rânduri că cei

fără un loc de muncă „trebuie să se descurce, eventual să plece în străinătate”; aceasta ”nu e o problemă a guvernării”.

** Costul social al tranziției considerat ca inevitabil: de aici, o ignorare sistematică a bunăstării populației. Și politica socială este una minimală. Bunăstarea comunității din obiectiv prioritar al tranziției a devenit un cost inevitabil, care trebuie doar tolerat. Mai mult, atenția prea mare acordată socialului este considerată a fi o frână în calea unei tranziții de succes.*

** Tranziția a fost ghidată de programe politice furnizate de instituțiile internaționale; nu s-a simțit nevoia de cercetare științifică, mai ales cea din domeniul social.*

Dacă la început s-au pus mari speranțe în contribuția cercetării științifice, în fapt ea a fost ignorată politic. Subfinanțarea cercetării este o probă a tranziției fără știință.

Tabel 1. Finanțarea cercetării și dezvoltării ca procent din PIB, 2015

UE28	2,03
UE15	2,12
UE8	1,36
România	0,49

Sursa: Eurostat

Viața politică a tranziției a fost bazată pe un consens global referitor la natura reformei: înlocuirea nu numai a lui Ceaușescu, dar a întregului model comunist și asimilarea modelului de organizare socială occidentală, bazat pe democrație pluripartidistă, economie de piață, bazată pe proprietatea privată. Dincolo de acest consens, viața politică a fost dominată de controverse importante privitoare la *modalitatea și ritmul* de a realiza această reformă.

Reforma programată reprezenta un proces de schimbare realizată pe baza unei strategii care identifică pașii intermediari, ”pas cu pas”, desfășurată într-o perioadă suficientă de timp, nu prin măsuri brutale. Strategia reformei programate preferă schimbarea nu prin distrugerea, ci reforma sistemului existent. Statul are un rol important în întregul proces.

Terapia de șoc reprezenta o strategie diferită: o abordare radicală, o schimbare brutală ”dintr-odată”, schimbări de ruptură, introducerea rapidă a unor noi principii structurale, care produc un șoc în întregul sistem, forțând restructurări rapide. Terapia de șoc accentuează importanța distrugerii vechiului sistem, ca punct de pornire al promovării noului sistem. Instrumentul cel mai puternic al terapiei de șoc a fost **privatizarea rapidă și retrocedarea proprietăților confiscate de comunism (restitutio in integrum)**. Se invocă un argument moral-juridic: refacerea proprietăților ”confiscate” de comunism în mod special retrocedarea

clădirilor și terenurilor urbane și agricole. Statul urmează să se retragă cât mai mult posibil, un stat mic.

Diferența dintre cele două abordări strategice este ilustrată de ”metafora tăierii pisicii”, populară în acea perioadă: e mai bine să tăiem pisica bucată cu bucată sau să o tăiem dintr-odată.

Configurația politică: grupurile social-politice

Aceste viziuni strategice au stat la baza politicilor promovate de două grupuri politice care au dominat peisajul politic al tranziției românești, pe care le-am numit **tehnocrații** și **anticomuniștii**. Ele au stat la baza diferențierii dintre partidele politice în întreaga perioadă.

Tehnocrații

Grupul tehnocraților este compus dintr-o mare masă de specialiști care ocupă pozițiile de specialitate și de conducere în toate sferele vieții sociale și la toate nivelele economiei și administrației publice. Formați în procesul de modernizare a societății românești, au interiorizat cunoștințele și valorile standard ale modernizării. Au obținut o competență tehnică și administrativă ridicată.

Întreaga intelectualitate, inclusiv tehnocrații, aveau în grade diferite o atitudine negativă față de comunism, din cauza experienței din ultimele decenii și a prestigiului în creștere a Occidentului. Modelul societăților occidentale a devenit o alternativă dezirabilă la comunismul impus de sovietici. Pentru cvasitotalitatea intelectualilor, comunismul era de domeniul trecutului. Ei s-au concentrat pe reforme pas cu pas a sistemului complex moștenit, Interesul național este semnificativ prezent în programele tehnocraților, aceștia fiind mai legați de interesele economiei naționale. Repetarea excesivă a pozițiilor anticomuniste este considerată inutilă sau chiar blocantă.

În ultimele două decenii ale comunismului, s-a produs un proces de cristalizare în rândul tehnocraților a unei stări de nemulțumire față de politica tot mai irațională și dictatorială a grupului Ceaușescu. O nouă viziune de schimbare socială începe să se contureze. Tehnocrații voiau o societate bazată pe specialiști, promovarea raționalității științei și a unei democrații în primul rând în interiorul grupului de specialiști, o *democrație tehnocrată*. Interesul național este semnificativ prezent în programele tehnocraților, aceștia fiind mai legați de interesele economiei și administrației naționale. Viziunea tehnocrată includea și o atitudine moderat *prosocială*, asumarea responsabilității sociale necesară pentru asigurarea unui suport social, absolut necesar pentru funcționarea unui sistem modern. Se poate vorbi despre o *politică*

tehnocrată reformistă și moderat prosocială. Tehnocrații nu reprezentau interesul comunității, a muncitorilor și țăranilor, ci mai degrabă a sistemului în interiorul căruia ei funcționau.

Tehnocrații ocupau deja pozițiile de conducere/ de specialitate în vastul sistem economico-administrativ. Revoluția i-a eliberat de autoritatea irațională a sistemului politic ceaușist, oferindu-le putere și în noul câmp politic. De la început ei și-au asumat responsabilitatea schimbării sociale pe care o promovau cu instrumentele administrative și politice pe care le dețineau. Ei preferau nu schimbarea în stradă și nici prin lupta grupurilor sociale/ politice, ci reforma cu mijloace manageriale sau politice democratice ale statului.

Treptat, cei care ocupau poziții importante în sistemul administrării economiei și a sistemului public, au avut acces la procesul de privatizare. Se naște astfel un nou segment social rezultat al întăririi relațiilor capital/ administrare publică.

Partidele de orientare tehnocrată (cu diverse denumiri) au avut câteva caracteristici distinctive: o preferință pentru schimbări nu neapărat mai lente, dar pentru proiectarea lor cu o anumită grijă pentru evitarea dezechilibrelor excesive, o schimbare ”organică”; o competență publică mai ridicată și evitarea măsurilor grăbite; o anumită sensibilitate politică pentru considerarea efectelor sociale ale reformei; o preocupare pentru obținerea suportului electoral. În programele tehnocrațiilor promovarea economiei de piață era necesară fără discuție, dar privatizarea, deși considerată ca importantă, nu reprezenta a fi obiectivul prioritar al reformelor.

Tehnocrații erau inițial în favoarea unei privatizări limitate în industrie și a unei restructurări și re tehnologizări a sectorului industrial de stat. A existat preocuparea pentru identificarea zonelor economice în care privatizarea nu trebuie făcută sau făcută cu prudență și nu totală: întreprinderile din domeniul energetic, unele întreprinderi extractive, unele exploatare agricole și fonduri forestiere, transporturile și telecomunicațiile, domeniul învățământului, sănătății și protecției sociale. În agricultură recomanda menținerea cooperativelor agricole ca unități liber constituite ale producătorilor. În privința proprietăților agricole din proprietatea statului, 28% din suprafața agricolă a țării, era recomandată „reorganizarea întreprinderilor de stat pe principii moderne”, inclusiv prin arendare sau concesiune.

În perioada 1992-1996 s-a preferat metoda MEBO (*Management Employee Buyouts*) de privatizare, prin care angajații și managerii primeau gratuit acțiuni sau aveau prioritate pentru a le cumpăra (Pasti, 2006). Acest tip de privatizare avea avantajul de a permite, mai ales prin pulverizarea acționariatului, conservarea controlului asupra întreprinderilor privatizate de către managerii existenți deveniți noii proprietari (B. Murgescu, 2010, 471).

Tehnocrații au obținut o largă susținere din partea populației pentru că ofereau o garanție de competență tehnică și administrativă, și predictibilitate în conducere, evitarea schimbărilor

brutale, caracterizate printr-un radicalism insuficient bazat pe competență; de asemenea, o deschidere pentru interesele populației. În topografia politică europeană, aceasta poate fi desemnată ca *politică de centru ușor de stânga*, în niciun caz *o politică de stânga*. Tehnocrații nu exprimau interesele masei sociale, ale muncitorilor și țăranilor, dar ca specialiști știau că trebuiau să ia în considerare și suportul social și să dezvolte și o protecție socială, însă moderată.

Diferențierea socială a tehnocraților era bazată pe competență și pe poziția funcțională în sistemul organizării sociale, iar nu pe proprietate. Un prestigiu de competență, pregătire profesională și poziție instituțională. Tehnocrații nu se voiau în primul rând capitaliști.

Anticomuniștii

Acest grup s-a angajat în lupta politică, veniți în general din afară sau de la marginea sistemului anterior. Cei care fuseseră deposezați de proprietăți de către comunism, interesați de măsuri de retrocedare a proprietăților confiscate. Persoane care, în tinerețe, au activat în partidele istorice, desființate de sistemul comunist, cei mai mulți dintre ei suferind de represiunea comunistă din anii '50, cu ani grei de închisoare; iar la eliberare au ocupat poziții social-profesionale medii. Acest grup a fost restrâns, ieșind rapid datorită vârstei din scena politică. Se adaugă și persoane care au suferit politic datorită "originii nesănătoase", a problemelor de "dosar", datorită activității lor, sau, cei mai mulți, a familiei lor. Desigur și persoane din familii cu tradiții anticomuniste. Și persoane nemulțumite profund de sistemul comunist. Cei mai mulți dintre ei veneau nu din poziții importante în sistemul public și, inevitabil, au suferit de frustrarea că Revoluția nu le-a oferit recompense pentru ce au suferit. În România nu au existat grupuri de dizidenți suficient de cristalizate și influente.

Prioritatea acordată distrugerii structurilor comuniste a făcut ca în centrul programului politic să stea o temă negativă: **anticomunismul**.

Datorită orientării predominant critice și a unui deficit de viziune constructivă, suportul public a fost constant redus. De aici și nevoia critică de a se diferenția net de tehnocrații care dețin poziții de putere și după Revoluție. Simțindu-se dezavantajați în competiția cu tehnocrații, ei au recurs la învinovățirea acestora de a fi comuniști, neocomuniști, adepți ai conservării în diferite forme a comunismului. Ei au acuzat continuu pe tehnocrați că încetinesc reforma. Frustrarea anticomuniștilor se exprima în formula "Revoluția a fost furată". Și, de fapt, Revoluția nu a dat putere anticomuniștilor cei mai activi, care se considerau, prin suferințele lor și opțiunea net anticomunistă, ar fi îndreptățiți.

Venind din afara sistemului existent, anticomuniștii s-au simțit confortabil adoptând un radicalism: tema reformelor este cea mai frecventă în discursul lor politic. Veniți la guvernare,

prima fază este plină de reforme ”oricum”, de reguli insuficient elaborate și de aceea rezultatele fiind de regulă confuze.

Prin opțiunea pentru reforme capitaliste radicale, anticomuniștii s-au plasat pe harta politică la ”dreapta”, unii fiind chiar animați de visul neclar al unei reveniri la cursul istoric idealizat din perioada interbelică, întrerupt de comunism.

Anticomuniștii nu au trebuit să inventeze noi forme politice de coagulare. Ei au găsit partidele desființate de comunism, partidele ”istorie”: Partidul Național Liberal, Partidul Național Țărănist Democrat, Partidul Social Democrat.

Intelectualii din acest grup, cu o susținere socială redusă, au dezvoltat „o ideologie a elitismului politic”, justificată cu tema „populația nu este matură politic și ideologic, nu e pregătită pentru libertate și pentru *adevărata* democrație” (C. Zamfir, 2004, 60). O variantă extremistă a elitismului a fost dezvoltată de unele grupuri de intelectuali, cu o viziune radicală de dreapta, susținute puternic financiar de organisme internaționale, mai ales de Fundația Soros.

Revoluționarii din stradă

În zilele Revoluției au fost grupuri foarte active în revolta din stradă, în general tineri, dar și ”marginalii” sistemului comunist. Cum se întâmplă în toate revoluțiile, cei mai mulți dintre cei care în stradă au contribuit la căderea vechiului regim au găsit un sistem de conducere fie în mare măsură ocupat, fie s-au dovedit insuficient de pregătiți pentru competiția politică postrevoluționară. Grupul ”revoluționarilor” a devenit imediat o problemă pentru tehnocrați. Cei mai mulți dintre ei s-au dovedit greu de asimilat în programul de reformă orientat de tehnocrați. Soluția adoptată a fost recunoașterea lor ca un grup cărora le-a oferit multe privilegii personale și i-au încurajat să lupte nu în sistemul politic, ci pentru mai multe drepturi individuale în calitate de ”revoluționari”. S-a creat o nouă marginalitate socială profitabilă, foștii revoluționari.

Grupul politic al comuniștilor

Așteptarea că imediat după Revoluție va deveni activ un grup format de ”foștii comuniști” nu s-a împlinit. Atitudinea populației față de comunism a fost tradițional mai degrabă negativă, accentuată de criza socială a anilor `70-`80. Ceaușescu a produs o polarizare puternică în clasa politică. În ultimii ani, grupul din jurul lui Ceaușescu, cei mai mulți percepuți ca incompetenți, și restul oamenilor politici, tehnocrații. Comuniștii din convingere au devenit rarități.

Luna ianuarie 1990 a fost caracterizată, pe de o parte, de procesul necesar de reconstrucție instituțională, dominat de „tehnocrații” care preluaseră inițiativa politică, și, pe de altă parte, de grupurile care se considerau continuatorii partidelor ”istorice”, promotorii unui program radical anticomunist, au tins să deplaseze lupta pentru putere în stradă. *Piața universității* a devenit expresia publică cea mai vizibilă a radicalismului anti-comunist: învinuirea noii guvernări tehnocrate a fi comunistă sau insuficient de radicală.

Configurația politică: Partidele politice

Spre deosebire de celelalte țări foste comuniste, **Partidul Comunist Român**, identificat cu dictatura personală a lui Ceaușescu, s-a evaporat în Revoluție.

Frontul Salvării Naționale (FSN)

FSN s-a constituit în primele zile ale Revoluției și s-a înregistrat ca formațiune politică la data de 6 ianuarie 1990. FSN-ul a fost conceput nu ca un partid politic, ci ca o structură politică care exprima consensul național produs de Revoluție, având misiunea de a governa provizoriu până la alegeri, moment în care urma să se autodesființeze. La conducerea FSN au fost solicitați personalități politic semnificative, specialiști, oameni de știință și de cultură, militanți anticomuniști, tehnocrații având poziția centrală.

Partidele istorice

Grupul social anticomunist s-a simțit marginalizat în noua formulă a *Frontului Salvării Naționale*, dominat de tehnocrați cu *ideologia lor a consensului național*. Grupul, cu o opțiune clară de dreapta, a reconstituit partidele ”istorice”, PNL, PSD și PNȚCD, la care ulterior s-a adăugat și PD. De regulă, susținerea populară a fost mereu redusă. PD a adus partea mai radicală de dreapta a tehnocraților, dar, ulterior, după eșecul guvernării Băsescu, topindu-se în PNL.

Partidele de dreapta au optat pentru un model de capitalism radical. Ele au susținut o tranziție rapidă, neacordând nici-o atenție unei politici sociale compensatorii pentru efectele sociale distructive ale reformei și nici unor programe de dezvoltare socială. Eticheta de comunism/ neocomunism a fost mereu utilizată de grupul anticomuniștilor radicali pentru a desemna pe tehnocrați. În fapt, dreapta a exercitat o presiune constantă asupra tehnocraților să adopte măsuri forțate de schimbare.

Partidele istorice s-au confruntat cu o dublă problemă. În primul rând un suport public modest. La început, cele mai active grupuri în aceste partide au fost constituite din persoane persecutate/ marginalizate în sistemul comunist, motivați mai degrabă de resentimente personale față de comunism. În al doilea rând, poate și mai grav, dificultatea de a imagina programe politice alternative la cele promovate de tehnocrați. Ce au găsit neocupat a fost în

primul rând critica comunismului, utilizată din plin de partidele istorice. Partidele istorice au făcut din campania anticomunistă tema centrală a politicii lor. La aceasta se adăuga un al doilea spațiu politic slab ocupat: reîntoarcerea la starea precomunistă. Aceasta a luat forma *retrocedării* proprietăților, care, pe fondul unui gol de viziune asupra direcțiilor de dezvoltare social-economică postcomunistă, a devenit o obsesie care s-a întins pe toată perioadă, cu efecte antieconomice și mai ales antisociale. Promovarea „terapii de șoc” a fost dominate de obsesia ”reformelor” adoptate rapid și de regulă slab cristalizate, a reformelor oricum. Este totodată slaba atenție acordată compensării reformelor dure cu măsuri de protecție socială.

Politic, înfrânțe sever în alegerile din 1990, partidele istorice mai ales PNȚCD a deplasat lupta politică în stradă.

FSN ca partid

Datorită formării rapide a partidelor ”istorice” (8 ianuarie PNȚCD, 15 ianuarie 1990 Partidul Național Liberal și Partidul Social Democrat din România), tehnocrații, cu ideologia lor a consensului național, s-au trezit depășiți. Ei au fost acuzați de noile partide că încearcă să introducă un nou monopol politic. Tehnocrații au fost astfel forțați să se exprime și ei într-un partid politic, dar au avut dificultăți de a se diferenția din interiorul lor, în mai multe partide politice (C. Zamfir, 2004, 118). Încălcând promisiunea inițială, tehnocrații au transformat, în aprilie 1990, Frontul Salvării Naționale (FSN), pe care îl dominau, într-un partid politic.

Politic, FSN s-a plasat la *centru, cu o anumită sensibilitate pentru problemele sociale*. Acest partid, de la început, nu a fost un partid de stânga, ci promova viziunea socială a tehnocraților.

Scindarea politică a tehnocraților. Era inevitabil ca dezechilibrul politic să producă o scindare în cadrul tehnocraților. În 1992, FSN se împarte în două, FDSN, viitorul PSD, și PD-FSN, al cărui nume este scurtat mai apoi în PD. Primul dintre acestea păstrează și dezvoltă orientarea și programul FSN, în timp ce al doilea devine treptat un partid de dreapta, apropiindu-se de partidele istorice.

Frontul Democrat al Salvării Naționale

FDSN (viitorul PSD), în 1993, optează pentru un anumit **gradualism** în transformarea economiei și promovează importanța menținerii unui **sector de stat** în economie și un rol activ al statului în procesul de schimbare social-economică.

Partidul Democrat (PD)

PD propune un program de o orientare tot mai accentuată de dreapta: reducerea rolului statului în economie, o privatizare mai agresivă, scopul fiind ca până în 1996 să fie privatizate 60% din economia de stat; în plan social, accentul se mută dinspre beneficiile universaliste către cele bazate pe testarea mijloacelor, iar măsurile de protecție socială individualizată să fie cât mai restrânse.

La "centrul politic" s-au format și alte partide, constituite tot de tehnocrați, care au grupate pe două direcții: o **orientare politică** de promovare explicită a interesului național, în principal PRM, și PUNR, ultimul ca o contragreutate la Partidul maghiar; și orientările **ecologiste. PSM, Partidul Socialist al Muncii**, a încercat să promoveze o opțiune pe care o numește „cea de-a treia cale”, un compromis între socialismul clasic și capitalism, accentuând critica opțiunii "antinaționale" a celorlalte partide. Programul PSM nu era prea articulat și nici nu s-a bucurat de un suport important, mai ales datorită apropierii lui de vechiul partid comunist.

Aceste partide de centru au fost mereu apropiate de FSN/PSD. Ele au susținut în forme diferite guvernările PSD, accentuând izolarea politică a drepte.

Opțiunea pentru sistemul semi-prezidențial

Opțiunea românească pentru poziția Președintelui în sistemul politic a fost diferită de cea a celorlalte țări în tranziție: nu o democrație parlamentară, cu un președinte cu autoritate limitată, ci o *democrație semi-parlamentară, semi-prezidențială*. S-au creat astfel două surse structurale de putere: parlamentul (și guvernul produs de parlament) și președintele. Președintele este ales prin vot universal, dar el nu are putere legislativă și nici executivă. Datorită largii autorități acordate de votul popular, dar cu neclarități în definirea limitelor, s-a produs o tendință continuă de exces de putere a președinților și un conflict structural continuu cu guvernul ales de parlament. Aceste două surse de putere legală pot fi convergente sau divergente. În perioada 1990-2016 parlamentul și președintele au avut aceeași orientare politică, deși conflictele nu au putut fi complet evitate: președinte Iliescu și Petre Roman prim-ministru; Constantinescu președinte și guvernele de dreapta; Iliescu și Adrian Năstase; Băsescu și Tăriceanu, conflict finalizat prin controlul total al lui Băsescu asupra guvernului și parlamentului. Alegerile din 2016 au creat o nouă situație: președintele ales are o orientare politică diferită de structura puterii parlamentare, fapt care a generat importante blocaje. Președintele Iohannis a făcut tot mai insistent declarații de ostilitate față de PSD, partid aflat la putere, ducă până la intenția de a-și forma propriul său partid, încălcând evident prevederile Constituției.

Președintele a fost mereu tentat să lărgescă sfera sa de putere, intrând inevitabil în conflict cu parlamentul și guvernul. Tendința de a recurge la diferite forme de autoritarism prezidențial, inclusiv prin utilizarea instituțiilor ”de forță” (SRI în primul rând), este un risc structural al actualei formule guvernamentale.

Organismele internaționale

De la început, Occidentul a avut un rol foarte important în orientarea tranziției din România: organizațiile internaționale (FMI, Banca Mondială), țările occidentale importante, mai ales USA, dar și Olanda, UK, tot mai mult Uniunea Europeană. Programele de intervenție ale FMI și BM își bazează măsurile pe teoriile economice de tip neoliberal (J. Williamson, 1989, I. Stănescu, 2014, 173).

Foarte puțin s-a scris despre opțiunile strategice ale Occidentului. Aici vom formula doar câteva caracteristici distinctive, cu titlu de ipoteze.

Occidentul a avut o preferință accentuată pentru *strategia terapiei de șoc*, o tranziție rapidă, cu prioritate absolută acordată privatizării rapide, chiar făcută ”oricum”; deschiderea imediată către piața mondială; considerarea costurilor sociale ale tranziției ca inevitabile și, în consecință, acordarea unei atenții prea importante protecției sociale este estimată chiar a fi contraproductivă pentru succesul tranziției.

Preferința Occidentului pentru terapia de șoc explică și susținerea de către Occident a partidelor de dreapta și o atitudine circumspectă față de partidele cu opțiune pentru o tranziție mai ordonată și proiectată, mai sensibilă la problemele sociale; și chiar ostilă față de partidele cu o orientare mai centrată pe interesul național. Atitudinea rezervată, sau chiar negativă, este evidentă în cazul principalului partid al tehnocrației, PSD.

Un caz semnificativ. Principiul ”rotării la putere” a fost susținut manifest de Occident de câte ori la putere era partidul tehnocraților/ social-democrată (1996 și 2004), dar nu și când la putere era de dreapta (2000, 2009). Alegerile din 1996 au fost un exemplu foarte clar: după o guvernare tehnocrată care începuse să scoată România din criza primilor ani, în condițiile în care partidele de dreapta nu aveau programe clare și nici echipe politice credibile, Occidentul a exercitat o susținere puternică a drepte cu argumentul că o asemenea ”rotare” la putere este un indicator al democrației. Guvernarea de dreapta (1997-2000) a câștigat alegerile la limită cu susținerea puternică a Occidentului, fără a se lua în considerare faptul că forțele de opoziție nu erau deloc pregătite pentru guvernare. Iar rezultatele au fost catastrofale pentru România.

În ciuda rezultatelor mai mult decât proaste și a lipsei de popularitate, Occidentul a susținut în momente cruciale guvernarea Băsescu. A fost șocantă intervenția occidentală pentru anularea votului covârșitor de demitere a președintelui Băsescu în 2012. Sau susținerea ciudată a lui Kövesi, al cărei comportament, în poziția de putere pe care o ocupa, a generat o largă nemulțumire, inclusiv cu acuzații de încălcare a Constituției și de puternice tendințe spre un nou tip de dictatură a "statului paralel".

De ce o asemenea preferință politică a Occidentului pentru susținerea "terapii de șoc" și a partidelor de dreapta? Singura ipoteză formulată în discuțiile publice a fost invocată posibila teamă a Occidentului că țările foste comuniste ar fi putut fi tentate să se reîntoarcă la sistemul comunist sau mai probabil explorarea unor opțiuni diferite de cea a Occidentului, sub forma unei "a treia cale" (C. Zamfir, 2004).

Este interesant că "nostalgia pentru perioada comunistă" a devenit o temă de interes major pentru cercetătorii din științele sociale, în special în Occident. Aceste studii explicau atitudine critică a populației față de rezultatele negative ale tranziției prin cauze ca nostalgia, inadaptarea populației la noile condiții din postcomunism, inclusiv prin persistența valorilor „colectiviste” incompatibile cu cele „individualiste”, dezirabile într-un regim politic democratic și într-un sistem economic de tip capitalist (F. Poenaru, 2017, 191-192). Nu ar fi vorba deci de insatisfacția față de politica tranziției, ci "rămășițele vechii mentalități".

Sucesiunea guvernărilor: Polarizarea politică dezechilibrată

Situația politică a devenit chiar după Revoluție confuză.

În țară, grupul politic al tehnocraților a fost de la început foarte puternic, obținând un suport popular masiv. Grupările anticomuniste nu s-au bucurat de suport popular datorită nu atitudinii lor anticomuniste, ci a radicalismului lor extremist, lipsit de un program clar de reformă.

În afara țării, percepția situației politice din România era complet diferită. Mulți lideri occidentali au părut îngrijorați de faptul că ar fi existat în România posibilitatea dezvoltării unor mișcări insuficient necomuniste, căutarea unor direcții oarecum diferite de un obiectiv de schimbare net capitalistă. Opțiunea terapiei de șoc oferea garanția înscrierii ireversibile pe calea capitalismului, în timp ce strategia schimbării proiectate promovată de tehnocrați includea unele riscuri. Din acest motiv, Occidentul de la început a avut o atitudine de suspiciune, chiar dacă nu explicit negativă față de formațiunile politice ale tehnocraților. Occidentul a susținut pe toate mijloacele grupările politice anticomuniste și au exercitat puternice presiuni asupra

guvernelor de a adopta strategia terapiei de șoc. Obiectivul central a fost privatizarea rapidă, reforme introduse rapid, ca o garanție a înscrierii pe o cale clar de tip capitalist.

Toate guvernările au promovat același program al tranziției: reforma instituțională și privatizarea ca obiectiv prioritar, indiferent dacă ea asigură o creștere sau o distrugere a capacităților productive. Dar au existat și diferențe importante: guvernările tehnocraților au optat pentru o strategie de privatizare mai prudentă, un rol mai activ al statului, cu rezultate economice vizibile mai bune. Guvernările anticomuniste de dreapta au promovat o privatizare cu orice preț, rapidă, indiferent de posibilele lor efecte economice și sociale distructive.

Guvernările în acești 29 ani s-au caracterizat printr-o polarizare politică dezechilibrată. Guvernările tehnocrate au câștigat la scoruri electorale apreciabile și au obținut rezultate economice și sociale pozitive. Guvernările anticomuniste au câștigat alegerile cu scoruri electorale mici, cu sprijinul explicit al Occidentului; rezultate economice și sociale negative, producând puternice crize social-economice.

În această perioadă a existat o explozie a partidelor: au apărut, dar au și dispărut. Dar orientările politice s-au concretizat în coalițiile guvernamentale.

Partidele tehnocraților: PSD - anterior FSN, FDSN -, AUR, PDAR, PER, PRM; ALDE.

Partidele anticomuniste, "istorice": PNȚCD, PNL, PD.

PD s-a dezvoltat ca un partid al unui segment al tehnocraților, dar cu o politică anti-PSD, cu o orientare de dreapta, a preferat mereu alianțe cu partidele anticomuniste.

Luna ianuarie 1990 a fost caracterizată, pe de o parte, de procesul de reconstrucție instituțională, dominat de „tehnocrații” care preluaseră inițiativa politică, și, pe de altă parte, de grupurile care se considerau continuatorii partidelor „istorice” și care, în stradă, promovau în lupta pentru putere un program radical anticomunist.

Alegerile din 1990 au confirmat polarizarea politică dezechilibrată care au dominat întreaga perioadă ulterioară: FSN, partidul tehnocraților, a primit un larg suport social, **66%**, și partidele „istorice”, violent anti-comuniste (PNȚCD și PNL), cu un suport social marginal **11%**

Polarizarea politică dezechilibrată se va menține pe întreaga perioadă a tranziției.

Putem formula o estimare globală: PSD, al tehnocraților, de câte ori a câștigat alegerile, au făcut-o cu o mare majoritate: 1990 (66,4), 1992 (53,6%), 2000 (69,2%), 2012 (66,3%), 2016 (52,9%). Și când nu au câștigat, s-a menținut la un nivel ridicat, peste 30% din voturi. Guvernările de dreapta au câștigat: 1996 (51,0%), 2004 (PNL+PD – 34%), 2008 (53,9%), dar cu sprijinul important al Occidentului și cu suspiciuni de fraudă. Suportul masiv al Occidentului pentru Băsescu și partidul său a câștigat la limită alegerile din 2008, dar ulterior s-au adunat

multe argumente pentru contestarea corectitudinii alegerii. Și alegerile din 2004 stârnesc unele suspiciuni.

În 2004, Traian Băsescu a fost ales președinte, dar în parlament voturile au fost diferite. Partidele tehnocraților, ”de stânga”, au obținut mai multe voturi: PDSR+PUR 37% și PRM 13%; PNL+PD 31%. Noul președinte, Traian Băsescu, a manipulat parlamentul, obținând ”guvernul său”, bazat pe o nouă coaliție: PNL+PD+PUR+UDMR+Minoritățile naționale altele decât cele maghiare. Perioadele cu guvernări de dreapta, cu excepția guvernului Tăriceanu, au fost asociate cu crize economice și sociale, urmate de alegeri la care ele au obținut căderi electorale catastrofale: 14,5% în 2000 și 13,6% în 2012.

Strategiile guvernelor și impactul lor asupra economiei

În istoria României, guvernările au fost un factor cheie al dezvoltării societății românești. Acest lucru a fost valabil și în perioada tranziției. În perioada tranziției, unele guvernări au optat pentru terapia de șoc, implementarea rapidă a reformelor (fără a lua în considerare și calitatea reformelor), altele o aplicare mai prudentă, acordând atenție evitării efectelor economice dezechilibrante.

Guvernările tehnocraților, cu diverse denumiri, au avut o caracteristică distinctivă: o preferință pentru schimbări nu neapărat mai lente, dar proiectarea lor cu o anumită grijă pentru evitarea dezechilibrelor prea puternice și competență.

Tehnocrații erau inițial în favoarea unei privatizări limitate în industrie și a unei restructurări și re tehnologizări a sectorului industrial de stat. A existat preocuparea pentru identificarea zonelor economice în care privatizarea nu trebuie făcută sau făcută cu prudență și nu totală: întreprinderile din domeniul energetic, unele întreprinderi extractive, unele exploataări agricole și fonduri forestiere, transporturile și telecomunicațiile, domeniul învățământului, sănătății și protecției sociale. În agricultură recomanda menținerea cooperativelor agricole ca unități liber constituite ale producătorilor. În privința proprietăților agricole din proprietatea statului, 28% din suprafața agricolă a țării, era recomandată „reorganizarea întreprinderilor de stat pe principii moderne”, inclusiv prin arendare sau concesiune.

Partidele de dreapta preferau opțiunea pentru terapia de șoc, măsuri dure și ignorare a nevoilor colectivității considerate ca un cost inevitabil al reformelor. În anii '90, ele au avut ca obiectiv prioritar privatizarea totală și rapidă, o privatizarea ”oricum”, prin distrugere. Grupul țărăniștilor și liberalilor, mai moderați, a susținut privatizarea realizată cât mai rapid cu putință, ”chiar pe un leu”. Totodată retragerea completă a statului din economie. Aceste partide au avut

ca obiectiv preferința pentru distrugerea structurilor constituite în perioada comunistă, nu reforma lor.

Complementar cu privatizarea totală și rapidă, partidele de dreapta au promovat cu putere retrocedarea ”în integrum”, realizată la început prin lege, apoi pe cale juridică, prin decizii judecătorești, care s-a dovedit a fi antieconomică și antisocială, cea mai importantă sursă a corupției. Se adăuga și lansarea unor politici generatoare de conflicte sociale și abuzuri: vânătoria foștilor comuniști, care s-a blocat datorită politicii ceaușiste de a forma un partid comunist de masă, cuprinzând marea majoritate a specialiștilor, chiar mulți anticomuniști actuali; s-a adăugat apoi obsesia vânării securiștilor care s-a blocat și ea prin probleme juridice, sociale și chiar morale complicate. Această politică ”de șoc” s-a agravat datorită lipsei unei viziuni strategice de dezvoltare socială.

Partidul Național Țărănesc Creștin Democrat (PNȚCD), cel mai activ în primii ani, a preluat guvernarea în 1996, dar a suferit un eșec politic catastrofal, dispărând ca partid. Și celelalte partide ”istorice” au avut o soartă apropiată. Partidul social-democrat ”istoric” a dispărut încă în 1990, nereușind să intre în parlament. Partidul liberal, mai moderat, a avut un suport electoral mai important. În prezent, el s-a scindat. Rolul cel mai important al dreptei a fost preluat de Partidul Democrat, care, după ani de glorie, a dispărut prin fuzionare cu PNL după eșecul său sub conducerea lui Băsescu.

Guvernările de dreapta au dus o politică a reformei radicale și brutale, având ca efect căderi importante ale economiei. Cele mai importante guvernări de dreapta, Petre Roman, Victor Ciorbea și Emil Boc, nu au rezistat, spre sfârșitul mandatului lor fiind înlocuite de guverne tehnocrate de criză, chiar înainte de alegeri, cu misiunea de a asigura o redresare a situațiilor: Stolojan în 1991-1992 și Isărescu 2000. Guvernările tehnocrate au stopat scăderea economică și, deși continuând măsuri rapide de reformă, au fost preocupate și de asigurarea echilibrării economice și sociale, redresarea economiei. Din Partidul Național Liberal s-a desprins un nou partid liberal, ALDE, care a preluat grupul liberal tehnocrat și care a intrat în competiție cu vechiul PNL despre care mulți consideră că în fapt a fost preluat, prin fuziune, de oamenii din PC.

Tranziția a fost presărată de căderi economice grave (1990-1992; 1997-1999; 2009-2011) și reveniri economice (1993-1996; 2000-2008; 2012-). Fluctuațiile economice sunt strâns legate de alternanța la guvernare care au promovat strategii diferite.

Tabel 2. Dinamica PIB în guvernările din tranziție: creșteri/ scăderi față de guvernarea anterioară

Guvernări: Profil	PIB Creștere/Scădere.
-------------------	-----------------------

1990-1991 Reformă radicală (Petre Roman) ²³	77,4*	- 22,6**	- 11,3***
1991-1992 Guvernare de criză (Theodor Stolojan)	70,5	- 7,1	- 7,1
1993-1996 Guvernare tehnocrată (Văcăroiu)	89,1	+16,4	+ 4,1
1997-1999 Guvernare de dreapta (Ciorbea și alții)	77,0	- 12,1	- 4,0
2000 Guvernare de criză (Mugur Isărescu)	79,1	+ 2,1	
2001-2004 Guvern tehnocrat (Adrian Năstase)	103,6	+ 24,5	+ 6,1
2005-2008 (Tăriceanu/ Băsescu președinte)	129,3	+ 25,7	+ 6,4
2009-2012 Guvernare de dreapta (Boc/Băsescu președinte) ²⁴	123,1	- 6,2	- 1,5
2013-2016 PSD (Victor Ponta și alții)	138,4	+ 15,3	+ 3,8

Dinamica economiei: tranziția și post-tranziția, 1989-2018

Datele indică faptul că reforma tranziției în România nu s-a făcut cu o creștere, ci cu o scădere economică drastică. Costul economic al reformei a fost foarte ridicat. În ultimii 29 de ani, tranziție și post-tranziție, imaginea globală este mai degrabă cea a unei căderi economice urmată de o creștere lentă. În cei 29 de ani de tranziție, mai mult de un sfert de secol, creșterea economică (PIB în prețuri constante 1989) a fost pe întreaga perioadă modestă, dar mai accelerată în ultimii ani: **138,4%**.

Dinamica PIB oferă o imagine clară a efectului strategiei tranziției asupra economiei. PIB a cunoscut căderi continue încă din primul an al tranziției, cu două căderi importante în

²³Guvernul Petre Roman a avut o orientare "idealistă" a unei tranziții rapide. În mai 1990 guvernul a adoptat Strategia Postolache, o tranziție proiectată. După alegerile din 1990 s-a adoptat o politică de dreapta radicală. În mai 1991 a operat o remaniere, renunțând la miniștrii tehnocrați (Stolojan și alții) aducând miniștrii din partidele de dreapta. Politica radicală a generat mișcări sociale (cele ale minerilor fiind doar vârful tensiunilor sociale). Petre Roman și-a dat demisia, fiind înlocuit de un guvern de criză condus de un tehnocrat: Stolojan. Guvernul Stolojan (1991-1992) a avut misiunea de a asigura o perioadă mai echilibrată economic și social până la alegerile din 1992. * PIB în ultimul an al perioadei guvernării față de PIB 1989 = 100.

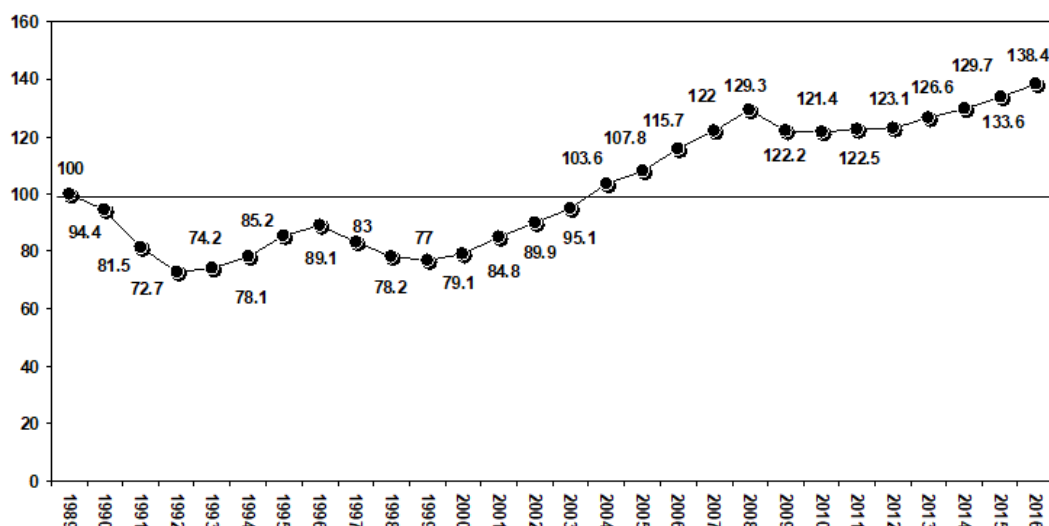
** Creștere/ scădere a ultimului an al perioadei respective față de ultimul an al perioadei anterioare.

*** Media anuală a câștigului/ pierderii perioadei, în puncte procentuale.

²⁴ Criza economică din 2009-2011 a creat discuții. Unii au considerat că a fost efectul integral al crizei mondiale. Alți specialiști au considerat că la impactul inevitabil al crizei mondiale s-a adăugat și contribuția negativă a guvernării Boc-Băsescu, accentuând substanțial amploarea crizei din România.

1990-92 (în 1992, 72,7% din valoarea sa din 1989) și în 1997-99 (77,0% față de 1989 în 1999). Revenirea a fost înceată, atingând nivelul din 1989 de abia în 2004, pentru ca doar după patru ani să intre într-o nouă criză în 2009-2012.

Grafic 1. Dinamica PIB, ca % din 1989 în prețuri constante 1989



Surse: INS. Anuarul Statistic al României 2002-2016; BNR. 2017. Buletin statistic lunar 10/2017; V. Axenciuc, 2012; Eurostat. 2017. Real GDP growth rate – volume
<http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tec00115>

Cât de bună a fost strategia tranziției românești?

Obiectivele tranziției au fost realizate: instaurarea unui sistem politic pluripartidist, o democrație parlamentară, un sistem legislativ care exprimă juridic logica societății de tip capitalist, transformarea economiei de stat, într-o economie bazată pe proprietate privată, reglată de piața economică liberă, o nouă configurație socială de clasă, integrarea în structurile occidentale, NATO, și mai ales în Uniunea Europeană. Un alt rezultat al tranziției este cristalizarea unei noi clase sociale, *capitaliștii*, clasă socială specifică unui sistem capitalist.

Putem deci concluda: *tranziția și-a atins obiectivul*. O tranziție de la sistemul comunist sovietic la un sistem modern, în context european, este o realizare dincolo de orice îndoială. Dacă luăm însă în considerare impactul economic și social al reformelor structurale ale tranziției, costurile par a fi fost disproporționat de mari. Este legitim însă să ne întrebăm dacă strategia tranziției a fost cea mai bună? O regulă care a dominat înțelepciunea colectivă a fost că istoria trebuie să fie considerată ca dată. Ea a fost cum a fost și a ne întreba dacă ar fi putut fi altfel decât a fost iese din perimetrul rigorilor științei. Această regulă a început să fie abandonată. Deși e dificil să evaluăm un program complex de schimbare socială ca cea a

tranziției, trebuie să începem să ne dezvoltăm capacitatea de a o face. Omenirea a considerat întotdeauna că e bine să învățăm din istorie pentru a face un viitor mai bun.

Putem să comparăm rezultatele economice globale ale tranziției românești cu tranziția din celelalte țări europene foste comuniste.

Tabel 3. Rezultatele economice ale României și a câtorva țări europene în tranziție: PIB (EURO în prețuri 1989) în intervalul 1989-1999

Indicator	Polonia	R. Cehă	Ungaria	Bulgaria	România
PIB în 1989 *	100	100	100	100	100
PIB în 1999	247,7%	225,6	203,5	114,3	79,6

Sursă date PIB : 2016, Statistical Annex of European Economy, SPRING 2016, European Commission, Directorate-General for Economic and Financial Affairs. p. 19

** Bulgaria, Cehia 1990*

România a fost singura țară care în primii 10 ani ai tranziției a cunoscut o cădere a economiei. După o cădere cu mai mult de 20%, economia românească a început să-și revină modest din 2001, atingând nivelul din 1989 de abia în 2004. Spre deosebire de România, țări precum Ungaria și Republica Cehă, dar mai ales Polonia, au înregistrat în primii 10 ani ai tranziției creșteri economice substanțiale de peste 2 ori. Și Bulgaria a înregistrat nu scădere, ci o creștere modestă de 14%.

Toate țările în tranziție au cunoscut șocuri economice la începutul tranziției. România reușește să revină la nivelul economiei din 1989 mult mai târziu decât celelalte țări în tranziție.

Tabel 4. Anul în care este depășit nivelul economic al anului 1989

Țări	Ani
Polonia, Cehia, Ungaria	1993
Slovenia	1994
Bulgaria	1998
România	2000/ 2004 ²⁵

*Sursă date PIB : *** 2016, Statistical Annex of European Economy, SPRING 2016, European Commission, Directorate-General for Economic and Financial Affairs, p.19*

Este instructiv, de asemenea, să comparăm două tranziții din istoria României: tranziția actuală de la socialism la capitalism și cea de la capitalism la socialism. Desigur, tranziția comunistă este, din multe puncte de vedere, diferită de tranziția actuală la o economie capitalistă. Ambele însă sunt reforme structurale economice. Compararea dintre ele poate fi considerată, cu rezervele de rigoare, legitimă.

²⁵La prețuri curente în EURO, România atinge nivelul din 1989 în 2000. La prețuri constante 1989, de abia în 2004

Tabelul oferă datele celor două reforme ale României în primii 27 ani de tranziție: tranziția spre capitalism a produs în primii 27 ani (1989-2016) o creștere modestă față de creșterea programului comunist în aceeași perioadă de 27 ani (1950-1977), **138,4%** față de **814,3%**. Dacă luăm ca punct de pornire 1945, ultimul an de război, urmat de o revenire economică, diferențele sunt și mai mari.

Tabel 5. Dinamica PIB în primii 27 ani ai celor două tranziții românești: tranziția socialistă și tranziția capitalistă.

Programul tranziției	Programul comunist	
PIB 1989 = 100	PIB 1950 = 100%	PIB 1945 = 100
PIB 2016 = 138,4%	PIB 1977 = 814,3%	PIB1972 = 1 006,1%

Sursa: INS. *Anuarul Statistic al României 2002-2016*. BNR. 2017. *Buletin statistic lunar 10/2017*

Obiectivele celor două programe de reformă au fost diferite. Programul comunist a avut ca obiectiv o creștere economică în forme socialiste, prin mobilizarea extraordinară a resurselor interne. Programul tranziției s-a axat pe reforma structurii economice prin privatizarea celei existente, fără a avea ca obiectiv creșterea economică.

Economia și standardele europene

Perioada tranziției nu a avut ca obiectiv politic prioritar apropierea României de standardele economice ale Uniunii Europene, ci doar ca aspirație. E legitim însă să ne întrebăm dacă a crescut convergența sau divergența economiei românești cu economia europeană.

Tabelul de mai jos indică dinamica raportului dintre PIB pe persoană față de media țărilor Uniunii Europene (EU-15). Împreună cu Bulgaria, România în 1990 aveau un PIB la nivelul de 30% din media europeană. Și celelalte țări foste socialiste erau la distanță semnificativă față de standardele europene. În prima fază a tranziției, 1990-2000, România și Bulgaria s-au depărtat de standardele europene, crescând divergența. În perioada post-tranziție toate țările foste socialiste, inclusiv România, s-au apropiat de nivelul european, dar menținându-se încă un decalaj substanțial. PIB-ul României se plasa în 2016 ceva mai mult de jumătate față de media țările europene cele mai dezvoltate, EU15, **58,4%**.

Tabel 6. Convergența țărilor în tranziție cu Uniunea Euroepană. Progresul economiei 1990-2016 PIB pe persoană (PPS , EU-15 = 100 al anului respectiv)

Țară	1990	2000	2015	2016
România	30,9	21,9	52,0	58,4
Bulgaria	30,6	24,2	43,7	46,5

Ungaria	43,8	46,1	63,5	66,6
Polonia	34,3	40,5	63,5	66,8
Slovenia	67,5	68,2	76,7	79,8

Sursa: *Statistical Annex of European Economy, European Commission, Spring 2017, p. 26-27.*

Datele EUROSTAT înregistrează o creștere economică remarcabilă a României în ultimii ani.

2017, PIB pe locuitor, pps: din media UE 28 = 100

media UE 8– 83%

România- 63%

Se înregistrează totodată o creștere rapidă a convergenței economice cu standardele europene, și mai ales cu grupul de țări foste comuniste, UE 8.

Schimbarea structurii economiei

În primii 10 ani ai tranziției economia a suferit un șoc puternic: industria a scăzut la **43,3%** din nivelul din 1989, agricultura a scăzut la **61,1%**; sectorul servicii a crescut cu **150%**

Tabel 7. PIB după resursele de formare, milioane lei, în prețuri 1990

Ani	Total	Industrie	Agricultură	Servicii
1989	830 960	383 904	119 658	212 726
2000	659 098	166 093	73 160	319 002
% din 1989	79,3%	43,3%	61,1%	150,0%

Sursa: V. Axenciuc, 2012, p. 228-229

În perioada 1989-2018, se modifică radical și structura economiei românești. Sectoarele importante ale economiei și-au schimbat spectaculos ponderea. Schimbările structurale au fost realizate în prima fază a tranziției, 1989-2000, continuată pe aceeași direcție în următorii 16 ani. În primii 10 ani ai tranziției se produce o scădere spectaculoasă a contribuției industriei în totalul economiei românești de la **46,2%** la **25,2%**. Contribuția industriei scade mai departe ajungând la **21%** în 2016. Și agricultura își scade spectaculos contribuția la economia românească, ajungând în 2016 la șocantul **4%**, redusă prioritar la simpla asigurare a subzistenței. În schimb, serviciile își cresc spectaculos contribuția ajungând la **48,8% (54%** estimarea Băncii Mondiale) în 2000, și la cifra și mai șocantă de **63%** în 2016.

Tabel 8. Contribuția la PIB a diferitelor sectoare ale economiei: % din PIB

	1989	2000	2016
Industrie	46,2%	25,2% (22%)*	21%
Agricultură	14,4%	11,1% (12%)	4%
Servicii	25,6%	48,4% (54%)	63%

Sursa: pentru 1989 și 2000, V. Axenciuc, 2012, 228-229, calculele noastre; * pentru 2000, în paranteză, și pentru 2016, datele sunt oferite de Banca Mondială, World Development Indicators. După cum se vede, există cifre puțin diferite care se datorează credem modului diferit de calcul: Axenciuc calculează în lei 1990, Banca Mondială în \$.

S-a produs un proces dur de *dezindustrializare*. În 2000, România era deja, conform datelor, **o țară dezindustrializată și agrar-dezorganizată, care se sprijină pe creșterea rapidă a serviciilor**. Procesul de schimbare a structurii economice nu s-a oprit la sfârșitul primei faze a tranziției, odată cu ieșirea din criza tranziției, ci a continuat în următorii 16 ani.

Ce înseamnă sfera *serviciilor* ? Componentele serviciilor au avut o dinamică diferită: unele au crescut spectaculos, altele au scăzut, în timp ce altele s-au menționat aproximativ la același nivel. Pentru ilustrare vom lua în considerare doar trei componente importante ale serviciilor.

Tabel 9. Dinamica economică a trei componente ale serviciilor: comerț, tranzacții imobiliare și învățământ, sănătate, asistență socială: 1989-2000, milioane lei 1990

Ani	Comerț	Tranzacții imobiliare și altele	Învățământ, sănătate asistență socială
1989	48 196	37 393	33 238
2000	94 910	89 637	29 659
% din 1989	196,9%	239,7%	89,2%

Sursa: V. Axenciuc, 2012, p. 228-229

Comerțul și tranzacțiile imobiliare s-au dublat (**196,9%** și respectiv **239,7%**), dar învățământul, sănătatea și asistența socială, sferă considerată în 1990 că regimul comunist a ținut-o într-o subdezvoltare cronică, a scăzut până în 2000 cu încă 10 puncte procentuale (**89,2%**).

Victor Axenciuc atrage atenția asupra unui fenomen îngrijorător: consumul a crescut nu în primul rând pe baza producției actuale, ci din împrumuturi. Deci un consum în contul viitorului (comunicare personală).

Complementar, s-a schimbat și **structura ocupării populației**. În primul rând, numărul persoanelor ocupate scade cu **2,3** milioane numărul persoanelor ocupate: de la **10,9** milioane în 1989 la **8,6** milioane în 2000.

Dezindustrializarea se exprimă printr-o scădere masivă a angajaților în industrie: de la **3,7** milioane în 1989 la **2,0** milioane în 2000. Și procesul pare a se fi continuat. La finalul primei faze a tranziției, anul 2000, ponderea ocupării industriale a scăzut de la **45,1%** în 1989 la **27,3**.

Tabel 10. Ponderea populației ocupate în cele trei sfere ale economie ca % în total populație ocupată

Ani	Populație ocupată (mil.)	Agricultură	Industrie și construcții	Servicii
1989	10,9	27,5%	45,1%	27,4%
2000	8,6	40,8%	27,3%	31,9%

Sursa: V. Axenciuc, 2012, p. 204

Datele indică o surprinzătoare **reruralizare** a României. O parte din populația activă exclusă din industrie s-a refugiat într-o agricultură și ea căzută economic, o agricultură de subzistență: în 1989 **27,5%** din populația activă era încă în agricultură, dar a mai atras o mare parte din populația activă eliberată de industrie, ajungând în 2000 la **40,8%**.

În 1989, România era o țară **industrial agrară**: sectorul cel mai important ca producție și ca ocupare era industria, și cu un nivel ridicat al ocupării de agricultură. La finalul procesului de tranziție și post-tranziție, România se află la începutul unei noi perioade: *societate capitalistă subdezvoltată*, periferică în cadrul Uniunii Europene (C. Zamfir, 2015, 42), cu o industrie prăbușită și o agricultură destructurată, încă departe de prosperitatea de tip occidental; cu o creștere economică importantă în ultimii 16 ani, dar susținută în mare parte de sfera comerțului, nu al producției de bunuri.

În următorii 13 ani, post-tranziție (2005-2017), economia eliberată de șocurile privatizărilor, s-a angajat într-o creștere modestă, realizând un plus economic de **38%**.

Creșterea PIB-ului pare a fi atins o limită a capacității viitorului de a susține continuarea creșterii bazată pe consum/ comerț. O schimbare de structură a economiei este inevitabilă: **reindustrializarea și creșterea eficienței agriculturii**, complementar cu **creșterea contribuției serviciilor care susțin dezvoltarea, educația, cercetarea științifică și sănătatea**.

Surprinzător, nu există încă un programe de dezvoltare a industriei și a agriculturii și nici a cercetării științifice. Economia românească trebuia să se refacă și să se relanseze după criza economică produsă de tranziție. E drept că se înregistrează o adevărată explozie a comerțului, dar în mare parte a acestuia nu oferă o bază solidă de creștere în continuare. Reindustrializarea și punerea agriculturii pe baze solid-eficiente este singura posibilitate a ieșirii din criza post-tranziție. În ultimii ani a început să se contureze ideea necesității unui program de **reindustrializare**. Surprinzător nu există încă un program de dezvoltare a agriculturii.

Problema critică a României în acest moment este că ea se confruntă cu o nouă provocare: trebuie să-și regândească poziția în economia europeană și mondială. Dar pentru aceasta, politicul are un rol esențial. Pentru a avea o altă economie cu perspective solide, avem nevoie de depășirea crizelor politice distructive: criza Băsescu din 2008-2012, criza sistemului juridic din prezent și fondul cronic al crizei instituționale președinte/ parlament (guvern). Și cel mai important, avem nevoie urgentă de coagulare unui consens național solid în jurul programului de dezvoltare social-economică. Relansarea economică și socială a țării a devenit o nouă prioritate pentru a se lichida decalajul față de standardele europene.

Și acest proces a fost confuz, iar rezultatele neclare. O anumită creștere economică, întreruptă de criza din 2009-2012, dar mai important de crize politice: criza Băsescu și, în prezent, criza Kövesi, pe fondul cronic mai durabil al crizei instituționale președinte/ parlament (guvern).

Timid, de abia foarte recent se configurează necesitatea unui program de țară, în centrul căruia stă reindustrializarea, reorganizarea agriculturii, reconsiderarea poziției României în cadrul Uniunii Europene. Academia Română a propus o Strategie a dezvoltării României în perspectiva următorilor 20 de ani, 2018-2038. Ultimul pas ar fi oferirea factorului politic a unui document de sinteză, conținând viziunea globală a perspectivelor României²⁶.

Reforma industriei

Industria românească în 1989 prezenta trei mari distorsiuni, care trebuiau inevitabil corectate.

În primul rând, ea era rezultatul unei creșteri industriale excesiv de rapide, predominant din rațiuni politice, cu investiții făcute mai puțin din rațiuni economice: întreprinderi supradimensionate întreprinderi care nu răspundeau nevoilor reale ale economiei românești sau nu luau în considerare oportunitățile pieței mondiale. Investițiile excesive făcute în industria chimică, de exemplu, s-au datorat intervenției iraționale a Elenei Ceaușescu.

Efecte distorsionante s-au datorat și viziunii globale a relației dintre economia națională și economia mondială. Strategia comunistă lua puțin în considerare avantajele diviziunii economice mondiale, având ca obiectiv dezvoltarea unei economii naționale autosuficiente: industria a trebuit să acopere aproape toate nevoile economiei românești. Deschiderea economiei românești la economia mondială a reprezentat un șoc dur.

²⁶ Strategia Academiei Române cuprinde mai multe volume: I.-V. Vlad (coord.), 2015, 2016 (volumul al II-lea și ambele părți ale volumului al III-lea), 2017. Acestea sunt disponibile la <http://www.acad.ro/strategiaAR/strategiaAR.htm>

În fine, industria românească beneficia de o capacitate tehnică și managerială cristalizată, dar inevitabil deformată de sistemul conducerii centrale planificate a economiei, la care se adăuga intervenția în creștere a factorului politic.

Revoluția din 1989, mai ales prin deschiderea granițelor țării, a împins industria română într-o situație de criză.

Programul de reformă a industriei s-a bazat pe o opțiune strategică: *privatizarea rapidă, cu orice preț, chiar pe un leu* și retragerea aproape completă a statului din administrarea întreprinderilor de stat, încă neprivatizate sau care, datorită poziției lor strategice în economia românească, rămân pe o perioadă nedeterminată în proprietate statului. Mecanismele naționale de planificare, control și suport a întreprinderilor economice au fost eliminate. Întreprinderile încă proprietate de stat au fost considerate ca actori independenți pe piața liberă. Eliberate de controlul politic și birocratic al sistemului comunist, în noul context al pieței libere întreprinderile vor deveni mai eficiente. S-a ignorat un fapt esențial: noua conducere a întreprinderilor de stat nu mai avea interesul vital în funcționarea acestora. În locul sistemului de conducere centrală a industriei s-a instalat un *vid de control*, la care s-a adăugat și lipsa resurselor pentru dezvoltare. Controlul birocratic-politic din sistemul comunist a fost înlocuit cu un control slab sau chiar inexistent. Presupunerea că conectarea întreprinderilor de stat la piața liberă va fi un mecanism puternic de control și de stimulare a eficientizării lor s-a dovedit eronată.

Managementul întreprinderilor de stat s-a dovedit un surogat de sistem de tip capitalist. Fără controlul mecanismelor publice, noua conducere nu a avut un interes prioritar de a crește profitabilitatea întreprinderilor. Directorii întreprinderilor de stat au realizat că în contextul economic incert și a lipsei de suport, decât să facă un efort enorm de a salva întreprinderea și a o dezvolta, este mai profitabil pentru ei să vândă proprietatea pe bucăți, inclusiv la fier vechi, și să facă contracte profitabile pentru ei cu întreprinderile ”căpușe”. Foarte adesea, relația întreprinderilor de stat cu piața ”liberă” a fost mediată de întreprinderile private ”căpușe” care procurau materiile prime și tehnologia necesară, servicii de întreținere, comercializarea produselor. Întreprinderile ”căpușe” au prosperat rapid, iar marile întreprinderi de stat au devenit tot mai ineficiente, împinse spre faliment. Foarte adesea, conducerile întreprinderilor de stat au creat adevărate coaliții cu întreprinderile private ”căpușe” pentru exploatarea propriei lor întreprinderi. Șefii întreprinderilor de stat au devenit nu manageri riguroși și responsabili, ci ”băieți deștepți”, cum sunt curenți numiți. În noul context, întreprinderile s-au dovedit a funcționa, contrar așteptării, mai prost decât în sistemul comunist. Multe întreprinderi încă neprivatizate s-au autodistrus; sau eficiența funcționării lor a scăzut substanțial.

Dezindustrializarea s-a datorat deci atât privatizării cu orice preț, cât și neglijării reformei managementului întreprinderilor proprietate publică.

Privatizarea pentru dezvoltare, sperată inițial, s-a dovedit în fapt a fi o *privatizare prin distrugere*. Foarte puține cazuri de privatizare s-au dovedit de succes. Cele mai multe dintre întreprinderile privatizate au dispărut. Și în acest caz, așteptările s-au dovedit mai degrabă naive. Noul proprietar, ”pe un leu”, a acționat rațional. El a fost pus în fața unei dileme: să facă investiții importante așteptând într-un viitor incert un profit nesigur sau să câștige sigur imediat, fără cheltuieli, prin vânzarea pe bucățele a întreprinderii, inclusiv la fier vechi. Noii proprietari au fost raționali și au utilizat privatizarea ca mijloc de câștig imediat prin distrugerea întreprinderilor câștigate.

Rezultatul reformei prin privatizare a industriei a avut următorul rezultat: în 10 ani, producția industrială a scăzut la **43,3 %** față de nivelul din 1989. Și forța de muncă angajată în industrie a scăzut la **48,1%** din nivelul inițial: de la **4,2** milioane de angajați la **2** milioane (V. Axenciuc, 2012, 42- 43).

Reforma agrară

În 1990, primul ministru de atunci a lansat o formulare rămasă celebră: ***pariul pe agricultură***.

În această perioadă, agricultura română nu avea doar funcția de a oferi produse agricole, ci și locuri de muncă, ocupare pentru o mare parte a populației. Dezvoltarea rapidă a industriei în perioada comunistă a absorbit o mare parte a forței de muncă din agricultură, dar nu a soluționat complet suprapopulația rurală. În perioada tranziției, agricultura a trebuit să absoarbă o mare parte a forței de muncă eliberată din procesul de dezindustrializare.

La sfârșitul perioadei comuniste, agricultura se baza pe un sistem de concentrare a proprietății pământului în cooperative (CAP) și gospodăriile de stat (IAS), capabil a absorbi noua tehnologie și investițiile, incorporând însă un procent ridicat de specialiști. Era de asemenea important că ea oferea locuri de muncă, cu ocuparea completă sau parțială.

În 1990, în ceea ce privește agricultura, ne aflăm în fața unei dileme: o reformă a cooperativelor, o reorganizare a lor pe baza sistemului independent de cooperatie sau desființarea cooperativelor și ”reîmproprietărirea” cooperativelor. Reforma agriculturii impunea un rol strategic al statului în crearea noului model de cooperative, sau retragerea sa prin desființarea cooperativelor. Această a doua strategie a fost adoptată.

Strategia FSN adoptată în 1990 prevedea libertatea operatorului de a se retrage din cooperativă sau de a reforma sistemul cooperatist. Partidele ”istorice”, foarte vocale politic, au

exercitat însă o puternică presiune pentru desființarea cooperativelor și pentru reîmproprietărire. FSN-ul, care nici el nu a acordat o prea mare importanță problemei, a cedat.

Inițiativa distrugerii cooperativelor și retrocedării pământului nu a venit din partea țăranilor, ci a fost un obiectiv politic impus de PNȚCD.

Prima lege prin care a fost reglementat statutul proprietății asupra terenurilor agricole a fost *Legea fondului funciar din 1991*. Această lege prevedea desființarea Cooperativelor Agricole de Producție și a Întreprinderilor Agricole de Stat și distribuirea suprafețelor de teren către foștii proprietari, în limita a 10 hectare. Ulterior, în anul 1997, *Legea* crește suprafața maximă care putea face obiectul împroprietăririi de la 10 ha la 50 ha. Procesul de împroprietărire a decurs anevoios, în bună măsură din cauza prevederilor care stipulau reîmproprietărire pe vechile amplasamente.

A urmat o perioadă de *desființare prin distrugere* a cooperativelor: acumulările de proprietate colectivă practic distruse, iar retrocedarea terenurilor s-a izbit de numeroase probleme juridice, proces care nu au fost complet finalizate nici până în prezent. Au explodat și aici numeroase cazurile de abuz și corupție.

Rezultatul noii ”reformă” a fost o nouă **fragmentare** a proprietății pământului, problema de secole cu care se confruntă agricultura română. Locul marilor ferme a fost luat de mici exploatații familiale axate, în principal, pe autoconsum. Privită din perspectiva distribuției proprietății pământului, situația agriculturii românești a fost în 2013 mult mai proastă decât în 1936.

În 2013, țăranii proprietari de pământ sub 5 ha, **87,8%** dintre gospodării, adică peste 3 milioane de gospodării, care prezentau un risc ridicat de sărăcie. Șansa creșterii țăranimii înstărite este redusă. Pătura țărănească mijlocie s-a subțiat enorm: țăranii mijlocași, între 5 și 10 ha, reprezentau **7,2%** și țăranii prosperi, între 10 și 50 ha, **0,7%**. Marile exploatații dar dețin mai mult de jumătate din terenul agricol. ”Reforma” agrară actuală a înlocuit cooperativele, cu șanse de dezvoltare economică, cu o țăranime săracă fără perspective economice. O sărăcire a satul.

Reforma agrară actuală, comparativ cu reforma dintre cele două războaie a agravat problemele satului: a crescut segmentul sărac, sub 5 ha de la **74,9%** în 1936 la **87,8 %** în 2013; s-a subțiat dramatic segmentul mijlociu al gospodăriilor țărănești, 5-50 ha, la **7,9%** față de **22,6%**. Proporția marilor sisteme agricole, peste 50 ha, este în creștere față de perioada dintre cele două războaie, **5,9%** față de doar **1,1%** în 1936, posedând majoritatea pământului, **52,1%** din totalul terenului agricol.

Tabel 11. Distribuția gospodăriilor țărănești în funcție de suprafața de teren în proprietate, în 1936 și 2013

Suprafață	Mii gospodării - 2013		- 1936	
	Gospodării (mii)	%	Gospodării (mii)	%
Sub 1 ha	1 960	51,8%	610	18,6%
1-5 ha	1 360	36,0%	1 850	56,3%
5-10 ha	280	7,2%	560	17,1%
10-50 ha	22,2	0,7%	180	5,5%
Peste 50 ha*	240	5,9%	33,5	1,1%

Sursa: INS – Ancheta structurală în agricultură 2013 și adăugat cea din 1936

* Statistica nu e clară în privința acestei categorii. Se pare că aici au fost incluse și sisteme agricole care înglobau mai mult teren prin arendă, nu proprietate efectivă.

Structura de proprietate a terenului agricol este încă caracteristică stadiului precapitalist, o fărâmițare a proprietăților, care trebuie depășită printr-o nouă politică agrară care de abia acum ar trebui inițiată.

Desființarea cooperativelor agricole a produs o reîntoarcere și tehnologică la o agricultură de tip precapitalist: plugul și animalele, și acestea în deficit. Pământ puțin și fragmentat și lipsa instrumentelor agricole moderne a produs un regres la forme tradiționale, la o agricultură de subzistență, cu o legătură slabă cu piața. După mai bine de un deceniu de tranziție, doar aproximativ 10% dintre gospodăriile din agricultură vindeau produse pe piață, restul producției fiind utilizată pentru propriul consum.

Desființarea cooperativelor a dus la pierderea unei mari părți a tehnicii acumulate: distrugerea unor capacități de producție ale cooperativelor, scăderea numărului de animale, distrugerea sistemului de irigații. Producția agricolă s-a prăbușit în primul deceniu al tranziției, terenuri nefolosite, ineficiența micii gospodării.

Tabel 12. Câteva efecte ale reformei agrare asupra tehnologiei agriculturii

Ani	Îngrășăminte (mii t.)	%	Suprafețe irigate (mii ha.)	%	Bovine (mil. capete)	%
1989	1159	100	3169	100	6,3	100
2000	342	29,5%	216	6,8%	3,1	49,2%

Sursa: V. Axenciuc, 2012, p. 205

Dacă luăm în considerare proprietatea terenului drept criteriu al sărăciei, sub 5 ha, mai ales în condițiile lipsei instrumentelor de muncă (animale, pluguri, tractoare etc.), țăranimea în 2013 este mult mai săracă decât era în 1930.

În prima fază a tranziției, datorită haosului retrocedărilor și a lipsei de mijloace agricole, mari zone agricole au fost nelucrate. Să adăugăm încă un factor agravant. Reducerea la mai mult de jumătate a locurilor de muncă din industrie a afecta mai ales populația sătească.

După aderarea României la Uniunea Europeană se înregistrează un proces de creștere a numărului fermelor de dimensiuni mari, produsă pe fondul cumpărării masive de terenuri de către societăți comerciale agricole și persoane fizice române, mai mult străine. Practic, în lipsa unor măsuri consistente de susținere a fermelor medii, care în statele occidentale reprezintă coloana vertebrală a agriculturii, acest segment riscă să rămână slab reprezentat.

Retrocedarea terenurilor a avut și un efect pozitiv în perioada tranziției: micile proprietăți de pământ nu au nicio șansă să se dezvolte în ferme mijlocii prospere, dar au avut un rol de protecție socială. Mulți muncitori disponibilizați în procesul dezindustrializării au putut obține sursa de supraviețuire în mica agricultură.

Populația ocupată în agricultură a crescut considerabil față de 1989, atingând cote maxime între anii 1998 și 2000, aproape de revenirea la starea din 1970: în 1970 rata ocupării în agricultură era de **49%**, în 1989 a scăzut la **27%**, iar în 2002 a crescut din nou la **42%** (Voicu 2005, 88); 3,5 milioane de persoane sunt ocupate în agricultură, reprezentând peste 70% din totalul populației rurale ocupate (INS, Tempo).

Problema supra-ocupării în agricultură amintește de starea din perioada interbelică.

Retrocedarea proprietăților din anii `90 a fost o decizie politică fără viziune economică și socială, fixând criza agriculturii cu peste trei decenii.

Imaginea economiei românești actuale nu pare a fi prea optimistă: o economie privatizată și dezorganizată: o industrie distrusă greu de reconstruit, o agricultură bazată pe o pulverizare în mici proprietăți dificil a fi absorbită.

Rolul statului în perioada tranziției

În perioada tranziției, inevitabil statul și-a schimbat substanțial funcțiile. În toate perioadele de schimbare socială profundă, ca cea a tranziției, intervenția statul nu se reduce, ci crește substanțial. În Europa Occidentală, în anii `50-`60 de refacere după război, statul și-a amplificat funcțiile. A apărut inovația socială: **statul social**. Sistemul public și-a asumat importante funcții în sfera serviciilor sociale, învățământ, sănătate, asistență socială, în planificarea națională și locală, în lansarea de complexe programe de soluționare a problemelor sociale. Și în criza economică din anii `30 statele occidentale și-au extins atribuțiile.

În întreaga perioadă a tranziției, politica în România, declarată public repetat, a fost cea a *statului mic*.

Statul român și-a asumat rolul cel mai scăzut din Uniunea Europeană, exprimat în slaba sa finanțare.

Tabel 13. Ponderea cheltuielilor guvernamentale în PIB (2015)

	2015	2018
UE 15	47,7%	46,6%
UE 28	47,2%	46,1%
Bulgaria	40,7%	36,9%
România	35,8%	35,2%

Sursa: Statistical Annex of European Economy, Spring 2017, European Commission, Economic and Financial Affairs, p.187, 193, 196, p. 197

Paradoxul României: deși statul este cel mai „mic” din Europa, obiectivul declarat al actorilor politici a fost, până de curând, reducerea și mai mult a lui. În România a dominat opțiunea ideologică că statul trebuie să fie și mai mic. Atenția se concentrează nu pe creșterea eficienței funcționării statului, ci pe reducerea sa. Semnificativ, în ultimii ani este dominantă în discursul politic tema așa zisului **statul de drept**, o altă formă a doctrinei statului mic. În fapt, se promovează o ideologie a reducerii statului la aceea de a asigura funcționarea vieții sociale în parametrii fixați de sistemul juridic, ignorând responsabilitatea importantă a statului în sfera susținerii dezvoltării economiei și a vieții sociale.

Este de așteptat ca în viitorul imediat politica română va avea ca obiectiv creșterea funcțiilor statului, concomitent cu creșterea eficienței programelor publice și eliminarea birocrăției și corupției ca formă îngrijorătoare de exploatare a resurselor publice.

De această părere este și populația.

Tabel 14. Considerați că statul ar trebui să intervină mai puternic în economie ?

Mult mai puternic	68%
Mai puțin	18%

Sursa: Sondaj AVANGARDE, 2018

Cât de democrată este democrația românească?

În evaluarea sistemului politic ne confruntăm cu o discrepanță frapantă. Pe de o parte, avem structuri instituționale standard pentru orice democrație occidentală: pluripartidism, parlament, alegeri. Pe de altă parte, instituțiile democratice funcționează departe de așteptări.

Populația are o estimare extrem de critică: **91%** dintre persoane consideră că au o influență scăzută sau foarte scăzută asupra modului în care este condusă țara (*Diagnoza calității vieții*, ICCV, 2010).

Cum explicăm această discrepanță? Este util să recurgem la teoria lui Marx. El argumenta că procesul politic este mai puțin explicabil prin formele legale, cât prin structura reală de putere a societății civile: grupurile sociale și mai ales instituțiile interne și externe se află într-un joc complex de negociere/ putere și rezultatul acestuia dă profilul întregului proces politic.

Dincolo de opiniile populației, câteva fapte relevante pentru succesul/insuccesul democrației românești. 2012: majoritatea populației (7,4 milioane, față de un segment nesemnificativ care a avut o altă părere) a votat pentru demiterea președintelui de atunci, Traian Băsescu, considerat a fi frâna principală în calea ieșirii din situația de criză a României. Voința populației, exprimată democratic prin vot, a fost însă desconsiderată. Instituțiile occidentale au avut o altă părere și a impus-o de fapt României. Președintele Băsescu însuși a încălcat principiul fundamental al funcției sale constituționale: să asigure respectarea cu strictețe a voinței poporului. El a chemat, nu la vot, ci să stea acasă, să nu-și exprime opțiunile. A fost un act politic unic într-o democrație modernă. Mai mult, a ignorat voința zdrobitoare a majorității, refuzând să-și dea demisia de onoare. Clasa politică a dovedit și ea lașitate, acceptând cu resemnare, printr-o sofisticărie juridică, anularea voinței populației.

Iulian Stănescu limpezește răspunsul la întrebarea cine ia deciziile fundamentale în democrația românească, cine beneficiază și cine va suporta costurile. (I. Stănescu, 2014). Cităm, pentru că formulările sunt extrem de clare (I. Stănescu, 2014, 313):

„Programul ieșirii din criză în 2010 este centrat pe un împrumut masiv de 20 miliarde euro și de condiționalități complementare.” Cum s-au distribuit beneficiile și costurile împrumutului? „Pentru capitalul străin, filialele bancare din România au fost puse la adăpost. (...) O parte importantă a celor 20 miliarde necesare susținerii balanței de plăți externe se întorcea către băncile occidentale. (...) O altă parte revine producătorilor industriali vest-europeni, prin vânzările de bunuri de consum. (...) În fine, profiturile companiilor străine (...) pot fi repatriate. Pentru capitaliștii autohtoni a fost înlăturat unul dintre cele două mai mari pericole: inflația și creșterea impozitelor directe”. „Pentru populație, împrumutul înseamnă o notă de plată prin scăderea veniturilor reale, șomaj, sărăcie, provocate de ajustările structurale și austeritatea bugetară”. lângă beneficiile scontate, a avut și efecte care nu pot fi ignorate: „A însemnat și prezența dominantă a capitalului străin la nivelul înălțimilor de comandă ale economiei.”

Democrația românească există la nivel instituțional, dar conținutul său real este relativ diferit față de Occident.

Distribuția puterii claselor/ grupurilor sociale a avut un specific în perioada tranziției. Muncitorii au fost afectați masiv de procesul de privatizare. Puterea socială a acestora a fost redusă drastic pentru a nu împiedica procesul de privatizare. Reducerea masivă a numărului de salariați a reprezentat un factor de inhibare a revendicărilor sindicale. După privatizare, problema intereselor muncitorilor a fost plasată la nivelul întreprinderilor și a negocierilor în interiorul întreprinderii. Sindicatele puternice au fost mai ales cele la nivelul sistemului public, în care negocierile sunt la nivel național. Reprezentarea politică a muncitorilor este slabă. PSD nu a fost, în fapt, reprezentant al clasei muncitoare: până recent a susținut politica salariului mic și nu a avut preocupări de creare de locuri de muncă. Nici reprezentarea țărănimii nu a fost semnificativă la nivel politic. În condițiile desființării prin lege a cooperativelor agricole, retrocedarea pământurilor a fost privită de țărani cu suspiciune. Pentru ei pământul dobândit reprezenta o simplă proprietate pe care nu știa cum să o pună la lucru datorită lipsei mijloacelor tehnice și, mai important, a fragmentării ei. Desființarea cooperativelor nu a fost urmată de vreun program de suport a noilor proprietari de pământ. PNȚCD a fost foarte activ în promovarea desființării cooperativelor, dar țăranii au sesizat de la început confuzia programului, și efectele lor distructive. De aceea PNȚCD nu a fost susținut de țărănime și a dispărut spre sfârșitul anilor '90.

Democrația românească prezintă patru surse structurale de vulnerabilitate.

Dualitatea Parlament/Președinte. Democrațiile occidentale, cu rare excepții, se caracterizează cu o conducere unică, generată de votul universal/ parlament/ guvern. Democrația României se caracterizează printr-o conducere duală, parlament/guvern și președinte. Ambele structuri sunt bazate pe vot universal, dar controlul lor de către comunitate este diferit. Controlul public al parlamentului este mai complex. Diversitatea reprezentativă a parlamentului asigură un control continuu asupra guvernului. Controlul Președintelui de către comunitate este *slabă*. Alegerea lui din 5 în 5 ani slăbește relația președintelui cu comunitatea. Odată ales, președintele nu mai este supus niciunui mecanism instituțional de control, singura restricție este să nu încalce constituția. Autoritatea președintelui este definită insuficient, acesta putând ușor să abuzeze. Mai ales în situația în care președintele vine din partidele de opoziție, cum este cea actuală, conflictul președinte parlament/guvern este inevitabil.

O nouă amenințare: "statul paralel". În ultimii doi ani au izbucnit în atenția publică cazurile de abuz, corupție și tentativă de control a sistemului democratic de către instituțiile de forță, în primul rând Serviciul Român de Informații (SRI) și Direcția Națională Anticorupție

(DNA). S-a cristalizat certitudinea publică, bazată pe date clare, că procuratura, în cooperare cu SRI, a declanșat un program de control al liderilor politici și economici, inclusiv a judecătorilor. S-a declanșat o luptă pentru cucerirea puterii în stat din partea unor instituții care nu au o reprezentare democratică. Procesul a pornit de la președinția lui Băsescu care a transformat aceste instituții în instrument al controlului lui împotriva personalităților politice din opoziție, viciind instituțiile democratice. După plecarea lui Băsescu, coaliția instituțiilor de forță a continuat să-și consolideze puterea asupra instituțiilor democratice, devenind o putere independentă de actorii politici. Au apărut opinii că se prefigurează o nouă coaliție a instituțiilor de forță cu actualul președinte, cu obiectivul de a răsturna guvernul ales democratic. Rămâne de explicat și ciudata susținere de către unele forțe politice externe a abuzurilor antidemocratice ale DNA

Ministrul justiției, Tudorel Toader: DNA, sub conducerea doamnei Kövesi, în 4 ani, a introdus o procedură de control și asupra magistraților. A deschis investigații împotriva a 3.420 de judecători și procurori, mai mult de jumătate din magistratura țării. Aproximativ 70% dintre aceste dosare au fost nu răspuns la solicitări externe, ci inițiate de însuși DNA. Marea majoritate a investigațiilor au rămas deschise și nu au ajuns la proces, ci au fost folosite ca mijloc de șantaj.

Toleranța la încălcarea legii în procesul de privatizare a avut ca efect „Statul mafiot”. Politica privatizării rapide a inclus și privatizarea prin toleranța la corupție. Public se știa că privatizările au inclus multe încălcări ale legii. Timp de cel puțin 20 de ani nu se înregistrează procese care să aibă ca obiect corupția privatizărilor. Noii bogați, cu rare excepții, în perioada tranziției nu au făcut obiectul unor cercetări penale. Corupția îmbogățitorilor a dus la coruperea responsabililor politici. Statul corupt a fost mediul favorabil al privatizării *oricum*. ”Baronii locali”, care sunt din toate partidele, sunt de fapt centre de putere locală în interesul grupurilor de interese.

Rolul instituțiilor occidentale în orientarea guvernării din România. Instituțiile mondiale și, ulterior, Comisia Europeană, pe lângă rolul de suport al reformelor tranziției, și-au extins puterea în adoptarea funcției de orientare și control a guvernării românești, distorsionând structural funcționarea democrației din România.

Un exemplu. În 2003 a explodat o dispută în legătură cu sistemul de protecție a copiilor abandonați aflat într-o situație de criză. Ministrul, care primise responsabilitatea acestei probleme, a pus punct discuțiilor: ”dacă ”baroana” (un parlamentar englez foarte activă în România în acea perioadă) este fericită, și eu sunt fericit” Și soluția baronesei a fost adoptată.

Explozia corupției caracteristică strategiei tranziției. Evenimentele din ultimii ani au adus o probă a marilor deficite de funcționare a tranziției: amplexarea **corupției**. Sunt specialiști

care estimează că statul român în perioada tranziției are un profil distinct, caracterizat prin faptul că el reprezintă și un mecanism de exploatare a resurselor publice de către grupurile de interese, cu o largă toleranță față de variatele forme de corupție. În literatura de specialitate sunt folosite adesea caracterizări dure ale statului român actual: **stat neofeudal**, sau **stat captiv**. În contextul scandalului privitor la funcționarea sistemului juridic circulă, cu un grad ridicat de credibilitate publică, formula de **stat corupt**.

Alături de corupție, s-a consolidat îngrijorarea că suntem afectați de un proces rapid de *birocratizare* care blochează funcționarea eficientă a societății. Accentul exclusiv pe **procedurile** de acordare/evaluare a programelor publice, complementar cu atenția scăzută acordată **evaluării eficienței** acestora, are efecte distorsionante importante.

Politica bunăstării

Obiectivul principal al politicilor sociale este să promoveze bunăstarea colectivității, prin mecanismele sale, educație și sănătate, politici de ocupare, protecție a salariaților, **echilibrare a distribuției bunăstării**; să prevină și să reducă sărăcia, să reducă polarizarea socială.

Țările vest-europene au inventat, în condițiile dificile lăsate de cel de al Doilea Război Mondial, conceptul de *stat social* și și-au menținut această orientare. UE a conferit statului social o nouă dimensiune, introducând un concept-obiectiv politic prioritar: **reducerea excluziunii sociale și promovarea incluziunii sociale**.

Obiectivul UE este crearea unei societăți europene omogene, **starea socială** a țărilor fiind pe lângă economie, un indicator important. Cheltuielile sociale publice reprezintă un indicator important al sănătății unei societăți.

Strategia Postolache din 1990 prevedea costuri sociale inevitabile ale tranziției, dar se programa ca aceasta să se desfășoare în condițiile unui program de protecție socială eficace a grupurilor defavorizate, ”asigurarea unei *creșteri treptate, dar efectivă, a standardului de viață, a calității vieții*”. Procesul de schimbare a fost altfel decât cel programat: foarte grea pentru populație. *Costul social* a fost apreciabil, dar considerat ca *inevitabil*, acceptat ca o condiție necesară a succesului tranziției. Pe lângă prăbușirea standardului de viață, s-au înregistrat și alte costuri: deprecierea vieții, dezorganizare a vieții sociale, demoralizarea populației. Și mai grav, în locul asumării responsabilității pentru erorile tranziției și adoptarea de măsuri corective, s-a promovat o *atribuire moralistă* individuală și colectivă a surselor problemelor: „așa suntem

noi, românii”, leneși, indolenți, egoiști și chiar hoți; mai nou, clasei politice care trebuie și ea reformată²⁷ (C. Zamfir, 2004, 2012).

Discursul public din România avansează aproape constant estimarea că *statul social* consumă în România excesiv de mult din buget. În consecință, el trebuie drastic redus și pe această dimensiune. În realitate, cheltuielile sociale reprezintă partea cea mai mică din buget, față de celelalte țări europene. Politica statului în întreaga perioadă a tranziției a fost un factor care a mărit decalajul față de celelalte țări europene²⁸.

Tabel 15. Cheltuielile publice sociale ca pondere în PIB (2011)

România	19,5
media UE 27	34,3
Ungaria	26,8
Slovacia	22,4
Cehia	24,9
Polonia	24,0
Bulgaria	21,5
Danemarca (nivelul cel mai ridicat)	43,1

Tabel 16. Protecție socială, 2016, ca % din PIB

Țări/UE	% din PIB
UE 28	19,1%
EU 8	14,0%
Țări cu cheltuielile cele mai ridicate	
Finlanda	25,6
Franța	24,4
Danemarca	23,4
Țări cu cheltuieli scăzute	
Bulgaria	12,7
România	11,6
Lituania	11,2
Irlanda	9,9

Sursa: Eurostat

Finanțarea este mai scăzută la toate componentele protecției sociale, ca % din PIB:

Tabel 17. Cheltuielile publice de protecție a unor grupuri vulnerabile, ca % din PIB, România în comparație cu UE 28

	UE 28	România
Vârstnici	10,3%	8,5%
Boală și dizabilități	2,8%	1,0%

²⁷ A se vedea tipuri de factori extrinseci în explicarea tranziției, în C. Zamfir, 2004. 146-150.

²⁸ Încă de la începutul anilor '90, Institutul de Cercetare a Calității Vieții a avertizat asupra decalajului cronic dintre politicile sociale ale României și UE: C. Zamfir, coord., *Politici sociale în România: 1990-1998, 1999, Raportul social al ICCV: După 20 de ani, Opțiuni pentru România, 2010.*

Familie și copii	1,7%	1,1%
Șomaj	1,4	0,1%
Excluziune socială	0,8%	0,2%
Locuințe	0,5%	0,0%

Sursa: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Government_expenditure_on_social_protection; Total general government expenditure on social protection, 2015 (% of GDP % of total expenditure).png

Protecția socială ocupă în strategia tranziției a tuturor țărilor foste socialiste europene o atenție mai scăzută decât în celelalte țări europene, dar semnificativ mai ridicată decât în România care ocupă antepenultimul loc, după Irlanda și Lituania.

Subfinanțarea relativă apare în toate domeniile sociale. Deși, de exemplu, unii lideri politici se plâng constant că pensiile presupun cheltuieli prea mari, în fapt datele arată că ele sunt mult mai mici decât în celelalte țări în tranziție.

În contrast cu politica UE, unele guvernări în România au avut ca obiectiv prioritar reducerea la minimum a funcțiilor sociale ale statului. În mod special, asistența socială este ținta reducerii drastice, pe motivul că este prea mare și viciată de abuzuri, de ea beneficiind mulți care de fapt nu merită, fără a se furniza însă date statistice, cu excepția unor exemple. Tema combaterii excluziunii sociale / promovării incluziunii sociale nu mai este prezentă decât accidental în discursul politic. Politica românească a fost constant orientată spre reducerea suportului social, sub standardul unei mai bune focalizări: *reducerea prin focalizare*.

Serviciile sociale fundamentale – învățământ, sănătate, asistență socială – au fost, până în 2019, sunt supuse unei presiuni de menținere a finanțării lor la nivele minime de supraviețuire.

Educația ca resursă a dezvoltării sociale

Trecerea de la economia planificată la cea de piață, dezindustrializarea și schimbarea profilului activităților economice au reprezentat provocări reale pentru sistemul de educație din România, în perioada post-comunistă. Conceput să pregătească forța de muncă calificată pentru industrie, sistemul de educație a necesitat restructurări profunde. Dincolo de nevoia de reprofilare de la disciplinele și specializările tehnice, la cele căutate pe piața muncii în perioada post-comunistă, curriculum și metodele de predare la toate nivele trebuiau ajustate și aduse la standardele contemporane. Nevoia de schimbare a generat adoptarea a numeroase reforme care au vizat toate nivele și palierele educației și care s-au succedat cu mare viteză, în încercarea de

a alinia sistemul de educație din România la standardele statelor europene și de a-l compatibiliza cu nevoile pieței forței de muncă.

Schimbări marcante apar mai ales la nivelul învățământului superior. Pe parcursul ultimilor trei decenii se schimbă structura studiilor universitare și apar noi specializări universitare, mai ales în domeniul economic și în cel al științelor sociale. Se reînființează specializări universitare care fuseseră considerate indezirabile în perioada comunistă, precum sociologia, psihologia sau asistența socială și se extinde foarte mult sfera studiilor economice prin înființarea unor specializări precum marketing sau management. Are loc o deschidere și un schimb permanent de cadre didactice universitare și studenți între România și alte state europene, mai ales prin intermediul unor programe de tip Erasmus, care promovează mobilitatea în sfera universitară.

Are loc o creștere marcantă a accesului la învățământ superior prin creșterea numărului de locuri la universități. Pe de o parte, universitățile de stat cresc numărul de locuri finanțate de la bugetul de stat și dau universităților posibilitatea să accepte studenți care își autofinanțează studiile și plătesc taxe universitare. Pe de altă parte, apare și în România învățământul universitar privat. În acest context, asistăm la o creștere marcantă a absolvenților de studii superioare, în condițiile în care România înregistra în perioada comunistă cea mai scăzută rată de acces la studii superioare dintre țările europene.

România înregistrează între 2005 și 2015 o creștere spectaculoasă a absolvenților de învățământ universitar. În ciuda evoluțiilor pozitive, România rămâne mult în urma mediei europene.

Tabel 18. Ponderea absolvenților de învățământ terțiar din totalul populației în vârstă de 30-34 ani; România – UE în perioada 2005-2015

	EU28	Romania total	România Masculin	România Feminin
2005	28,1	11,4	10,8	12,1
2006	29	12,4	11,7	13,1
2007	30,1	13,9	13,6	14,3
2008	31,1	16	14,9	17,1
2009	32,3	16,8	15,2	18,5
2010	33,8	18,3	17,5	19,2
2011	34,8	20,3	20,1	20,6
2012	36	21,7	20,5	22,9
2013	37,1	22,9	21,6	24,2
2014	37,9	25	22,9	27,2
2015	38,7	25,6	24,2	27,2

Sursa datelor: Ministerul Educației Naționale, 2016, p. 68

Chiar dacă România a înregistrat în ultimii 29 de ani o serie de progrese în ceea ce privește educația, sistemul educațional se confruntă cu o serie de probleme care pot să afecteze dezvoltarea societății pe termen lung. Subfinanțarea educației reprezintă una dintre acestea. Conform Comisiei Europene (2016, pag. 1), România cheltuia în 2015 doar 3% din PIB pentru educație, în timp ce media UE era de 4,9%. În plus, deși finanțarea per elev înregistrează o ușoară creștere în cazul învățământului primar și secundar între 2012 și 2015, în aceeași perioadă finanțarea scade cu 1000 Euro per student în cazul învățământului terțiar. Deficitul de finanțare se reflectă atât în salariile scăzute ale personalului didactic, cât și nivelul redus al investițiilor în infrastructura educațională. Nivelul redus al salariilor duce la demotivarea personalului, care preferă să caute alte nișe mai bine plătite, ceea ce generează o criză de capital uman în sistemul de învățământ, mai ales la nivel primar și gimnazial.

O altă problemă cu care se confruntă sistemul de educație, o reprezintă abandonul școlar. Rata abandonului școlar pe parcursul educației primare și secundare a crescut marcant în comparație cu anul 2000. Rata abandonului a fost de trei ori mai mare în anul școlar 2014-2015, în comparație cu anul școlar 2000-2001. Punctul de maxim al abandonului școlar se înregistrează în anul școlar 2007-2008, când rata acestuia este de 2,7 în comparație cu 0,65 cât era în 2000-2001. O posibilă explicație a acestei evoluții o reprezintă migrația externă, 2007 fiind anul aderării României la UE ceea ce a făcut ca mulți părinți care locuiau deja în afara granițelor țării să își ia copii cu ei în noile state de reședință.

Studiile arată că abandonul survine mai ales în clasele de început ale ciclurilor educaționale, respectiv clasa I, a II-a și a V-a și afectează mai ales participarea școlară în mediul rural (ISE, 2012, pag. 21). Cauzele abandonului sunt multiple, între ele numărându-se situația socio-economic a familiei, lipsa resurselor financiare, interesul scăzut pentru învățare datorită lipsei oportunităților ocupaționale, infrastructura deficitară care face, în unele cazuri, ca accesul la unitățile școlare să fie foarte dificil. Lipsa cadrelor didactice calificate afectează mai ales mediul rural și reprezintă și ea una dintre cauzele abandonului școlar timpuriu.

Tendința de părăsire timpuri a educației se menține și după finalizarea ciclului gimnazial. Potrivit INS, în anul școlar 2013-2014, rata de abandon este de 2,8% pentru nivelul liceal. De asemenea, în 2015, 19% din tinerii cu vârste cuprinse între 18 și 24 de ani părăsesc timpuri sistemele de educație și formare, în timp ce media UE este de 10% (Comisia Europeană 2016, pag.1).

Tabel. 19. Rata abandonului școlar în învățământul obligatoriu (primar și gimnazial) între 2000 și 2015

	2000-2001	2001-2002	2002-2003	2003-2004	2004-2005	2005-2006	2006-2007	2007-2008	2008-2009	2009-2010	2010-2011	2011-2012	2012-2013	2013-2014	2014-2015
Total	0,65	1,2	1,25	1,5	1,65	1,8	2	2,7	1,7	1,5	1,8	1,8	1,4	1,5	1,8
Urban	0,7	1,4	1,2	1,3	1,5	1,8	2,2	2,9	1,5	1,5	1,8	1,7	1,1	1,3	1,5
Rural	0,6	1	1,3	1,7	1,8	1,8	1,8	2,5	1,9	1,6	1,8	1,8	1,6	1,8	2,2

Sursa: Andrei et al. 2011, pag. 7, pentru perioada 2000-2009
Ministerul Educației Naționale, 2016, p. 18, pentru perioada 2010-2015

O problemă și mai gravă a sistemului de educație, o reprezintă neînscrierea la școală, care este mai degrabă ignorată.

În ultimele trei decenii, învățământul românesc a suferit o serie de reforme care au vizat atât structura sistemului, cât și conținutul educației. Schimbările produse au generat efecte pozitive, dar și negative. Există plusuri și minusuri și dimensiuni care necesită revizuirii esențiale. Se pare că România nu a găsit încă formula optimă a sistemului de educație, care să răspundă nevoilor pieței muncii și societății aflată într-o schimbare profundă.

Sistemul de sănătate

Sistemul de sănătate se confruntă cu o serie de probleme structurale.

În perioada tranziției nu s-a corectat subfinanțarea sănătății din perioada comunistă. Sistemul de sănătate continuă să sufere de o subfinanțare cronică de 4% din PIB în anul 2014 (Eurostat COFOG, [gov_10a_exp]), față de nivelul finanțării în UE28, de 7,2% din PIB. Problema actuală este acoperirea întregii populații cu serviciile de sănătate, cel puțin cu cele de bază.

Sistemul salarial extrem de scăzut a personalului sanitar s-a dovedit a fi cauza emigrării masive a corpului sanitar. Schimbarea actuală a politicii acordând o atenție specială sistemului sanitar probabil va schimba situația.

Pe lângă subfinanțare, sistemul de sănătate suferă și de un deficit de management care să asigure eficiența utilizării resurselor financiare, cu identificarea surselor de corupție/ risipă.

După o politică de distrugere a sistemului de producție a medicamentelor, este vitală o politică de suport a producției naționale de medicamente.

Problema accesului populației la servicii de sănătate a trecut prin importante schimbări de-a lungul ultimilor 100 de ani. Între cele două războaie, sistemul de sănătate din România funcționa după modelul Bismarck, de inspirație germană, fiind bazat pe plata de către beneficiari a serviciilor medicale. După 1949, modelul Bismarck a fost înlocuit de un alt model în care statul își asumă responsabilitatea acordării asistenței medicale gratuite pentru toți cetățenii. Odată cu schimbările structurale din 1989, sistemul medical a făcut trecerea inversă,

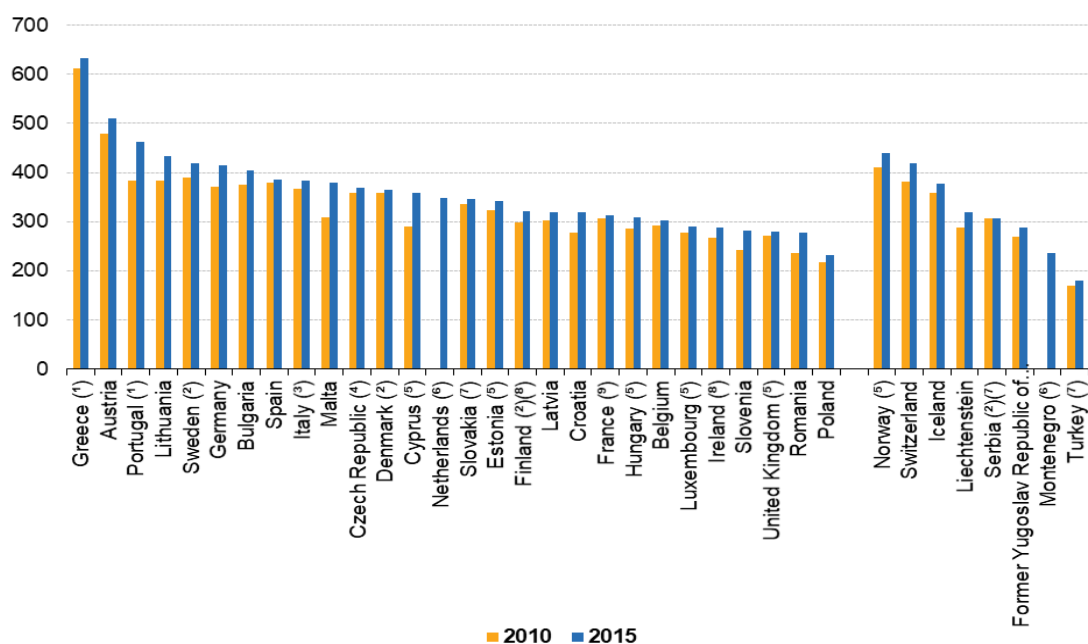
tinzând din nou spre modelul Bismarck (C. Vlădescu, S. Rădulescu, S. Cace, 2005). Accesul universal la servicii medicale a fost înlocuit cu accesul la îngrijire medicală (exceptând urgențele medicale) în regim contributiv, dependent de plata asigurării medicale (A. C. Bara, W. J. Van den Heuvel, J. A. Maarse, 2002).

În 1997, a fost stabilit cadrul legal ce marca trecerea de la finanțarea sistemului de sănătate din bugetul de stat, la finanțarea acestuia prin plata asigurărilor de sănătate. Legea a intrat în vigoare *de facto* în 1999 (C. Vlădescu, S. Rădulescu, S. Cace, 2005).

Astfel, accesul la servicii de sănătate și îngrijire medicală este, ca principiu, condiționat de contribuția la fondul asigurărilor de sănătate, prin plăți proporționale cu nivelul veniturilor. Beneficiază de asigurare medicală și copiii și tinerii minori, studenții cu vârsta mai mică de 26 de ani, pensionarii, persoane ce primesc beneficii sociale ca VMG (venitul minim garantat), șomaj, persoane cu dizabilități, femei însărcinate. Dincolo de aceste excepții de la regulă care conduc la universalizarea accesului la îngrijire medicală, există categorii sociale care sunt supuse excluziunii, și care se găsesc, adeseori, în punctul de convergență al mai multor tipuri de discriminare. Spre exemplu, populația romă constituie un asemenea caz, datorită unor situații ca absența cărților de identitate sau situații de sărăcie care însă nu se încadrează în condițiile impuse pentru primirea de ajutoare financiare de tip VMG. Această excluziune formală este dublată de excluziunea informală, când indivizi cu statut de beneficiari ai sistemului de sănătate nu au, în fapt, acces la servicii medicale, fiind supuși discriminării (A. Bleahu, 2006).

La 100 000 de locuitori, numărul de medici din România a crescut din 2010 până în 2015 de la 236,9 la 276,6, cea mai mică valoare înregistrată în țările din UE, cu excepția Poloniei.

Grafic 2. Număr de medici la 100000 de locuitori: 2010 și 2015.



Sursa: Eurostat

Starea sistemului de asistență socială

Serviciile de asistență socială sunt cel de al treilea sistem de servicii sociale care, împreună cu educația și sănătatea, asigură funcționarea vieții sociale.

Sistemul public de servicii de asistență a fost sistematic marginalizat și cronic subfinanțat.

Starea actuală a sistemului public de servicii în asistență este caracterizată mai degrabă printr-o **confuzie strategică** și o **subdezvoltare cronică**.

Fragmentarea formelor de suport în asistența socială a dus la supraestimarea ajutoarelor în bani în detrimentul serviciilor comunitare personalizate.

Subfinanțarea cronică a sistemului de asistență socială, în special a serviciilor publice de asistență socială, lipsa unei strategii coerent-structurate de tip integrat, centrată pe nevoile de bază ale familiei și comunității au făcut ca problemele sociale să se cumuleze, agravându-se în timp. Supraestimarea formelor financiare de ajutor social s-a făcut adesea prin sacrificarea triplei funcții a serviciilor de asistență: prevenție, recuperare și terapie ca suport specializat. Serviciile publice de asistență socială au rămas cronic subdezvoltate. În majoritatea lor, au fost atribuite ONG-urilor, fără o monitorizare a rezultatelor lor.

Cultura în perioada post-comunistă

În perioada post-comunistă, producția culturală și consumul cultural cunosc evoluții contradictorii. Pe anumite dimensiuni are loc o explozie culturală, datorată pe de o parte ridicării interdicțiilor impuse de regimul comuniste, desființării cenzurii și încetării izolaționismului impus artificial, iar pe de altă parte exploziei mijloacelor de comunicare în masă pe fondul evoluției tehnologice. Pe alte dimensiuni însă are loc un declin marcant produs de subfinanțarea sectorului cultural de către stat, cât și de readaptarea societății la nou context cultural și social.

Este de menționat și faptul că, spre deosebire de perioada comunistă, când producția și accesul la cultură era subvenționat, după 1989 piața culturală se liberalizează, fapt cu consecințe marcante atât asupra producției, cât și a consumului cultural. Astfel, în general se produce doar ce se vinde pe piață.

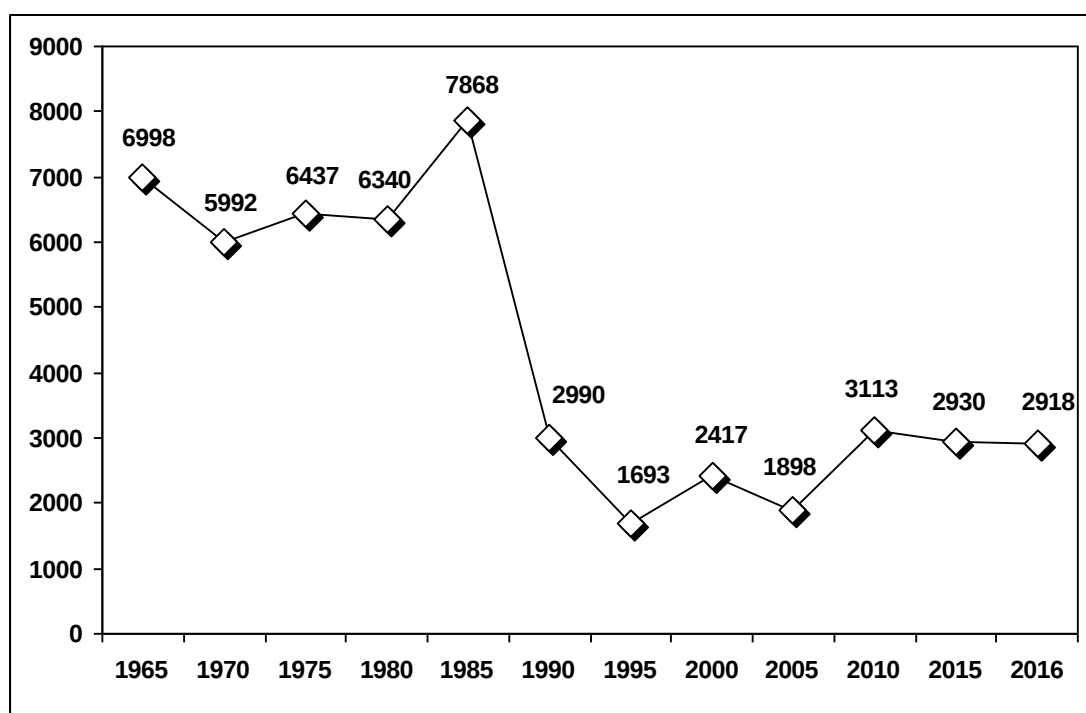
Este de menționat și faptul că mai ales după 2005 apar alternative electronice ale tipăriturilor clasice, cartea electronică începând să câștige teren în fața celei tipărite. În acest context dinamica tipăriturilor trebuie considerată cu precauție.

Deși se publică multe titluri și există o piață mai ales pentru producția literară, numărul bibliotecilor publice scade foarte mult. Începând cu anul 1991, când erau 15 749 de biblioteci, numărul lor scade constant până în anul 2016, când mai există doar 9 832 biblioteci în toată țara. Numărul bibliotecilor școlare scade, de asemenea, dramatic în perioada de tranziție: 2 904 biblioteci în 1995 și doar 2 304 în 2016. În 1955 erau însă 19 640 biblioteci școlare. Practic cea mai mare parte a producției de carte intră în bibliotecile private, fapt care adâncește inegalitatea de acces la cultură.

Teatrul și spectacolele au avut o evoluție sinuoasă. După 1989, numărul instituțiilor de spectacol a scăzut și abia după 2003 s-a ajuns la un nivel similar celui din perioada comunistă. Trendul se menține ascendent, atingând în 2015 maximum perioadei, 254 teatre.

Numărul spectatorilor atinge un vârf în 1985, după care scade până în 1995, după care înregistrează o creștere modestă. Și în cazul teatrului, la fel ca și în cel al cărții, are loc o diversificare a ofertei în perioada comunistă, pe fondul scăderii numărului de spectatori. Datele indică o „elitizare” a consumului cultural, un număr mic de consumatori beneficiind de o ofertă tot mai bogată.

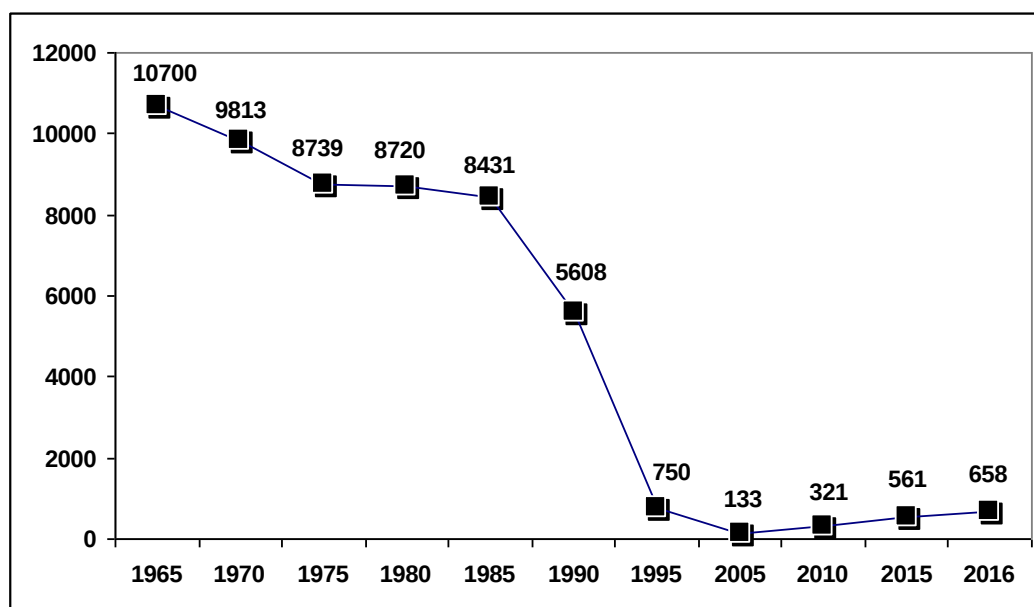
Grafic 3. Spectatori sau auditori la spectacole sau concerte (la 10000 de locuitori)²⁹



Sursa: Anuarul Statistic al României 1957-2017

Același trend, dar mai accentuat, se înregistrează la numărul de spectatori la cinematografe.

Grafic 4. Spectatori la cinematografe (la 1000 locuitori)³⁰



Sursa: Anuarul Statistic al României 1957-2017

²⁹ Datele înregistrează numărul de participări la acest tip de manifestare culturală.

³⁰ Datele înregistrează numărul de participări la acest tip de manifestare culturală.

În perioada comunistă, România avea cinci case de producție cinematografică care produceau anual circa douăzeci și cinci de filme. Până în 1989, filmul a avut susținere financiară puternică din partea statului. După 1990, finanțarea statului a scăzut dramatic.

Deși a obținut numeroase premii internaționale, filmul românesc nu a putut readuce publicul în sălile de cinema. În anul 1990 existau în România 4 637 cinematografe; în anul 1995 însă, mai găsim doar 626, pentru ca în 2016 statisticile oficiale să se mai înregistreze doar 91. Confruntat cu o concurență extrem de puternică din partea televiziunilor și a Internetului, cinematografele au pierdut deja cea mai mare parte din piață.

Anii post-comunismului au pus România pe un loc prestigios pe harta internațională a festivalurilor artistice. Aici putem să amintim Festivalul Internațional de Teatru de la Sibiu, aflat în 2018 la 25-a ediție și care a reunit 3300 de participanți din 73 de țări, Festivalul Internațional de Film Transilvania de la Cluj Napoca, ajuns la a 17-a ediție, care a atras 135.000 spectatori în 2018, Festivalul George Enescu, aflat la ediția a 22-a sau Festivalul Internațional de Teatru de Stradă București, care în 2017 a ajuns la ediția a 9-a. Toate aceste evenimente cresc vizibilitatea internațională și stimulează producția artistică autohtonă.

Religia

Prăbușirea comunismului a însemnat și pentru culte și biserici debutul unei perioade de tranziție.

Deși așteptările inițiale duceau, la începutul anului 1990, către ipoteza unui grad ridicat de ateizare, primul recensământ în postcomunism a relevat un covârșitor nivel de apartenență religioasă declarată. Doar 0,21% din populație s-a declarat atee sau „fără religie” după 45 de ani de regim comunist dominat de activitate ideologică anti-religioasă. Două comunități religioase au fost substanțial afectate de perioada comunistă: cifrele evidențiind o diminuare dramatică în cazul celei Mozaice, de la 756.930 de membri în 1930 la 9.670 în 1992, datorită migrației, și o scădere consistentă pentru Biserica Greco-catolică, de la 1.427.391 în 1930 la 223.327 în 1999 (S. Negruți, 2014, 44-46).

Cifrele înregistrate la Recensământul Național din 1992 despre identitatea religioasă, susțin ipoteza „secularizării cu pași mici” (L. Tănase, 2008) din perioada comunistă, care se referă la încetinirea proceselor de marginalizare și diminuare a vieții religioase (K. Dobbelaere, 2007). Mai mult, cifrele recensământului din 1992 reflectă eșecul secularizării forțate a regimului comunist, identitatea religioasă și credința în Dumnezeu fiind afirmată, la începutul

tranziției, de 96% din populație (conform atlasofeuropeanvalues.eu 1990). Adeziunea la bagajul de fundamente creștine este unul surprinzător de redus: doar 43% cred în existența iadului, 57% în rai ori 58% în viața după moarte (conform atlasofeuropeanvalues.eu 1990). Pe acest fundal al religiozității individuale și în contextul unui spațiu public lipsit de amprenta religiei (M. Voicu, 2001, 70), Bisericile și cultele din România sunt dornice să-și afirme valorile și bagajul de credințe religioase, și în acest sens caută strategiile misionare adecvate pentru a se integra într-o ”piață religioasă” pluralista liberă și dinamică.

Anii '90 sunt dominați de încercarea cultelor (deja recunoscute de Stat ori noi în mozaicul religios autohton) de penetrare a spațiului public și de poziționare într-o piață religioasă dominată de ortodoxie. Conflictul dintre Biserica Ortodoxă Română și cea Greco-catolică, pe tema retrocedării patrimoniului confiscat de comuniști în 1948 a fost diminuat de vizita Papei, în mai 1999. În prima prezență a unui Suveran Pontif într-o țară majoritar ortodoxă, după aproximativ un mileniu de la schismă, mesajul central accentua nevoia de unitate și comuniune „fraternă între toți cei ce cred în Cristos, în Occident și Orient” (E. Răchiteanu, 2009). Pentru România, vizita Papei a generat un semnal important către marii actori politici internaționali, care au apreciat maturizarea socială internă, dar și capacitatea pentru dialog și accentuarea gradului de toleranță în România.

Reintroducerea, după 1990, a educației religioase în școlile de stat este reglementată de Art. 32 alineatul 5, unde se menționează că „Statul asigură libertatea învățământului religios, potrivit cerințelor specifice fiecărui cult”, fiind garantat și organizat prin lege în școlile publice. Ulterior, mai multe acte normative vor defini cadrele de colaborare între Culte și Stat, în domenii de asistență religioasă, patrimoniu cultural și ecleziastic ori asistență socială (F. Frunză, 2007, 88-92). Statul salarizează clerul, subvenționează reparația și construcția de biserici, susține învățământul teologic și educația religioasă în școli, elemente într-o ecuație în care se poate sugera separația totală a bisericii de stat, dar nu și a statului de biserică (D. Barbu, 2014).

Se produce o tendință contradictorie: pe de o parte o tranziție mult mai dificilă decât a celorlalte state fost comuniste, cu acumularea de numeroase probleme economice, sociale și politice, iar pe de altă parte o revitalizare religioasă³¹ (M. Voicu 2007, 84-96). Fenomenul amintește de acutizarea „nevoii de miracol”, observabilă și în expansiunea fenomenului pelerinajelor religioase (M. Bănică, 2014), una dintre expresiile sociale ale re-întoarcerii religiei

³¹ atlasofeuropeanvalues.eu cf. EVS 1990, 1999, 2008

în scena publică, contrar tendințelor europene secularizante, de marginalizare și indiferență religioasă.

Revenirea remarcabilă a Cultelor în spațiul public s-a oglindit la nivelul religiozității individuale; credința în iad a urcat de la 43% în 1990 la 71% în 1999, tendință similară observată pe toate palierele menționate anterior. Deși era de așteptat ca viața religioasă să fi fost influențată negativ de fenomenul secularizării și al indiferenței religioase europene, informațiile oferite de statistici relevă contrariul.

Din anul 2008, Biserica Ortodoxă Română cunoaște un amplu proces de organizare și dezvoltare a laturii sale sociale, prin înființarea de așezăminte pentru copii și bătrâni, cabinete și instituții medicale, dar și amplificarea instrumentelor de comunicare publică, prin înființarea agenției de știri Basilica, a ziarului Lumina sau a posturilor *Trinitas*, de radio și televiziune.

O serie de evenimente, precum creșterea fundamentalismului islamic, finanțarea construirii Catedralei Mântuirii Neamului, reacțiile din ce în ce mai nuanțate cu privire la predarea religiei în școli, pun în dezbaterea publică atât rolul bisericii în societate cât și relația dintre aceasta și stat. Toate aceste evenimente au avut impact asupra opiniei publice, înregistrând o anumită scădere a încrederii în Biserică. Dacă privim procentele din 2009, observăm că Biserica era cotate pe primul loc la nivelul încrederii în rândul populației, cu aproximativ 85%. În 2016, aceasta scade vertiginos până la nivelul de aproximativ 55%, pentru ca în 2017 să ajungă, pentru prima dată sub pragul de 50% (conform IRSOP și IRES).

Calitatea vieții și standardul de viață al populației

Economia are un impact direct asupra vieții oamenilor, în principal prin oportunitățile ocupaționale și veniturile pe care le oferă. Reforma tranziției a modificat și modul de viață al oamenilor, în primul rând prin schimbarea structurii ocupației.

Oportunitățile ocupaționale

Strategia tranziției a avut efecte profunde asupra ocupării. În primul rând scăderea ocupării: în 2015 rata ocupării în România este de 66,0% față de media UE15 de 70,5% și UE8, 71,3%, reprezentând una dintre cele mai scăzute din Europa.

Tabel 20. Rata ocupării: populația 20-64 ani, 2015.

UE 28	70%
UE 15	70,5%
UE 8	71,3%
România	66%

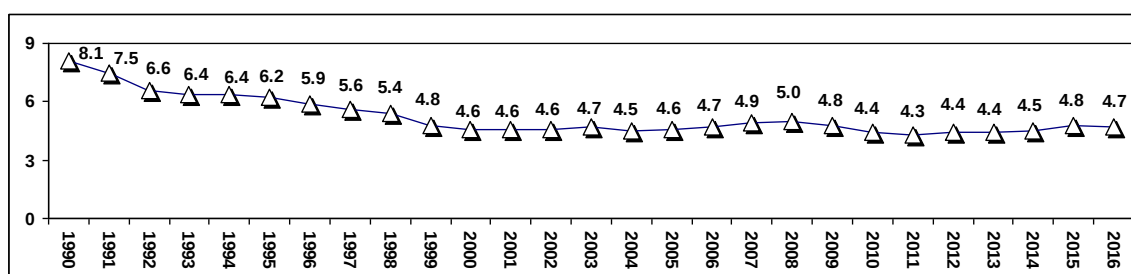
Sursa: Eurostat

Subocuparea este agravată de proporția foarte ridicată a ocupării **precare**: în agricultură, munca la negru, dar și munca la ”gri”

În societățile moderne, munca salarială este cea mai importantă formă de ocupare. Ea acordă venituri mai ridicate decât economia nesalarială și securitate ridicată a locului de muncă și a veniturilor. Cu munca salarială sunt asociate cele mai importante beneficii sociale: asigurări de sănătate, ajutor de boală, pensii, ajutor de șomaj. Gradul de salarizare este deci un indicator fundamental al *calității vieții de muncă*.

Impactul cel mai dur asupra vieții oamenilor a fost pierderea locurilor salariale de muncă, de la 8,1 milioane în 1990, variind până în prezent constant între 4,3 și 5 milioane. S-au pierdut deci 3,7 milioane locuri de muncă salarială.

Grafic 4. Număr (mediu) de salariați, mil. persoane



Sursa: INS. Anuarul Statistic al României 2002-2016 (cf. datelor din cercetarea statistică *Costul forței de muncă în unitățile economico-sociale*)

INS. 2017. Baza Tempo

RPL 1992, 2002, 2011

Cea mai mare pierdere de locuri de muncă salariale a avut loc în industrie:

Tabel 21. Dinamica numărului de locuri de muncă salarială

	1990 (mii pers.)	2013 (mii pers.)	% din 1990
Total economie	8.142	4.444	54,6%
Industrie	4.005	1.285	32,1%
% din 1990	49,2%	28,9%	

Sursa: Anuarul Statistic al României 2000-2014

Salariații în industrie reprezintă în 2013 în totalul salariaților doar 28,9% față de 49,4% în 1990.

Șansa de a obține un loc de muncă a devenit o problemă critică: în 2010, 76% din români estimau că posibilitatea de a obține un loc de muncă e foarte proastă sau proastă.

Tabel 22. Cum estimează românii posibilitatea obținerii unui loc de muncă?

	1990	2010
Proastă / Foarte proastă	33%	76%
Satisfăcătoare	30%	17%
Bună / Foarte bună	21%	6%

Sursa: I. Mărginean și I. Precupețu (coord.). 2011, p. 246

Privatizarea industriei este inevitabil însoțită de reducerea locurilor de muncă. Se poate însă discuta amploarea acestui efect: o privatizare grăbită, făcută rapid, ”oricum” va fi inevitabil o **privatizare prin distrugere** a capacităților productive și pierderi masive de locuri de muncă. Politicul va fi deci un factor important al ocupării.

Guvernările, prin politica lor, au produs efecte diferite asupra ocupării.

Tabel 23. Guvernările și amploarea pierderii locurilor de muncă salariale.

Guvernările	Număr salariați în ultimul an al perioadei (mii)	Pierdere locurilor salariale (mii)	Reduceri/ salariați ca % din ultimul an al perioadei*
1990	8102		
1990-1992 Petre Roman/Stolojan	6627	- 1475	- 18,2%
1993-1996 Văcăroiu	5939	- 686	- 10,3%
1997-2000 V. Ciorbea și alții	4626	-1313	- 22,1%
2001-2004 Adrian Năstase	4469	- 153	- 3,3%
2005-2008 Tăriceanu	5 046	+577	+ 12,9%
2009-2012 (criza) Boc	4 443	- 697	-13,8%
2013-2016 V. Ponta și alții	4 733	+288,8	+ 6,5%

Surse: INS. Anuarul Statistic al României 2002-2016, calcule realizate de noi

* Nivelul ultimului an al perioadei față de ultimul an al perioada anterioare. Exemplu: 1992 față de 1990, 1996 față de 1992.

În această perioadă guvernările ”tehnocrate” (PSD în principal) se disting prin reduceri de personal salarial mai mici, dincolo de faza tranziției.

- Guvernarea Petre Roman, 1990-92, în mai puțin de 2 ani, a inițiat aplicarea unei terapii de șoc: o reducere a salariaților cu 1, 475,2 milioane, adică 18,2% din total personal salarial și o primă cădere a economiei.
- Reacția a fost Guvernarea PDSR (1993-96) a tehnocraților moderați, în 4 ani, costul social a fost mult mai redusă, doar reduceri de 686 de mii de salariați, adică 10,3%; economia începe să-și revină.
- Guvernarea de dreapta, Victor Ciorbea, 1997-2000 a reluat strategia „terapii de șoc” în economie, în foarte mică măsură compensată de măsurile de protecție socială, slab finanțate. Încă o reducere a salariaților de 1,3 milioane, 22,1%, și o a doua cădere brutală a economiei.

- *Perioada a patra, 2001-2004 s-au făcut importante privatizări, dar mai ales mari întreprinderi, cele mai multe însă nu au fost distruse³²; se înregistrează o reducere mică a numărului de salariați: doar 153 mii salariați, care a reprezentat 3,3% din totalul salariaților.*
- *Urmează perioadei cu creșteri ale numărului de salariați, întreruptă de perioada 2009-2012 de criză. În acei ani, guvernarea Băsescu/Boc a decis să dramatizeze criza internațională, accentuând criza economică a României.*
- *La sfârșitul anilor 2000 se produc creșteri mici ale numărului de salariați, spre 4,8 milioane. Un vârf este atins în 2008, 5 046 mii, ceea ce reprezintă o creștere față de 2004 doar de 12,9%, dar stabilizat apoi la nivel de 4,4-4,7 milioane.*

Tranziția dură, cu reduceri masive de salariați, a caracterizat prima fază a tranziției, 1990-2000. În această perioadă, numărul de salariați s-a redus masiv cu 3,5 milioane până în 2000, când a rămas doar 57% din numărul de salariați din 1990.

Guvernările de dreapta (1990-1992, 1997-2000 și 2009-2012) s-au caracterizat prin pierderi masive de locuri de muncă salariale.

Între 2005 și 2016 nu se produce o creștere sensibilă a numărului de salariați, nereușindu-se să e depășească nivelul de 5 milioane salariați. Economia românească nu pare deci să aibă capacitatea de creștere economică solidă, cu efectul unei noi creșteri a numărului de salariați. Acum, la sfârșitul tranziției, nu pare să existe încă o voință și nici capacitatea de a relansa o politică activă de creștere social-economică a țării și o preocupare de creștere a locurilor de muncă.

Schimbarea structurii ocupării

În perioada tranziției s-a produs o schimbare radicală a structurii ocupării.

S-a redus masiv ocuparea în industrie: de la 4 milioane în 1990, se produce o cădere la 2,0 milioane în 2000. În totalul ocupării, ocuparea în industrie scade în 10 ani de la **49,4%** la **28,9%**. Și producția industrială se prăbușește: **40%** din valoarea producției din 1988. Și producția agricolă scade drastic, **58%** din producția agricolă din 1988.

Complementar cu **dezindustrializarea** a fost **reruralizarea**. Ponderea ocupării în agricultură în totalul ocupațiilor a crescut de la **27,5%** în 1988 la **40,8%** în 2000.

Creșterea ocupării agricole a avut loc în condițiile în care producția agricolă s-a redus și ea la aproape jumătate. Agricultură dezorganizată a oferit ocupații precare și ocupare parțială, cu venituri mult mai mici.

Potrivit Institutului Național de Statistică, în anul 2015, 71% din totalul populației ocupate era salariată, 18,3% lucrători pe cont propriu, 9,6% lucrători familiali neremunerați și

³² S-au vândut: combinatul Sidex Galați (2001), Banca Agricolă (2001), Petrom (2005), Distrigaz Sud (2005), Distrigaz Nord, Electrica Banat și Electrica Dobrogea, Electrica Muntenia Sud (2008), BCR (2008).

1,1% patroni. România are o situație specială în această privință întrucât are un procent ridicat de lucrători în propria gospodărie, neremunerați, și de lucrători pe cont propriu care în realitate sunt ocupați în agricultura de subsistență. Dacă am lua în calcul numai salariații, rata ocupării ar fi mult mai mică, prin urmare, procentul raportat de Eurostat trebuie privit cu circumspecție.

Tabel 24. Populația ocupată după statutul economic, 2015

Salariați	71%
Patroni	1,1%
Lucrători pe cont propriu	18,3%
Lucrători familiali neremunerați	9,6%

Sursă: INS, Tempo Online

Munca informală în România este estimată între 32 și 36% din totalul muncii în economie, producând 21% din PIB, față de 7-16% din PIB în UE 28.

Dacă considerăm doar dinamica ocupării, se susține opțiunea de a defini tranziția ca perioadă de implementare a privatizării, extinsă pe 15 ani. Prima fază, 1990-2000, deosebit de dură pentru populație, urmează o perioadă de continuare moderată a privatizării și începutul relansării economice (2001-2004) care înregistrează o reducere de doar 3,3% a salariaților. Apoi o perioadă de relansare a economiei post-tranziție (2005-2016) cu un plus modest de salariați de 6,5%.

Reforma tranziției a industriei și agriculturii a avut ca rezultat distrugerea capacităților productive: întreprinderi care au dispărut, utilaje vândute pe bucățele sau la fier vechi. Prin desființarea cooperativelor agricole au dispărut locurile de muncă din sistemul cooperatist și s-a degradată ireversibil infrastructura cooperativelor (clădirile și depozitele). Noii proprietari de mici fâșii de pământ nu au avut capacitatea de a face investiții în tehnologie modernă.

Unde au dispărut salariații ?

Cum a făcut față guvernările exploziei scăderii forței de muncă salariată de 3,3 milioane de salariați eliberați până în 2004?

Niciun partid nu a avut în programul său ca un obiectiv important crearea de locuri de muncă. Nu s-a recurs nici la programe de investiții de interes național, politică tipică în perioadele de criză. Construcțiile publice în România au fost în perioada tranziției cele mai scăzute: puțini bani, utilizarea inefficientă a lor. Construcțiile publice au devenit exemple de vârf ale corupției: cazul drumurilor care rămân nefăcute și atunci când sunt realizate, de proastă

calitate, dar cu costuri mult mai mari decât în țările vecine. Ele au crescut mult mai mult profiturile decât locurile de muncă.

O strategie la care s-a recurs masiv a fost una de tip pasiv, **pensionarea anticipată**. Puțin mai mult de jumătate din cei eliberați din industrie, 1 789, au fost preluați prin pensionarea anticipată. Se recurge la relaxarea procedurilor de pensionare. Este ilustrativ cazul pensionării de boală: de la **208 mii** în 1990 la **882 mii** în 2007, o creștere de peste 4 ori.

Tabel 25. Creșterea rapidă a numărului de pensionari

Ani	Număr pensionari	%
1990	2.570	100%
2000	4.359	169,6%

Tabel 26. Dinamica numărului de pensionari și pe tipuri de pensii. Se indică anul de vârf cu cei mai mulți pensionari pe categorii de pensii și % în raport cu anul 1990

	1990		An de vârf	Nivelul anului de vârf		2016	
Total	3.577	100%	2002	6.342	177,3%	5.685	158,9%
Asig. sociale	2.570	100%	2010	4.927	207,9%	4.819	187,5%
Invaliditate	208	100%	2009	909	437,0%	675*	324,5%
Agricultori	1.007	100%	2001	1.767	175,5%	866	86,0%

Surse: INS. Anuarul Statistic al României 2002-2016

* 2015

Ponderea pensionarilor în totalul populației urmează aceeași tendință: creștere rapidă de la 15,4% în 1990 la 29,3% în 2002, scăzând apoi la 26,8% în 2016.

Pensionarea a dus la o scădere substanțială a standardului de viață a foștilor salariați: salariile sunt înlocuite cu pensii mult mai mici. Aici găsim o sursă importantă a sărăcirii.

O parte importantă a persoanelor care nu mai găsesc locuri de muncă în industrie, rămân sau se întorc într-o agricultură de subzistență.

Restul, de aproape un milion, au rămas neangajați: șomeri, activi în economia nesalarială, formală sau informală. O anumită compensare ocupațională a fost oferită de migrația în Vest pentru a obține locuri de muncă.

Migrația pentru muncă

Migrația pentru muncă în străinătate a reprezentat pe tot parcursul perioadei post-1989 o alternativă la lipsa locurilor de muncă și/sau la veniturile scăzute în România. În 2013, numărul românilor care trăiau în străinătate se apropia, conform datelor Băncii Mondiale, de 3 milioane și jumătate. O proporție covârșitoare dintre ei, peste 85%, se aflau în Uniunea Europeană, cu precădere în spațiul sudic al Uniunii. Italia și Spania găzduiau mai mult de jumătate dintre românii aflați în străinătate.

Dintre țările foste comuniste care au aderat la UE în perioada 1990-2007, România și Polonia sunt principalele surse pentru migrație. Dar considerând migrația ca procent din populație România se apropie de Bulgaria și de Țările Baltice. Ceea ce pare specific României este o explozie a migrației internaționale în prima decadă a noului mileniu, reflectată de creșterea de peste două ori a stocului de persoane originare din România și aflate în străinătate pe parcursul perioadei³³. Datele despre migranți străini în Spania (una dintre țările cu cele mai acurate sisteme de înregistrare a migrației internaționale din Europa) ne permit să ilustrăm amploarea fenomenului românesc: între 2000 și anul aderării la Uniunea Europeană, stocul de români din Spania crește de peste 20 de ori, ajungând la mai mult de 700.000 în 2007 (M. Șerban, 2011, 139).

O asemenea evoluție este cu siguranță legată de criza pe care o parcurge societatea românească spre finalul anilor '90. Disponibilizați din industrie, cu slabe șanse de a găsi locuri stabile de muncă salariată, în afara economiei informale, fără un suport solid din partea sistemelor de asigurări sau asistență socială, românii încep să aleagă migrația ca strategie de confruntare cu dificultățile tranziției³⁴ (D. Sandu, 2006, 13-39).

Migrația internațională nu era însă o cale ușor de urmat și în niciun caz la îndemâna celor fără resurse. Abia în 2002, când, din ianuarie, cetățenii români sunt scutiți de obligativitatea de a obține o viză pentru a li se permite intrarea în Spațiul Schengen, costurile și riscurile plecării în străinătate coboară suficient de mult pentru a transforma migrația într-o strategie accesibilă la scară largă. Rețele de migrație, incluzând rude, prieteni, cunoștințe se extind rapid și din ce în ce mai mulți pot migra. Cei plecați sunt însă departe de a găsi în țările de destinație locurile de muncă visate: slujbele disponibile pentru migranți sunt asociate cu

³³ Toate referințele la descrieri cantitative ale fenomenului migrației din paragrafele de mai sus sunt bazate pe calcule M. Șerban, utilizând: Bilateral Migration Database 1960 - 2000, *Bilateral Migration Matrix*, 2010 2013 (<http://www.worldbank.org/en/topic/migrationremittancesdiasporaissues/brief/migration-remittances-data>), Banca Mondială, consultate 10.11.2016

³⁴ Pentru înțelegerea contextelor în care a fost adoptată de către foștii muncitori, în special în zonele monoindustriale, migrația internațională vezi și D. A. Kideckel, 2010.

salarii scăzute după standardele țărilor de destinație, sunt slujbe dificile, instabile, în mare parte refuzate de populația indigenă. Diferențele între câștigurile din străinătate și cele pe care le-ar fi putut obține în România anilor 2000 sunt însă suficient de mari pentru a face profitabile deplasările.

Deși *emigrarea* a crescut până la a ajunge un element de identificare a României contemporane, *migrația de revenire* nu pare să reprezinte un fenomen consistent. Debutul crizei economice din 2008 era asociat cu așteptări/temeri ridicate legate de întoarcerile din străinătate, mai ales din țările din spațiul sudic al UE, profund afectate de criză. Date culese în 2010 sugerează însă o rată redusă a revenirilor (M. Stănculescu, V. Stoiciu, 2012), iar recensământul din 2011 confirmă rezultatele (INS, 2012). Nici perioadele de creștere economică din România, atunci când lipsa de forță de muncă s-a făcut simțită în anumite sectoare (perioada 2006-2008), nici crizele de la destinație nu par să fi avut un efect de stimulare consistentă a revenirilor. Românii din străinătate au preferat mai degrabă să aștepte redresarea economiilor țărilor lor de adopție sau să se orienteze spre noi destinații, devenite accesibile prin aderarea României la Uniunea Europeană, în 2007 (este vorba în special de țări din centrul și nordul Europei). Cu siguranță pentru prima categorie, existența copiilor veniți/aduși cu/de părinți la destinație sau născuți acolo și deja încadrați în sistemele de învățământ au jucat un rol important în deciziile de rămânere în străinătate. Pentru cea de-a doua categorie, experiența de migrație a facilitat decizia de înscriere într-o nouă mobilitate internațională, știut fiind că, odată intrați în migrație, indivizii devin predispuși la noi plecări (D. Masey, R. Alarcon, J. Durand, H. Gonzalez, 1987).

Plecările în străinătate nu sunt compensate așadar în perioada post-decembristă de reveniri ale românilor, dar nici de venituri ale străinilor. *Imigrația* a rămas un fenomen marginal pe întreg parcursul perioadei de după 1989, stocul de imigranți reprezentând sub 2% din populația stabilă (M. Șerban, D. Lăzărescu, 2014).

Printre consecințele migrației cu un grad ridicat de vizibilitate, *remitențele* au cunoscut o creștere accentuată începând cu 2004. 2008 a reprezentat anul de maximum, iar 2009-2010, reflectând criza globală, o perioadă de scădere accentuată. Începând cu 2011, trendul continuă să fie descrescător, dar variațiile sunt mici. În 2013, remitențele însumau 1,9% din PIB³⁵. Din păcate, informații mai precise despre utilizarea remitențelor nu sunt disponibile. Date de sondaj din 2006 sugerează că, în România, la fel ca și în alte spații, procente consistente ale celor care primeau bani din străinătate îi investeau, cel puțin în parte, în consum (în special în achiziția

³⁵ Annual remittances data, <http://econ.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTDEC/EXTDECPROSPECTS/0,,contentMDK:22759429~pagePK:64165401~piPK:64165026~theSitePK:476883,00.htm>, consultată 10.11.2016

bunurilor electrocasnice de folosință îndelungată și a autoturismelor) și în extinderea și modernizarea sau cumpărarea/construcția locuințelor. Merită totuși menționat că peste 50% dintre cei care dispuneau de resurse materiale provenite din migrație externă, în mediul rural, direcționau bani și către cumpărarea sau îngrijirea terenurilor agricole (V. Grigoraș, 2006). Deși același sondaj indica un procent marginal al celor care investiseră în ultimii 5 ani bani în deschiderea unei afaceri în totalul populației, în rândul reveniților proporția era de aproximativ trei ori mai mare (A. Toth, G. Toth, 2006).

Emigrarea persoanelor cu educație ridicată pare să fie, de asemenea, un fenomen ridicat. De cea mai mare vizibilitate în spațiul public românesc s-a bucurat *migrația medicilor*. Conform datelor culese în țările de destinație, fenomenul a cunoscut o evoluție ascendentă în intervalul 1991-2004³⁶. După 2004 estimările bazate pe surse de la origine sugerează menținerea tendinței de creștere (D. Tarnovschi, 2015).

În opinia noastră, compoziția viitoare a fluxurilor este probabil să urmeze modelele deja prezente, de accentuare a plecărilor indivizilor cu educație ridicată, concomitentă cu o accentuare a plecărilor spre slujbe necalificate. Libertatea de circulație în spațiul UE (deplină, începând cu 1 ianuarie 2014, când toate țările UE au fost obligate să ridice orice fel de restricții la încadrarea în muncă a cetățenilor români pe piețele interne) pare să transforme, cel puțin pentru moment, migrația românilor într-un fenomen extrem de sensibil la cererea de la destinație. Pe fondul diferențelor de venituri consistente, nevoia de forță de muncă pentru a acoperi slujbe care nu necesită calificare (sau necesită calificare scăzută), de tipul construcțiilor, serviciilor de curățenie, serviciilor de îngrijire, agricultură industrială vor continua să rămână atractive pentru români. În egală măsură, pachetele generoase de beneficii adresate celor înalt calificați vor accentua tendințele acestora de mobilitate. *Segmentul circulator*, care alternează secvențe de lucru la origine cu secvențe de lucru la destinație este, de asemenea, de așteptat să se stabilizeze la un volum relativ ridicat și să cunoască fluctuații în funcție de ofertele/interesul țărilor de destinație dezvoltate pentru atragerea de lucrători români.

Revenirea este posibil să cunoască un trend ascendent, odată cu pensionarea valurilor de migranți plecați la începutul anilor 2000.

Indiferent de cauzele care au dus la o asemenea situație, este clar că, în cazul României, migrația internațională este un fenomen extrem de răspândit. Extinderea pentru ani de zile a

³⁶ Calcule M. Șerban, utilizând baza de date Medical Brain Drain, 1991-2004, Banca Mondială, <http://econ.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTDEC/EXTRESEARCH/EXTPROGRAMS/EXTTRADE/RESEARCH/0,,contentMDK:23074315~pagePK:64168182~piPK:64168060~theSitePK:544849,00.html>, consultată 10.11.2016

rețelelor de migrație, apariția unor elemente de cultură a migrației încă din deceniul trecut (I. Horvath, 2009), au instalat cu siguranță migrația în repertoriul strategiilor de viață ale românilor pe termen lung.

În cazul unui fenomen atât de complex, cu multiple condiționări la nivel economic și social, în condițiile în care România este parte a unui spațiu supranațional (UE) care promovează libera circulație a persoanelor pe fondul unor diferențe consistente de dezvoltare între statele membre, migrația devine extrem de dinamică și aptă să răspundă rapid modificărilor de la origine sau la nivelul posibilelor destinații. În acest context, sunt greu de implementat politici care să vizeze modelarea plecărilor. Eforturile pot fi mai degrabă îndreptate către *protejarea migranților, stimularea păstrării legăturilor cu țara de origine și a participării lor* în România (inclusiv prin investiții economice). *Sprijinirea revenirii* este o altă direcție care ar putea contrabalansa plecările. În condițiile dinamicii accentuate, *investigarea continuă a migrației* ar trebui să devină o prioritate pe care să se bazeze deciziile de politică.

Veniturile

În 1989, România era printre cele mai sărace țări din Europa.

În întreaga tranziție creșterea economică nu a fost un obiectiv politic. Ca efect, numărul locurilor de muncă s-a redus la aproape jumătate, fapt care a afectat masiv standardul de viață al populației. La aceasta s-a adăugat și o politică *pro-profit* (profitul a fost avantajat pe toate căile) și *anti-salarială*. Profitul este avantajat și cu sistemul de impozitare nu progresivă, ci unică, de 16%. În plus, nu există facilități pentru reinvestirea profitului, fapt care a încurajat consumul lui neproductiv. Politica salarială a fost centrată pe *politica salariului mic*, considerată ca un factor esențial al creșterii economice. S-a dovedit însă că salariații au fost sacrificați pentru o creștere economică iluzorie.

Ca rezultat al acestei politici, veniturile populației au cunoscut o scădere accentuată urmată de creșteri modeste.

Eurostat oferă date pentru 2007, câțiva ani după încheierea perioadei tranziției. România este nu numai cea mai săracă țară din Uniunea Europeană, dar și la o distanță apreciabilă de toate celelalte țări.

Tabel 27. Venitul disponibil median (pe adult echivalent), la paritatea puterii de cumpărare, în țările membre UE în anul 2007

Luxemburg	29.292	Slovenia	13.298
Marea Britanie	18.943	Grecia	11.577
Cipru	18.230	Malta	12.572
Irlanda	17.843	Portugalia	8.933

Olanda	17.718	R. Cehă	8.913
Germania	17.338	Estonia	6.765
Danemarca	16.958	Slovacia	6.888
Belgia	16.726	Ungaria	6.631
Franța	15.604	Lituania	5.854
Suedia	15.968	Letonia	5.594
Finlanda	15.372	Polonia	5.704
Italia	14.580	Bulgaria	3.343
Spania	13.011	România	2.942

Sursa: Eurostat, 2010

Venitul disponibil pe persoană echivalentă în țările UE în 2007 oferă următoarea imagine: mediana pe UE poate fi considerată Spania, cu 13.011 euro. România, cu 2.942, se plasează cu mult sub 60% din mediană (nivel sub care UE consideră plasarea în sărăcie), mai precis la 23% din mediană. Performanța umană a tranziției românești apare și mai dezamăgitoare, dacă o raportăm la media celorlalte țări în tranziție: veniturile pe persoană în România reprezintă, în 2007, 39,4% din media veniturilor celorlalte 8 țări în tranziție, în care nu am inclus Bulgaria. Politica tranziției a aruncat în sărăcie un segment substanțial de salariați.

Situația nu s-a îmbunătățit sensibil nici în 2015. Venitul anual disponibil *per capita* plasează România pe ultimul loc în Europa, la distanțe dificil de recuperat în următorii ani: **26%** din venitul mediu din țările UE 15, dar și **61%** față de țările UE 8 (Eurostat, 2015).

Tabel 28. Venitul anual disponibil per capita Euro (PPS, brut), 2015

UE 15	32,938
UE 8	13,962
România	8,531 = 61,0 % din UE 8 = 26% din UE 15

Sursa: Comisia Europeană, baza AMECO

Erodarea salariilor, declanșată încă din 1980, s-a accentuat după 1990.

Tabel 29. Salariile și consumul în perioada 1980-2000

Anii	Salarii medii reale		Pensii medii reale		Consumul anual mediu/loc (kg.)		Locuințe terminate (mii)	%
					Carne	Zahăr		
1980	100		100		62,0	28,2	161,4	
1985	95,9		92,0		55,1	26,3	105,6	
1988	93,2	100	93,0	100	52,4	25,0	103,3	100
1992	72,4	77,7	71,0	76,3	45,8	24,1	27,5	26,6
1995	66,1	70,9	64,1	68,9	47,2	23,5	35,8	34,6

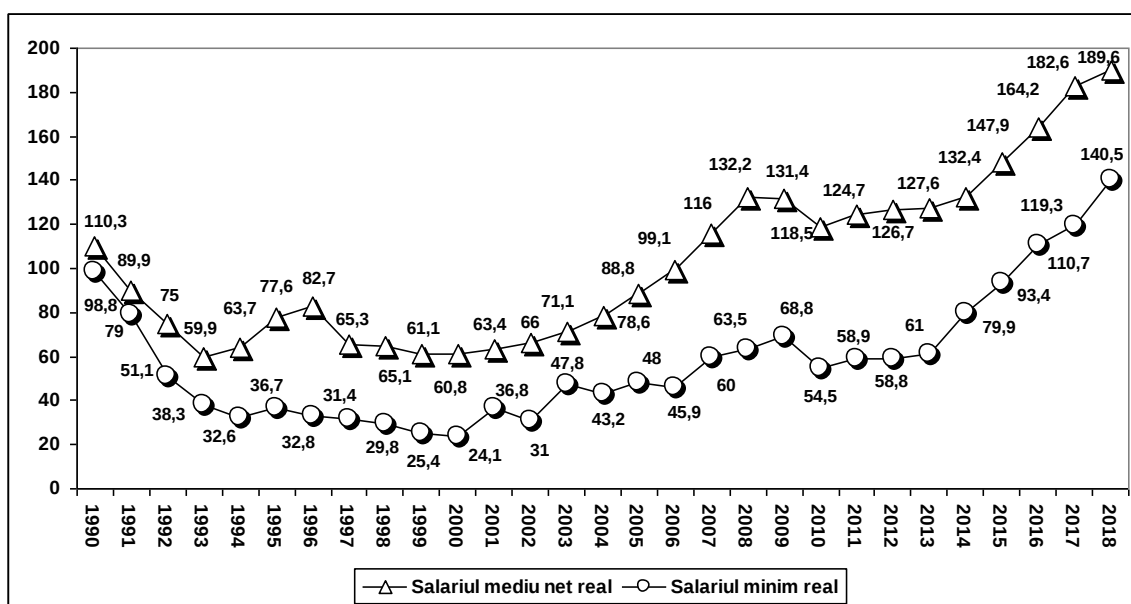
2000	58,6	62,9	42,3	45,5	46,3	23,0	26,4	25,6
------	------	------	------	------	------	------	------	------

Sursă Axenciuc, Vol. I, p.209

În anii '80, consumul de carne a scăzut nu atât datorită lipsei banilor, ci datorită rarității pe piață; în anii '90, consumul de carne a scăzut și mai mult, de data aceasta datorită lipsei banilor. Producția de locuințe s-a prăbușit și ea.

Valoarea salariilor s-a prăbușit încă din primul an al tranziției, atingând în 1992 și în 1997-2000 nivelul cel mai scăzut.

Grafic 5. Dinamica salariului mediu net și salariului minim: 1989 = 100



Sursa de date: Valorile salariilor medii nete din economie au fost preluate din Anuarele Statistice ale INS, 1990-2017, INS, București. Calculele indicilor pentru cei doi indicatori au fost calculați de A. Mihăilescu.

Salariul minim real a cunoscut o prăbușire în prima fază a tranziției, ajungând în 2000 la **24,1%** din valoarea sa din 1989. De abia în 2016 a depășit valoarea sa din 1989. Salariul mediu a cunoscut o scădere mai moderată: în 1992 și 2000 a atins nivelul cel mai scăzut de 60% din valoarea sa din 1989 și a depășit nivelul inițial în 2007. Situația este mai dramatică dacă adăugăm faptul că s-a produs și o pierdere a numărului de salarii, principala sursă de venituri.

Procesul de creștere a salariilor declanșat în anii 2001 a accentuat polarizarea salariu mediu/ minim. Salariul mediu a crescut mult mai rapid decât salariul minim, ajungând în 2018 la 189,6 din valoarea sa din 1989, iar salariu minim a ajuns doar la 140,5%.

Ca rezultat al *politicii salariului mic* care a dominat întreaga politică a tranziției, în 2015 nivelul salariilor în România se plasa la distanțe apreciabile față de standardele europene. Astfel, **salariul minim**, în 2015, se plasa la 17% față de țările cele mai dezvoltate din UE 15 și puțin

peste 50% din 8 țări în tranziție, UE 8; **salariul mediu**, în 2014, reprezenta 16,5% din UE15 și 52% din UE8.

Tabel 30. Salariul minim și mediu, în EURO, România și UE

	Salariul minim brut (2015)	Salariul mediu brut (2014)
UE 15³⁷	1276	3.994
Luxemburg (maxim)	1.993	6.188
Portugalia (minim)	589	1.692
UE 8	411	1,270³⁸
Slovenia (maxim)	790	2.266
Lituania (minim)	300	837
România	217 17% din UE 15 52,7% din UE 8	661 16,5% din UE15 52,0% din UE8)

Sursa: Eurostat [tps00155]UNECE Gross Average Monthly Wages by Country and Year. Salariul mediu a fost convertit din dolari în Euro³⁹

Politica salarială în România nu a avut, în perioada tranziției, ca obiectiv creșterea salariilor. Dimpotrivă, ea a fost centrată pe opțiunea **salariului mic**, considerat a fi principalul instrument politic al creșterii economice. În subsidiar, scăderea masivă a salariilor a fost un instrument de a ușura procesul de privatizare. Creșterile salariale care s-au produs au fost considerate ori cedări politice, mai ales în perioade electorale, ori mici ajustări, rezultat al dinamicii economiei. Dacă ar urma politica salarială de până acum, România se va depărta substanțial, în orizontul 2000, de standardele europene.

În ultimii doi ani s-a produs o schimbare radicală a politicii salariale. Pentru prima oară se adoptă ca obiectiv *politic creșterea programată a salariilor în următorii ani*.

Program de guvernare 2017-2020 stabilește ca obiectiv pentru anul 2020, ”prin investițiile masive ale statului, FSDI și din fonduri europene, salariul mediu brut în România se va apropia în 2020 de 1.000 €. Concomitent, se prevede și creșterea nivelului salariului minim la cel puțin 1.750 lei în 2020, acesta atingând 44% din salariul mediu în 2020”. Peste 1 milion de cetățeni vor avea salariul mediu brut mai mare de 1.000 €, făcând parte deci din clasa de mijloc, față de mai puțin de 200.000, cât sunt în prezent (pagina 17).

Nivelul salariului minim brut în România, în următorii 4 ani, va fi de 1.450 lei în 2017, 1.550 lei în 2018, 1.650 lei în 2019 și 1.750 lei în 2020. Începând cu 2018, ca urmare a modificării bazei de calcul a salariului brut, 1.550 va fi echivalent cu 1.900 lei, 1.650 va fi echivalent cu 2.025 lei, iar 1.750 cu 2.150

³⁷Avem date doar pentru 10 țări din această categorie.

³⁸Nu există date pentru Estonia și Letonia.

³⁹Disponibil la : http://w3.unece.org/PXWeb2015/pxweb/en/STAT/STAT_20-ME_3-MELF/60_en_MECCWagesY_r.px/?rxid=a9fa5e81-549d-4198-845f-02d7eee8a67b, accesat la data de 14.01.2017

lei. Valorile de mai sus reprezintă o variantă pesimistă (minimă), fiind foarte posibil ca acestea să fie mult mai mari, în funcție de evoluția economică a României (pagina 17).

Acest obiectiv va fi realizat prin măsuri anuale. Astăzi în România munca este răsplătită cu 32% - 34% din totalul valorii producției obținute, în timp ce capitalul, adică alocarea pentru profit și recuperarea investiției, primește 55% - 57%. Ținta pentru 2020 o reprezintă depășirea pragului de 40% pentru plata muncii din total producție. În Europa, media este de 50% - 50%. Nivelul salariului minim brut în România, în următorii 4 ani, va fi de 1.450 lei în 2017, 1.550 lei în 2018, 1.650 lei în 2019 și 1.750 lei în 2020. Începând cu 2018, ca urmare a modificării bazei de calcul a salariului brut, 1.550 va fi echivalent cu 1.900 de lei, 1.650 va fi echivalent cu 2.025 de lei iar 1.750 cu 2.150 de lei. Valorile de mai sus reprezintă o variantă pesimistă (minimă) fiind foarte posibil ca acestea să fie mult mai mari, în funcție de evoluția economică a României (pagina 19).

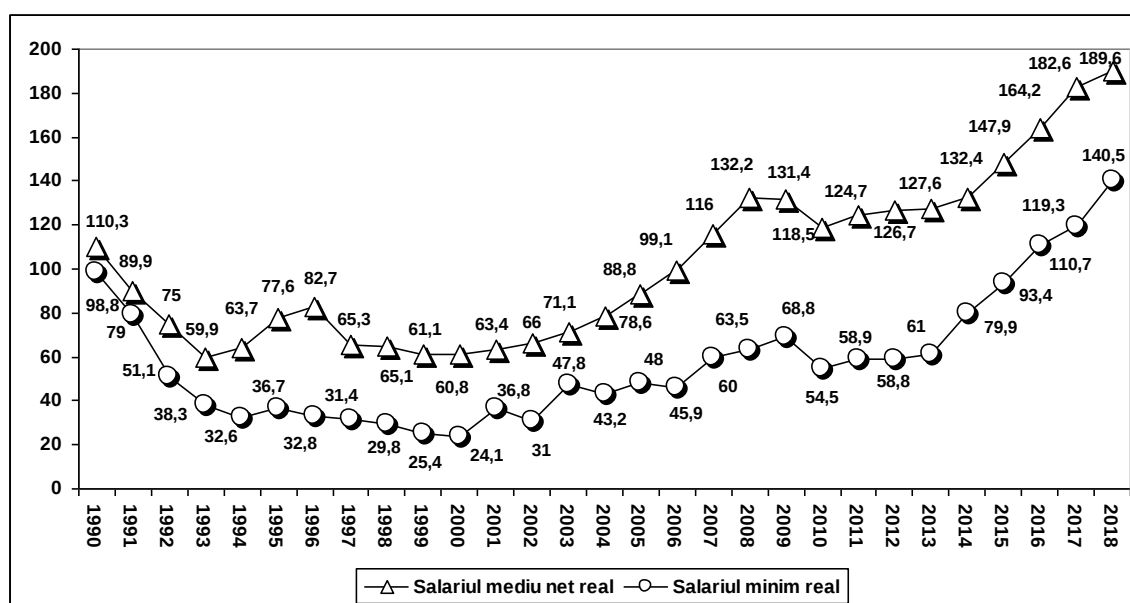
În anii care urmează, s-a prevăzut o creștere a salariului mediu din sistemul public (pag. 13) cu:

2017	2018	2019
+20%	+20%	+8%

Vom ajunge astfel de la o alocare de 7,8% din PIB, la 9,5% din PIB în 2019.

Cea de a doua categorie foarte importantă de venituri, complementară cu salariul, *pensia*, a suportat și mai dur costul tranziției: pensiile s-au prăbușit până la 44% în 2000 din valoarea inițială din 1990, depășind cu puțin nivelul inițial abia în 2008.

Grafic 6. Dinamica salariilor medii și a pensiei medii (1990=100)



Surse: INS. Anuarul Statistic al României 2002-2016, INS. 2017. Buletin statistic lunar 9/2017

Obiectivul cheie, o **Românie prosperă și echilibrată**, poate fi realizat doar printr-o schimbare radicală a politicii salariale: o **politică pro-muncă**, o politică salarială **pro-prosperitate**; de la **politica salariului mic**, la **politica creșterii progresive a salariilor** pentru a se atinge standardele europene.

Politica salariului mic s-a dovedit a fi nu o condiție a creșterii economice, ci o ideologie a **economiei leneșe**, a **politicii pro-profit**, a exploatării ușoare a forței de muncă, susținută cu mijloace politice. Creșterea salariilor trebuie considerată nu un factor care ar descuraja investițiile și scăderea eficienței economice, ci un factor de motivare a inovației și a parteneriatului pentru eficiență.

Politica salarială în următorii 20 de ani va avea ca unul dintre principalele mecanisme refacerea capacității de **negociere colectivă** a salariilor și a îmbunătățirii condițiilor de muncă, complementar cu creșterea ocupării. Este urgentă adoptarea legii sistemului unic al salariilor publice, cu mărirea proiectată a salariilor de importanță națională: sănătate, educație, asistență socială, cercetare, administrație.

Nivelul scăzut al salariilor din economia privată va crea în viitor o problemă dificilă. Ea nu poate fi soluționată decât prin intervenția activă a statului în susținerea creșterii economice social sănătoase, dar și prin promovarea parteneriatului muncă/capital.

De ce nivelul salariilor este atât de scăzut în România? Explicația standard în discursul public actual este centrată pe formularea confuză a *nivelului scăzut al productivității muncii*. Formularea trimite emoțional la responsabilitatea salariatului. Trebuie limpezite cauzele așazisei productivități scăzute. Desigur, și salariatul poate avea o vină. Dar cauzele stau în altă parte: prăbușirea sferelor cu munci de valoare (dezindustrializarea a produs un dezastru al ocupării de calitate), tehnologia depășită în multe domenii, complementar cu scăderea dramatică a investițiilor, și, mai ales, deficitul de management. Se ignoră însă o altă cauză care explică probabil în cea mai mare parte salariile mici: **raportul dintre muncă și profit**. Politica **pro-profit** susținută de toate guvernările, complementar cu prăbușirea capacității de negociere a angajaților este cauza principală a standardului de viață scăzut al populației României.

Tabel 31. Ponderea profitului în totalul valorii nou create: semestrul 4, 2014

	Ponderea profitului
UE 18 ⁴⁰	40,9%
UE8	39%
România	62,2%

Sursa: F. Georgescu, 2016, *Creșterea economică, dezvoltarea României și reducerea sărăciei*, p. 13. Disponibilă la http://www.bnr.ro/Prezentari-si-interviuri--1332.aspx?fld_issue_year=2016

⁴⁰Datele disponibile sunt parțiale: din UE18 avem doar date din 14 țări și pentru UE8, doar 4 țări.

Un obiectiv important al reechilibrării standardului de viață este, deci, modificarea drastică a raportului muncă/ profit: de la **62,2%** în favoarea profitului în 2014, la circa **40%** în perspectiva anului 2038.

Datele duc la o concluzie importantă. Celelalte țări în tranziție, deși și ele cu dificultăți de relansare a economiei, de atragere a investițiilor externe, au reușit să o facă realizând un echilibru între salarii și profit.

Experiența ultimilor 29 de ani nu susține speranța că veniturile salariale cresc automat ca rezultat al creșterii PIB-ului. Datele arată că o creștere a PIB-ului de aproape 3 ori este însoțită de o creștere mult mai modestă a veniturilor salariale, de 34%.

Tabel 32. Dinamica PIB-ului și a salariului mediu: 2015 față de 1990

PIB în PPS	279,1 %
Salariul mediu real	134,1 %

Sursa: INS, Baza Tempo

O reechilibrare a veniturilor populației nu poate fi realizată fără intervenția activă a factorului politic. În concluzie, pentru creșterea veniturilor, variabila cheie a creșterii calității vieții în contextul actual al României, poate fi realizată acționând în următoarele direcții:

- O politică mult mai activă de creștere a ocupării (creșterea locurilor de muncă, mai ales a ocupării salariale), creșterea valorii muncii: o politică de industrializare și a valorii muncii agricole.
- Înlocuirea **politicii salariului mic** cu **politica creșterii proiectate a salariilor spre nivelele UE**: creșterea, proiectată pe etape, a salariului minim, creșterea capacității de negociere a angajaților, un program politic de schimbare a raportului dintre salarii/ profit în distribuția valorii nou create.
- Revederea politicii de protecție și suport social, accentuând orientarea ei active: creșterea valorii serviciilor sociale publice și a beneficiilor sociale.
- Asigurarea unui nivel de salarizare decent și stimulent pentru personalul public cu înaltă calificare și responsabilitate: sistemul sanitar, corpul profesoral, personalul din cercetare.

Aceste date ne duc la o concluzie: în România tranziția a fost plătită cu cel mai ridicat cost social.

Inegalitate/egalitate, polarizare socială

Un alt cost social al tranziției este creșterea inegalității sociale.⁴¹ (C. Zamfir, 2011, 49-68).

Vor românii o societate mai inegală au mai egală decât ea este ?

Tabel 33. Credeți că în România diferențele dintre venituri sunt (2010)

Mari sau mult prea mari	81%
Normale	5%
Mici sau prea mici	3%

Sursa: I. Mărginean și I. Precupețu (coord.). 2011, p. 249

În perioada tranziției, în România, indicele inegalității, de la un nivel scăzut al indicelui Gini de **24** în 1989, s-a făcut un salt la **34,7** în 2016, față de **30,8** media UE. Nivelul inegalității din România este caracteristic țărilor subdezvoltate.

Indicele Gini

24	30,8	34,7
RO 1989	UE28 2016	RO 2016

Sursa: Eurostat,

Un alt indicator standard al inegalității: raportul dintre veniturile celor mai bogați 20% față de cei mai săraci 20%. Raportul era în 2000 de **4,5** și a crescut în 2016 la **7,2**. La toți indicatorii de inegalitate socială, România se plasează pe primul sau al doilea loc din Europa, după Lituania.

Politica salarială a devenit și ea un mecanism al polarizării sociale. Dacă în România salariul mediu cunoaște o creștere în 2017 față de 1989, **182,6%**, salariul minim se depărtează de salariul mediu, deprecindu-se față de 1989: o creștere de doar de **119,3%** față de nivelul inițial.

Politic, România se depărtează de Europa: un obiectiv important al construirii Uniunii Europene este limitarea progresivă a inegalității sociale. În România, mulți lideri politici consideră inegalitatea ridicată ca un cost inevitabil, chiar ca un indicator al succesului tranziției, de sănătate motivantă. Politica fiscală din ultimii 10 ani este generatoare de creșterea inegalității: o fiscalitate regresivă, și cei săraci și cei bogați plătesc un impozit egal, 16%. Toate

⁴¹ Datele din această secțiune sunt preluate din C. Zamfir, 2011, 49-68

țările dezvoltate au o fiscalitate progresivă: cei săraci plătesc impozite scăzute sau deloc, în timp ce proporția impozitării crește odată cu creșterea veniturilor.

Sărăcia: o problemă care a explodat în perioada tranziției

Tranziția s-a caracterizat printr-o explozie a amplitudinii și gravității sărăciei în România⁴² (M. Stanciu, A. Mihăilescu, 2011). Trei cauze distincte au contribuit la extinderea rapidă a sărăciei: *căderea economiei*, *accentuarea inegalității social-economice*, un segment mic al populației a devenit foarte bogat, marea masă a populației a săracit, și *deficitul de protecție socială*.

Metodologiile de estimare a sărăciei sunt diferite, dar datele sunt în general convergente.

Prima estima a sărăciei a realizat-o ICCV în 1994 (C. Zamfir, 1994):

- Sărăcie extremă: 11,8%
- Sărăcia: 39,3%
- Sărăcia relativă (sub 60% din venitul mediu⁴³ pe persoană 41,2%
- Nemulțumiți cu veniturile 68,1%
- Nemulțumiți cu viața 50,2%
- Sărăcia autoestimată: se consideră săraci 45,9%
- În jurul nivelului decent de viață: 38,9%
- Standardul subiectiv de viață.
 - Nu ne ajung nici pentru strictul necesar 32,2%
 - Ne ajung numai pentru strictul necesar 38,7%
 - Ne ajung pentru un trai decent, dar fără alte cheltuieli 20,3%

ICCV estima că explozia sărăciei în perioada tranziției a avut loc în perioada 1991-94. Datele aceleiași cercetări oferă o imagine clară a sărăcirii în această perioadă, pe un tip de familie: o familie de 4 persoane, cu două salarii, unul mediu și unul minim, și 2 copii cu două alocații. (C. Zamfir (coord.), 1994, 80)

Tabel 34. O familie de 4 persoane, un salariu mediu, un salariu minim și doi copii cu alocații pentru copii, ca % din standardul decent de viață

1989	1990	1991	1992	1993	1994
75,7%	77,0%	64,7%	58,3%	60,7%	47,7%

Sursă: C. Zamfir (coord.), 1994

⁴² De văzut și în M. Stanciu, A. Mihăilescu, 2011.

⁴³ În metodologia de atunci estimare s-a utilizat raportarea la media veniturilor, nu la mediană.

Unii lideri politici s-au scandalizat: nu este posibil, ICCV exagerează. S-au finanțat alte analize făcute de diferite ONG-uri și instituții internaționale care au coborât estimarea sărăciei la mai mult de jumătate.

Din 1993, starea socială a României a cunoscut o îmbunătățire.

O a doua explozie a sărăcirii se înregistrează între 1997-2000 datorat următorilor patru factori: **scăderea economiei, pierderea locurilor de muncă, deteriorarea salariile și pensiile, o politică socială de protecție plasată la un nivel scăzut.**

Nici după alți 15 ani situația sărăciei nu s-a îmbunătățit spectaculos. În ultimii ani, instituțiile europene au început să facă estimări ale sărăciei în toate țările UE. Surprinzător, datele actuale, 2015, cu metodologii diferite, sunt convergente cu estimările din 1993.

EUROSTAT, starea socială din 2015:

Riscul de sărăcie și excluziune socială (RSES):

UE 15	23,0%
UE 8	23,5%
România	37,3%

Rata sărăciei relative (sub 60% din venitul median):

UE 15	17,0%
UE 8	16,9%
România	25,3%

Depresiune materială severă (DMS)⁴⁴:

UE 15	7,2%
UE 8	10,3%
România	23,8%

Riscul de sărăcie familii cu copii sub 18 ani:

UE 15	20,4%
UE 8	20,8%
România	38,1%

Riscul de sărăcie familii cu 3 copii și peste

UE 15	24,5%
UE 8	30,2%
România	69,5%

Risc de sărăcie familie cu 2 adulți și 2 copii:

UE 15	13,5%
UE 8	15,0%
România	31,1%

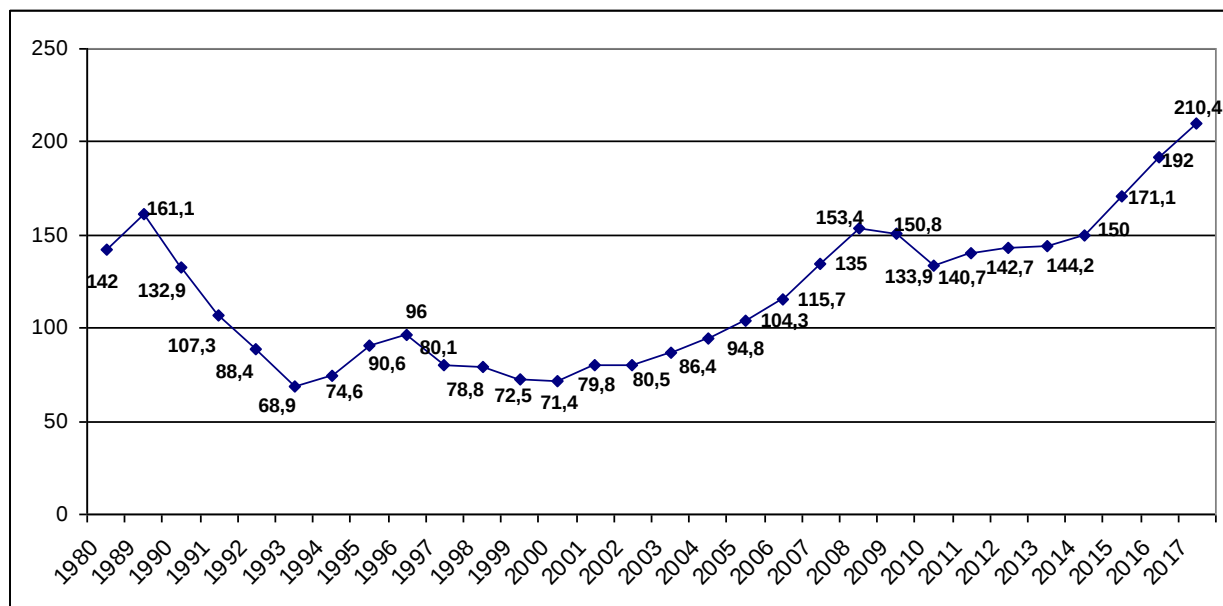
Gospodăria fără facilități sanitare de bază:

UE 28	1,9%
România	23,8%

Sursa datelor: EUROSTAT (Income and Living Conditions)

⁴⁴ Deprivarea materială severă, situație definită prin existența a cel puțin 4 tipuri de deprivare dintr-o listă de categorii de deprivări. 9

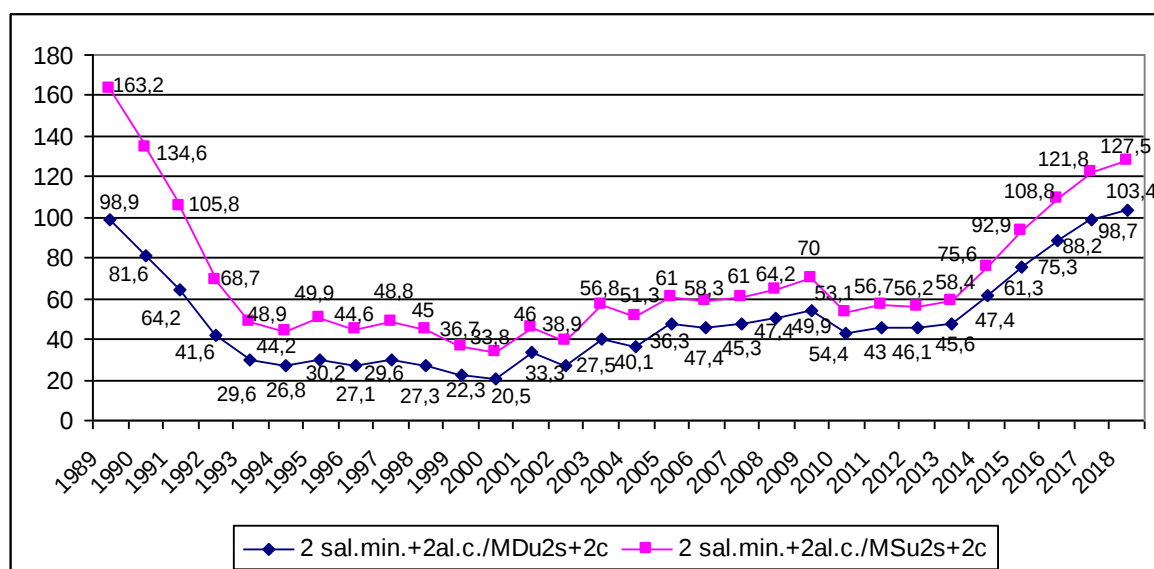
Grafic 7. Starea familiilor cu 4 persoane, două salarii medii nete și alocațiile a doi copii raportat la standardul minim decent de viață, anii 1980-2017



Sursa: Anuarele Statistice ale INS, 1990-2017, INS, București, Ministerului Muncii și Familiei. Valorile coșurilor minime decente preluate din baza de date a ICCV, calcul Gheorghe Barbu din 1990 până în 2000 și A. Mihăilescu din anul 2000 până în 2017. Valoarea raportului pentru anul 1980 a fost calculat de A. Mihăilescu din datele Anuarului Statistic al României din anul 1981.

Între 1992 și 2004 și o familie "prosperă" de salariați, două salarii medii, se plasează sub nivelul minim decent de viață. Întreaga tranziție s-a caracterizat deci printr-o sărăcire masivă a populației.

Grafic 8. Standardul de viață al unei familii din 4 persoane, cu două salarii minime și două alocații pentru copii, raportate la Nivelul minim de sărăcie (MS) și la Nivelul minim decent (MD). 1989=100



Sursa: Calcule efectuate de A. Mihăilescu, pe baza seriilor de date INS și a celor oferite pe site-ul Ministerul Muncii, Familiei, Protecției Sociale și Persoanelor Vârstnice privind alocațiile pentru copii

Datorită politicii salariului minim, dacă în 1989 acest tip de familie se plasa la nivelul minimului decent de viață, după 1991, pe întreaga perioadă până în 2015 se plasa la nivele severe de sărăcie (Grafic 7).

Deși nivelul sărăciei a scăzut în această a doua fază a tranziției, nivelul ei s-a menținut la mari diferențe de nivelele europene. Toate metodele de estimare a sărăciei utilizate în statistica europeană indică nivele extrem de ridicate ale sărăciei în România și în prezent.

În întreaga perioadă, salariul minim nu a fost un factor de scoatere din sărăcie. El nu asigură un nivel decent de viață, decât în 1989 și în 2016.

Costul social cel mai important al tranziției a fost o sărăcire care a cuprins o mare parte a comunității. Anii 1990 au cunoscut o explozie a sărăciei. După 2000 comunitatea a beneficiat relativ puțin și inegal de începutul creșterii economice. Absorbția sărăciei a fost modestă.

Ceea ce diferențiază dramatic România de toate celelalte țări este riscul de sărăcie a persoanelor care muncesc, drept rezultat al politicii salariale. Salariile, chiar mici, ar trebui să asigure un minim decent de viață, dar nu o fac. Mai gravă este munca ocazională și mai ales munca informală.

Ca efect cumulat al tuturor politicilor social-economice, munca nu garantează un standard decent de viață, extinzându-se riscul sărăcirii și în zona segmentului activ al populației.

Tabel 35. Sărăcia în muncă în UE și în România⁴⁵ 2015

EU 28	9,5%
EU 15	9,3% ⁴⁶
EU 8	8,4%
România	18,6%

Sursă: Eurostat, EU-SILC, cod de date online [ilc_iw01

În România, rata sărăciei persoanelor ocupate este în prezent cea mai mare din UE, înregistrând o valoare dublă față de media UE 8.

UE își propunea o reducere până în 2020 a săracilor cu 20 de milioane. La rândul său, România a formulat un obiectiv similar. Creșterea actuală a salariilor ar putea să atingă acest obiectiv. După luarea acestui angajament, preocuparea politică de a reduce sărăcia și exclușiunea socială a trecut pe un plan secund, până la a dispărea complet în anii 2008-2011.

⁴⁵ Rata sărăciei în muncă reprezintă ponderea persoanelor cu un venit sub pragul riscului de sărăcie, stabilit la 60% din venitul median.

⁴⁶Pentru anul 2014.

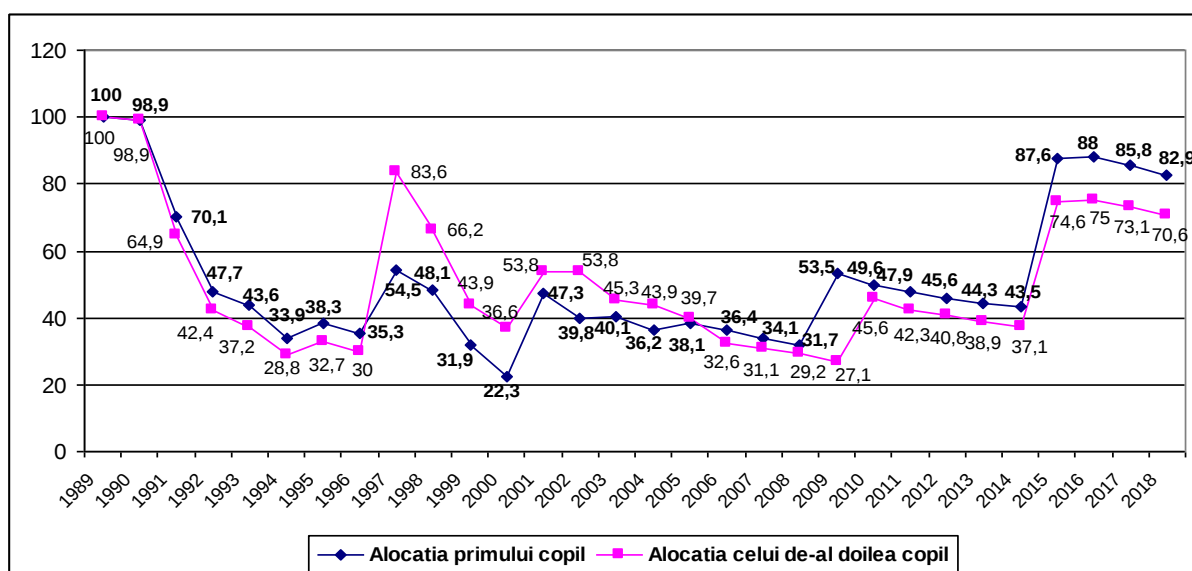
În repetate rânduri, discursul politic al guvernării din acei ani lansa ca explicare a sărăciei „lenea” populației și ca singură soluție la nemulțumirile în creștere – migrația.

În condiții de criză economică severă, asistența socială, instrumentul public de limitare a efectelor de sărăcire severă, este supusă unei politici de decredibilizare și compresie. Bugetul pentru 2012 prevedea o reducere și mai importantă a finanțării asistenței sociale de la 2,8% din PIB la 2%. În fapt, asistența socială propriu-zisă este de sub 1%, restul fiind dedicat alocației de stat pentru copii.

În 2013, țăranii proprietari de pământ sub 5 ha, **87,8%** dintre gospodării, ceea ce înseamnă peste 3 milioane de familii, prezentau un risc ridicat de sărăcie.

Deși datele arată că riscul cel mai ridicat de sărăcie îl au copii, sprijinul social pentru aceștia nu a fost o temă politică de interes. În întreaga perioadă de 29 de ani, alocația pentru copil s-a plasat sub nivelul ei din 1989.

Grafic 9. Deprecierea alocației pentru copii (cazul alocației pentru primul copil) 1989=100

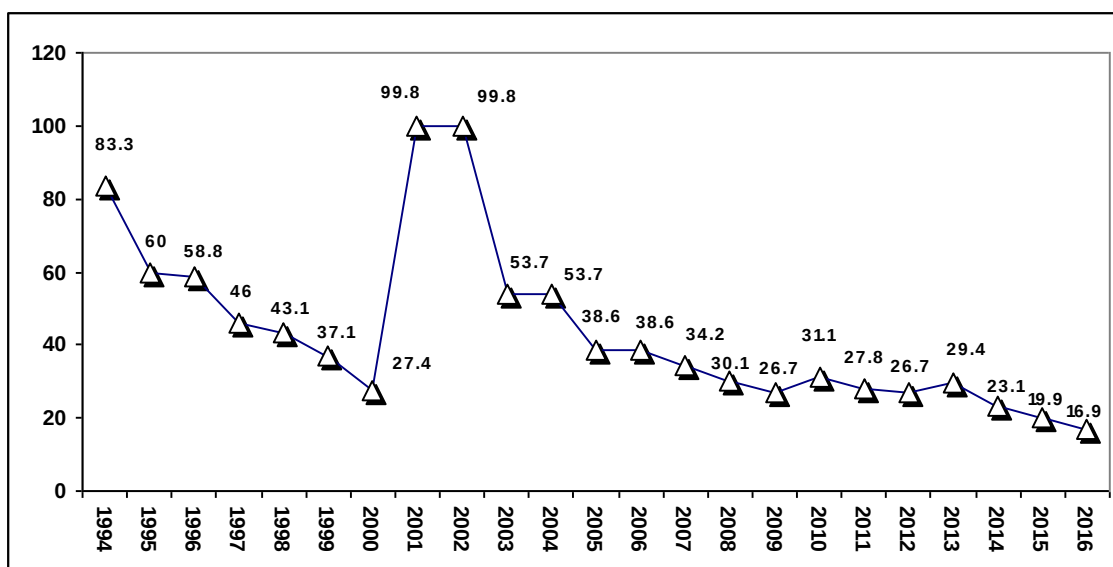


Sursa de date: indicatori calculați de A. Mihăilescu, CSII, ICCV

Este în special îngrijorătoare apariția cu ceva ani mai târziu și creșterea unor comunități confruntate cu o sărăcie extremă, de tipul celor din jurul gropilor de gunoi.

Venitul minim garantat, introdus după multe dispute politice din anul 1994, la un nivel destul de ridicat inițial, și-a depreciat de asemenea valoarea, ajungând în anul 2016 la 16,9% din salariul minim net.

Grafic 10. Valoarea VMG pentru o persoană ca % din salariul minim net național



Sursa: calculele autorilor pe baza valorilor venitului minim garantat și a salariului minim: Accesibil la: http://www.dreptonline.ro/legislatie/legea_venitului_minim_garantat.php, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Minimum_wage_statistics/ro, <http://www.mmuncii.ro/j33/index.php/ro/legislatie/venituri-salariale>

Sprrijinul social acordat celor mai săraci (venitul minim garantat acordat pentru o persoană) față de salariul minim a variat surprinzător. El a scăzut în **două etape**: din **1994 până în 2000**, de la **83%** la **27%**, iar în a doua etapă din **2002 până în 2015**, de la **99,8%** la **17%** din această valoare (Grafic 9).

Eficiența scăzută a politicilor sociale românești în comparație cu celelalte țări europene este probată de impactul lor asupra nivelului sărăciei. În timp ce țări foste socialiste precum Ungaria și Slovenia reușesc să reducă cu peste 11% sărăcia prin transferuri sociale, în România acest procent nu depășește 4%.

Tabel 36. Eficiența transferurilor sociale altele decât pensiile în reducerea sărăciei

Țara/grupul de țări	Rata sărăciei pretransfer	Rata sărăciei post transfer
UE 15	26,5	17,1
UE 8	24,1	16,9
România	29,3	25,3

Sursa datelor: EUROSTAT, 2015

În ultimul timp sunt promovați mulți indicatori sintetici ai politicilor sociale ale țărilor UE. La toți acești indicatori, România se plasează pe ultimele locuri. Este cazul indicatorului

*justiției sociale*⁴⁷, în care performanța României, cu un scor de 3,9, se situează pe poziția 27 în UE, urmată de Grecia cu un scor de 3,7 față de UE 15 – 6,0 sau de UE 8 - 5,8.

Situația socială a romilor ridică probleme speciale pentru problema sărăciei. Nivelul de sărăcie al romilor este extrem de ridicat. Orice program de suport pentru depășirea stării de sărăcie se confruntă în cazul romilor cu dificultăți complexe: nivel scăzut de școlaritate, calificare, dar și o strategie de supraviețuire la marginea săracă a societății.

Romii sunt o populație cu un profil cultural și social-economic diferit de restul populației. Tradițional, ei au fost ținuti la marginea societății, combinându-se cu auto marginalizarea. Romii au dezvoltat un mod de viață care reprezintă o strategie de supraviețuire la marginea societății, conservând pattern-ul de viață tradițional. Poziția socială marginală nu este efectul doar al marginalizării de către majoritate, ci întărită de promovarea modului lor de viață tradițional în noul context de viață. Cultura specifică romilor a fost cultura unei vieți marginale: lipsă de educație școlară, lipsă de profesii moderne, la sate lipsa de proprietate a pământului, un sistem de supraviețuire prin exploatarea unor nișe marginale: mica producție de linguri și de tingiri, micul comerț, ocuparea locurilor de muncă necalificate cu imagine colectivă negativă, salubritate de exemplu, muncă necalificată în agricultură la boieri sau ulterior la marile gospodăriile de stat. Deși mulți trăiesc în sate, cei mai mulți nu au adoptat modul de viață tipic al țăranilor.

În sistemul comunist, romii nu au fost recunoscuți ca minoritate etnică distinctă. Dar a fost o politică activă de integrare a lor în sistemul vieții moderne: participare școlară, locuri de muncă în sistemul economiei socialiste, în administrarea publică; complementar cu o politică de eliminare a activităților economice marginale ocupate de regulă de romi.

În perioada de creștere economică în sistemul comunist, gradul de integrare modernă a romilor a crescut semnificativ: integrare școlară, locuri de muncă cu contract. În perioada de criză a sistemului comunist, mai ales în anii „80, țigani au fost primele victime, procesul de remarginalizare s-a instalat rapid: lipsa documentelor de identitate, neînscrisere școlară sau abandonul școlar, dificultatea de a obține locuri de muncă. Este ceea ce se numește un proces de ”rețiganizare”, adică de regres la cultura tradițională a marginalității (E. Zamfir, C. Zamfir, 1994).

⁴⁷ Indicatorul este format pe baza a 6 indicatori: prevenție socială, educație echitabilă, acces pe piața muncii, coeziune socială și non-discriminare, sănătate și justiție intergenerațională.

Situația romilor s-a înrăutățit și datorită intervenției factorului demografic. Marea majoritate a populației s-a caracterizat printr-o natalitate scăzută: niciun copil, cele mai multe familii cu un singur copil sau cel mult doi; foarte rare familii cu mai mult de doi copii. Natalitatea scăzută este o strategie de a asigura familiei și copiilor un standard decent de viață și suport pentru copii. Părinții investesc mult în dezvoltarea copiilor, susținerea participării școlare, dobândirea unei profesii, inclusiv în obținerea locuinței. În populația de romi, standardul scăzut de viață este agravat de natalitatea ridicată. Șansa copiilor de a fi sprijiniți pentru o integrare socială rezonabilă este scăzută.

Starea de spirit a populației: cum estimează românii tranziția?

Am văzut până acum configurația procesului de tranziție și post-tranziție a României pe baza indicatorilor social-economici produși de instituțiile publice. Într-un sistem democratic este foarte important să luăm în considerare și cum estimează oamenii realitatea în care ei trăiesc. Cum procesul de schimbare socială consideră ei că este sau nu în direcția bună și cum aceasta le-a afectat viața.

A fost populația satisfăcută de strategia tranziției și de realitatea rezultată ? Poate că populația ar fi îndurat din nou povara schimbărilor sociale dacă ar fi fost convinsă că această concepție/ strategie care a stat la baza tranziției a fost corectă și că ea asigură un viitor mai bun.

Sociologii au imaginat un instrument alternativ al populației de a-și exprima opiniile despre problemele importante ale ei și ale țării: *sondajele de opinie*. Acestea oferă grile de exprimare a comunității mult mai largi și mai diverse decât votul electoral: exprimarea *stării sale de satisfacție/insatisfacție față de societatea în care trăiește, față de direcția în care țara este orientată, cum este condusă societatea etc.*

Institutul de Cercetare a Calității Vieții a dezvoltat un asemenea instrument de evaluare a calității vieții și a dispus inițial de finanțarea necesară să realizeze asemenea estimări. În ultimii 10-15 ani guvernările nu au mai oferit finanțarea necesară, deși credibilitatea lui este net superioară variatelor ONG-uri finanțate substanțial din diferite surse, inclusiv de guvernul român. ICCV oferă o bază excelentă de date despre cum evaluează populația tranziția în perioada critică a tranziției: 1990-2010.

Direcția tranziției

În întreaga perioadă a tranziției și post-tranziției, majoritatea populației estimează că direcția în care România a mers este greșită. Cel mult o treime din populație consideră că ea a fost bun.

Tabel 37. Direcția în care merge societatea

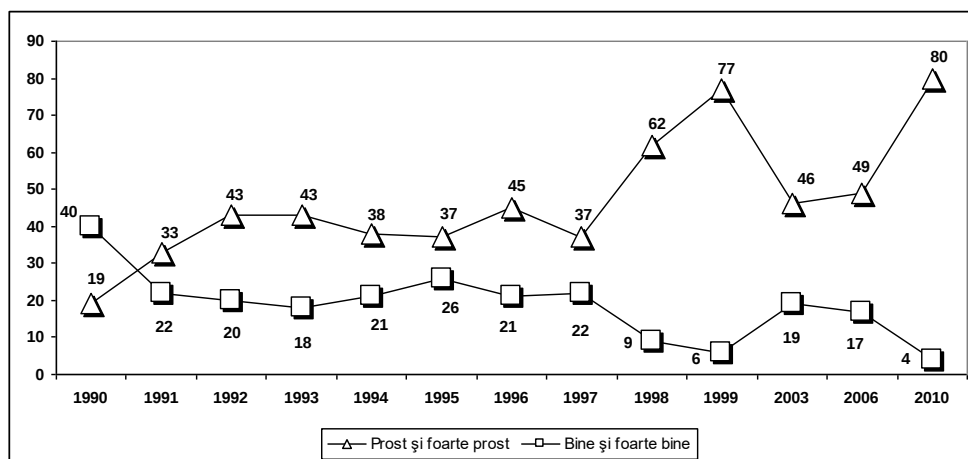
	2010 (ICCV)	DECEMBRIE 2015 (INSCOP)	DECEMBRIE 2016 (IRES)	NOIEMBRIE 2017 (IMAS)	DECEMBRIE 2017 (IRES)
În direcția greșită	80%	52%	61%	71%	75%
În direcția bună	10,5%	34%	34%	24%	17%

Sursa: Baza de date ICCV privind Calitatea vieții în România⁴⁸ și cercetări INSCOP, IRES, IMAS

Cum este condusă țara

În primul an al tranziției, 1990, conducerea țării a fost investită cu încrederea de a concepe strategia schimbărilor sociale, deși îndoieli și rezerve au existat de la început. Cei mai mulți (40%, față de 19%) au considerat că țara a fost condusă bine. Din al doilea an al tranziției, 1991, populația își schimbă complet evaluarea: opțiunile politice sunt evaluate predominant negativ, ajungându-se în 2010 la un larg consens: 80% consideră conducerea a fi proastă sau foarte proastă și doar 4% consideră că țara este condusă bine sau foarte bine.

Grafic 3. Evaluări ale populației privind modul în care este condusă țara (%)



Sursa: I. Mărginean și I. Precupețu (coord.). 2011, p. 245

Rezultatele tranziției

Rezultatele tranziției sunt apreciate de majoritatea populației a fi negative.

⁴⁸ Datele utilizate aici sunt extrase din Baza de date a ICCV despre Calitatea Vieții, prezentate în I. Mărginean, I. Precupețu, 2010 și I. Mărginean, I. Precupețu, 2011

Tabel 38. Cum apreciază românii schimbările din societatea românească de după 1989

	1994	1999	2006	2010
Negativ	30%	54%	33%	54%
Pozitiv	24%	12%	24%	13%

Sursa: I. Mărginean și I. Precupețu (coord.). 2011, p. 260

Calitatea vieții politice este estimată a fi foarte scăzută: **86%**; **2%** sunt mulțumiți și nimeni nu este foarte mulțumit. (I. Mărginean și I. Precupețu, 2011, 253)

În 2017, oamenii întrebați ce îi îngrijorează cel mai mult (IRES) au indicat liber multe lucruri, dar cele mai frecvente au fost:

- Criza politică 27%
- Creșterea prețurilor 24%

Variabila critică a ieșirii României din situația în care se află este nu în primul rând nu starea economiei, ci blocajul politic.

Viitorul imediat

Viitorul imediat, perspectivele țării, domină **pesimismul**.

Tabel 39. În raport cu prezentul, condițiile de viață peste 10 ani vor fi

	1994	1999	2006	2010
Mai proaste	23%	44%	30%	52%
Mai bune	66%	39	48%	20%

Sursa: I. Mărginean și I. Precupețu (coord.). 2010, p. 54

Populația oferă deci o evaluare a întregului proces de tranziție accentuat negativă, atât în ceea ce privește concepția derulării sale, cât și a rezultatelor ei.

Starea de spirit proastă a populației nu pare a fi îngrijorat actorii politici. Ea pare a fi fost considerată un **cost social inevitabil**.

Cât sunt românii de satisfăcuți cu viața lor?

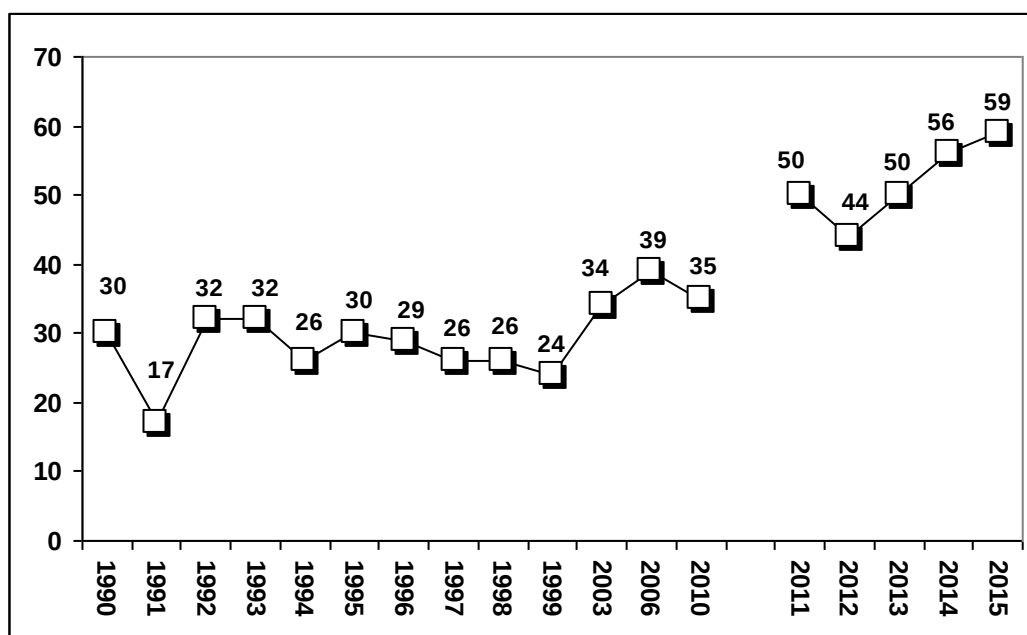
Nu există încă o procedură acceptată de asamblare a indicatorilor parțiali ai calității vieții într-un indicator global. S-a dezvoltat însă interesul pentru un indicator subiectiv global de *satisfacție cu viața*: fiecare persoană estimează, evaluând starea globală a vieții sale, dacă este sau nu satisfăcută cu viața sa și în ce grad. Satisfacția cu viața exprimă evaluarea subiectivă, realizată de membrii comunității, a întregului context al vieții lor. Ea depinde de resursele financiare disponibile, dar și de condițiile pe care societatea le oferă: un sistem politic rațional

și orientat spre interesul național, o protecție socială adecvată și motivantă, servicii publice de educație și sănătate de calitate, oameni de încredere cu care trăiești bine.

Acest indicator a fost utilizat până nu demult doar în analizele academice, promovate de către sociologi. În prezent, indicatorii de satisfacție cu viața încep să fie incluși în seriile de indicatori oferiți de statisticile naționale și internaționale.

Seria de indicatori de *satisfacție cu viața*, realizată de *Institutul de Cercetare a Calității Vieții* între 1990–2010, oferă o imagine a cum au trăit oamenii prima perioadă critică a tranziției. *Satisfacția cu viața* s-a plasat constant pe panta negativă: persoanele care se declară satisfăcuți cu viața lor se plasează în toți acești ani sub **40%**, similar cu cel din Bulgaria, Grecia și Portugalia, la mare distanță de celelalte țări europene.

Grafic 4. Satisfacția cu viața: metodologia ICCV 1990–2010; metodologia UE 2011–2015
(Cifrele reprezintă expresie pozitivă de satisfacție cu viața).



Sursa: Diagnoza calității vieții, 1990–1999, 2003, 2006, 2010, ICCV. Forma întrebării: „Luând în considerare întreaga situație, cât de satisfăcut sunteți cu viața dvs.? ICCV utilizează o scală cu 5 trepte: 1. Foarte satisfăcut, 2. Satisfăcut, 3. Nici satisfăcut, nici nesatisfăcut, 4. Nesatisfăcut, 5. Foarte nesatisfăcut”. Eurobarometru: 2011–2014 Scală cu 4 trepte. În cazul acestei scale, persoanele care ar fi optat pentru valoarea de mijloc, „nici satisfăcut, nici nesatisfăcut” se distribuie fie pe valorile negative, fie de cele pozitive.

Datele Eurobarometrului indică faptul că românii se declară în 2014-2015 satisfăcuți cu viața lor puțin pe panta pozitivă a scalei⁴⁹. Raportată la celelalte țări europene, starea de satisfacție cu viața a românilor apare într-o lumină mai clară: în România gradul de satisfacție

⁴⁹ Gradul de satisfacție cu viața ceva mai crescut înregistrat de Eurobarometru pentru anii 2011-2014 ar putea fi și efectul utilizării unei alte scale (de 4 trepte în loc de 5 trepte). Excluderea treptei intermediare, „nici satisfăcut, nici nesatisfăcut”, are ca efect distribuția opțiunilor atât pe panta pozitivă, cât și pe cea negativă.

cu viața este la distanță mare față de celelalte țări europene, chiar față de celelalte țări în tranziție (UE 8), cu excepția Bulgariei.

Tabel 40. Satisfacția cu viața: procentul persoanelor foarte satisfăcute + satisfăcute (2015).

UE 15	83%
UE 8	76%
UE 28	80%
România	59%
Bulgaria	47%

Sursa: Eurobarometrul 83 (2015)

Indicatorii de evaluare subiectivă a calității vieții, pe scale ”de la foarte puțin la foarte mult” au o dinamică diferită de cea a indicatorilor deschiși la creșteri continue. Diferite analize conclud că o stare de satisfacție cu viața a unei colectivități, de exemplu, care a atins o stare socială de echilibru între nevoi și resurse este caracterizată printr-o distribuție de **83/17 (SEDA)**: circa **83%** de membri ai colectivității exprimă stări variate de satisfacție și în jur de **17%** plasați pe panta negativă a scalei, experimentând stări de insatisfacție.(C. Zamfir, 2012)

Distribuția satisfacției cu viața înregistrată de Eurobarometrul în 2015 oferă o imagine apropiată de distribuția așteptată: țările europene consolidate (**UE 15**) oferă un grad de satisfacție cu viața caracteristic unei stări de echilibru subiectiv, **83%** satisfacție; țările foste comuniste care par a fi realizat o tranziție relativ bună (**UE 8**), prezintă o satisfacție cu viața apropiată de starea de echilibru: **76%**. Faptul că doar **59%** români se declară satisfăcuți cu viața reprezintă indicatorul unui dezechilibru al stării sociale a societății românești.

O concluzie. Putem caracteriza societatea românească drept rezultat al celor 27 ani de tranziție astfel: *o societate sărăcită, dominată de grave inegalități, bazată pe o economie dezorganizată, dezindustrializare accentuată, agricultură polarizată cu o masă de mici proprietari fără speranțe, mari companii agricole în curs de a fi acaparate de capitalul extern; tendințe de manifestări autoritariste sub forma unei democrații slab operante; intervenții politice de tip vasal ale forțelor externe.*

Populația a suferit costul tranziției, dar nu a fost un cost inevitabil pentru o tranziție de succes, ci un cost cauzat de o proastă concepție a strategiei și, de aici, de o administrare defectuoasă a întregului proces de schimbare.

Este România la o răscruce?

Obiectivele principale ale tranziției, la care se adaugă și integrarea în UE, au fost atinse.

Nici finalizarea tranziției, nici integrarea în Uniunea Europeană nu au însemnat însă în mod automat soluționarea problemelor sociale și economice ale României.

Datele statistice disponibile indică faptul că România a parcurs o perioadă extrem de dificilă și continuă să se plasează la distanțe față de celelalte țări europene la majoritatea indicatorilor calității vieții, inclusiv în comparație cu grupul celorlalte țări foste socialiste (UE 8). Este greu de crezut că această situație se va schimba spectaculos în viitor în condițiile unei crize de viziune. La 10 ani de la integrarea în UE, România concurează cu Bulgaria pentru ultimul loc la toți indicatorii care măsoară calitatea vieții.

Ce este România acum ? Este vital să fim realiști. Suntem o țară capitalistă subdezvoltată, cu o slabă eficiență economică, cu mari dezechilibre sociale și economice, cu un sistem public subdezvoltat, incapabil să echilibreze și să susțină procesul de dezvoltare social-economică, cu un sistem politic dominat de lupta pentru putere, lipsit de viziune.

Performanțele României în ultimii 29 ani nu sunt impresionante. Economia prezintă crize dramatice și creșteri modestă, dar și câțiva ani de creșteri importante. În plus, sunt crize cronice nesoluționate: agricultura și industria sunt într-o stare de confuzie, lipsite de o viziune strategică; proleme sociale grave ca scăderea demografică, subocuparea, sărăcia, situația social-economică a romilor care pare a fi în agravare. Și factorul politic, care ar trebui să fie motorul dezvoltării, pare a fi blocat în conflicte meschine pentru putere.

Mai mult ca oricând, România se află la o răscruce. Intrăm inevitabil într-o nouă fază a istoriei României. Putem să continuăm pe calea în care ne-am angajat până acum, dar viitorul nu pare nici pe departe ce am dori. Sau avem nevoie de o **rupere** în procesul care ne-a dus în fundătură: o nouă viziune, noi opțiuni, decizii de schimbare. Pe scurt un ***nou program de dezvoltare socială și economică a țării***.

Variabilă strategică a aceste noi viziuni este *acordarea statului un rol decisiv în proiectarea dezvoltării social-economice a țării*. O reformă a statului: de la **statul mic** la **statul dezvoltării**.

Noua viziune politică pentru un nou început pleacă de la *regândirea rolului statului în producerea de bunăstare pentru România*. În primul rând, dimensiunea statului, ilustrată prin ponderea bugetului în PIB (cea mai mică din Europa), trebuie să crească. În al doilea rând, funcțiile statului trebuie extinse, fiind importantă organizarea unor servicii publice de calitate (educație, sănătate, asigurări sociale, asistență socială), precum și dezvoltarea de programe de investiții publice de interes național sociale și economice. În același timp, slaba eficiență a programelor sociale trebuie considerată o problemă prioritară de soluționat. În acest domeniu,

crucial e necesară o schimbare radicală de optică: abandonarea curajoasă a metodelor birocratice. Științele despre societate pot oferi instrumentele necesare pentru această schimbare.

Încrederea în majoritatea instituțiilor publice și mulțumirea față de calitatea guvernării sunt, de asemenea, foarte scăzute, iar așteptarea față de direcția în care se îndreaptă societatea românească este dominată de pesimism. Societatea românească este demoralizată și manifestă neîncredere și insecuritate cu privire la viitor.

Cei 29 ani de până acum au fost dominați de un **dezechilibru economie/societate**. Se considera obsesiv că economia este cheia viitorului. Societatea este un simplu rezultat al creșterii economice. Sau poate chiar ar putea deveni un factor de blocaj. Deci e nevoie de spargerea structurii gândirii politice blocante pentru dezvoltare. O schimbare radicală. Socialul este o resursă a dezvoltării societății, inclusiv a economiei. Criza socială a României cu care ne confruntăm face ca socialul să fie o prioritate în strategia viitorului.

Politica socială trebuie să fie terenul unei regândiri a direcției viitorului. Ea a primit o atenție minoră, pentru marginea societății, pentru cei "vulnerabili", pentru săraci. Atribuind politicii sociale un asemenea rol, România nu avea nici o șansă: devine o anexă a unei economii mondiale, să aibă grijă doar de reburile "economiei". Rolul politicii sociale în programul de dezvoltare social-economică va obține o poziție cheie: să formuleze modelul de societate pe care o dorim și să organizeze procesul de realizeze acesta. O societate prosperă a tuturor, centrată pe dezvoltarea umană. Depășirea scindării economie/ societate, și structurarea economiei care să aibă o orientare spre asigurarea prosperității populației, reprezintă un obiectiv pe termen lung. Este vital ca starea socială a țării și calitatea vieții a populației să reprezinte obiective strategice prioritare și să se orienteze spre proiectarea viitorului. Calitatea vieții este precară. *Satisfacția cu viața* este scăzută în comparație cu cele mai multe țări europene. Momentele de fericire sunt mult prea rare, umbrite de îngrijorare. Este un semn faptul că în discursul public calitatea vieții ocupă o poziție centrală. Încă mai mult la nivelul abstract al dezirabilului. Dar devine tot mai mult un obiectiv operațional al programelor. Astfel *calitatea vieții* ocupă o poziție centrală în *Strategia de dezvoltare a României în următorii 20 de ani* propusă de Academia Română. Și în Programul actualului guvern, 2017-2020, creșterea bunăstării materiale și a calității vieții reprezintă un obiectiv prioritar.

Socialul, sever ignorat, este pe cale să devină o prioritate.

Pentru ca obiectivul uman al calității vieții să devină efectiv este nevoie ca operaționalizarea lui în dublu component: să devină obiectiv al programelor concrete, dar "progresele" realizate să devină măsurabile. Este nevoie să **monitorizăm** și să **evaluăm** *progresele progresul României în domeniul calității vieții*.

Constatarea că România se confruntă cu o criză profundă ne poate face pesimiști.
Voința de acționa cu luciditate și responsabilitate de a ieși din criză ne va crea o stare de spirit optimistă.

Bibliografie

1. Aldcroft, Derek Howard. 2006. *Europe's third world: the European periphery in the interwar years*. Aldershot, England: Ashgate Publishing Limited.
2. Alexandrescu, Raluca. 2000. „Interviu cu Paul H. Stahl.” *Antropologia socială: o știință a interdisciplinarității*. nr. 31, Septembrie 2000, accesat online 12.07.2013, Observatorulcultural.ro, online.
3. Anderson, Benedict. 1999. *Imagined communities, reflections on the origins and spread of nationalism*. London: Verso. 1999.
4. Andrei, Tudor et al. 2011. “Estimări ale dimensiunii abandonului școlar și ale factorilor de influență” în *Revista Română de Statistică*, nr. 11.
5. Andriescu, Monica. 2011. „Violența ca politică de stat în România anilor 50: începutul procesului de colectivizare, proteste și mecanisme repressive”, în *Proiectul uman comunist. De la Discursul ideologic la realitățile sociale*, coordonată de Boari, Vasile, Alexandru Câmpeanu, Sergiu Gherghina. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană.
6. Arhivele Naționale ale României. 2006. *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri Guvernarea Ion Antonescu*, vol. IX (februarie-decembrie 1943). București.
7. Arhivele Naționale ale României. 2008. *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri Guvernarea Ion Antonescu*, vol. XI (mai-august 1944). București.
8. Arhivele Statului din România. 1996. *România Viața politică în documente 1946*. București.
9. Axenciuc, Victor și Ioan Tiberian. 1979. *Premise economice ale formării statului național unitar român*. București: Editura Academiei R. S. România.
10. Axenciuc, Victor, Eugen Ghiorghiță și Cornel Sârbu. 2005. *Legiferarea și instituționalizarea economiei moderne în România (1856-1914)*. București: Centrul Român de Economie Comparată și Consens.
11. Axenciuc, Victor. 1992. *Evoluția economică a României. Cercetări statistico-istorice 1859-1947, Vol. I. Industria*. București: Editura Academiei Române.
12. Axenciuc, Victor. 1996. *Evoluția economică a României. Cercetări statistico-istorice 1859-1947, Vol. II. Agricultura*. București: Editura Academiei Române.
13. Axenciuc, Victor. 1999. *Introducere în istoria economică a României: epoca modernă și contemporană: partea I: epoca modernă*. București: Editura Fundației „România de Măine”.
14. Axenciuc, Victor. 2000a. *Avuția națională a României: cercetări istorice comparate 1860-1939*. București: Expert.
15. Axenciuc, Victor. 2000b. *Evoluția economică a României. Cercetări statistico-istorice 1859-1947, Vol. III. Monedă-Credit-Comerț-Finanțe publice*. București: Editura Academiei Române.
16. Axenciuc, Victor. 2008a. *Formarea sistemului industrial modern în România. Etapa 1859-1914. Demarajul industrializării*. București: Editura Academiei Române.
17. Axenciuc, Victor. 2008b. *La formation et le development du marche interieur moderne en Roumanie. Etude et series statistiques a long terme (1860-1947)*. București: Editura Academiei Române.
18. Axenciuc, Victor. 2012. *Produsul intern brut al României: 1862 – 2000: serii statistice seculare și argumente metodologice. Volumul I: Produsul intern brut 1862 – 2000. Sinteza seriilor de timp a indicatorilor globali, pe secțiuni temporale*. București: Editura Economică.
19. Axenciuc, Victor. 2012. *Produsul intern brut al României: 1862 – 2000: serii statistice seculare și argumente metodologice. Volumul II: Produsul intern brut 1862 – 1947*.

Calculule detaliate și metode de constituire a seriilor de indicatori pe activități - resurse.
București: Editura Economică.

20. Bairoch, Paul. 1976. „Europe's Gross National Product: 1800-1975” în *The Journal of European Economic History*, 5(2): 273-340.
21. Banca Națională a României. 2017. *Buletin statistic lunar nr. 10/2017*. București: Banca Națională a României.
22. Banca Națională a României. 2017. *Buletin statistic lunar nr. 9/2017*. București: Banca Națională a României.
23. Banfield, C. Edward. 1958. *The Moral Basis of a Backward Society*. Glencoe, Illinois: The Free Press.
24. Banu, Gheorghe. 1927. „Biologia satelor” în *Arhiva pentru știința și reforma socială*, VII(1-2): 87-121.
25. Banu, Gheorghe. 1931. „Cercetări asupra stării de nutriție a copiilor de școală în România” în *Revista de Igienă Socială*, 259-270.
26. Banu, Gheorghe. 1944. *Tratat de medicină socială. Vol. I. Medicina socială ca știință: eugenia, demografia*. București: Casa Școalelor.
27. Bara, Ana-Claudia, Wim J. A. van den Heuvel și Johannes A. M. Maarse. 2002. „Reforms of health care system in Romania” în *Croatian Medical Journal*, 43(4): 446-452.
28. Barbu, Daniel. 2014. „Statul, biserica și aproximarea teologică a democrației la Bartolomeu Stănescu” în *Democrație și Statolatritie. Creștinismul Social la Bartolomeu Stănescu, Episcopul Râmnicului Noului Severin (1875-1954)*, coordonată de Cătălin Raiu. București: Editura Universității din București.
29. Basilescu, Nicolae. 1914. *Pentru țărâtime: discursul D-lui Profesor N. Basilescu dela Universitatea din București, deputat al Colegiului III de Tulcea, rostit în Ședința Adunării Deputaților din 28 februarie 1914 asupra exproprierei*. București: Imprimeria Statului.
30. Bădescu, Ilie. 2003. *Sincronism european și cultură critică românească: Occidentul, imperiile și românii în marea tranziție*. Cluj-Napoca: Dacia.
31. Bălcescu, Nicolae. 1903. *Manualul bunului român*. București: Tipografia „Munca”.
32. Bălcescu, Nicolae. 1908. *Românii sub Mihai-Vodă Viteazul*. București: Carol Gobl.
33. Bălcescu, Nicolae. 1947. *Scrieri sociale*. București: Vatra.
34. Bălcescu, Nicolae. 1974-1990. *Opere. Vol. 1-4*. București: Editura Academiei Române.
35. Bălțătescu, Sergiu, 2009, *Fericirea în contextul social al tranziției postcomuniste din România*, Oradea, Editura Universității din Oradea
36. Bănică, Mirel. 2014. *Nevoia de miracol. Fenomenul pelerinajelor în România contemporană*. Iași: Polirom.
37. Bărbulescu, Constantin, (coord.) 2010. *Documente privind politica sanitară în România (1965-1989)*. Cluj Napoca: Editura Mega.
38. Bărbulescu, Mihai, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Șerban Papacostea și Pompiliu Teodor. 1998. *Istoria României*. București: Editura Enciclopedică.
39. Belli, Nicolae. 2001. *Tranziția mai grea decât un război*. București: Expert.
40. Benedict, Ruth. 2002. *Cultura și comportamentul la români*. Norcross, GA: Criterion Publishing.
41. Benjamin, Lya (ed.). 1996. „ Problema evreiască în stenogramele Consiliului de Miniștri”, vol. 2 în *Evreii din România între anii 1940-1944*, editată de Lya Benjamin. București: Hasefer.
42. Berend, T. Ivan. 2009. *From the Soviet Bloc to the European Union: The Economic and Social Transformation of Central and Eastern Europe since 1973*. Cambridge: Cambridge University Press.
43. Berindei, Dan, (coord.). 2003. *Istoria românilor. Vol.7, Tom2. Constituirea României moderne 1821-1878*. București: Editura Enciclopedică.

44. Betea, Lavinia (coord.), Cristina Diac, Florin-Răzvan Mihai, Ilarion Țiu. 2009. *21 august 1968 apoteoza lui Ceaușescu*. Iași: Polirom.
45. Betea, Lavinia, Cristina Diac, Florin-Răzvan Mihai și Ilarion Țiu. 2012. *Viața lui Ceaușescu: ucenicul partidului*. Vol. 1. București: Adevarul Holding.
46. Betea, Lavinia, Cristina Diac, Florin-Răzvan Mihai, Ilarion Țiu. 2012. *Viața lui Ceaușescu: fiul poporului*. Vol. 2. București: Adevarul Holding.
47. Betea, Lavinia. 2001. *Psihologie politică: individ, lider, mulțime în regimul comunist*. Iași: Polirom.
48. Betea, Lavinia. 2005. *Mentalități și remanențe comuniste*. București: Editura Nemira.
49. Betea, Lavinia. 2008. *Partea lor de adevăr (Alexandru Bârlădeanu despre Dej, Ceaușescu și Iliescu. Convorbiri; Maurer și lumea de ieri. Mărturii despre stalinizarea României; Convorbiri neterminate cu Corneliu Mănescu)*. București: Compania.
50. Betea, Lavinia. 2010. *Povești din Cartierul Primăverii*. București: Curtea Veche Publishing.
51. Biserica Ortodoxă Română și integrarea europeană. Exigențe, probleme și perspective
Sursă: <http://basilica.ro/documentul-final-al-conferintelor-pastoral-misionare-din-arhiepiscopia-iasilor/>
52. Bîțfoi, Dorin-Liviu. 2004. *Petru Groza, ultimul burghez: o biografie*. București: Editura Compania.
53. Bleahu, Ana. 2006. „Mecanisme ale excluziunii de la serviciile de sănătate, cu accent pe problematica romilor” în *Calitatea Vieții*, 1-2.
54. Boari, Vasile, Alexandru Câmpeanu și Sergiu Gherghina (coord.). 2011. *Proiectul uman comunist: de la discursul ideologic la realitățile sociale*. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană.
55. Boari, Vasile, Natalia Vlas și Radu Murea (coord.). 2010-2011. *România după douăzeci de ani*. Vol. I și II. Iași: Institutul European.
56. Boia, Lucian. 2005. *Mitologia științifică a comunismului*. București: Humanitas.
57. Botezat, Doru și Ion Copoeru. 2013. „Ethics and health care policies in today's Romania” în *Revista Română de Bioetică*, 11(1).
58. Brucan, Silviu. 1996. *Stâlpii noii puteri în România*. București: Nemira.
59. Brusanowski, Paul. 2007. „Structura constituțională a Bisericii Ortodoxe Române. Repere istorice” în *Inter*, (I) 1-2, 2007: 222-259.
60. Carp, Matatias. 1946. „Legionarii și rebeliunea. Vol. 1” în *Cartea neagră: suferințele evreilor din România: 1940-1944*. București: Socec.
61. Carp, Matatias. 1947. „Transnistria. Vol. 3 ” în *Cartea neagră: suferințele evreilor din România: 1940-1944*. București: Societatea Națională de Editură și Arte Grafice „Dacia Traiană.
62. Carp, Matatias. 1948. „Pogromul de la Iași. Vol. 2” în *Cartea neagră: suferințele evreilor din România: 1940-1944*. București: Societatea Națională de Editură și Arte Grafice „Dacia Traiană.
63. Cazacu, Honorina (coord.). 1988. *Structură socială: diversificare, diferențiere, omogenizare*. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România.
64. Călinescu, Armand. 1990. *Însemnări politice*. București: Humanitas.
65. Cătănuș, Dan și Ioan Chiper. 1999. *Cazul Ștefan Foriș: lupta pentru putere în P.C.R. de la Gheorghiu-Dej la Ceaușescu. Documente 1940-1968*. București: Editura Vremea.
66. Câmpeanu, Pavel. 2002. *Ceaușescu, anii numărătorii inverse*. Iași: Polirom.
67. Cesereanu, Ruxandra. 2006. „Conserve de viață” în *România înghesuită: cutii de chibrituri, borcane, conserve (ipostaze ale ghetoizării în comunism și postcomunism)*, coordonată de Ruxandra Cesereanu & Co, 58-63. București: Editura Limes.

68. Chirițescu-Arva, Marin. 1935. *Criza agricolă și organizarea producției*. București: Cartea Românească.
69. Chirot, Daniel. 1978a. „Social Change in Communist Romania” în: *Social Forces*, vol.57, No.2. *Special Issue*. Oxford: Oxford University Press.
70. Chirot, Daniel. 1978b. „Neoliberal and Social Democratic Theories of Development: The Zeletin-Voinea Debate Concerning Romania’s Prospects in the 1920’s and Its Constemporary Importance” în *Social Change în Romania, 1860-1940. A Debate on Development în a European Nation* editată de K. Jowitt, 31-52. Berkeley: University of California.
71. Chirot, Daniel. 1989a. „Ideology, Reality and Competing Models of Development în Eastern Europe Between the Two World Wars” în *Eastern European Politics and Societies*, 3(3): 378-411.
72. Chirot, Daniel. 1989b. *The Origins of Backwardness in Eastern Europe: economics and politics from the middle ages until the early twentieth century*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
73. Cioroianu, Ștefan. 1922. „Inteligența noastră și Biserica” în *Biserica Ortodoxă Română*, Nr. VI (492), Anul XL, Seria II, Martie, 1922: 412.
74. Ciupală, Alin. 2009. *Istoria modernă a românilor: organizarea statului și a sistemului instituțional*. București: Editura Tritonic.
75. Ciutacu, Constantin și Petru Andrei Goga. 2000. „Populația și schimbările în structura socială a României” în *Istoria economică a României. Vol. 2. 1939-1989*, coordonată de Constantinescu, N. Nicolae, 415-426. București: Editura Economică.
76. Colescu, Leonida și Sabin Manuilă. 1944. *Analiza rezultatelor recensământului general al populației României dela 1899. Volumul I din Retipăriri*. București: Institutul Central de Statistică (Imprimeria națională).
77. Coman, N. Constantin. 1922. „Salariu, prestigiu, credință” în *Biserica Ortodoxă Română*, Nr. V (491), Anul XL, Seria II, Februarie, 1922: 371.
78. Comisia Europeană. 2016. *Monitorul educației și formării: România*. Luxemburg: Oficiul pentru Publicații al Uniunii Europene.
79. Comisia Internațională pentru Studierea Holocaustului în România; Elie Wiesel (președinte comisie), Tuvia Friling, Radu Ioanid și Mihail E. Ionescu (editori). 2004: *Raport final*. Iași : Polirom.
80. Comisia Națională pentru Statistică. 1990-1999. *Anuarul Statistic al României*. București: Combinatul Poligrafic București.
81. Comisia Națională pentru Statistică. 1994. *Recensământul Populației și al Locuințelor din 7 ianuarie 1992*. București: Comisia Națională pentru Statistică.
82. Conovici, Iuliana. 2010. *Ortodoxia în România postcomunistă. Reconstrucția unei identități publice*. Cluj-Napoca: Eikon.
83. Conovici, Iuliana. 2013. „Re-weaving memory: Representations of the interwar and communist periods in the Romanian Orthodox Church after 1989” în *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, vol. 12, issue 35: 109-131.
84. Constantinescu, N. Nicolae (coord.). 1998. *Istoria economică a României. Vol 1*. București: Editura Economică.
85. Constantinescu, N. Nicolae (coord.). 2000. *Istoria economică a României. Vol. 2. 1939-1989*. București: Editura Economică.
86. Constantinescu, N. Nicolae. (coord.). 1996. *Studii de istorie economică și istoria gândirii economice. Vol. 1: Gheorghe Tașcă, Ion N. Angelescu, Ion Răducanu, Sabin Manuilă*. București: Editura Academiei Române.
87. Constantinescu, N. Nicolae. 1999. *Istoria gândirii economice românești: studii*. București: Editura Economică.

88. Constantinescu-Iași, Petre. 1973. *De la eliberare la socialism 1944-1955*. București: Editura Politică.
89. Constantiniu, Florin. 2008. *O istorie sinceră a poporului român*. București: Univers Enciclopedic.
90. Copilaș, Emanuel (coord.). 2017b. *Sfârșitul istoriei se amână: o radiografie a postcomunismului românesc*. Târgoviște: Cetatea de Scaun.
91. Copilaș, Emanuel. 2012. *Geneza leninismului romantic: o perspectivă teoretică asupra orientării internaționale a comunismului românesc 1948-1989*. Iași: Institutul European.
92. Copilaș, Emanuel. 2015. *Națiunea socialistă: politica identității în epoca de aur*. Iași: Polirom.
93. Copilaș, Emanuel. 2017a. *Marele jaf postcomunist: spectacolul mărfii și revanșa capitalismului*. Iași: Editura Adenium.
94. Costea, Ștefan, Maria Larionescu și Florian Tănăsescu. 1996. *Agricultura românească: o perspectivă istorico-sociologică*. București: Editura Ararat.
95. Costea, Ștefan, Maria Larionescu și Ungureanu, Ion. 1983. *Sociologie românească contemporană: o perspectivă în sociologia științei*. București: Editura științifică și enciclopedică.
96. Cotaru, Romulus. 1938. „Etica Drăgușenilor (Criterii morale și filosofia practică în satul Drăguș)” în *Sociologie Românească*, III(7-9): 310-338.
97. Crainic, Nichifor. 1991. *Zile albe, zile negre: memorii. Vol 1*. București: Casa Editorială “Gândirea”.
98. Crampton, J. Richard. 1997. *Eastern Europe in the Twentieth Century-and After*, London: Routledge.
99. Creangă, George D. 1907. *Proprietate rurală în România*. București: Institutul de Arte Grafice Carol Gobl.
100. Cresin, Roman. 1945. *Recensământul agricol din 1941: date provizorii*. București: Editura Institutului Central de Statistică.
101. Crișan, Rodica. 2004. *Reabilitarea locuirii urbane tradiționale*. București: Paideia.
102. Crowther, E. William. 1988. *The Political Economy of Romanian Socialism*. New York: Praeger Publishers.
103. Daniel, P.F. 2015. *Autocefalia Bisericii Ortodoxe Române și rangul ei de Patriarhie sunt expresia libertății responsabile și a demnității naționale bisericești*, Cuv. P. F. Daniel, Patriarhul B.O.R., rostit la Palatul Cotroceni, cu prilejul invitației Președintelui României, Klaus Werner Iohannis, pentru marcarea aniversării a 130 de ani de la recunoașterea Autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române și a 90 de ani de la ridicare ei la rangul de Patriarhie, miercuri, 28 octombrie 2015, document oficial: <http://patriarhia.ro/autocefalia-bisericii-ortodoxe-romane-si-rangul-ei-de-patriarhie-sunt-expresia-libertatii-responsabile-si-a-demnitatii-naionale-bisericesti-8314.html> accesat. 10.oct.2017)
104. Dannehl, Charles și Alexander Groth. 1992. „Communist and Non-Communist Europe: Functional Differentiation, 1970-1985” în *Social Indicators Research* (1992) 27: 59-87.
105. Decretul lege nr. 4 din 29 decembrie 1989.
106. Diaconu, Marin, Cornel Constantinescu și Ioana Herseni (coord.). 2007. *Traian Herseni în critica vremii*. Pitești: Editura Universității din Pitești.
107. Dinu, Marin și Teodor Brateș. 2013. *Răzbuarea trecutului: capitalismul în cinci luni postdecembriste*. București: Editura Economică.

108. Direcția Centrală de Statistică. 1966-1989. *Anuarul Statistic al Republicii Socialiste România*. București: Direcția Centrală de Statistică.
109. Direcțiunea Centrală de Statistică. 1957-1965. *Anuarul Statistic al Republicii Populare Romîne*. București: Editura Științifică.
110. Dobbelaere, Karel. 2007. „Testing secularization theory in Comparative Perspective” în *Nordic Journal of Religion and Society*. 2:20.
111. Dobre, Gheorghe (coord.). 1996a. *Economia României în context European-1938*. București: Editura Fundației Științifice „Memoria Oeconomica”.
112. Dobre, Gheorghe (coord.). 1996b. *Economia României în context European-1947*. București: Editura Fundației Științifice „Memoria Oeconomica”.
113. Dobrinu, Dorin și Constantin Iordachi (coord.). 2005. *Țărâtimea și puterea: procesul de colectivizare a agriculturii în România (1949-1962)*. Iași: Polirom.
114. Dobrogeanu-Gherea, Constantin. 1910. *Neoioabăgia: studiu economico-sociologic al problemei noastre agrare*. București: Editura Librăriei SOCEC & Comp., Societate Anonimă.
115. Dobrogeanu-Gherea, Constantin. 1976. „Ce vor socialiștii români. Expunerea socialismului științific și programul socialist”, în *Opere complete. Vol. 2*, 7-127. București: Editura Politică.
116. Dobrogeanu-Gherea, Constantin. 1976-1983. *Opere complete. Vol. 1-8*. București: Editura Politică.
117. Dobrogeanu-Gherea, Constantin. 2011. *Probleme vitale*. București: All.
118. Dogan, Mattei. 1946. *Analiza statistică a „democrației parlamentare” din România*. București: Editura Partidului Social-Democrat.
119. Dogan, Mattei. 1995. „Dansul electoral în România interbelică” în *Cercetări Sociale*, nr. 4/1995: 13.
120. Drăghicescu, Dumitru. 1996. *Din psihologia poporului român*. București: Albatros.
121. Ekiert, Grzegorz și Stephen E. Hanson (coord.). 2010. *Capitalism și democrație în Europa Centrală și de Est*. Iași: Polirom.
122. Eliade, Mircea. 1990. *Profetism românesc*. București: Editura „Roza Vânturilor”.
123. European Commission, Directorate-General for Economic and Financial Affairs. 2016. *Statistical Annex of European Economy, SPRING 2016*.
124. European Commission, Directorate-General for Economic and Financial Affairs. 2017. *Statistical Annex of European Economy, SPRING 2017*.
125. Eurostat - raport anual 2010, 2011, 2013, 2017:
126. Florian, Alexandru. 2004. *Modele politice ale tranziției*. București: GEEA.
127. Florian, Bogdan. 2014. „Exploring the Communist Higher Education System. Contributions towards a theoretical framework” în *International Review of Social Research*, 4 (2): 5-24.
128. Frunză, Florin. 2007. „Misiunea Bisericii și instituțiile Statului” în *Inter*, I, 1-2.
129. Garoflid, Constantin. 1907. *Păreri, în chestiunea agrară*. București: Inst. de arte grafice Carol Göbl.
130. Garoflid, Constantin. 1917. *Problema agrară și dezlegarea ei*. Iași: Tipografia Dacia.
131. Garoflid, Constantin. 1926. *Păreri economice și financiare*. București: Tipografia Reforma Socială.
132. Garoflid, Constantin. 1936. „Regimul agrar în România” în *Enciclopedia României. Vol. I. Statul*, coordonată de Dimitrie Gusti, Constantin Orghidan și Mircea Vulcănescu, 575-585. București: Imprimeria Națională.

133. Geertz, Clifford. 1973. *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books, Inc., Publishers.
134. Georgescu, Dumitru. 1937. „Populația satelor românești” în *Sociologie românească*, II(2-3): 68-79.
135. Georgescu, Florin. 2001. *Starea economico-socială a României în anul 2000*. București: Expert.
136. Georgescu, Mitu. 1939. „Populația în viața economică a României” în *Enciclopedia României Vol. III, Economia națională: cadre și producție*, coordonată de Dimitrie Gusti, Constantin Orghidan și Mircea Vulcănescu, 41-62. București: Asociația Științifică pentru Enciclopedia României.
137. Georgescu, Vlad. 1992. *Istoria românilor de la origini până în zilele noastre*. București: Humanitas.
138. Gheorghe, Gabriela. 1999. „Vizita Papei Ioan Paul al II-lea în România” în *Sfera Politicii*, nr. 69/1999.
139. Gheorghiu, Constantin. 1937. „Asistența medicală rurală în România” în *Sociologie românească*, II(2-3) (Februarie-Martie): 80-87.
140. Ghiață, Petre. 1929. *Problema claselor sociale: cu o scurtă privire asupra claselor sociale românești*. București: Institutul de Arte Grafice „Lupta”.
141. Ghiață, Petre. 1939. *Generația tânără: introducere la istoria unei generații*. București: Editura Ideia.
142. Ghibu, Onisifor. 1944. *Dictatură și anarhie: priviri critice asupra evoluției și directivelor învățământului și educației sub regimul Antonescu (1940-1944)*. Sibiu: Tiparul Institutului de Arte Grafice „Dacia Traiană”, Soc. An.
143. Giurescu, Constantin. 1966. *Istoria Bucureștilor: din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre*. București: Editura Pentru Literatură.
144. Giurescu, Dinu (coord.). 2008. *Istoria românilor. Vol. IX. România în anii 1940-1947*. București: Editura Enciclopedică.
145. Giurescu, Dinu (coord.). 2013. *Istoria românilor. Vol. X. România în anii 1948-1989*. București: Editura Enciclopedică.
146. Golopenția, Anton și Dumitru C. Georgescu. 1940/1999. *60 sate românești: cercetate de echipele studențești în vara 1938: anchetă sociologică. Vol. II: Situația economică*. București: Institutul de Științe Sociale al României; Editura Paideia.
147. Golopenția, Anton și Dumitru C. Georgescu. 1941/2000. *60 sate românești: cercetate de echipele studențești în vara 1938: anchetă sociologică. Vol. I: Populația*. București: Institutul de Științe Sociale al României; Editura Paideia.
148. Golopenția, Anton. 2002. *Opere complete, vol. II. Statistică, Demografie și geopolitică*. București: Editura Enciclopedică; Editura Univers Enciclopedic.
149. Golopenția, Sanda. 2016. *Arhipelagul gustian. Contribuții la istoria Școlii Sociologice de la București*. București: Editura Enciclopedică.
150. Grigoraș, Vlad. 2006. „Venituri și investiții din migrație” în *Locuirea temporară în străinătate. Migrația economică a românilor: 1990-2006*, coordonată de Dumitru Sandu, 40-46. București: Fundația pentru o Societate Deschisă.
151. Grigorescu, Constantin. 2000. „Pozitia și locul României în context european și mondial în 1947-1989” în *Istoria economică a României. Vol. 2. 1939-1989*, coordonată de Nicolae N. Constantinescu, 497-520. București: Editura Economică.
152. Gusti, Dimitrie și Traian Herseni. 2002. *Îndrumări pentru monografiile sociologice*. București: Editura Universității din București.
153. Gusti, Dimitrie, Constantin Orghidan și Mircea Vulcănescu (coord.). 1936. *Enciclopedia României. Vol. I. Statul*. București: Imprimeria Națională.

154. Gusti, Dimitrie, Constantin Orghidan și Mircea Vulcănescu (coord.). Arcadian, N. P., Theodor Bălan și Dan Botta (coord.). 1938. *Enciclopedia României. Vol. II. Țara Românească*. București: Imprimeria Națională.
155. Gusti, Dimitrie, Constantin Orghidan și Mircea Vulcănescu (coord.). Antipa, Grigore, N.P. Arcadian și Eugeniu Bădescu (colaboratori). 1939. *Enciclopedia României. Vol. III. Economia națională: cadre și producție*. București: Imprimeria Națională.
156. Gusti, Dimitrie, Constantin Orghidan și Mircea Vulcănescu (coord.). 1943. *Enciclopedia României. Vol. IV. Economia națională: circulație, distribuție și consum*. București: Imprimeria Națională.
157. Gusti, Dimitrie. 1938. „Starea de azi a satului românesc” în *Sociologie românească*, III(10-12): 431-436.
158. Gusti, Dimitrie. 1965. *Pagini alese*, texte stabilite și note de Ovidiu Bădina și Octavian Neamțu. București: Editura Științifică.
159. Gusti, Dimitrie. 1968-1993. *Opere. Vol I-VII*. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România.
160. Gusti, Dimitrie. 2008. *Știința națiunii și reforma politică*. București: Editura Institutului de Științe Politice și Relații Internaționale.
161. Hamangiu, N. Constantin (fundator), G. Alexianu și C. St. Stoicescu (continuatori). 1938. *Codul general al României (Codurile, Legile și Regulamentele în vigoare), 1856-1938, întocmit după textele oficiale, vol. XXVI, Coduri, Legi, Decrete-Legi și Regulamente: cuprinzând prima parte din legislațiunea anului, 1938, Partea I*. București: Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Centrală.
162. Hamangiu, N. Constantin. 1913-1921. *Codul general al României, vol. VIII-X, 1913-1921*. București: Leon Alcalay.
163. Hann, M. Chris. 2002/2004. *Postsocialism. Ideals, ideologies and practices in Eurasia*. London and New York: Routledge.
164. Heintz, Monica. 2005. *Etica muncii la românii de azi*. București: Curtea Veche.
165. Herseni, Traian. 1932. „Categoriile sociale cornovene” în *Arhiva pentru știința și reforma socială*, X(1-4): 528-543.
166. Herseni, Traian. 1940. *Sociologia românească: încercare istorică*. București: Institutul de Științe Sociale al României.
167. Herseni, Traian. 1941. *Sociologie rurală*. București: Institutul de Științe Sociale al României.
168. Hitchins, Keith. 1994. *România. 1866-1947*, tradusă de George Potra și Delia Răzdolescu. București: Humanitas.
169. Hitchins, Keith. 1996/1998. *Românii: 1774-1866*, tradusă de George G. Potra și Delia Răzdolescu. București: Humanitas.
170. Horvath, Istvan. 2009. „Aspecte ale culturii migrației în România” în *Sociologia migrației. Teorii și studii de caz românești*, de R. G. Anghel și Istvan Horvath, 156-175. Iași: Polirom.
171. http://epp.Eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Wages_and_lab_our_costs/r
172. Iacob, Gheorghe. 2003. „Considerații generale” în *Istoria românilor. Vol.VII, Tom II. De la independență la Marea Unire (1878-1918)*, coordonată de Gheorghe Platon, 31-36. București: Editura Enciclopedică.
173. Iancu, Gheorghe. 2002. *Problema minorităților etnice din România în documente ale Societății Națiunilor (1923-1932)*. Cluj-Napoca: Editura Argonaut.

174. Institutul Central de Statistică. 1943. *Indicatorul localităților din România: datele recensământului general din 6 aprilie 1941*. București: Imprimeria Institutului Statistic.
175. Institutul de Științe ale Educației. 2012. *Copiii care nu merg la școală*. Buzău: Alpha MDN.
176. Institutul Național de Statistică. 2000-2018. *Anuarul Statistic al României*. București: Institutul Național de Statistică.
177. Institutul Național de Statistică. 2013. *Recensământul Populației și al Locuințelor 2011*. București: Institutul Național de Statistică.
178. Institutul Național de Statistică. *Recensământul Populației și al Locuințelor: iulie 2002*. București: Institutul Național de Statistică.
179. Ioachimescu, G. Andrei. 1914. *Chestiunea locuințelor economice și activitățile Societății Comunale a Locuințelor Ieftine din București*. București: Tipografia Poporul.
180. Ioanid, Radu. 1997. *Evreii sub regimul Antonescu*. București: Editura Hasefer.
181. Ionete, Constantin. 1993. *Criza de sistem a economiei de comandă și etapa sa explozivă*. București: Expert.
182. Iorga, Nicolae, Vintilă I. Brătianu, C. Dissescu ș.a. 1923. *Noua Constituție a României și nouile constituții europene*. București: Tiparul Cultura Națională.
183. Iorga, Nicolae. 1938. *Hotare și spații naționale: conferințe la Vălenii de Munte 1938*. Vălenii de Munte: Așezământul tipografic „Datina Românească”.
184. Iorga, Nicolae. 1940. „Cetind Istoria Românilor” în *Neamul românesc*, nr.136 din 23 iunie 1940, 1.
185. Kideckel, A. David. 2010. *România postsocialistă. Munca, trupul și cultura clasei muncitoare*. Iași: Polirom
186. Land, C. Kenneth, Alex C. Michalos, M. Joseph Sirgy. 2012. *Handbook of Social Indicators and Quality of Life Research*. London: Springer Science - Business Media.
187. Larionescu, Maria (coord.). 1996. *Școala sociologică de la București: tradiție și actualitate*. București: Editura Metropol.
188. Larionescu, Maria și Florian Tănăsescu. 1989. „Structură și mobilitate socială în România interbelică: tradiții sociologice” în *Structura socială a României socialiste: studii*, coordonată de Ion Drăgan și Călin Anastasiu, 303-349. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
189. Larionescu, Maria. 2007. *Istoria sociologiei românești*. București: Editura Universității din București.
190. Legea fondului funciar nr. 18/1991.
191. Legea nr. 1/2000
192. Legea nr. 1150/ 1864 (Legea instrucțiunii publice 1864).
193. Legea nr. 169/1997
194. Legea nr. 247/2005
195. Legea nr. 340/2007
196. Legea nr. 4000/2002
197. Legea sanitar veterinară (1974)
198. Legea sănătății populației (1978)
199. Legea serviciilor medico-legale (1966)
200. Legea Serviciului Social către Comunitate 1930.
201. Leuștean, N. Lucian. 2009. *Orthodoxy and the Cold War Religion and Political Power in Romania, 1947–65*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
202. Lovinescu, Eugen. 1924-1926/1972. *Istoria civilizației române moderne*. București: Editura Științifică.

203. Lupșor, Andreea. 2014. *Tezele din Iulie, punctul de cotitură al regimului Ceaușescu*. https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/tezele-din-iulie-punctul-de-cotitura-al-regimului-ceausescu?fb_comment_id=1335208419856224_1660620207315042#f33f90f7a1f207c
204. Maddison, Angus. 2006. *The World Economy. Volume 1: A Millennial Perspective. Volume 2: Historical Statistics*. OECD Publishing.
205. Madgearu, Virgil. 1940. *Evoluția economiei românești după războiul mondial*. București: Independența economică.
206. Madgearu, Virgil. 1995. *Evoluția economiei românești: după războiul mondial*. București: Științifică.
207. Madgearu, Virgil. 1999. *Agrarianism, capitalism, imperialism: contribuții la studiul evoluției sociale românești*. Cluj-Napoca: Dacia.
208. Maiorescu, Titu. 1889. „În contra direcției de astăzi în cultura română (1868)” în *Critice de Titu Maiorescu*, 122-130. București: Minerva.
209. Mamina, Ion și Vasile Niculae. 1983. *Partidul clasei muncitoare în viața politică a României (1893-1918)*. București: Editura Politică.
210. Manoilescu, Mihail. 1942. *Rostul și destinul burgheziei românești*. București: Editura Cugetarea – Georgescu Delafras.
211. Manoilescu, Mihail. 1993. *Memorii. Vol 1-2*. București: Editura Enciclopedică
212. Manuilă, Sabin și Mitu Georgescu. 1936. „Populația României” în *Enciclopedia României. Vol. I. Statul*, coordonată de Dimitrie Gusti, Constantin Orghidan și Mircea Vulcănescu, 133-160. București: Imprimeria Națională.
213. Manuilă, Sabin, Dumitru C. Georgescu. 1938. *Populația României*. București: Institutul Central de Statistică.
214. Manuilă, Sabin. 1936. Știința de carte a populației României. *Arhiva pentru știința și reforma socială, XIV(2)*, pg. 931-959.
215. Manuilă, Sabin. 1940. *Studiu etnografic asupra populației României*. București: Editura Institutului Central de Statistică.
216. Manuilă, Veturia. 1939. „Pauperismul și criza familială într-un cartier mărginaș al Bucureștilor (Tei)” în *Sociologie românească, IV(4-6)*: 170-178.
217. Marcu, Nicolae (editor), Ilie Puia, A. Cherciu, Vasile Bozga, R. Vasile. 1979. *Istorie economică*. București: Editura Didactică și Pedagogică.
218. Marica, George Emil. 1977, 1978, 1980. *Studii de istoria și sociologia culturii române ardeleni din secolul al XIX-lea. Vol. 1-3*. Cluj-Napoca: Dacia.
219. Marin, Gheorghe Gaston. 2000. *În serviciul României lui Gheorghiu-Dej: însemnări din viața*. București: Editura Evenimentul Românesc.
220. Marinescu, Constantin. 1995. *Dimitrie Gusti și școala sa. Însemnări și evocări*. București: Editura Felix Film.
221. Massey, Douglas, Rafael Alarcon, Jorge Durand și Humberto González. 1987. *Return to Aztlan*. Berkeley: University of California Press.
222. Matheescu, N. Nicu. 1937. *Țărănismul și clasa mijlocie*. București: Editura „Revistei de studii sociologice și muncitorești”.
223. Maurer, Ion Gheorghe. 1969. *Raport asupra Directivelor Congresului al X-lea al Partidului Comunist Român privind Planul Cincinal pe anii 1971-1975 și liniile directoare ale dezvoltării economiei naționale pe perioada 1976-1980, 6 august 1969*. București: Editura Politică.
224. Mănoiu, Florica și Viorica Epureanu. 1996. *Asistența socială în România*, București, Editura All.

225. Mărginean, Ioan (coord.). 1996. *Tineretul deceniului unu: provocările anilor '90*. București: Expert.
226. Mărginean, Ioan și Iuliana Precupețu (coord.). 2010. *Calitatea vieții în România 2010*. București: ICCV.
227. Mărginean, Ioan și Iuliana Precupețu (coord.). 2011. *Paradigma calității vieții*. București: Editura Academiei Române.
228. Measnicov, Ion. 1937. „Mortalitatea populației rurale românești” în *Sociologie românească*, II(4): 158-167.
229. Measnicov, Ion. 1938. „Portret statistic al tinuturilor/Statistical portrait of counties” în *Sociologie Românească*, 111(4-6), 230-238.
230. Mihalache, Flavius și Alin Croitoru. 2011. *Mediul rural românesc: evoluții și involuții. Schimbare socială și antreprenoriat*. București: Editura Expert.
231. Mihălcescu, Ioan (Irineu). 1921. „Sesiunea de toamnă a Consistoriului Superior Bisericesc” în *Biserica Ortodoxă Română*, Nr. II (488), Anul XL, Seria II, Noiembrie, 1921:136.
232. Mills, C. Wright. 1956. *White Collar. The American Middle Classes*. New York: Oxford University Press.
233. Minescu, C., S. Frășie, Igor Miasnicov, Florin Manoliu. 1943. „Poștele” în *Enciclopedia României, Economia națională: circulație, distribuție și consum*, vol IV, coordonată de Gusti, Dimitrie, Constantin Orghidan și Mircea Vulcănescu, 137-162. București: Imprimeria Națională.
234. Ministerul Educației Naționale. 2016. *Raport privind starea învățământului preuniversitar din România*. București
235. Ministerul Industriei și Comerțului, Institutul de Statistică Generală a Statului, Institutul Central de Statistică. 1904-1940. *Anuarul Statistic al României*. București: Imprimeria Statului.
236. Miroiu, Adrian (coord.), Vladimir Pasti, Gabriel Ivan, Mihaela Miroiu și Cornel Codiță. 1998. *Învățământul românesc azi: studiu de diagnoză*. Iași: Polirom.
237. Miroiu, Adrian (ed.). 2002. *Institutiile în tranziție*. București: Punct.
238. Momoc, Antonio. 2012. *Capcanele politice ale sociologiei interbelice: școala gustiană între carlism și legionarism*. București: Curtea Veche.
239. Morar, Filon. 2001. *Reprezentarea politică: actori și autori*. București: Paideia.
240. Morar, Vasile. 2011. *Morala elementară: stări, praguri, virtuți*. București: Paideia.
241. Murgescu, Bogdan. 1996. *Circulația monetară în Țările Române în secolul al XVI-lea*. București: Editura Enciclopedică.
242. Murgescu, Bogdan. 2001. *Istoria României în texte*. București: Editura Corint.
243. Murgescu, Bogdan. 2010. *România și Europa: acumularea decalajelor economice: (1500-2010)*. Iași: Polirom.
244. Neculau, Adrian (coord.). 2004. *Viața cotidiană în comunism*. Iași: Polirom.
245. Neculau, Adrian și Gilles Ferreol (coord.). 1996. *Minoritari, marginali, excluși*. Iași: Polirom.
246. Negruți, Sorin. 2014. „The Evolution of the Religious Structure in Romania since 1859 to the present day” în *Revista Română de Statistică - Supliment nr. 6/2014*: 39-46.
247. Noica, Șt. Nicolae. (2003) *Între istorie și actualitate: politici de locuire în România*. București: Editura Mașina de scris.
248. Okey, Robin. 2004. *Eastern Europe 1740-1985: feudalism to communism*. London and New York: Taylor & Francis e-Library. e-book
249. Ornea, Zigu. 1970. *Sămănătorismul*. București: Minerva.
250. Ornea, Zigu. 1972. *Poporanismul*. București: Minerva.

251. Ornea, Zigu. 1975. *Junimea și junimismul*. București: Editura Eminescu.
252. Ornea, Zigu. 1980. *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*. București: Editura Eminescu.
253. Ornea, Zigu. 1995. *Anii treizeci: extrema dreaptă românească*. București: Editura Fundației Culturale Române.
254. Paleologu, Alexandru. 2002. *Sfidarea memoriei: convorbiri cu Stelian Tănase (aprilie 1988- octombrie 1989)*. Cluj-Napoca: Dacia.
255. Pasti, Vladimir, Mihaela Miroiu și Cornel Codiță. 1996. *România: starea de fapt. Vol.1*. București: Editura Nemira.
256. Pasti, Vladimir. 1995. *România în tranziție: căderea în viitor*. București: Nemira.
257. Pasti, Vladimir. 2006. *Noul capitalism românesc*. Iași: Polirom.
258. Pătrășcanu, Lucrețiu. 1945. *Un veac de frământări sociale: 1821 – 1907*. București: Editura Cartea Rusă.
259. Pătrășcanu, Lucrețiu. 1970. *Sub trei dictaturi*. București: Editura Politică.
260. Pătrășcanu, Lucrețiu. 1978. *Studii economice și social-politice: 1925-1945*. București: Editura Politică.
261. Pătroianu, Ion. 1943. *Educația românească. Vol 3. Educația în perioada maturității. Contribuție sociologică. Adresată tuturor românilor și cu osebire: conducătorilor instituțiilor sociale, administrative, politice și militare*. București: Tip. Eminescu S.A.
262. Păun, Nicolae. 2009. *Viața economică a României: 1918-1948: dezvoltare, modernizare, europenizare*. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană.
263. Păun, Ștefan și Cristina Stanciu. 2007. *Satul românesc după primul război mondial: 1920-1930*. București: Cartea Universitară.
264. Pârvolescu, Ioana. 2006. *Întoarcere în Bucureștiul interbelic*. București: Editura Humanitas.
265. Platon, Gheorghe (coord.). 2003. *Istoria românilor. Vol.7. Tom2. De la independență la Marea Unire (1878-1918)*. București: Editura Enciclopedică.
266. Platon, Gheorghe, V. Russu, G. Iacob, V. Cristian, I. Agrigoroaiei. 1993. *Cum s-a înfăptuit România modernă*. Iași: Editura Universității „A. I. Cuza”.
267. Poenaru, Florin. 2017. *Locuri comune: Clasă, anticommunism, stânga*. Cluj-Napoca: Tact.
268. Poenaru, Maria, Maria Molnar, Andor Csorvassi și Grigore Vâlceanu. 2000. „Veniturile și consumul populației. Problema locuințelor” în *Istoria economică a României. Vol. 2. 1939-1989*, coordonată de Nicolae N. Constantinescu, 449-476. București: Editura Economică.
269. Pop, Ioan Aurel. 2016. „Trecutul românilor – trepte spre modernitate”, în *Cunoaște România. Retrospectivă 2007-2013*, coordonată de Iulian Văcărel. București: Editura Academiei Române, 99-151.
270. Postolache, Tudorel (coord.). 1990. *Schiță privind strategia înfăptuirii economiei de piață în România*. București: Editura Academiei Române.
271. Preda, Cristian. 1998. *Modernitatea politică și românismul*. București: Editura Nemira.
272. Preda, Radu. 2009. *Comunismul: o modernitate eșuată*. Cluj-Napoca: Editura Eikon.
273. Pupeza, Ioan, Virgiliu Leonte, Constantin Gheorghiu și D. Mezincescu. 1936. „Sănătatea publică în România” în *Enciclopedia României. Vol. I. Statul*, coordonată de Dimitrie Gusti, Constantin Orghidan și Mircea Vulcănescu, 490-518. București: Imprimeria Națională.

274. Pușcaș, Vasile și Vasile Vesa (coord.). 1988. *Dezvoltare și modernizare în România interbelică*. București: Editura Politică.
275. Putnam, R. D., R. Leonardi și R. Y. Nanetti. 2001. *Cum funcționează democrația? Tradițiile civice ale Italiei moderne*. Iași: Polirom.
276. Ralea, Mihail. 1997. *Fenomenul românesc*. București: Albatros.
277. Răchiteanu, Eugen. 2009. „Pregătirea diplomatică și Vizita Papei Ioan Paul al II-lea în România” în *Caietele Institutului Catolic*, VIII, 1/2009: 67-89.
278. Rădulescu, Dan Constantin. 2006. „Învățămintul românesc 1948-1989- între derivă și recuperare instituțional funcțională” în *Calitatea Vieții*, XVII (3-4): 307-318.
279. Rădulescu-Motru, Constantin. 1904. *Cultura română și politicianismul*. București: Librăria Socecu & co.
280. Rădulescu-Motru, Constantin. 1998. „Sufletul neamului nostru. Calități bune și defecte” în *Scrieri politice* Constantin Rădulescu-Motru, 227-238. București: Nemira.
281. Rizea, Marian. 2012. „Spiru C. Haret – vizionarul unei Români moderne” în *Academia Română, Studii și comunicări*, vol.V/2012: 254.
282. Rostaș, Zoltan. 2005. *Atelierul gustian: o abordare organizațională*. București: Editura Tritonic.
283. Rotariu, Traian. 2003. *Demografie și sociologia populației: fenomene demografice*. Iași: Polirom.
284. Rotman, Liviu. 2004. *Evreii din România în perioada comunistă: 1944-1965*. Iași: Polirom.
285. Sakwa, Richard. 1999. *Postcommunism*. Buckingham, Philadelphia: Open University Press.
286. Sandu, Dumitru. 2003. *Sociabilitatea în spațiul dezvoltării: încredere, toleranță și rețele sociale*. Iași: Polirom.
287. Sandu, Dumitru. 2006. „Explorarea Europei prin migrații pentru muncă: 1990-2006.” în *Locuirea temporară în străinătate. Migrația economică a românilor: 1990-2006*, coordonată de Dumitru Sandu, 13-39. București: Fundația pentru o Societate Deschisă.
288. Schifirneț, Constantin. 2013. „Orthodoxy, Church, State, and National Identity in the Context of Tendentia Modernity” în *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, vol. 12, issue 34/2013: 173-208.
289. Schifirneț, Constantin. 2016. *Modernitatea tendențială. Reflecții despre evoluția modernă a societății*. București: Tritonic.
290. Scurtu, Ioan (coord.). 2003. „Societatea românească în perioada interbelică” în *Istoria românilor. Vol.8. România întregită (1918-1940)*, 125-173. București: Editura Enciclopedică.
291. Scurtu, Ioan și Gheorghe Buzatu. 1999. *Istoria românilor în secolul XX (1918-1948)*. București: Paideia.
292. Scurtu, Ioan. 2001. *Viața cotidiană a românilor în perioada interbelică*. București: RAO.
293. Sebastian, Mihail. 2002. *Jurnal: 1935-1944*. București: Humanitas.
294. Socol, Gheorghe. 1999. *Evoluție, involuție și tranziție în agricultura României*. București: Institutul Român pentru Libera Întreprindere.
295. Soulet, Jean-Francois. 1998. *Istoria comparată a statelor comuniste din 1945 până în zilele noastre*. Iași: Polirom.
296. Stahl, H. Henri și Paul H. Stahl. 1968. *Civilizația vechilor sate românești*. București: Editura Științifică.
297. Stahl, H. Henri. 1936. „Vecinătățile din Drăguș” în *Sociologie Românească*, I(I): 18-31.

298. Stahl, H. Henri. 1969. *Controverse de istorie socială românească*. București: Editura Științifică.
299. Stahl, H. Henri. 1972. *Studii de sociologie istorică*. București: Editura Științifică.
300. Stahl, H. Henri. 1980. *Traditional Romanian Village Communities: The transition from the communal to the capitalist mode of production in the Danube region*. Cambridge: Cambridge University Press.
301. Stahl, H. Henri. 1981. *Amintiri și gânduri din vechea școală a monografiilor sociologice*. București: Minerva.
302. Stahl, H. Henri. 2001. *Gânditori și curente de istorie socială românească*. București: Editura Universității din București.
303. Stahl, H. Paul. 2001. „Școala sociologică de la București” în *Revista Română de Sociologie*, nr. 3-4: 248.
304. Stanciu, George. 1938. *Structura economică a satului românesc: contribuțiuni la cunoașterea economiei țărănești din România*. București: Tip. Finanțe și Industrie.
305. Stanciu, Ion Gheorghe. *Istoria pedagogiei*. București: Editura Didactică și Pedagogică, 1992.
306. Stanciu, Mariana și Adina Mihăilescu. 2011. *Raportul social al ICCV. Starea sărăciei în România în context European*. București: ICCV.
307. Stănculescu, Manuela și Victoria Stoiciu. 2012. *Impactul crizei economice asupra migrației forței de muncă în România*. București: Editura Paideia
308. Stănescu, Iulian. 2014. *Puterea politică: de la comunism la noul capitalism: (1989-2014)*. București: Pro Universitaria.
309. Stăniloae, Dumitru. 1990. „Unitatea spirituală a neamului nostru și libertatea” în *Biserica Ortodoxă Română*, An CVIII, Nr. 1-2, Ianuarie-Februarie 1990: 47-49.
310. Stere, Constantin. 1923. Discurs publicat în „Monitorul Oficial”, nr. 15 din 1 decembrie 1923, 173.
311. Stoian, Stanciu. 1943. „Procesul educativ în satul Șanț din județul Năsăud” în *Sociologie românească*, V(1-6): 63-108.
312. Suciu, Dumitru. 2002. *Anul 1918 în Europa centrală și răsăriteană. Ideea de Europă unită*. Cluj-Napoca: Editura Argonaut.
313. Swain, Geoffrey and Nigel Swain. 1998. *Eastern Europe since 1945*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire RG216XS and London: Macmillan Press Ltd.
314. Șandru, Dumitru. 2000. *Reforma agrară din 1945 în România*. București: Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului.
315. Șandru, Dumitru. 2005. „Colectivizarea agriculturii și problema agrară: repere social politice” în *Țărănimea și puterea. Procesul de colectivizare a agriculturii României (1949 – 1962)*, editată de Dorin Dobrințu și Constantin Iordachi, 45–65. Iași: Polirom.
316. Șandru, Dumitru. 2009. *Reforma agrară din 1945 și țărănimea germană din România*. București: Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului.
317. Șeicaru, Pamfil. 2002. *Politica aistorică a României: eseuri și medalioane*. București: Editura Elion.
318. Șerban, Monica și Lăzărescu, Daria. 2014. „Romania” în *European Migration: A sourcebook*, editată de A. Triandafyllidou și R. Gropas, 301-312. Second Edition Aldershot: Ashgate.
319. Șerban, Monica. 2011. *Dinamica migrației internaționale: un exercițiu asupra migrației românești în Spania*. Iași: Lumen.
320. Ștefănescu, Ștefan. 1978. *Enciclopedia istoriografiei românești*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.

321. Tarnovschi, Daniela. 2015. *România văzută de imigranți. Avem nevoie de ei?* București: CDCDI.
322. Tănase, D. Laurențiu. 2016. „Educația religioasă și responsabilitate socială. Comportamente și tendințe contemporane” în *Teologie și Pedagogie. Identitate specifică și responsabilitate comună în actul educației*, editată de Ion Vicovan, Paul-Cezar Hârlăoanu, Emilian-Iustinian Roman. Iași: Editura Doxologia, 287-300.
323. Tănase, D. Laurențiu. 2008. *Pluralisation religieuse et societe en Roumanie*. Bern: Peter Lang SA.
324. Tănase, Laurențiu D. 2006. „Evoluția societății contemporane din perspectiva vieții religioase: globalizare, secularizare, pluralizare, NMR” în *Anuarul FTO – Universitatea București*. București: Universitatea din București. 2006: 525-534.
325. Teichova, Alice. 1981. „Structural Change and Industrialization în Inter-War Central-East Europe” în *Disparities în Economic Development since the Industrial Revolution*, editată de Paul Bairoch și Maurice Levy-Leboyer, 175-189. London: Macmillan Press LTD.
326. Tinică, Grigore, Ionel Bostan și Veronica Grosu. 2008. „Dinamica cheltuielilor publice pentru sănătate și evoluția demografică în Italia și România” în *Revista Română de Bioetică*, 6(3): 48-55.
327. Todorova, Maria și Zsuzsa Gille. 2010. *Post-Communist Nostalgia*. New York: Berghahn Books.
328. Todorova, Maria. 2010. *Remembering Communism: genres of representation*. New York: Social Science Research Council.
329. Toth, Alexandru și Georgiana Toth. 2006. „Orientarea antreprenorială” în *Locuirea temporară în străinătate. Migrația economică a românilor: 1990-2006* coordonată de Dumitru Sandu, 49-53. București: Fundația pentru o Societate Deschisă.
330. Trăistaru, Elisabeta. 1975. *Mobilitatea socioprofesională a populației active*. Craiova: Editura Scrisul Românesc.
331. Trebici, Vladimir. 1979. *Demografia*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
332. Turnock, David. 1997/2005. *The East European Economy in Context. Communism and Transition*. London, New York: Routledge.
333. Țâra, Sergiu. 2012. *Stratificare socială în România interbelică*. București: Editura Printech.
334. Ungureanu, Camil (coord.). 2011. *Religia în democrație: o dilemă a modernității*. Iași: Polirom.
335. Vartolomeiu, al Râmnicului Noul-Severin. 1921. „Advențiștii și baptiștii” în *Biserica Ortodoxă Română*, Nr. II (488), Anul XL, Seria II, Noiembrie, 1921: 86.
336. Văcărel, Iulian, coordonator. 2007. *Cunoaște România: membră a Uniunii Europene*. București: Editura Economică.
337. Văcărel, Iulian, coordonator. 2016. *Cunoaște România: retrospectivă 2007-2013*. București: Editura Academiei Române.
338. Veblen, Thorstein. 2009. *Teoria clasei de lux*. București: Editura Publica.
339. Verdery, Katherine. 1991. *National ideology under socialism: identity and cultural politics in Ceaușescu's Romania*. Berkeley and Los Angeles, California: University of California Press.
340. Vitner, Ion. 1945. „Ce este „Consiliul Național de Cercetări Științifice”: declarațiile făcute ziarului nostru de dl. Prof. D. Gusti, Președintele Academiei Române” în *Scânteia*, anul XVI, seria III, nr. 404, vineri, 14 dec. 1945: 1, 3.
341. Vlad, Ionel-Valentin (coord.). 2015. *Strategia de dezvoltare a României în următorii 20 de ani, vol. I*. București: Editura Academiei Române.

342. Vlad, Ionel-Valentin (coord.). 2016. *Strategia de dezvoltare a României în următorii 20 de ani, vol. II*. București: Editura Academiei Române.
343. Vlad, Ionel-Valentin (coord.). 2016. *Strategia de dezvoltare a României în următorii 20 de ani, vol. III, partea 1*. București: Editura Academiei Române.
344. Vlad, Ionel-Valentin (coord.). 2016. *Strategia de dezvoltare a României în următorii 20 de ani, vol. III, partea a 2-a*. București: Editura Academiei Române.
345. Vlad, Ionel-Valentin (coord.). 2017. *Strategia de dezvoltare a României în următorii 20 de ani: sumar executiv*. București: Editura Academiei Române.
346. Vlădescu, Cristian, Sorin Rădulescu și Sorin Căce. 2005. „The Romanian healthcare system: between Bismark and Semashko” în *Decentralization in healthcare: Analyses and experiences in Central and Eastern Europe in the 1990s*, editată de G. Shakarishvili, 436-485. Budapesta: Open Society Institute.
347. Vlădescu, Cristian, Vasile Astărăstoae și Silvia-Gabriela Scîntee. 2010. „Un sistem sanitar centrat pe nevoile cetățeanului. România. Finanțarea, organizarea și politica medicamentului. Soluții (II)” în *Revista Română de Bioetică*, 8(3): 106-115.
348. Vlăsceanu, Lazăr. 2001. *Politică și dezvoltare: România încotro?* București: Editura Trei.
349. Voicu, Mălina. 2001. „Modernitatea religioasă în societatea românească” în *Sociologie Românească*, Nr. 1-4, 2001: 70-96.
350. Voicu, Mălina. 2007. *România religioasă. Pe valul european sau în urma lui?* Iași: Institutul European.
351. Voinea, Șerban. 1926. *Marxism oligarchic: contribuție la problema dezvoltării capitaliste a României*. București: I. Brănișteanu.
352. Voloș, Mugur. 2008. *Filosofia social-politică a generației '27: Mircea Vulcănescu, Mircea Eliade, Constantin Noica, Emil Cioran*. Oradea: Biblioteca Revistei Familia.
353. Vulcănescu, Mircea. 1996. „Dimensiunea românească a existenței” în *Către ființa spiritualității românești: dimensiunea românească a existenței*, vol. 3, de Mircea Vulcănescu. 163-197. București: Editura Eminescu.
354. Vulcănescu, Mircea. 1996. „Omul românesc” în *Către ființa spiritualității românești: dimensiunea românească a existenței*, vol. 3, de Mircea Vulcănescu. 116-129. București: Editura Eminescu.
355. Vulcănescu, Mircea. 1998. *Școala sociologică a lui Dimitrie Gusti*. București: Editura Eminescu.
356. Williamson, John (coord.). 1989. „What Washington Means by Policy Reform” în *Latin American Readjustment: How Much has Happened*. Washington: Institute for International Economics.
357. Xenopol, Alexandru Dimitrie. 1896. *Istoria românilor din Dacia Traiană. Volumul 11. Regulamentul Organic 1821 – 1848*. Iași: Editura Librăriei Școalelor Frații Saraga.
358. Zamfir, Cătălin (coord.). 2011. *România: răspunsuri la criză*. București: ICCV.
359. Zamfir, Cătălin (coord.) 2015. „Analiza situației existente a României în domeniul calității vieții” în *Strategia de dezvoltare a României în următorii 20 de ani. Vol. I*, coordonată de Ionel-Valentin Vlad, 311-284. București: Editura Academiei Române.
360. Zamfir, Cătălin (coord.). 1984. *Indicatori și surse de variație a calității vieții*. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România.
361. Zamfir, Cătălin (coord.). 1994. *Dimensiuni ale sărăciei*. București: Editura Expert.

362. Zamfir, Cătălin (coord.). 1999. *Politici sociale în România 1990-1998*. București: Expert.
363. Zamfir, Cătălin (coord.). 2015. *Eficiența energetică – prioritate națională pentru reducerea sărăciei energetice, creșterea calității vieții și siguranța consumatorilor de energie*. București: ICCV.
364. Zamfir, Cătălin (coord.). 2016. „Calitatea vieții-România 2016-2038” în *Strategia de dezvoltare a României în următorii 20 de ani. Vol. III, Partea a 2-a*, coordonată de Ionel-Valentin Vlad, 521-385. București: Editura Academiei Române.
365. Zamfir, Cătălin (coord.). 2017. „Calitatea vieții-România 2018-2038” în *Strategia de dezvoltare a României în următorii 20 de ani. Sumar executiv*, coordonată de Ionel-Valentin Vlad, 61-57. București: Editura Academiei Române.
366. Zamfir, Cătălin și Iancu Filipescu (coord.). 2015. *Sociologie românească: 1900-2010: o istorie socială*. București: Eikon; Cluj-Napoca: Editura Școala Ardeleană.
367. Zamfir, Cătălin și Sorin Căce (coord.) 2016. „O strategie a relansării calității vieții în perspectiva a 2037: Direcții. Priorități. Obiective. Ținte. Restricții. Oportunități.” în *Strategia de dezvoltare a României în următorii 20 de ani. Vol. III, Partea 1*, coordonată de Ionel-Valentin Vlad, 390-361. București: Editura Academiei Române.
368. Zamfir, Cătălin, Sorin Căce, Iuliana Precupețu, Ana Maria Preoteasa, Manuela Stănculescu și Elena Zamfir (coord.) 2016. „Calitatea vieții: România 2035-direcții și priorități” în *Strategia de dezvoltare a României în următorii 20 de ani. Vol. II*, coordonată de Ionel-Valentin Vlad, 314-284. București: Editura Academiei Române.
369. Zamfir, Cătălin. 2004. *O analiză critică a tranziției: ce va fi „după”*. Iași: Polirom.
370. Zamfir, Cătălin. 2012. „Un alt mod de a interpreta datele de evaluare” în *Sociologie românească*, nr.4/2012: 14-26.
371. Zamfir, Elena (coord.). 2000. *Strategii antisărăcie și dezvoltare comunitară*. București: Expert.
372. Zamfir, Elena and Filomena Maggino (eds.). 2013. *The European Culture for Human Rights: The Right to Happiness*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
373. Zamfir, Elena și Cătălin Zamfir (coord.). 1993. *Țiganii: între ignorare și îngrijorare*. București: Editura Alternative.
374. Zamfir, Elena și Cătălin Zamfir (coord.). 1995. *Politici sociale: România în context european*. București: Editura Alternative.
375. Zamfir, Elena și Marian Preda (coord.). 2000. *Diagnoza problemelor sociale comunitare. Studii de caz*. București: Expert.
376. Zamfir, Elena și Patricia Luciana Runcan (coord.). 2011. *Riscuri și oportunități ale sistemului de asistență socială în România*. Timișoara: Excelsior Art.
377. Zamfir, Elena și Vasile Burtea (coord.). 2012. *Prezent și perspective în cultura romă în viziunea intelectualilor, liderilor și oamenilor de succes romi*. București: Grupul de Presă, Tipografie și Distribuție PPB.
378. Zamfir, Elena, Cătălin Zamfir și Ștefan Ștefănescu. 1982. „Stilul de viață studentesc” în *Modul de viață și calitatea vieții*, coordonată de Ion Rebedeu și Cătălin Zamfir, 291-329. București: Editura Politică.
379. Zamfir, Elena, Ilie Bădescu și Cătălin Zamfir (coord.). 2000. *Starea societății românești după 10 ani de tranziție*. București: Expert.
380. Zamfir, Elena, Marius Pop și Cătălin Zamfir. 1994. *România '89 – '93. Dinamica bunăstării și a protecției sociale*. București: Expert.

381. Zamfir, Elena, Simona Maria Stănescu și Daniel Arpinte (coord.). 2015. *Asistența socială în România după 25 de ani: răspuns la problemele tranziției: texte selectate*. Cluj-Napoca: Editura Școala Ardeleană; București: Eikon.
382. Zamfir, Elena. 2009. *Asistența Socială în România: Teorie și acțiune socială. Selecție de texte*. Craiova: Mitropolia Olteniei.
383. Zane, Gheorghe. 1939. „Originea și dezvoltarea economiei de schimb” în *Enciclopedia României Vol. III, Economia națională: cadre și producție*, coordonată de Dimitrie Gusti, Constantin Orghidan și Mircea Vulcănescu, 245-254. București: Asociația Științifică pentru Enciclopedia României.
384. Zane, Gheorghe. 2003. *Memorii 1939-1974*. București: Expert.
385. Zeletin, Ștefan. 1925. *Burghezia română: originea și rolul ei istoric*. București: Cultura Națională.
386. Zeletin, Ștefan. 2005. *Neoliberalismul: studii asupra istoriei și politicii burgheziei române*. București: Editura Ziua.